

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

49. RAKSTU KRĀJUMS

2012/2013

SATURS

Baiba Bela

Nacionālās identitātes diskursi mūdienu Latvijā: piezīmes par dažādību

Padziļināta diskusija būtu nepieciešama par to, kā veidot iekļaujošu integrācijas politiku ārpus binārās loģikas ietvariem, kas nostāda pilsoniskās un etniskās vērtības kā pretstatošas, nevis kā papildinošas 3

Jānis Broks

Nacionālā identitāte: vispārējie modeļi un Latvijas gadījums

Var runāt ne tikai par atsevišķu cilvēku vai grupu neviendabīgo kolektīvo identitāti tās nacionālajos aspektos, bet arī par pašas Latvijas valsts neviendabību nacionālās identitātes ziņā 14

Ieva Garda-Rozenberga, Maija Krūmiņa Agrīno pieaugušo nacionālās identitātes izjūta Latvijā pēc 20. gs. 90. gadiem

Neskatoties uz drīzāk neitrālu vai pat vienaldzīgu nekā entuziastisku nacionālās identitātes pašapziņas izjūtu, gandrīz visi respondenti uzskata, ka nacionālās identitātes apziņa Latvijā ir kopjama un uzturama .. 23

Inese Runce

Reģionālās identitātes veidošanās procesi Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas

Latgales reģionālās identitātes atzīšanas un attīstības procesi veicināmi, stiprinot stabilus pamatus šī apgabala kultūrvides saglabāšanai, ekonomiskajam uzplaukumam un atsvešināšanās pārvarēšanai 32

Vladislavs Volkovs

Nacionālās identitātes veidošanās: individuālās un kolektīvās vērtības

Vismaz Daugavpili sabiedriskā integrācija tiek uztverta kā institūts, kurā liberālās, individuālās vērtības un etniskās, kolektīvās identitātes vērtības nebūt nav pretrunā, tās netiek īpaši pretstatītas 40

Edmunds Šūpulis

Nacionālās identitātes nostiprināšanās un izmaiņu process: valodas lietojums un kolektīvā atmiņa

Par nacionālo identitāti var runāt vismaz divos atšķirīgos veidos – tā var tikt konstruēta gan no etniskiem, gan pilsoniskiem elementiem, paplašinot mēs robežas, iekļaujot tajās pēc iespējas vairāk līdzcilvēku 51

Inga Sergeiceva, Jeļena Avanesova

Kas ietekmē nacionālās identitātes apziņas veidošanos Latvijā: latviešu un krievvalodīgo skatu punkts

Krievvalodīgo respondentu atbildes liek secināt, ka, neatkarīgi no tā, cik veiksmīgi viņi integrējušies Latvijas sabiedrībā, viņi bieži vien jūtas nedaudz atstumti no nacionālās identitātes veidošanās procesiem 57

Aleksejs Šņitņikovs

Nacionālās identitātes subjektu veidošanās īpatnības Latvijā 21. gadsimtā

Nacionālās apziņas veidošanas nosacījums ir „institucionālā integrācija” jeb līdzdalība, kas ļauj abstrahēt un apzināt teritoriālās un kultūras saiknes ar svešiniekiem. Vēl arī „konstituējošas saites” ar Latviju 63

Nadežda Pazuhina

**Nacionālās un kultūras identitātes
krustceļos: Latvijas krievu minoritātes
pašrefleksijas pieredze (1991–2011)**

Diskusijās pašā krievu kopienā reti kad tiek aplūkots
jautājums par kritisku pieeju savai vēsturei.

Īpašā, emocionālā saikne ar kultūrģeogrāfisko

Latvijas telpu, iespējams, ir viņu kultūras

identitātes pamats 71

Māra Zirņīte

**Nacionālās identitātes apziņa pēc kara
dzimušo Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos**

Ja valsts attīstības redzējums pievērsīs uzmanību arī

„mazajai politikai”, tad nacionālās identitātes apziņa

var gūt krasi pozitīvu pavērsienu, jo cieši saistīta ar to,

kā cilvēki redz sevi valstī, kā izprot varas jēdzienu 80

Dagmāra Beitnere

**Nacionālās pašapziņas un vēstures
attiecības Latvijā**

Nācijai ir jādodas pārbaudīta ceļa virzienā, jāsāk
attīstīt industriju. Tā ne tikai veicina nodarbinātību

un ceļ dzīves kvalitāti, bet arī iemāca nācijai sevi

identificēt ar noteiktu produktu, kuru pieprasa
starptautiskā tirgū 88

Māra Lēruma, Līga Bērziņa-Cimdiņa

**Ķīmijas tehnoloģija Rīgas Politehnikumā
un Rīgas Politehniskajā institūtā
(1863–1918)**

Attīstības pamatā – RP un RPI nodrošinātās zināšanas

un prasmes ķīmijas tehnoloģijā, kas pamatojas uz

fizikālķīmisko un ķīmisko paņēmieni un metožu

lietošanu izejvielu pārstrādei gatavā produkcijā 97

Agrita Kiopa, Kaspars Bērziņš,
Jūlija Melkere

**Baltijas zinātnieku un pētniecības
integrācija pasaules zinātnes telpā**

Rezultātu atšķirību, iespējams, būtiski ietekmējušas
zinātnes politikas un administrēšanas atšķirības.

Lietuvā un Igaunijā augstāko mācību iestāžu

finansējums ir būtiski atkarīgs no zinātniskās

darbības rezultātiem 106

Anda Rožukalne

Latvijas mediju „ēdienkarte”.

Kurš un kā ietekmē kvalitāti?

Žurnālisti arvien vairāk apzinās, ka informācijas
pārpilnības laikmetā tomēr ir daži visai sabiedrībai

svarīgi temati, tāpēc to atklāšanai nepieciešami

profesionāli žurnālisti. Notiks būtiskas izmaiņas 122

Eduards Bruno Deksnis

**Trimdas arhīvos atrodamās liecības par
politiskām aktivitātēm 1945.–1991. gadā**

Pateicoties trimdas aktivistu talantam atrast noturīgus

sabiedroto spēkus mītnes zemes politiskā vidē, tika

paturēta spēkā doma, ka 1990.–1991. gadā Latvijas

neatkarība tika atjaunota, nevis iegūta no jauna 132

Inese Grumolte

**Leģitīma sabiedrības pārvalde: Raiņa
priekšstati antīkās un modernās politiskās
domas debašu kontekstā**

Raiņa ir uzticīgs republikāniskās pārvaldes principam, ka

leģitimitāte izriet vienīgi no vairākuma piekrišanas, šeit

nevar būt runa par kādiem īpašā veidā privileģētiem

indivīdiem vai to grupām 144

APSKATI

Ivars Pavasars

Dzīvības un gaismas noslēpums 155

**Apvienotā pasaules latviešu zinātnieku
3. kongresa un Letonikas 4. kongresa
Zinātne, sabiedrība un
nacionālā identitāte rezolūcija 157**

Pēteris Bolšaitis

**Akadēmiskā vienība Austrums
125 gados 158**

Ainārs Lerhis

**Pirmais apkopojošais darbs par
Miķeli Valteru 160**

Santa Dzene

Jāņa Poļa piemiņai 164

Dace Dārziņa

**Aina Vāvere – rakstniece,
skolotāja, universitātes mācībspēks,
mīļš draugs 167**

HRONIKA

**Akadēmiskā vienība
Auseklis Melburnā 169**

Akadēmiskā vienība Austrums 170

Akadēmiskā vienība Latviē 172

**Latviešu katoļu studentu un
akadēmiķu apvienība Dzintars 173**

**Studentu biedrība
Fraternitas Rusticana 175**

IN THIS ISSUE 176

NACIONĀLĀS IDENTITĀTES DISKURSI MŪDIENU LATVIJĀ: PIEZĪMES PAR DAŽĀDĪBU

Baiba Bela ir Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētā profesore, ilgstoši strādājusi arī par pētnieci LU Filozofijas un socioloģijas institūta mutvārdu vēstures pētnieku grupā. Studējusi LU filozofiju un socioloģiju, aizstāvējusi disertāciju *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi* (2004). Pētījumu rezultāti publicēti Latvijā un starptautiskos izdevumos. Pētnieciskās intereses ir saistītas ar mutvārdu vēsturi, dzīvesstāstiem, naratīva analīzi, identitāti, kā arī ar tautas attīstības jautājumiem, migrāciju un dzīves kvalitāti.

Raksturvārdi: nacionālā identitāte, diskursa analīze, nacionālās identitātes diskursi, sociālā konstruēšana.

Raksta centrā ir jautājumi par nacionālās identitātes diskursiem mūsdienu Latvijā un etniskuma jeb tautības lomu tajos. Dažādu tautību klātbūtne Latvijā ilgstoši ir bijusi visai raiba, un tikpat ilgstoši jautājums par varu ir bijis etniski polarizēts. Tikai neatkarīgas Latvijas apstākļos latvieši ir varējuši noteikt darba kārtību paši savā zemē. Arī 20 gadus pēc neatkarības atjaunošanas joprojām sabiedrība Latvijā polarizējas pēc tautības principa, kas rada gan sadzīves konfliktus un apdraudējuma sajūtu, gan politiskas domstarpības. Līdz ar to ir būtisks jautājums, vai un kā ir iespējama vienota sabiedrība, ja pastāv tik raibs etniskais dalījums? Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2010. gadā, Latvijā bija 59,4% latviešu un 40,06% citu tautību iedzīvotāju, no tiem 27,6% krievu¹. Jautājums par nacionālo identitāti joprojām ir aktuāls – kā to saprot un interpretē Latvijas iedzīvotāji? Vai Latvijas tauta (jeb Latvijas nācija) un

latviešu nācija varētu būt viens un tas pats? Kas cilvēku priekšstatos veido latviešu nāciju – tikai latvieši vai arī citi Latvijas pilsoņi? Kā latvieši redz sevi un citas etniskās grupas Latvijā? Kā citas etniskās grupas redz sevi, savu piederību Latvijai, latviešus?

Mūsdienu sociālo zinātņu teorijās jau ir pietiekoši aplūkoti dažādi elementi, kas veido nacionālo identitāti, tomēr arvien ir svarīgi izpētīt, kā cilvēki ikdienā tos lieto savos priekšstatos par nacionālo identitāti, cik šie elementi ir stabili un savā starpā saskaņoti, vai dažādas iedzīvotāju grupas tos lieto un interpretē līdzīgi vai atšķirīgi. Jaunākās teorijas aplūko nacionālās identitātes kā dinamiskas un bieži arī pretrunīgas, kā arī pasvīturo moderno nāciju kultūras hibriditāti².

Raksta mērķis ir padziļināt diskusiju par nacionālās identitātes jēdziena saturu veidošanos un izpratni ikdienā, kā arī šā pētījuma iespēju robežās noskaidrot, vai nacionālo identitāti arī Latvijā var uzlūkot kā dinamisku, fragmentāru un pretrunīgu. Analīze ir balstīta uz nedaudzām intervijām

¹ Centrālā statistikas pārvalde 2010.

² Cillia et al. 1999; Hearn 2006.

ar viedokļu līderiem Latvijā, tādēļ rakstā aplūkošu arī citu pētījumu rezultātus, jo īpaši 2010./2011. gada pārskatā par tautas attīstību Latvijā. Būtiski, ka kvalitatīvo datu analīze, kas lietota šajā pētījumā, parāda līdzīgas tendences, kādas iegūtas minētajā pētījumā ar kvantitatīvām metodēm. Vienlaikus kvalitatīvo datu analīze ļauj saskatīt tādas nianšes, kuras ar kvantitatīvām metodēm nav iespējams identificēt.

Vispirms iepazīstināšu lasītājus ar pētījuma kontekstu un datiem, kas lietoti pētījumā, un pētījuma teorētisko ietvaru. Tad sekos diskusija par pētījumā identificētajiem nacionālās identitātes diskursiem un raksta ievadā uzdotajiem jautājumiem.

Pētījuma konteksta un datu raksturojums

Latvijā nacionālās identitātes jautājumi bieži ir sabiedrības debašu centrā, tomēr plaši akadēmiski pētījumi par to, kas notiek ar nacionālo identitāti šeit un tagad, līdz 2010. gadam veikti salīdzinoši maz, vai arī to publicitāte nav sniegusi plašu rezonansi sabiedrībā. Šā pētījuma kontekstā kā nozīmīga jāatzīmē vairāku autoru kolektīvā monogrāfija *National, State and Regime Identity in Latvia*³, kas izdota 2001. gadā sociologa Aivara Tabuna redakcijā un aplūko nacionālās identitātes jautājumus Latvijā 90. gados. Atsevišķus nacionālās identitātes aspektus sistemātiski un dziļi analizējušas Dace Bula un Katrīna Švarca. Mūsdienu folkloras speciāliste D. Bula grāmatā *Dziedātājtauta. Folklorā un nacionālā ideoloģijā* ir lieliski parādījusi, kā tautasdziesmu tradīcija un tās simboliskās nozīmes interpretācijas pavedieni izmantoti latviešu nacionālās identitātes veidošanā⁴. Savukārt vides politikas pētniece K. Švarca grāmatā *Nature and National Identity after Communism* ir skatījusi, kā fiziskai teritorijai tiek piešķirta nacionāla nozīmība un ar kādiem paņēmieniem (kā vides stāsti, vides pārvaldība, vides prakses) tā tiek konstruēta – kādā veidā idejas par latviešu identitāti un nākotni ir saistītas ar idejām

³ Tabuns 2001.

⁴ Bula 2000.

par latviešu attiecībām ar viņu zemi⁵. Ar nacionālās identitātes jautājumiem cieši saistīti arī etniskās identitātes jautājumi – minētajā laika posmā nozīmīgu ieguldījumu etniskās identitātes un etnisko diskursu izpētē sniegušas socioloģes Brigita Zepa, Evija Kļave, Inese Šūpule⁶. Pētnieces galveno uzmanību tomēr pievērš tieši etniskās integrācijas jautājumiem, un etniskās identitātes izpratne, kā arī etniskie diskursi tiek skatīti kā faktori, kas sekmē vai kavē integrāciju. Pēdējos divus gadus jautājumi par nacionālo identitāti ir nodarbinājuši ļoti plašu sociālo un humanitāro zinātnieku loku valsts pētījumu programmā *Nacionālā identitāte*, apliecinot tēmas zinātnisko un sabiedrisko aktualitāti. Šobrīd viens no redzamākajiem šī darba rezultātiem ir akadēmiski dziļā nacionālās identitātes analīze 2010./2011. gada pārskatā par tautas attīstību Latvijā *Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja*⁷. Tajā analizētas gan nacionālās identitātes teorētiskās interpretācijas, gan iedzīvotāju reprezentatīvas aptaujas rezultāti.

Raksta ierobežotā apjoma dēļ iezīmēti vien daži līdz šim veiktie pētījumi un to virzieni – tie aplūkoti vienīgi tik daudz, lai ieskicētu problēmas izpētes situāciju 2008. gadā, kad LU Filozofijas un socioloģijas institūtā (FSI) profesors Leo Dribins uzskatīja par nepieciešamu rūpīgi izpētīt to, kas tad ir noticis ar nacionālo identitāti Latvijā kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas 1990./1991. gadā, un izveidoja Latvijas Zinātnes padomes atbalstītu grantu *Nacionālās identitātes apziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (kopš 2009. gada vadītāja Dr. hist. Inese Runce). Raksts ir tapis, pateicoties minētajam LZZP grantam. Raksta autore pievienojās pētnieku grupai 2009. gada nogalē kopā ar citiem LU FSI mutvārdu vēstures pētniekiem, kuri pētījumā radīja interesi par nacionālās identitātes biogrāfisko dimensiju. 2010. gadā šī pētnieku grupa ierakstīja ap 60 interviju ar māksliniekiem, zinātniekiem, skolotājiem, žurnālistiem, reliģiskajiem līderiem un NVO

⁵ Schwartz 2006.

⁶ Zepa, Šūpule 2006; Zepa 2007; Kļave 2007; Kļave, Zepa 2010.

⁷ Zepa, Kļave 2011.

aktīvistiem, kurus var uzlūkot par viedokļu līderiem sabiedrībā, jo šie cilvēki ar savu sabiedrisko vai profesionālo darbību aktīvi ietekmē plašu cilvēku loku. Interviju jautājumi aptvēra tādas tēmas kā nacionālās identitātes veidošanās personiski respondentam (mutvārdu vēstures pētnieku apakšgrupā); pārdomas par vērtībām, kuras veido nacionālo identitāti; attiecības starp nacionālo identitāti un tautību, reliģiju, valodu un kultūru; iespējas ietekmēt nacionālās identitātes veidošanos profesionālajā darbībā vai pilsoniskajās aktivitātēs; pārmaiņas nacionālajā identitātē kopš neatkarības atgūšanas personiskā, profesionālā un kolektīvā mērogā. Šajā analizē izmantota 21 intervija (13 ar latviešiem, astoņas ar cittautiešiem: vienu igauņi (ikdienā pamatā runā latviešu valodā), vienu baltkrievieti (ikdienā pamatā lieto baltkrievu un krievu valodu), vienu ebreju (pirajā valoda – krievu) un pieciem krieviem). Pētījuma dalībnieki pārstāv jauno, vidējo un vecāko paaudzi, bet vidējā paaudze ir pārstāvēta vismazāk. Profesionālās darbības jomā trīs sociālie zinātnieki, divi eksaktie zinātnieki (viens aktīvi darbojas arī humanitāro zinātņu jomā), pieci humanitārie zinātnieki (divi no tiem saistīti ar minoritāšu vēstures un kultūras jautājumu izpēti, viens darbojas arī radošajā jomā), divas skolotājas (viena mazākumtautību skolā), vairāki radošo profesiju cilvēki, viens reliģiskas kopienas pārstāvis.

Lietota diskursa analīze, kuras mērķis ir izpētīt, kā cilvēki rada dažādus ticamus aprakstus. Diskursa analizē diskurss tiek skatīts kā tāds, kas orientēts uz rīcību; situēts (uz kādiem plašākiem modeļiem konkrētie diskursi balstās); konstruēts (fokuss uz diskursīvajiem resursiem, no kā konkrētie diskursi tiek konstruēti). Diskursa analizē tekstos meklē variācijas, detaļas, retoriku⁸. Rakstā galvenā uzmanība pievērsta variācijām. Neskatoties uz ierobežoto interviju skaitu, pētījuma rezultāti uzskatāmi par ticamiem un plašāk vispārināmiem, jo atklāj līdzīgas tendences, kādas konstatētas jau minētajā pārskatā par tautas attīstību Latvijā reprezentatīvajā Latvijas iedzīvotāju aptaujā, kā arī dažos citos pētījumos par nacionālo un etnisko identitāti.

⁸ Potter 2004.

Nacionālā identitāte kā sociāli konstruēta identitāte

Mūsdienās nacionālās un etniskās identitātes sociālajās zinātnēs pamatā tiek pētītas, lietojot konstruktīvisma pieeju. Būtisks šajā pieejā ir tas, ka nācijas netiek uzlūktas kā dabiski dotas un ka tiek analizēts, kā identitātes ir konstruētas sociāli, izmantojot pieejamos līdzekļus – stāstījumus, simbolus, mītus, zināšanas, vērtības⁹. Pastāv dažādi teorētiski skatījumi uz nācijām un nacionālo identitāti. Piemēram, ievērojamais politikas zinātnieks un vēsturnieks Benedikts Andersons (*Benedict Anderson*) nācijas uzlūko par iedomātām kopienām, jo to dalībnieki izjūt kopību, kaut arī personiski nepazīst cits citu¹⁰. Nācijas ir ne tikai iedomātas, bet arī pašidentificējošas grupas tādā nozīmē, ka tās pašas izvēlas, kā vilkt robežu starp „mēs” un „viņi”, un no dažādu elementu kopuma identificē tos, kas der paštēla veidošanai¹¹. Latvijā plašāk zināma ir sociologa Entonija Smita (*Anthony D. Smith*) koncepcija par nacionālo identitāti kā nozīmīgāko kolektīvās identifikācijas formu 20. gadsimtā¹². Saskaņā ar E. Smitu nacionālo identitāti veido trīs galvenie elementi – teritorija, vēsture un kopiena. Nozīmīgi ir arī tādi elementi kā valoda, simboli, kultūra, ideoloģija, piederības izjūta, kopīga ekonomika, vienādas tiesības un citi¹³. Tagad latviešu lasītāji var iepazīties ar 2010./2011. gada tautas attīstības pārskata autoru veidoto koncentrēto apskatu par mūsdienās dominējošām teorētiskām nostādnēm nacionālās identitātes izpētē un uzzināt arī par vairāku citu autoru piedāvātām nacionālās identitātes dimensijām, kā emocionālās piederības saites, teritoriālā piederība, vēsturiskā atmiņa un citas¹⁴. Skatījumu uz identitātēm kā konstruētām identitātēm atbalsta arī ievērojamais spāņu sociologs Manvels Kastelss (*Manuel Castells*), kurš norāda, ka jāskatās, no kādiem elementiem, kādā nolūkā un kādā veidā ir tikušas veidotas noteiktas

⁹ Zepa, Kļave 2011.

¹⁰ Anderson 2006.

¹¹ Kļālis 1998.

¹² Smits 1997.

¹³ Turpat.

¹⁴ Zepa, Kļave 2011.

identitātes¹⁵. Postmodernisms nereti uzsver, ka nācijas un nacionālisms ir galvenokārt naratīva konstrukcija un diskursīva formācija. Tomēr notiek karstas debātes starp autoriem, kuri nacionālo identitāti aplūko kā fragmentāru, nepilnīgu un nestabilu (piemēram, Ruta Vodaka (*Ruth Wodak*)), un autoriem, kuri, neaizstāvot domu par pilnīgi nestabilām, mainīgām un nenoteiktām identitātēm, tomēr norāda, ka identifikācijas procesi piedzīvo nozīmīgas vēsturiskas pārmaiņas, un aizstāv jaunas, refleksiīvākas attiecības ar etnisko identitāti, un novieto to mainīgās attiecībās ar citām identitātēm (piemēram, Stjuarts Holls (*Stuart Hall*))¹⁶.

Nacionālā identitāte pētījuma dalībnieku skatījumā

Visi latviešu respondenti un tikai daži mazākumtautību respondenti iesāk interviju ar diskusiju par to, kas vispār ir nacionālā identitāte un ko mēs saprotam ar šo jēdzienu. Lielai daļai šis jēdziens nepavisam nešķiet skaidrs. Izskaidrojot savas domas par to, kas ir nacionālā identitāte, ir vērojama divu veidu argumentācija – loģiski racionāla un emocionāli tēlaina. Daži atsaucas uz zinātnes teorijām vai veido definīcijas, kamēr citi atsaucas uz jūtām. Būtiski parādās emocionālā dimensija, ko savā pētījumā, kodējot atvērtās atbildes, fiksējušas arī B. Zepa un E. Kļave¹⁷. Arī intervijās, kur cenšas veidot definīcijas, runājot par nacionālo identitāti, var atrast vārdus „just”, „jūtu”, „jūtas”, „izjūtas”, „emocionāli jūtīgs jautājums” u. tml. Dažkārt tiek norādīts, ka nacionālo identitāti nevar formulēt vārdos, tā pastāv izjūtā, par ko ikdienā nedomā. Šāda pieeja rodama arī vienā no teorētiskajiem skatījumiem uz to, kas veido nāciju. Šajā skatījumā nācijas identificē tikai un vienīgi pēc cilvēku piederības izjūtas un psiholoģiskās saites, kas vieno cilvēkus¹⁸.

Skatoties saturiski, skaidri iezīmējas divi diskursi – nacionālais kā etniskais un nacionālais kā pilsoniskais (valstiskais),

un atsevišķās intervijās tiek lietoti abi divi priekšstati par nacionālo kā sinonīmu gan politiskajai, gan etniskajai piederībai. Turklāt dominējošs ir diskurss par nacionālo identitāti kā sinonīmu etniskajai identitātei. Šāda situācija ir konstatēta arī pētījumā *Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja*, un, kā norāda B. Zepa un E. Kļave, atsaucoties uz Džordžu Šoplinu (*George Schopflin*), etniskā dimensija kā īpaši nozīmīga nacionālajā identitātē tiek uzsvērtā visā Austrumeiropā¹⁹. Daudzi pētījuma dalībnieki jēdzienus „latviešu nācija” un „Latvijas nācija” uzlūkoja par sinonīmiem, kamēr no sociālo zinātņu viedokļa tie ir atšķirīgi – viens balstīts uz etnisko, otrs – uz pilsonisko kopību. Uz intervētājas jautājumu „Vai dažādu tautību cilvēki kopā varētu veidot Latvijas nāciju?” tiek saņemta atbilde: „*Esiet uzmanīga ar jēdzieniem! Jautājums, kas ir nācija? Krievu cilvēkiem nav nekāda vajadzība tapt par latviešiem, kā arī latvieši padomju laikā netapa par krieviem. Tik vienkārši nav un nav arī vajadzīgs.*” (*Vīrietis, latvietis, eksaktās zinātnes.*) Diemžēl šāda diskursa praktiskās sekas ir tādas, ka tiek identificēti jēdzieni „Latvijas nācija” un „latviešu nācija” un ir problemātiski iztēloties dažādu tautību Latvijas iedzīvotāju kopību, ja mums trūkst vārda, kā šo kopību apzīmēt. Tajā pašā laikā tie pētījuma dalībnieki, kuri ir domājuši par nacionālo identitāti tieši valstiskās piederības kontekstā, norāda, ka politiskā nācija Latvijā nepastāv, un skaidrības labad lieto jēdzienu „pilsoniskā identitāte”: „*Nekāda mūsdienu Latvijas pilsoniskā identitāte nepastāv principā [..]. Pilsoniskā identitāte pastāv pati par sevi kā kaut kāds nesasniedzams ideāls, nerunājot par to, ka mums visu laiku šo koncepciju zākā.*” (*Vīrietis, ebrejs, humanitārā joma.*) Diemžēl Latvijas situācijā, kad gandrīz 41% iedzīvotāju ir cittautieši, nacionālās identitātes izpratne, kas ir balstīta pamatā uz etnisko piederību, nekādā veidā nevar sekmēt vienotas un integrētas sabiedrības veidošanos.

Aplūkojot būtiskākās vērtības, kas veido nacionālo identitāti, visās intervijās tiek minēta tikai valoda (latviešu valoda, dzimtā valoda). Latvieši nosaukuši šādas būtiskas

¹⁵ Castells 2004.

¹⁶ Hearn 2006.

¹⁷ Zepa, Kļave 2011.

¹⁸ Cox 2007.

¹⁹ Zepa, Kļave 2011.

vērtības, kas saistītas ar nacionālo identitāti: latviešu valoda, izloksnes, tradicionālā un modernā kultūra, klimats, teritorija, ainava, daba, jūra, vieta, vēsture (vēstures izpratne vieno, nedemokrātisku vēstures posmu cildināšana šķeļ), latviska izcelsme, ģimene, piederības izjūta, pilsonība, tolerance, lojalitāte, arī strādīgums, patriotisms, dziedāšana un teātra mīlestība, mentalitāte, svētki, karogs, himna, kopīgi mērķi, aktīva līdzdalība, valsts. Mazākumtautību ļaudīm ir būtiskas šādas vērtības: emocionāla piederības izjūta, izcelsme (senči šeit dzīvojuši jau ilgstoši, vecāki ir pilsoņi, pats šeit dzimis), valoda (latviešu valoda, dzimtā valoda), kultūra un tradīcijas, politiskā kultūra, vēsture (savas tautas vēsture, Latvijas vēsture, kas jāzina vai arī ar kuru ir grūti identificēties, jo pastāv tādi Latvijas vēstures posmi un vēstures figūras, kurām mazākumtautību pārstāvju acīs nav nekādas nozīmes vai tā ir drīzāk negatīva), kopuma izjūta, etniskā dzimtene, ģimene, līdzdalība, pieradums, valsts, himna, ideoloģija, arī raksturs, mentalitāte, ornaments. Pilnīgi noteikti valoda, kultūra un piederības jūtas visbiežāk parādās kā latviešu, tā mazākumtautību pārstāvju intervijās, kamēr valsts un tās atribūti, kā arī kopības sajūta un kopīgi mērķi tiek nosaukti retāk. Dažādi cilvēki šos elementus virknē atšķirīgi, tomēr kopumā intervijas minētās vērtības, kas veido nacionālo identitāti, lielākoties sabalsojas ar teorijā atrodamajiem identitātes elementiem²⁰ vai dimensijām²¹. Zināmā mērā var piekrist postmodernistu skatījumam, ka nav tādas visiem vienotas nacionālās identitātes izpratnes un ka tās elementi, kurus min atsevišķi indivīdi, pārklājas tikai daļēji. Vienlaikus daļa elementu (valoda, kultūra, piederības izjūta) atkārtojas ar pārliecinošu regularitāti un liecina par zināmu vienprātību un sekošanu kopīgam diskursam.

No pētījuma dalībniekiem tikai daži uzskatīja, ka vajadzētu runāt par tādu nacionālo identitāti, kas piemīt politiski vienotai nācijai, ko veido cilvēki ar kopīgiem mērķiem un kopības apziņu neatkarīgi no viņu etniskās piederības. Visi intervētie cilvēki ir ar

augstāko izglītību un ar savu sabiedrisko vai profesionālo darbību aktīvi veido notikumus Latvijā, tāpēc varētu sagaidīt, ka priekšstati atšķirsies no reprezentatīvas aptaujas rezultātiem (tajā ietverti tādu iedzīvotāju uzskati, kam ir dažāds izglītības līmenis un dažāda sociālās līdzdalības aktivitāte), tomēr intervijās dominējošais skatījums galvenokārt sasauca ar tautas attīstības pārskata rezultātiem. Pārskatā tika mērīta iedzīvotāju attieksme pret sabiedrības integrācijas politikas pamatnostādni, ka Latvijā vienotības pamats ir latviešu kultūra un valoda, un konstatēts, ka šo nostādni atbalsta 89% latviešu un 46% krievu, kā arī 54% citu mazākumtautību pārstāvju. Savukārt pret pilsoniskām vērtībām ir līdzīga attieksme, piemēram, visiem Latvijas iedzīvotājiem ir jāievēro likumi, jāmaksā nodokļi, aktīvāk jāpauž sava nostāja, redzot netaisnību²². Interviju datus vairāk redzam atšķirīgo, jo latvieši un cittautieši akcentē atšķirīgas vērtības. Latvieši biežāk uzsver valodu, kultūru, dabu, saikni ar vietu, retāk minot pilsoniskās vērtības – iespējams tādēļ, ka tās nesaistās ar specifiski latvisku nacionālo identitāti. „Valoda ir viena no pirmajām pazīmēm, ja tās nav, tu tomēr esi svešinieks, kaut vai svešuma izjūta, kad tu nesaproti, par ko tie citi runā, smejas un raud. Cilvēki, kas neprot valsts valodu, jūtas lieki.” (Sieviete, latviete, skolotāja.) Vai arī: „Valoda ir viena no nacionālās identitātes pamata sastāvdaļām. Valoda lielā mērā nosaka mūsu domātā un runātā saturu.” (Vīrietis, latvietis, eksaktās un humanitārās zinātnes.) Tikmēr mazākumtautību ļaudis kā vērtību uzsver dažādību, toleranci, cieņu, piederības un kopības sajūtu, tikai daži uzskata, ka svarīga ir latviešu valoda kā saskarsmes valoda Latvijā. „Vajag tādu valodas vidi, lai tās dalībnieki saprastu viens otru, vajag, lai valsts valodu zinātu visi LR pilsoņi. [...] Un otrs – tradīcijas, kuras regulē attiecības – tā ir politiskā kultūra. Un arī izcelsme. Varētu teikt, ka izcelsme un reliģiskā piederība varētu būt specifiska, bet, ja ir kopuma izjūta, tad kultūras tradīcijas un reliģiskā piederība varētu būt dažādi, varētu būt daudzveidība. Uz šī pamata varētu notikt savstarpējā mijiedarbība. Vajag cienīt

²⁰ Smits 1997.

²¹ Zepa, Kļave 2011.

²² Turpat.

un aizstāvēt savu kultūru un arī cienīt citu dalībnieku kultūras tradīcijas, citus politiskā procesa dalībniekus.” (Vīrietis, krievs, NVO.) Šo elementu atšķirīgais izkārtojums intervijās ar latviešiem un mazākumtautību pārstāvjiem liecina par ļoti atšķirīgu skatījumu uz pamatvērtībām, uz kurām varētu balstīt vienotu sabiedrību Latvijā. Arī citos pētījumos uzsvērts integrētas sabiedrības duālais raksturs – etniskais nacionālisms vairāk raksturīgs latviešiem, kamēr pilsoniskais – mazākumtautībām, kā arī norādīts uz atšķirīgu terminu izpratni un interpretāciju minētajās iedzīvotāju grupās²³.

Līdzšinējos pētījumos, kā arī teorētiskajos skatījumos ir mazāk akcentēta ekonomisko faktoru nozīme nacionālās identitātes izjūtas analizē. Intervijās skaidri parādījās saistība starp nacionālās identitātes sajūtas mazināšanos un ekonomisko krīzi. Tiek atzīts, ka ir nepieciešama zināma drošība un iespēja dzīvot, nevis tikai izdzīvot, lai cilvēks būtu lepns par savu valsti, tās simboliem un izjūtu kopības sajūtu ar citiem. Vienlaikus tiek iezīmēta nacionālās identitātes un patēriecības pretruna, sekojot garīgā un materiālā binārās opozīcijas diskursam: „Šo divdesmit gadu laikā ir izveidojies tāds slānis, kuram nav nekādas identitātes. Viņu identitāte ir sociālo pakalpojumu pieprasītāji, kuru vajadzību apmierināšanai ir vienalga, vai pakalpojumu sniedz ķīniešs, krievs vai kāds cits.” (Sieviete, latviete, skolotāja.)

Tomēr vēlētos atgriezties pie diskusijas par latvisko vērtību jautājumu nacionālās identitātes diskursā. Dažās intervijās gan ar latviešiem, gan ar mazākumtautību pārstāvjiem par latvisko tiek runāts kā par kaut ko pārspīlētu, šauru un uz pagātni orientētu. Daži latvieši norāda uz to, ka šādā veidā notiek norobežošanās no mūsdienu pasaules procesiem. Daļa mazākumtautību pārstāvju atzīst, ka viņiem nav, ar ko identificēties šādā latviskuma interpretācijā, kur uzsvērtas tikai tautasdziesmas, tradicionālā kultūra, pagātne: „Kam gribas sevi asociēt ar 13. gadsimta uzvarām vai 800 gadu ciešanām?” (Vīrietis, ebrejs, humanitārā joma.) Tas ir īpaši svarīgi situācijā, kad politiski piederība Latvijai

tiek veidota uz latviešu valodas un kultūras pamatiem. Arī daži latvieši ir rosinājuši diskusiju par latvietības izpratnes robežām 21. gadsimtā. Intervijās ar latviešiem vēstures jautājumi gan netiek cīlāti, tomēr latvietības identifikācija galvenokārt ar tradicionālās kultūras vērtībām uzlūkota kā ierobežojoša: „Man liekas, ka latviskums ir tāds kā sastindzis un apstājies, kad latviskums ir tikai tad, ja ir tautastērps, dzied korī un deju deju kolektīvā. [...] Latviešiem ir tādas sašķeltas personības – viņi it kā dzīvo mūsdienās, bet, ja viņiem gribas apliecināties kā latviešiem, tad viņiem vajag uzvilkt to tautastērpu un domāt, ko es vēl varētu izdarīt, lai būtu kā pirms simts piecdesmit gadiem, jo tad es būšu tāds īsts latvietis.” (Vīrietis, latvietis, humanitārās zinātnes, radoša profesija.) Arī citiem pilsētas intelektuāļiem sajūtas ir līdzīgas: „Kad ir lielas etnogrāfiskas izdarības – Jāņi, Dziesmu svētki – es gan izjūtu pacīlājumu, bet jūtos nedaudz kā citplanētiets.” (Vīrietis, latvietis, radoša profesija.) Lai gan kultūras socioloģe un vēsturniece Dagmāra Beitnere raksta nevis par tradicionālās kultūras lomu mūsdienu latviskajā identitātē, bet gan par joprojām spēcīgo latvietības identifikāciju ar zemniekiem (tā netieši tomēr ietver tradicionālo kultūru, kas raksturīga zemniekiem), tomēr gribu atsaukties uz viņas ierosinājumu domāt par jaunām referencēm par latvisko identitāti, kurā īsts latvietis var būt arī pilsētnieks, uzņēmējs, intelektuālis un kurā īsta latvietība nav sakņota vienīgi zemnieku kultūrā un laukos²⁴. Katrā ziņā gribas jautāt – vai ir iespējams moderns (vai varbūt postmoderns) latviskums un kāds tas varētu būt? Cerams, ka plašajā valsts pētījumu programmā *Nacionālā identitāte* kāds meklēs atbildi tieši uz šo jautājumu, kas ir aktuāls ne tikai šajā pētījumā.

Pirms noslēdzu diskusiju par nacionālās identitātes jēdziena izpratni, kāda tā atklājas intervijās, tomēr nepieciešama neliela atkāpe par piederības vai distances izpausmēm valodā, kad respondenti atsaucas uz Latvijas valsti. Dažās intervijās etnisko minoritāšu pārstāvji runā par „mūsu Latviju”. Valoda, kādu mēs lietojam, ļoti būtiski raksturo mūsu

²³ Zepa 2007.

²⁴ Beitnere 2003.

attiecības ar objektu, par kuru mēs runājam. Vietniekvārds „mūsu” liecina par piederību un ietver arī atbildības uzņemšanos, kamēr vietniekvārds „šī” – par distanci un norobežošanu, arī no personiskas atbildības un iesaistes. Man kā pētniecei rodas jautājums – ar ko gan Latvijā dzīvojošs krievs, kurš saka „šī valsts”, nevis „mūsu valsts”, pēc būtības atšķiras no latvieša, kurš arī saka „šī valsts”, nevis „mūsu valsts”? Uz šādām pārdomām rosināja paradokss, kas norādīts dažās intervijās ar mazākumtautību ļaudīm, proti, ka latvieši tiek automātiski uzlūkoti kā piederīgi Latvijai, kaut nebūt ne visi ir tiešām Latvijas patrioti, kamēr vismaz daļai mazākumtautību pārstāvju savs patriotisms un piederība Latvijai jāpierāda un jāapliecina īpašā veidā (piemēram, naturalizācijas procesā, ar zvērestu). Palūkosim, kādus secinājumus par latviešiem izdara mazākumtautību pārstāvis, vērojot cilvēku uzvedību valsts svētku svinību laikā Daugavmalā: „*Ja paskatās, cik cilvēki dzied himnu, kļūst nelabi. Ja vidējais latvietis valsts svētkos nedzied himnu, droši vien ir kaut kādas problēmas.*” (*Vīrietis, ebrejs, humanitārā joma.*) Katrā ziņā ir skaidrs, ka latvieši un mazākumtautību ļaudis paši sevi un cits citu „mēra” pēc visai atšķirīgām mērauklām. Kā redzam šai piemērā, mērījumi notiek un katra rīcība ir kā zīme, ko nolasām un interpretējam.

Kaut arī intervijās nav lietota biogrāfiskā pieeja un ne vienmēr tiek uzdots jautājums par nacionālās identitātes veidošanos dzīves gaitā, var secināt, ka priekšstati par nacionālo identitāti veidojas biogrāfiski, dzīves laikā, saistībā ar vecāku ģimeni, ar savu vietu sociālajā un kultūras telpā. Var skaidri redzēt, ka priekšstati par nacionālo identitāti un etniskajiem jautājumiem ir etniski specifiski, reģionāli specifiski, profesionāli specifiski. Dažādu profesiju ļaudīm ir atšķirīgi skatījumi, citāda argumentācija. Loģiskāka vai mākslinieciskāka. Centrēta uz latviskumu vai orientēta uz dažādību. Politiska vai kultūrā balstīta. Ja runā par zinātniekiem, tad intervijās ar sociālo zinātņu pārstāvjiem ir pilnīgi cits skatījums nekā intervijās ar humanitāro un eksakto zinātņu pārstāvjiem. Sociālo zinātņu pārstāvji runā par identitātēm kā konstruētām identitātēm, kā izvēli – tas

nozīmē, ka personiskie priekšstati balstās uz šobrīd dominējošām teorijām par identitātēm. Savukārt abi eksakto zinātņu pārstāvji atsaucas uz priekšstatu par tautas mentalitāti, viens no viņiem arī identificē etnisko un nacionālo identitāti, un līdzīgs diskurss atrodams arī intervijās ar humanitāro zinātņu pārstāvjiem, arī ar pedagogiem. Rīdzinieki reģionu lomu nacionālajā identitātē redz citādāk nekā reģionu cilvēki. Reliģijas lomu diametrāli atšķirīgi redz ticīgie un neticīgie. Ir postmodernisti (viņi uzskata, ka nav vienas skaidras definīcijas, ir terminoloģijas grūtības, nacionālo piederību tūlīt nomainīs globāla pasaules izjūta) un esenciālisti (kas tomēr meklē vienu definīciju un uzlūko identitāti kā kādu gadsimtos veidojušos dziļāko būtību, ko raksturo stabili elementi un pārmantojamība). Te katra cilvēka priekšstatu sistēma parādās interesantā veidā – gan savā dažādībā, gan iesakņotībā plašākos kultūras priekšstatos. Precīzāk būtu teikt – kopīgu elementu individuālā izkārtojumā. Intervijās ļoti skaidri atklājas visu elementu un dzīves situāciju mijiedarbība – neviens nacionālās identitātes aspekts nepastāv izolēti, tas tiek uztverts tikai kontekstā ar citām dzīves dimensijām.

„Mēs” grupas diskursīvā konstrukcija

Pētot nacionālo identitāti, jāpievērš uzmanība arī tam, kā tiek veidots dalījums „mēs” un „viņi”, tāpat – kā tiek konstruētas grupas robežas. Vispirms aplūkošu, kā latvieši un cittautieši atšķirīgi konstruē diskursu par „mēs” grupu. Intervijās ar latviešiem parādās interesanti un pretrunīgi priekšstati par krieviem un citiem mazākumtautību ļaudīm, ja ir runa par nacionālo identitāti. No vienas puses, nacionālā identitāte tiek interpretēta kā latviska identitāte un pie „mēs” grupas, pirmkārt, pieder latvieši. No otras puses, viedoklis, ka cittautiešiem nav vietas šādā latviskā nacionālā identitātē, tiek uzskatīts par nepareizu un laikmetam neatbilstošu. Tiek atzīts, ka arī citas etniskas grupas ir daļa no mūsdienu Latvijas un bagātina mūsu kultūras vidi: „*Nacionālajā identitātē citām etniskām grupām, tautībām ir liela nozīme. Ja viņi ir Latvijas pilsoņi un te dzīvo un strādā,*

tad viņi nav nekas Cits, viņi ir Latvijas sastāvdaļa, vērtīga un kopjama. Līdzvērtīgi, jo visi kopā jau veido Latvijas tēlu." (Sieviete, latviete, skolotāja, radoša profesija.) Tomēr, kā liecina šis citāts un kā atklājas arī citās intervijās ar latviešiem: ja citu tautību cilvēki vēlas piederēt „mēs” grupai, viņiem ir jāatbilst dažiem noteiktiem kritērijiem – jāprot latviešu valoda, jābūt Latvijas pilsoņiem un jābūt lojāliem Latvijai. Valodas prasme un lojalitāte tiek uzsvērtas visbiežāk.

Intervijās ar mazākumtautību pārstāvjiem var identificēt vismaz trīs dažādus „mēs” grupas diskursus. Pirmais atspoguļo padomju laika ideoloģiju un padomju cilvēkus kā vienu lielu, draudzīgu nāciju: „Līdz 1991. gadam neviens īsti nebija iedomājies, kas mēs esam pēc nacionalitātes.” (Vīrietis, krievs, mācītājspēks augstskolā.) Nākamais diskurss ietver noteiktas etniskās grupas pārstāvjus vai arī visus mazākumtautību ļaudis un izsaka kolektīvo aizvainojuma sajūtu par to, ka latvieši mazākumtautības neuzlūko par vienlīdzīgiem Latvijas iedzīvotājiem: „Ja runā par mani personīgi, es sāku vērtēt savu krieviskumu. Man ir nepieņemams, ka nelatvieši tiek uzskatīti par svešajiem šajā valstī un valsts ekonomiskā attīstībā.” (Vīrietis, krievs, mācītājspēks augstskolā.) Gribētu pievērst uzmanību teikuma gramatiskajai uzbūvei: pasīva (ciešamās kārtas) lietojums ļauj vārdā nesaukt personu, kas nelatviešus uzlūko par svešiniekiem. Šādā veidā problēma gan izvirzīta sarunas centrā, tomēr netiek veidota papildu konfrontācija ar darbības veicējiem. Iespējams, ka šāda forma izvēlēta tieši intervijā, veidojot pieklājības normām atbilstošu sarunu, lietojot neitrālu formulējumu – bez agresivitātes pret kādu konkrētu grupu. Iespējams, ka pēc binārās loģikas (nelatvieši–latvieši), klausītājs var secināt, ka tie varētu būt latvieši, kas šādi uzlūko nelatviešus. Tikpat iespējams, ka arī paši mazākumtautību pārstāvji sevi uzskata par svešiem, par to varētu liecināt norādāmā vietniekvārda (nevis personas vietniekvārda) lietojums, kas seko uzreiz tālāk. Runātājs lieto „šajā valstī”, nevis „mūsu valstī”, tātad arī pats, visticamāk, nejūtas piederīgs Latvijai. Citāts atklāj, ka latviskās identitātes mobilizācija arī citiem Latvijas iedzīvotājiem lika aizdomāties par savu etnisko

identitāti un sākt to vērtēt. Šā respondenta gadījumā situācija ir īpaši zīmīga tādēļ, ka viņa māte ir latviete, kas varētu būt resurss jaunas piederības veidošanā, tomēr krievu valoda un vērtības ir bijuši spēcīgāki faktori etniskās piederības izvēlē. Vienlaikus šis citāts liecina par dažu krievu tendenci runāt visu mazākumtautību vārdā, kaut arī gan kvantitatīvie (piemēram, jau minētā 2010./2011. gada tautas attīstības pārskata rezultāti), gan kvalitatīvie pētījumi parāda, ka krievu iedzīvotāju un citu mazākumtautību pārstāvju domāšana, uzskati un attiecības ar latviešu valodu, kultūru un valsti ir būtiski atšķirīgas. Citu mazākumtautību pārstāvji daudz biežāk un labprātāk atzīst latviešu valodu un kultūru kā integrācijas pamatu Latvijā, kā arī retāk jūtas sveši, nepiederīgi vai atstumti. Šajā pētījumā intervētais igaunis ir lieliski integrējies latviešu kultūrā, saglabājot savu igaunisko identitāti. Savukārt baltkrieviete pēc apjukuma 90. gadu sākumā arī ir lieliski atradusi savu vietu Latvijas sabiedrībā un nebūt nejūtas atstumta vai sveša. 90. gados notika strauja etnisko grupu statusa maiņa – PSRS laikā krievi veidoja majoritāti, bet šobrīd ir nokļuvuši minoritātes statusā, tomēr daudzi joprojām turpina rīkoties un domāt kā majoritātē²⁵. Iespējams, daudziem ir grūti samierināties ar dominējošā statusa zaudēšanu un tādēļ daudzi interpretē savu kultūras traumu kā visas grupas vai pat visu citu tautību Latvijas iedzīvotāju viedokli, ignorējot faktu, ka mazākumtautības ir ļoti plaša un neviendabīga grupa. Tomēr gribētu uzsvērt vēl vienu interpretācijas iespēju – emocionāli spēcīgā, subjektīvā noraidījuma sajūta var liecināt par to, ka pastāv spēcīga subjektīva vēlēšanās tikt pieņemtam, nebūt svešiniekam. Faktiski piederības izjūtas trūkums un pretestība parādās vēl vairākās intervijās tieši ar krieviem, kuri ir padomju laika iecerotāji vai to pēcteči. Viens respondents pat lieto jēdzienu „Krievijas tautieši”, ar to apzīmējot PSRS laika imigrantus, kuri joprojām ir orientēti uz Krieviju. Vēl arvien pastāvošo spēcīgo orientāciju uz Krieviju varētu skaidrot ar faktu, ka savulaik daudzi imigranti ir lūkojušies uz Latviju kā uz attīstītu Krievijas reģionu²⁶ un

²⁵ Zepa, Šūpule 2006.

²⁶ Tabuns 2001.

dažiem no viņiem joprojām ir grūti atzīst, ka Latvija ir neatkarīga valsts, nevis Krievijas reģions. Tomēr šeit ir vietā uzsvērt kvantitatīvus mērījumus par Latvijas krievu piederības sajūtu Latvijai un Krievijai. Tie daudziem latviešiem varētu būt pārsteigums – 2010. gadā veiktajā aptaujā konstatēts, ka 72% krievu jūtas cieši vai ļoti cieši saistīti ar Latviju (salīdzinājumam – 83% latviešu jūtas cieši vai ļoti cieši saistīti ar Latviju). Tas kopumā ir vairāk, nekā pieņemts uzskatīt latviešu vidē. Savukārt ciešu vai ļoti ciešu saistību ar Krieviju izjūt 33% krievu²⁷, un tas ir mazāk, nekā pieņemts uzskatīt latviešu vidē.

Trešais „mēs” grupas diskurss intervijās ar mazākumtautību pārstāvjiem ietver visus Latvijas iedzīvotājus. Atšķirībā no latviešiem te latviešu valoda vienmēr netiek izvirzīta kā galvenais kritērijs (kaut arī divos gadījumos valsts valodas prasmes tiek minētas kā svarīgas). Tiek uzsvērtā integrācija, tolerance un savstarpēja cieņa. Parādās arī dubulta identitāte – no vienas puses, piederība tēvu zemei un tautai, no otras puses, piederība Latvijai kā dzīvesvietai un bērnu dzimtenei. Vienā no intervijām tika minēts jēdziens „latvijec” (*латвиец*) – „latvijietis”, kas apzīmē visus Latvijas iedzīvotājus (Latvijai piederīgas personas) neatkarīgi no tautības. Pēdējā laikā Rīgas galva Nils Ušakovs publiskajās runās arī ir lietojis šo jēdzienu, tomēr tā saknes ir meklējamas 20. gados, kad Rainis kādā publikācijā izmantojis šo vārdu kā jēdzienu, ar kuru apzīmē visus Latvijas iedzīvotājus²⁸. Tomēr biežāk tiek norādīts uz kopīgu mērķu trūkumu, Latvijas iedzīvotāju vienotības trūkumu, un „mēs, Latvijas iedzīvotāji” diskurss tiek uzlūkots kā vēlams, bet tikpat kā neesošs.

„Viņi” grupas diskursīvā konstrukcija

Visu interviju kopīgā iezīme ir salīdzinoši vāji iezīmēti „viņi” kā atskaites punkts, attiecībā pret to tiek vilktas grupas robežas

²⁷ Zepa, Kļave 2011, 22.

²⁸ Plašāku diskusiju par šo jēdzienu un tā lietojuma iespējām sk. Raiņa un Aspazijas fonda iniciētā sarunā par Raiņa „latviešiem” un „latvijiešiem”. Tā notika *rainim.lv* projekta ietvaros 2012. gada 30. janvārī, un tās ieraksts ir pieejams tīmekļa vietnē *YouTube*.

starp savējiem un svešiem, piederīgiem un nepiederīgiem. Iespējams, ka personiska komunikācija intervijas laikā ir nozīmīgs faktors, kas mazina asus izteikumus, un ir vairāk piedomāts par korektiem formulējumiem. Īpaši svarīgi tas varētu būt bijis intervijās ar mazākumtautību pārstāvjiem, jo bieži vien viņus intervēja latvieši, retāk otrādi. Vispirms īsi raksturošu „viņi” diskursu intervijās ar latviešiem, pēc tam – ar mazākumtautību pārstāvjiem.

Intervijās ar latviešiem parādās divi atšķirīgi „viņi”, un 1990. gads iezīmējas kā nošķiruma līnija: „*No sākuma kopā ar cittautiešiem ieguvām neatkarīgo valsti.*” (*Sieviete, latviete, radoša profesija.*) Šo daudzējādā ziņā kopīgo neatkarības atgūšanu apstiprina arī kvantitatīvi rādītāji – Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanās 1990. gada 17. martā Latvijas Tautas fronte (LTF) ieguva nepieciešamās 2/3 balsu, kaut arī tajās piedalījās visi balsstiesīgie Latvijas PSR iedzīvotāji un pat Latvijā izvietotie padomju armijas karavīri²⁹. Vēlēšanu rezultāti liecina par to, ka ļoti daudzi nelatvieši balsoja par LTF un neatkarības ideju, jo Latvijā latviešu tolaik taču bija tikai 53%³⁰. Tālākā notikumu attīstība latviešu skatījumā ir veidojusi divas atšķirīgas „viņi” grupas – mazākumtautību pārstāvjus, kuri ir lojāli Latvijai, prot latviešu valodu un faktiski ir etniski atšķirīgi „viņi” „savējo” (Latvijas pilsoņu) grupā, un arī tādus, kuri noteikti ir svešinieki, jo pārstāv atšķirīgas vērtības, simbolus, tradīcijas, lojalitāti. „Viņi”, kas nekādā veidā nepieder pie „mēs” grupas, ir mazākumtautību ļaudis, kuri neprot runāt latviski un klaji demonstrē piederību citai varai un vērtībām. „*Šodien mani kā latvieti aizskar Krievijas karodziņi pie automašīnām, kad brauc pie maniem kaimiņiem Tūjā. Tas, ka nepieņem šīs valsts identitāti, kur valoda ir būtiska sastāvdaļa – tā ir nopietna problēma.*” (*Vīrietis, latvietis, radoša profesija.*) Ar Krieviju saistītas atribūtikas demonstrēšana pastiprina latviešos apdraudētības sajūtu un atgādina par okupāciju, ko Krievijas impērija

²⁹ Tabuns 2001.

³⁰ Minētie rezultāti ievērojami korelē ar Latvijas Republikas pilsoņu īpatsvaru Latvijas PSR iedzīvotāju vidū. Red. piezīme.

Latvijā ir īstenojusi kopš 18. gadsimta sākuma. Būtu nepieciešams tālāks pētījums par to, kādu nozīmi Latvijā dzīvojošie krievi piešķir savās mašīnās ievietotajiem Krievijas karogiem un Georga lentītēm (un arī 9. maijā vai citā sakarā publiskajā telpā lietotajai, ar Krieviju saistītajai atribūtikai). Tas ir identitātes apliecinājums, pretestības forma ar domu „mēs gribam, lai arī mūs ciena tādus, kādi esam” vai cieņas trūkuma demonstrēšana, centieni atgūt varu un dominanci ar vēstījumu „mūsu acīs te joprojām ir Krievijas piejūras reģions”? Pašlaik varu tikai vaicāt – kā vēl ir iespējams interpretēt šīs zīmes?

Jau iepriekš minēju, ka intervijās ar citautiešiem lielākoties tiek nosauktas problēmas, kas rodas sašķeltā sabiedrībā, bet trūkst norādes uz darbības veicēju, kurš šīs problēmas rada. Tikai vienā intervijā tika norādīts, ka pēc 1990. gada latvieši no internacionālistiem kļuvuši par nacionālistiem. Par vainīgiem šajā gadījumā tika atzīti ārzemju latvieši: „*Es norādīšu uz to apstākli, ka Latvijā pārņēma ārzemju latviešu attieksmi pret mazākumtautībām. Tas pastiprināja latviešu arī iepriekš eksistējošu noslēgtību un noteica pārspilētu uzmanību pret savu etniskumu, ieskaitot valodas un kultūras jautājumus. Man liekas, ka latviešu etniskuma attīstības ceļu noteica latviešu emigrācijas radikālā daļa.*” (Vīrietis, krievs, mācībspēks augstskolā.) Paliek nepamanīta trimdas latviešu nelielā iedaļa Latvijā atjaunošanas procesos un kultūratšķirību radītie konflikti starp padomju okupācijas sašķeltajām tautas daļām. Paliek nepamanīts arī latvieša Nila Muižnieka, kas atbraucis no Amerikas Savienotajām Valstīm, devums iekļaujošas integrācijas politikas veidošanā. Tolaik vairākus gadus tieši daļa vietējo latviešu pārmeta toreizējam integrācijas lietu ministram pārāk lojālu attieksmi pret vietējiem krieviem. Grūti pateikt, vai šādu respondenta sniegto skaidrojumu rada psiholoģiski kompensācijas mehānismi (racionalizēt problēmu, meklēt vainīgo ārpusē), etniskie stereotipi un zināšanu trūkums par Latvijas vēsturi vai arī subjektīva interpretācija par latviešu internacionālo noskaņojumu padomju laikā, kas balstīta uz pieredzi par savas mātes internacionālismu (etniski jauktajā ģimenē dominēja krievu valoda). Kaut arī

intervijā minētajam skaidrojumam nepiekritīs ne trimdas latviešu, ne Latvijas latviešu vairākums, būtisks ir fakts, ka šādi mīti eksistē un liecina par etnisko stereotipu spēku. Arī latviešu skaidrojumus par krieviem var nosaukt par mītiem un etniskiem stereotipiem. Diemžēl šādi stereotipi veicina norobežošanu, jo mazāk zināmie „viņi” tiek portretēti kā sveši, bezpersoniski un iepriekš paredzami naidīgi. Te gan ir jāatzīmē, ka tā nav tikai Latvijai raksturīga prakse. Arī Tūns van Deiks (*Teun A. van Dijk*) pētījumos par varas attiecībās esošu sabiedrības grupu lietotajām diskursīvajām stratēģijām ir ievērojis tendenci veidot pozitīvu paštēlu un negatīvu cita tēlu³¹.

Nobeiguma piezīmes

Kopumā interviju analīze parāda, ka mūsu personiskie priekšstati par etnisko un nacionālo identitāti veidojas dzīves gaitā dažādu informatīvo telpu pārklājumā – tie sāk veidoties ģimenē, turpina attīstīties skolā, kā arī profesionālās un sabiedriskās dzīves gaitā. Kaut arī Rietumu pētnieki nacionālo identitāti skaidro galvenokārt kā valsts instrumentu, lai radītu viendabību fragmentētā un neviendabīgā sabiedrībā³², tomēr intervijās var skaidri redzēt valsts lomas trūkumu un drīzāk pat negatīvo ietekmi uz identitātes izjūtu (piemēram, ekonomiskās krīzes laikā nacionālās identitātes izjūta mazinās). Priekšstati (saskaņā ar tiem etniskā un nacionālā identitāte ir sinonīmi) šķiet noturīgi, kā arī galvenie nacionālās identitātes elementi (valoda, piederība) šķiet drīzāk stabili un saskaņoti nekā fragmentēti un pretrunīgi. Drīzāk var runāt par atšķirīgu, nevis pretrunīgu elementu parādīšanos un dominanci dažādās etniskās grupās. Latvieši vairāk uzsver latviešu valodas un kultūras nozīmi, kamēr mazākumtautību pārstāvji par nozīmīgām nacionālās identitātes vērtībām uzskata toleranci, cieņu, dažādību. Tajā pašā laikā arī dažādība etniskajās grupās ir pietiekami liela – piemēram, kā vienā, tā otrā grupā ir esenciālisti, kas orientēti uz etnisko piederību (nacionālo identitāti redz kā tautai piemītošu raksturu un mentalitāti), un

³¹ Kļave 2007; Kļave 2011.

³² Zepa, Kļave 2011.

konstruktīvistu, kas orientēti uz politisko piederību (tie nacionālo identitāti redz kā izvēli uz kopīgu mērķu un vērtību pamata). Latvijā izpratne par nacionālo identitāti kā politisku un pilsonisku piederību tikai veidojas. Tās aizstāvji ir pārliecināti, ka tā ir drošs pamats, uz kura var balstīt Latvijas integrācijas politiku, jo tā piedāvā kopīgas vērtības un mērķus arī etniski dažādām iedzīvotāju grupām. Arī tie, kas veidojuši 2010./2011. gada pārskatu par tautas attīstību Latvijā, ierosina pārdomāt līdz šim pieņemto integrācijas politiku, norādot, ka tieši pilsoniskās vērtības ir tās,

par kurām visi Latvijas iedzīvotāji ir samērā vienprātīgi. Acīmredzot turpmāk padziļināta diskusija būtu nepieciešama par to, kā veidot iekļaujošu integrācijas politiku ārpus binārās loģikas ietvariem, kas padara pilsoniskās un etniskās vērtības kā pretstatošas, nevis kā papildinošas.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

VĒRES

- Anderson, B. (2006) *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London, New York : Verso.
- Beitnere, D. (2003) *Pašreferēncē latviešu kultūras paradīgmā*. Rīga : Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, Rīgas Stradiņa universitāte. Pieejams: http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/Beitnere_prom.pdf (17.08.2012.).
- Bula, D. (2000) *Dziedātājtauta. Folklorā un nacionālā ideoloģijā*. Rīga : Zinātne.
- Castells, M. (2010) *Power of identity*. Malden, MA; Oxford : Wiley-Blackwell.
- Cillia, R.; Reisingl M.; Wodak, R. (1999) Discursive Construction of National Identity. *Discourse & Society*, 10(2), 149–173.
- Centrālā statistikas pārvalde (2010). *Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs*. Pieejams: http://www.csb.gov.lv/images/modules/items/item_file_14376_2_20.pdf (10.10.2011.).
- Cox, L. (2007) Nation-state and nationalism. Ritzer, G. (ed.) *The Blackwell Encyclopedia of Dociology*. Malden, Oxford, Victoria : Blackwell Publishing, VII, 3143–3152.
- Hearn, J. (2006) *Rethinking nationalism*. Hampshire, New York : Palgrave.
- Ķīlis, R. (1998) Sociālā atmiņa un nacionālā identitāte Latvijā. Ķīlis, R. (sast.) *Atmiņa un vēsture*. Rīga : N.I.M.S., 113–130.
- Kļave, E. (2007) Kritiskā diskursa analīzes lietojums etnopolitisko diskursu izpētē. *Latvijas Universitātes Raksti. Socioloģija*, 714, 17–30.
- Kļave, E. (2011) Latvijas valodas kopienu diskursīvais konflikts etnopolitikas laukā. *Latvijas Universitātes Raksti. Socioloģija*, 769, 6–20.
- Kļave, E.; Zepa, B. (2010) Etniskā integrācija Latvijā – pētnieciskais diskursus. Tisenkopfs T. (red.) *Socioloģija Latvijā*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Potter, J. (2004) *Discourse Analysis*. Hardy, M.; Bryman, A. (eds.) *Handbook of Data Analysis*. Thousand Oaks : Sage, 607–624.
- Smits, E. D. (1997) *Nacionālā identitāte*. Rīga : AGB.
- Schwartz, K. Z. S. (2006) *Nature and National Identity after Communism*. University of Pittsburg Press.
- Tabuns, A. (ed.) (2001) *National, State and Regime Identity in Latvia*. Rīga : Baltic Study Center.
- Zepa, B. (2007) „Nacionālisma” konstruēšana Latvijas integrācijas politikā. *Latvijas Universitātes Raksti. Socioloģija*, 714, 44–53.
- Zepa, B.; Kļave, E. (red.) (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Zepa, B.; Šūpule. I. (2006) Etnicitātes konstruēšana: politiķi un masu mediji kā nozīmīgākie aģenti. *Latvijas Universitātes Raksti. Socioloģija*, 701, 108–119.

NACIONĀLĀ IDIANTITĀTE: VISPĀRĒJIE MODEĻI UN LATVIJAS GADĪJUMS

Jānis Broks dzimis Barkavas pagastā (1956). Absolvējis LU Vēstures un filozofijas fakultātes Filozofijas nodaļu (1980). Darba gaitas sācis LZA Filozofijas un tiesību institūtā, pētot sabiedrības un dabas attiecību filozofiskos jautājumus. Ieguvis filozofijas zinātņu kandidāta grādu (1986), *Dr. phil.* (1992). Bijis docents Latvijas Medicīnas akadēmijā, Latvijas Policijas akadēmijā. Biznesa augstskolas *Turība* asociētais profesors (kopš 2005), ievēlēts par profesoru (2012). Līdzās pamatdarbam lasījis lekcijas arī vairākās citās Latvijas augstskolās, nodarbojies ar pētniecību filozofiskās antropoloģijas, tiesības filozofijas, sociālās un politiskās filozofijas jomā. LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks (kopš 2006). Vairāk nekā 40 zinātnisko publikāciju (ieskaitot četras grāmatas) autors vai līdzautors.

Raksturvārdi: identitāte, kolektīvā identitāte, nācija, nacionālā identitāte, gribas nācija.

Lai gan kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijas sociālo procesu pētnieki nu jau divus gadu desmitus neatslābstoši interesējas par nacionālo identitāti un ar to saistītiem jautājumiem, tomēr nevarētu teikt, ka tēmas izstrādē būtu sasniegts kāds vispārnozīmīgs rezultāts. Galvenais iemesls, kas liecina par arvien vēl nepaveikto, ir problēmas pašā nacionālās identitātes situācijā. Gadu gaitā tās brīžiem ir šķietami normalizējušās, dodot cerības, ka pati dzīve, neskatoties uz norišu nepietiekamu konceptuālo izstrādātību, laika gaitā visu vairāk vai mazāk saliks savās vietās. Taču reizēm tās atkal pēkšņi no jauna saasinās, liecinot, ka varbūt pat visnotaļ teorētiski pareizi modeļi un politiskas programmas, kas veidotas, balstoties uz šiem modeļiem, kārtējo reizi izrādījušās Latvijas situācijā nepietiekami adekvātas un veiktspējīgas. Joprojām aktuāls ir gan akadēmisku interesi izraisošais jautājums „Kas un kādi mēs esam?“, gan arī rīcību mudinošais „Kādiem mums jābūt, lai vispār būtu?“.

Iepriekš aizsāktu pētījumu un politisko centienu „pārformatēšana” nacionālās identitātes rāmējuma nav uzskatāma par nejaušu. Neskatoties uz zināmiem panākumiem, situācija tieši pēdējos gados atkal saasinās, no jauna aktualizējās, un rodas pavisam jauni apdraudējumi. To visu, protams, var un vajag skatīt arī pārnacionālā mērogā: procesi kā pasaulē kopumā, tā tuvākajās kaimiņvalstīs ietekmē vēl visai trauslo nācijas saliedētību un ticību tās ilgtspējai. Taču ārējie faktori, lai cik nozīmīgi tie arī nebūtu, nekad uz dažādiem elementiem, kas nonākuši to ietekmes zonā, neiedarbojas vienādi. Daudz kas ir atkarīgs no jebkuras sistēmas iekšējās kondīcijas, spējas efektīvi reaģēt uz aktuāliem izaicinājumiem. Šī kondīcija un spēja savukārt lielākoties izriet no izpratnes par to, kas ar mums notiek un var notikt, kādas darbības situāciju var ievirzīt tādā vai citā perspektīvā.

Raksta mērķis ir dot ieskatu nacionālās identitātes konceptuālā tematizācijā un uz šī pamata veidot ietvaru mūsdienu Latvijas situācijas izpētei un politisko perspektīvu iezīmēšanai.

Identitāte: no loģikas uz antropoloģiju

Terminu kopums, ar kura palīdzību tiek aprakstīta nacionālās identitātes problemātika, ir īpatnējs: kaut gan vārdi, kas veido šo kopumu, ir arī ar patstāvīgu nozīmi, tomēr vārdu jēgas skaidrojumam, tiklīdz nepietiek vienkārši ar etimoloģiju, nepieciešami vairāki vārdi, lai paskaidrotu vienu vārdu ar otru. Veidojas krietni sarežģītāka situācija par Ludviga Vitgenšteina (*Wittgenstein*) ģimeniskajā līdzībā aprakstīto. Vārdi te nav sākotnēji radniecīgi vai līdzīgi, taču, aprakstot šo tematiku, tie savijas, savstarpēji paskaidrodami un interpretēdami cits citu. *Nācija, nacionāls, valsts, tauta, nacionālā valsts, nacionālisms, kolektīvā identitāte, nacionālā identitāte, nacionālā piederība* un vēl citi vārdi, turklāt vēl dažādu kultūru un koncepciju kontekstos un dažādu autoru atšķirīgās interpretācijās veido tādus terminoloģiskus briksņus, kuri nevienam tēmas pētniekam nav ļāvuši sasniegt pilnīgu skaidrību un lietojuma brīvību. Viens no identitātes pētniecības klasiķiem Eriks Eriksons (*Erikson*) sokratiskā stilā atzīst: „Jo vairāk rakstu par šo tēmu, jo vairāk šis termins kļūst par apzīmējumu kaut kam neizprotamam un visaptverošam.”¹ Labāka nav situācija ar vārda *nācija* izpratni un interpretāciju. Pat tā jēgas nošķirumi, norādot uz dažādām valodām, negarantē viennozīmību. Egberts Jāns (*Jahn*) norāda: „Amerikāniskais vārda *nation* lietojums dažkārt atšķiras no britu lietojuma, vārda *Nation* lietojums Vācijā atšķiras no tā lietojuma Šveices vāciski runājošā daļā.”²

Lai gan, konceptuāli apspriežot nācijas, nacionālisma un ar tām saistītos jautājumus, plaši tiek lietots termins ‘nacionālā identitāte’, tomēr tas visbiežāk tiek ieviests un izmantots bez īpašiem skaidrojumiem, pieņemot to kā pašsaprotamu. Termina pirmā daļa attiecīgos pētījumos tiek visnotaļ rūpīgi un niansēti izklāstīta, bet to nevar teikt par identitātes jēdzienu, kurš tomēr te ir bāzisks. Psiholoģijā izstrādātā konceptuālā struktūra, to pārnesot uz sociālo zinību lauku, būtu rūpīgāk jāraksturo.

Jēdziens *identitāte* uzskatāms par visnotaļ jaunu konceptu, kas tikai 20. gs. otrajā

pusē, galvenokārt pateicoties E. Eriksona pētījumiem, ienācis vispirms psiholoģijā un pēc tam izplatījies dažādu cilvēkpētniecības jomu leksikonā, un kļuvis par savdabīgu atslēgvārdu daudzu un tradicionālu tēmu mūsdienīgā traktējumā un arī pavisam oriģinālu cilvēka esamības konstelāciju tematizācijā. Nevar gan teikt, ka tas ir terminoloģisks jaunievedums, kas parādījies tikai pēdējā gadsimtā. Identitāte jau ļoti sen aplūkota tradicionālajā formālajā loģikā. Viens no tās pamatprincipiem (1. likums) pat tiek saukts par identitātes likumu. No loģikas viedokļa, lai būtu iespējama domāšana, vārdi, kurus lietojam, vienmēr jādomā vienā un tajā pašā nozīmē jeb, kā to formulējis loģikas tēvs Aristotelis, „Nav iespējams kaut ko domāt, ja nedomā kaut ko vienu”³. Loģikā identitāte tiek traktēta kā terminu vai izteikumu īpašība, un tie var tikt attiecināti kā uz dzīvām, tā nedzīvām būtnēm, kā uz būtnēm, kas apveltītas ar apziņu, tā arī uz būtnēm bez tās.

Tas, kas labi un efektīvi darbojas domāšanas formu jomā, kļūst problemātisks, pārceļot loģiskās attiecības uz lietiskajām attiecībām, – turklāt trijos aspektos. Pirmkārt, verbālo ietēru ir krietni mazāk nekā daudzu un dažādu lietu un parādību, kuras tomēr sauc vienas un tajos pašos vārdos. Lai to varētu darīt bez problēmām, visām lietām, kuras nosauc vienā vārdā, būtu jābūt pilnīgi vienādām, bet tā tas nekad nav. Otrkārt, nosaucot kādu lietu vienā vārdā, mēs akcentējam, izdalām tikai kādu vienu tās kvalitāti, bet citas, kas dažkārt var variēt samērā plašā diapazonā, atzīstam par pārejošām, nebūtiskām šai lietai vai parādībai. Treškārt, lietas un parādības nekad nepaliek vienas un tās pašas; viss plūst un mainās. Un tomēr zināmos ietvaros daudzās dažādās, mainīgās lietas un parādības ir pieņemts saukt vienas un tajos pašos vārdos, par tām domāt kā par tāpatīgām, t. i., identām, un šāds domāšanas un runāšanas veids izrādās visnotaļ efektīvs gan saziņā, gan arī lietu un parādību izpratnē, gan arī uz to balstītā praktiskā darbībā.

No loģikas un no tās atvasinātas ontoloģijas viedokļa identitāte ir jebkurai lietai vai parādībai piemītošu īpašību kopums, būtība,

¹ Eriksons 1998, 9.

² Jahn 2008, 39.

³ Aristoteles 1006b.

kas šo lietu vai parādību padara par to, kas tā ir, neskatoties uz zināmām pārmaiņām un variācijām tās sastāvā, uzbūvē, funkcijās, attiecībās ar citām lietām un parādībām. Cilvēku kā būtņu, kuru pastāvēšanas atribūts ir apziņa, relatīvi nemainīgajai būtībai kaut kādā veidā ir jāizpaužas arī mentālā formā. Taču, lai cilvēks dzīvotu kā cilvēks, viņam nebūt nav obligāti jāzina, kas ir viņa esamības jēga, būtība un būtība. Tomēr viņam šīs lietas noteikti ir kaut kā jāizjūt, jāapjauš un jāapliecina savā darbībā. Pa lielākai daļai cilvēka patība gan vēsturē, gan mūsdienās tiek uzturēta ar rituālu un tradīciju palīdzību, orientējot savu esamību uz kopīgām vērtībām un simboliem un izmantojot šiem nolūkiem dažādus artefaktus.

Patība var būt gan vairāk vai mazāk apzināta, gan tikai nojausta, izjusta, pārdzīvota un var izpausties vienīgi attieksmē un darbībā. Tas viss kopā veido to, ko antropoloģijā plašākā šī vārda nozīmē, ietverot visdažādākās cilvēkniecības jomas un cilvēcības izkopšanas prakses (relīģijā, mākslā, morālē, politikā), sauc par cilvēkam piemītošo pašidentitāti. Norāde uz „paš-” te izmantota, lai vērstu uzmanību, ka šāda identitāte piemīt pašam indivīdam, nevis to viņam konstatē ārējs novērotājs.

Nupat aprakstītajai izpratnei par identitāti kā jebkuras lietas vai parādības būtības manifestāciju mūsdienās iebilst ar norādi, ka identitāte ir „īslaicīgs daudzveidīgu konkurējošu diskursu produkts un aicināta uzsvert mūsdienu „es” nestabilo, daudzšķautņaino, mainīgo un sadalīto iedabu”⁴. Tādā gadījumā rodas jautājums, cik lielā mērā šis procesuālās diskursīvās konstrukcijas vēl ir un vairs ir identitāte.

Neskatoties uz noraidošo attieksmi pret identitātes koncepta teorētisko adekvātumu, minētie autori atzīst, ka tā ir nozīmīga politiskās prakses kategorija⁵ un tāpēc nav svītrojama no attiecīgiem leksikoniem. Veidojas dīvaina situācija: no vienas puses, tiek atzīta praktiski noderīgas, veikspējīgas kategorijas izmantošana, no otras puses, tā tiek noliegta kā konceptuāli neadekvāta un tiek aicināts aizvietot to ar citām. Šķiet, pareizāk būtu

nepretstatīt divus identitātes jēdzienaodus, bet mēģināt saprast tā šķietamās nenoteiktības avotus. Ejoj šo ceļu, nākas atzīt ne tikai domāšanas struktūru sociālo konstruēšanu ikdienas apziņas līmenī, ar kuru izpēti pārsvarā nodarbojas dažādas zināšanu socioloģijas skolas, bet arī teorētiskā līmeņa zināšanu sociālo konstruēšanu, kas notiek nevis tikai un galvenokārt intelektuāļu ikdienišķās interakcijas gaitā, bet gan jēdzienu un konceptuālu modeļu teorētiskas izstrādes un praktiskas aprobācijas mijiedarbībā.

Individuālā un kolektīvā identitāte

Sociālajās zinātnēs aprakstītā un pētītā kolektīvā identitāte nav tik vienkārši atvasināma no identitātes traktējuma loģikā – kā vairāku atsevišķo indivīdu vienādības. Sociālās kopības formas nepastāv kā vienkārši indivīdu kopumi, kuriem piemīt vairāk vai mazāk vienādas individuālās identitātes. Jau pašas individuālās identitātes veidošanās procesā, kā arī tās uzturēšanas procesā notiek gan pastāvīga mijiedarbība ar citiem šīs pašas kopības un citu kopību indivīdiem, gan orientēšanās uz kopīgo vispārināto identitātes tēlu, kas tikai daļēji izpaužas atsevišķu indivīdu domās, izjūtās, attieksmē un rīcībā.

Kaut arī E. Eriksona izstrādātā identitātes koncepcija, kas citām cilvēkzinību jomām kļuvusi par bāzisku, vērsta uz individuālo identitāti, tomēr tās autors norāda, ka „mums ir darīšana ar procesu, kas „atrodas” indivīda būtības kodolā un vienlaicīgi arī šī indivīda kopienas kodolā; būtībā šis process iedibina abām identitātēm kopīgo identitāti”⁶.

Tā kā katrs atsevišķs cilvēks savā dzīvē ir saistīts tikai ar nelielu daļu pārējās cilvēces, arī cilvēciskās identitātes formas ir veidojušās lokāli. Kaut arī ir iespējams atrast daudz kultūruniversāliju, kuras varētu uzskatīt par vispārcilvēciskās identitātes kodolu, to lokālās iezīmes parasti izrādās pietiekami nozīmīgas, lai veidotos nošķīrumi un pretstatījumi: mēs un viņi.

Pat individuālās identitātes perspektīvā nav pietiekami aprobežoties tikai ar to, ko cilvēks domā par sevi, kā viņš sevi diskursīvi

⁴ Brubaker, Cooper 2000, 141.

⁵ Turpat, 137.

⁶ Eriksons 1998, 19.

manifestē, jo vārdi un domas var nesakrist ar izjūtām vai arī izjūtas dažādu iemeslu dēļ indivīds nav spējīgs racionāli un adekvāti artikulēt. Ir iespējami gadījumi, kad izjūtas galu galā ņem virsroku pār iepriekšējiem racionālajiem priekšstatiem, veido jaunas domas un atziņas par sevi. Un tomēr indivīda dzīves normālās stadijās šī neatbilstība var arī neizraisīt kādas problēmas, cilvēks var laimīgi nodzīvot ar tādu apziņu, kas vērotājam no malas šķiet neadekvāta.

Citādāk tas ir kolektīvās dzīves formās, kur jautājums, kas un kādi mēs esam, nav izšķirams tikai mūsu pašu apziņas perspektīvā. Svarīgi ir arī, ko par mums domā, kādus mūs priekšstata citi. Tas savukārt nav atkarīgs tikai no tā, ko mēs par sevi domājam, kādus sevi priekšstatām, bet arī no tā, kādi esam attieksmēs, darbībās pret citiem. Pēdējās savukārt var izpausties gan mūsu patiesie nodomi un priekšstati, gan nostādnes un izjūtas, ko paši neesam pamanījuši.

Līdz ar to identitāte būtu uzskatāma ne tikai par daudzplākšņainu un neviendabīgu veidojumu apziņas un diskursīvo prakšu līmenī – tā ir ne tikai apziņa, bet arī izjūtas, nostādnes, attieksmē un rīcībā manifestēta parādība. Tas jāņem vērā, arī runājot par kolektīvo identitāšu objektīvo esamību. Lietiskotie simboli, rituāli un artefakti, arī vēstures fakti un stāsti, pat fonētiskās zīmes nav aprakstāmas tikai objektīvajās semantikas formās, bet arī veidā, kā tās emocionāli iedarbojas uz dažādiem subjektiem.

Īpaši nozīmīgs kolektīvo identitāšu izpratnei ir jautājums par to ontoloģisko statusu. Vai tās pastāv kā reālas būtības vai arī tikai kā kopējie vairāk vai mazāk korespondējošie priekšstati un darbības, kuras tikai aprakstošā veidā var uzskatīt par kaut ko reāli pastāvošu? Mūsdienu filozofijā par vispārātzītu kļūvis nominālistiskais viedoklis, t. i., kolektīvās identitātes nepastāv pašas par sevi, bet pastāv, vienīgi pateicoties tādu indivīdu aktivitātēm, kuri veido šīs kolektīvās identitātes. Pretējam, reālistiskajam viedoklim tomēr ir daži relatīvi kontrargumenti.

Pirmkārt, atsevišķam indivīdam, socializējoties kultūrā un kopībā, tās ar savām normām, vērtībām, simboliem pastāv kā

objektīvi dotas. Otrkārt, lielākā daļa šo kultūras elementu pastāv nevis kā atsevišķiem indivīdiem piemītoša pieredze un tie tiek apgūti nevis starpindividuālā komunikācijā, bet gan objektīvas starppaaudžu mantojuma pārneses (transmisijas) gaitā. Indivīdi, kas šo transmisiju nodrošina (piemēram, pedagogi), paši kā personības šajā procesā dod būtiskas ievirzes, taču kā atsevišķi cilvēki nespēj reprezentēt visu kultūras mantojuma saturu. Treškārt, jau vismaz kopš Platona laikiem tiek diskutēts, vai cilvēka esamības sfērā pastāv arī kāds objektīvi vispārīgs normatīvais pamats, kuru kā atsevišķi indivīdi, tā arī veselas kultūras ir spiestas ņemt vērā, ja orientējas uz savas esamības ilgtspējību. Indivīda gadījumā tie ir tikumiskie pamatorientieri, kas dara cilvēku laimīgu visā tā fiziskās dzīves laikā, kā arī orientācija uz kolektīvām kopībām, kas spēj uzturēt šo tikumīgo dzīvi. Tā gan ir tikai vispārēja forma, kurā dažādu laikmetu un dažādu sabiedrības reģionu (vertikālās un horizontālās diferenciacijas apgabalu) pārstāvji ieliek dažādu saturu. Jautājums par kolektīvo kopību un to identitāšu objektīvo būtību, un no tās izrietošu ilgtspēju ir sarežģītāks. Attiecībā pret atsevišķu indivīdu tā, vismaz indivīda socializācijas procesa sākuma stadijā, normālā veidā darbojas kā objektīva dotība. Jau runājot par to visā indivīda dzīves laika perspektīvā, kā arī apgūstot dažādus sabiedrības reģionus, it sevišķi, ja tie arvien ātrāk mainās, indivīdam var rasties un rodas iespaids par šo kolektīvo veidojumu variabilitāti. Un tomēr kolektīvo identitāšu variabilitāte ir krietni mazāka par tādu pašu individuālo identitāšu īpašību.

Vēl lielākas šaubas par kaut kādu sociālo kopības formu objektīvo būtību var rasties, paraugoties uz tām no pasaules vēstures viedokļa. Tās visas ir mainījušās un tuvāk mūsdienām arvien straujāk mainās gan individuālajās izpausmēs, gan vispārējās formās. Un tomēr tas nevar būt par pamatu uzskatam, ka sociālās kopības ir vēsturiski īsā laikā un visdažādākajā veidā maināmas. Tāpat kā atsevišķi indivīdi, arī to apvienības ir spiestas rēķināties gan ar noteiktā vietā un laikā izveidojušos savas publiskās dzīves empīrisko konfigurāciju, gan ar tām vēsturiskajām tendencēm, kas šo konfigurāciju izveidojušas un nemitīgi pārveido. Norvēģu antropologs

Tomass Ēriksens (*Eriksen*) šajā sakarā norāda, ka pastāv identitātes, „ko var nomainīt tikpat viegli, kā maina apģērbu, un identitātes, kas ir daļa no personas ķermeniskās būtības. Arī pēdējās itin nemaz nav absolūtas un mūžīgas, bet atteikšanās no tām maksā dārgi”⁷.

Tikai apzinoties un sistematizējot kolektīvo identitāšu veidošanās objektīvos ietvarfaktorus, var sekmīgi norisināties gan atsevišķu indivīdu socializācija un integrācija noteiktā sabiedrībā, gan arī atsevišķai sociālai kopībai nozīmīgu un tās esamību uzturošu politisku, ekonomisku un kultūras konfigurāciju kopšana. Samuels Hantingtons (*Huntington*) kolektīvo identitāšu atzīšanu uzskata par vienu no identitāšu pētniecības pamatpostulātiem, turklāt norādot tieši uz identitātes veidošanas praksi kā apsvērumu šādai tēzei: „Identitāte piemīt kā indivīdam, tā arī grupai. Turklāt indivīdi iegūst identitātes un var tās izmainīt tikai grupā.”⁸ Par kolektīvajām identitātēm nav iespējams racionāli runāt esenciālā terminoloģijā, piešķirot tām patstāvīgu, pat taustāmu būtību. Taču praktiskajā identitātes uzturēšanas procesā pret tām nākas izturēties kā pret kvaziesenciālām reālījām. Lai kāds arī nebūtu tā ontoloģiskais statuss, identitātes koncepts un orientieris politiskajā praksē ir tā atslēga, kas pašlaik ir sabiedrības (kā Latvijas, tā arī daudzu citu valstu) rīcībā, lai risinātu tās problēmas, kas tai piemīt. Un atnest to tikai tāpēc, ka nav pārliecības, vai tas ir īsti pareizs, situācijā, kad citu nav, nebūtu saprātīgi.

Kolektīvā identitāte nevar pastāvēt tikai kā individuālo identitāšu kopējais saturs vai visu to daudzveidības kopums. Mēģinājumi rast pāreju no individuālās identitātes uz kolektīvo identitāti sociālā konstruktīvisma ietvaros nav līdz galam sekmīgi un izbeidzas pie robežām, kur beidzas mazās grupas, ikdienas dzīves interakcijas. Tas gan labi der, lai izpētītu un izprastu atsevišķu indivīdu identitātes, taču ar šo pieeju nevar izskaidrot makrosociālās reālījas un identitātes avotus kultūrā.

Kolektīvo identitāti, protams, veido, uz tver un translē atsevišķi indivīdi, taču ne tikai, turklāt galvenokārt ne kā privātpersonas.

Lielākoties ar to nodarbojas indivīdi publisko jomu (politikas, kultūras, zinātnes, izglītības, reliģisko u. c. jomu) amatpersonu statusā. Turklāt viņu pat individuāli paustās nostādnes bieži vien ir noformētas kā institucionalizēts atzinums (valodas norma, vēstures fakts, reliģiska dogma u. tml.).

Nācija kā kolektīvās identitātes forma

Balstoties uz nule izklāstīto par nacionālo identitāti, var un vajag runāt divos aspektos. Pirmkārt, kā par atsevišķiem indivīdiem piemītošu priekšstatu, izjūtu, attieksmju un darbību kopumu, kurā viņš sevi apzinās, jūt un apliecina kā tādas kolektīvās identitātes kā nācija dalībnieku un no kuras viņš smeļ resursus savas individuālās identitātes veidošanai un uzturēšanai un ar savu darbību piedalās šīs kolektīvās kopības ilgtspējā. Otrkārt, kā par nācijai kā cilvēku kopībai piemītošu kvalitāšu kopumu, kas izpaužas atsevišķu tās locekļu domās, jūtās, attieksmē un darbībā un ir aktuāli dota arī institūtu, rituālu, simbolu un kultūras kodu veidā. Vienmēr būs zināma nesakritība starp nacionālo identitāti kā nācijas pārstāvju individuālo identitāšu apvienojumu un nācijas identitāti kā objektīvu un idealizētu tēlu. Taču, neskatoties uz nenovērsamo nesakritību starp esošo un jābūtīgo, pret pēdējo kā pret vienu no valsts sekmīguma atribūtiem jāizturas ar pilnu nopietnību.

Jau 20. gs. sākumā, spriežot par tās vai citas valsts iespējamību, dzīvotspēju, tiek jautāts galvenokārt par tās rīcībā esošiem dabas resursiem, demogrāfisko, ekonomisko un militāro potenciālu. Mūsdienīgās valsts teorijās tradicionālās sastāvdaļas (teritorija, iedzīvotāji, suverēnā vara) tiek papildinātas ar valsts ideju kā nozīmīgāku elementu par materiālajiem un institucionālajiem faktoriem. Barijs Buzans (*Buzan*) norāda: „Tieši valsts ideja ir gan svarīgākā saistviela, kas satur kopā teritoriju, valsts iekārtu un sabiedrību, gan arī lielā mērā nosaka valsts kā starptautiskās sistēmas subjekta raksturu un spēku. [...] Ja valsts būtība atbilst tai valsts idejai, kādu savā prātā lolo tās iedzīvotāji, tad šī ideja pati par sevi kļūst par nacionālās drošības galveno objektu.”⁹

⁷ Ēriksens 2010, 81.

⁸ Huntington 2004, 50–51.

⁹ Buzans 2000, 75.

Sastopoties ar problēmām nācijas dzīvē, tās ilgspējīgā saliedētībā, nereti tiek uzdoti jautājumi par to, vai praktizētais nacionālās identitātes modelis ir veiksmīgs. Aktuāla šī lieta ir jaunām valstīm vai valstīm, kas atguvušas reiz zaudēto nacionālo neatkarību, it sevišķi, ja to sabiedrība no iepriekšējā politiskā ietvara, kurā pastāvējusi, ir mantojusi kādas problēmas, kuras viegli un īsā laikā nav atrisināmas. Tādā gadījumā tiek lūkots pēc veiksmīga modeļa, kuru varētu ieviest samērā ātri un sekmīgi. Šādos meklējumos un piedāvājumos bieži vien netiek ņemts vērā, ka „Nacionālā identitāte jau pašos pamatos ir apjomīga daudzdimensiju parādība, to nevar ar mākslīgiem paņēmieniem viegli un āši uzspiest iedzīvotājiem”¹⁰.

Izklāstot nāciju tipoloģiju, par tradicionālu kļuvis to dihotomiskais dalījums. Zinātniskajā literatūrā sastopami dažādi jēdzienu pāri: Rietumu un Austrumu, pilsoniskais un etniskais, politiskais un kultūras, revolucionārais un tribāliskais, liberālais un integrālais, racionāli asociatīvais un organiski mistiskais, pilsoniski teritoriālais un etniski ģeoloģiskais. Visu šo iedalījumu kopīgā iezīme: „Katrā pāri pirmais tiek uzskatīts par „labo”, bet otrais – par „slikto””¹¹. Tiek meklēti arī dažādi sintētiski varianti vai starpvarianti, taču to izpēte tik un tā atklāj piederību vienai vai otrai pusei. Tāpēc daudz svarīgāk ir pārvarēt šādus pretstatošos iedalījumus. Čehu zinātnieks Miroslavs Hrohs (*Hroch*) norāda, ka „nacionālās formēšanās procesus Eiropas „Austrumos” nevajag uzskatīt par „novirzi” no tā, kas tiek uzskatīts par „tipisku” Rietumeiropai. Visdrīzāk te jārunā par vēsturiski pamatotu, leģitimētu politiskās un kultūras attīstības procesu”¹². Runa nav tikai par to, ka katrā vēsturiski un reģionāli specifiskā situācijā ir ļoti daudz vērā ņemamu faktoru un faktoru, bet arī par pašu šo t. s. standartmodeļu rašanos noteiktu faktoru un attīstības tendenču konstelācijas apstākļos. To veidošanās nav notikusi, izvēloties no abstraktu iespēju klāsta efektīvāko, bet gan sociālās dzīves subjektiem noteiktā situācijā veidojot optimālāko savu interešu realizācijas institucionālo ietvaru.

¹⁰ Smits 1997, 23.

¹¹ Huntington 2004, 62.

¹² Hroch 2008, 107.

Vārds „nācija” ir latīniskas cilmes svešvārds, kas oriģinālā atkarībā no konteksta var nozīmēt dzimtu, tautību, tautu, cilti. Nācijas kā termina dažādo nozīmju veidošanās procesa izpratnei jaunlaiku eiropiskajā kultūrā par bāzisko jāuzskata vārds „tauta”. Arī tas ir visai daudznozīmīgs un var tikt traktēts vismaz trīs nozīmēs: (1) etniskā, (2) valsts tiesiskā – kā viens no valsts elementiem (līdzās teritorijai un suverēnai varai) tās klasiskajā definīcijā – un (3) politiskā – kā viens no politiskās darbības subjektiem līdzās elitei un pretstatā tai un atsevišķām personām. Nācijas izcelsmē un terminoloģiskā interpretācijā turklāt jāņem vērā divi pasaulvēsturiski procesi. Pirmkārt, lokālo kopienu saplūšana un integrēšanās lielākās kopienās un, otrkārt, vispārcilvēciskais emancipācijas process, kura gaitā pieaug cilvēku brīvība, rīcībspēja, savu vēlmju realizēšanas tiesiskās, ekonomiskās, kultūras iespējas. Abi šie procesi ir noritējuši nepārtraukti, taču dažādā tempā to posmu attiecībās un vienmēr ietekmējuši viens otru. Tas arī ir radījis nāciju un nacionālo identitāšu formu daudzveidību. Turklāt, tā kā nacionālā identitāte vienmēr ir saistīta ne tikai ar apzināšanos, bet arī ar apziņu uzturošiem artefaktiem, kā arī līdz zināmam brīdim aktīvi neizpaustām emocionālām nostādnēm un attieksmēm, tad jebkurā, pat jau ilgstoši pastāvošā nācijā vienmēr saglabāsies zināma latentā neviendabība, kas dažādās krīzes situācijās var aktualizēties kā nacionālās identitātes krīze ar draudiem nācijas pastāvēšanai.

Lai saprastu šo snaudošo elementu iespējamo darbību, ir jāpiemin vēl viens nācijas interpretācijas modelis, kurš neņem vērā iepriekš minētās dihotomijas. Tās tiek noraidītas kā pārlietu objektivistiskas. Tā vietā tiek piedāvāts par izšķirošo faktoru uzskatīt nācijas pārstāvju gribu, tās aktuālu izpausmi, kuru franču zinātnieks Ernsts Renāns (*Renan*) nosaucis par ikdienas plebiscītu (*plébiscite de tous le jours*). Tā kā šajā nācijas modelī izšķiroša nozīme ir gribas faktoram, to sauc arī par voluntaristisko jeb gribas nāciju (*Willensnation*).

Griba kā aktuāla subjektīva attieksme visu laiku nevar izpausties vienādā mērā un visiem indivīdiem. Tā var nozīmēt arī pašīvu piekrišanu vai kaut kādu iemeslu dēļ

nerealizētu nepretošanos vairākuma vai politiski aktīvās nācijas daļas gribai. „Līdz ar to nācijas nav uzskatāmas par lielām sociālām grupām ar vienotu gribu par savu valstiskumu (kolektīvo „nacionālo identitāti”), bet gan ir liela grupa ar ļoti atšķirīgu nacionālās sašķaņas un pašidentifikācijas pakāpi.”¹³

Tāpēc zināmu, dažkārt pat ļoti ilgu laiku nācija var pastāvēt kā heteronoms veidojums, kurā dažādas tās grupas var visai atšķirīgi attiekties pret kopīgo valsti. Nupat citētais E. Jāns ierosina par nāciju šaurākā nozīmē dēvēt tikai to valsts iedzīvotāju (valststautas) daļu, „kuru veido tie, kas sev un sev apkārtējam mazākumam, kas nav tiesībnespējīgi un ir politiski vienaldzīgi, vēlas pastāvošo vai tikai vēl veidojamo valstiskumu”¹⁴. Cik ilgi jebkurš valstiskums pastāvēs, ir atkarīgs no šīs valststautas daļas lieluma un tās gribas stipruma valsti saglabāt. Protams, gribas faktoru nevar absolutizēt un atraut no individuālās cilvēka garīgās un fiziskās konstitūcijas, kā arī faktoriem, kas to uztur un izkopj. Tomēr šī pieeja ļauj saprast, kāpēc turpina pastāvēt valstis, kuru iedzīvotāju ievērojama daļa vēlēšanās nemaz nepiedalās tās regulārā veidošanā, par politiku vispār neinteresējas un varbūt jūtas piederīgi pavisam citām kultūras un fiziskām telpām.

Nacionālās identitātes perspektīvas

Pieņemot iepriekš aprakstītos voluntāristiskos nācijas un heteronomās nacionālās identitātes konceptus, ir iespējams rast atbildes uz jautājumiem, kāpēc tādas valstis kā Latvija, neskatoties uz nacionālās identitātes izpratnē ļoti nevienmērīgo iedzīvotāju sastāvu, līdz šim nav sastapušas ar ļoti nopietniem iekšējo procesu iniciētiem valsts pastāvēšanas apdraudējumiem. Latvijas gadījumā, runājot par dažām pietiekami lielām mūsu sabiedrības sociālām grupām, var saskatīt daudzas pazīmes, ko konceptuāli apraksta kā kolektīvās identitātes krīzi. Vācu filozofs Vitorio Hesle (*Hösle*) uzskaita krīzes pazīmes: „Simbolu noliegšana, kolektīvās atmiņas, ko reprezentē tradīcijas, sairums, kā arī ticības

zudums kopīgai nākotnei, disharmonija starp seviis aprakstošiem un normatīviem tēliem, pārtraukums vēsturē, neatbilstība starp kultūras priekšstatu pašai par sevi un tās tēliem citās kultūrās, visbeidzot, nepilnvērtības izjūta attiecībā pret pilnvērtīgāku kultūru.”¹⁵ Taču reāla krīze var iestāties tikai tad, ja šie noskaņojumi izpaužas kā noteicošas sabiedrības daļas griba, kas pausta darbībā (vai bezdarbībā).

Kolektīvās identitātes krīze Latvijas gadījumā ir jāskata atsevišķi – divu lielo kultūrlingvālo kopienu perspektīvā. Kopienai, kura sevi identificē ar Latviju, krīzes apziņa un izjūta joprojām lielākoties ir saistīta ar ārējiem procesiem, kas Otrā pasaules kara rezultātā sagrāva tās vairāk vai mazāk izveidojušos nāciju un nacionālo identitāti. Lielākā daļa šīs kolektīvās identitātes krīzes simptomu tiek uztverti kā minēto ārējo ietekmju izpausme un sekas. Līdz ar to arī ir pieņēmums, ka, novēršot šo eksogēno faktoru iedarbību un to rezultātus, arī nacionālās identitātes krīze tiks novērsta un ar to saistītās problēmas atrisināsies. Latvijas krievvalodīgās kopienas lielas daļas kolektīva identitāte bija veidojusies kā „padomju tautas” identitāte. Tāpēc arī padomju valsts sabrukums galvenokārt tika uztverts kā ģeopolitiska katastrofa, būtībā arī kā pašas sistēmas iekšējai loģikai ārēja norise, no kuras izriet attiecīgas kolektīvās identitātes simptomātika. Te vēlme dziedēt krīzes izraisīto traumu gluži loģiski saistās nevis ar reālistiskiem plāniem par iepriekšējās identitātes atjaunošanu, bet ar fantomām sāpēm tās zaudēšanas dēļ, brīžiem ar iracionālām aktivitātēm, centieniem to kaut kā reanimēt, saglabāt tās elementus.

Neskatoties uz šo kolektīvās identitātes struktūru nesavietojamību, Latvijas sabiedrībā kopš neatkarības atjaunošanas tomēr ir valdījusi kopumā toleranta līdzāspastāvēšana. To mēdz skaidrot gan ar kultūrvides un tradīciju vispārējo tolerantumu atšķirībā no reģioniem ar „karstāku” starpkopienas attiecību vēsturi, gan ar valstiskās neatkarības atjaunošanas brīža vispārējo cerības un ticības kredītu. Tas lielākoties, vismaz krievvalodīgajā sabiedrības daļā, izrietēja no tā, ka izsīka ticība padomju iekārtai, galvenokārt tās

¹³ Jahn 2008, 69.

¹⁴ Turpat, 40.

¹⁵ Hesle 2007, 40.

spējai nodrošināt mūsdienu pasaulē pieņemtos dzīves standartus, iespējām pašam cilvēkam tiekties un sasniegt šajā ziņā vēlamu.

Līdz ar to Latvijā ir priekšnoteikumi, lai krievvalodīgai iedzīvotāju daļai veidotos instrumentāla nācijas un kolektīvā identitāte. Latviešu sabiedrībai ar to vien nepietiek, jo ir vajadzīgs vēl arī savas kolektīvās kultūridentitātes avots. Krievvalodīgajiem tā dominējošā veidā joprojām ir Krievijas kā valsts koptā un komunicētā kultūridentitāte. Latvijas krievvalodīgie līdz ar to atrodas īpatnējā duālā situācijā, kad sociālekonomiskās kolektīvās identitātes faktori un ierastā dzīves vide pievilcīgāka ir Latvijā, bet kultūridentitātes vajadzības spēj nodrošināt vienīgi Krievijas piedāvātās iespējas. Tā kā tas viss veidojas instrumentālā ietvarā, arī sociālekonomisko faktoru dēļ Krievijas piedāvājums dažos aspektos ļoti ātri var kļūt pievilcīgāks. Atvieglotās ceļošanas un agrākas pensionēšanās iespējas ir visnotaļ pievilcīgi faktori, lai paliktu Latvijas nepilsoņa statusā vai pat pieņemtu Krievijas pilsonību, uz ko ar skaudību noraugās arī daļa Latvijas pilsoņu, kas kultūridentitātes ziņā bez šaubīšanās izvēlas latvisko identitāti.

Tiek uzskatīts, ka Latvijas sabiedrībai perspektīvs ir tāds modelis, kurā valsts nodrošina visiem tās iedzīvotājiem vienādas un pievilcīgas dzīves un identitātes konstruēšanas sociālekonomiskās iespējas, bet kultūridentitātes jomā prioritāte ir latviskajiem elementiem ar vienlaicīgu toleranci pret citām etnisko grupu (kas veido Latvijas sabiedrību) kolektīvajām identitātēm. Privātajā jomā tas kopumā darbojas un lielas problēmas nerodas. Taču, tā kā „etniskās identitātes individuālo tiesību īstenošana rada būtiskus publiskās telpas fragmentus, kas atražo identitātes, kuras atšķiras no visas nācijas kultūras identitātes”¹⁶, var būt un vēsturē ir ne mazums gadījumu, kad rodas draudi valsts teritoriālai integritātei. Publiskās telpas fragmenti var pārtapt arī ģeogrāfiskās telpas struktūrās. Latvijas specifika un arī īpatnība šajā ziņā ir, ka tās teritorijā nav vēsturisku apvidu, kurus nelatvisko etnisko grupu pārstāvji varētu prezentēt

kā savu zemi ar pretenzijām uz to vai citu autonomijas pakāpi vai pat atdalīšanos.

Argumentam, ka krievi vienmēr ir dzīvojuši Latvijas teritorijā un tāpēc Latvija nav tikai latviešu dzimtā zeme, nav teritoriālu konsekvencu. Skaidrs, ka pierobežas zonas vienmēr bijušas etniski ne tik viendabīgas kā citas, taču te teritoriālais dalījums valstu un to iekšējo administratīvo robežu veidošanās procesā, kaut ne bez problēmām, tomēr ir nostabilizējies. Valstu politiskās robežas mūsdienās gan strikti nenodala ekonomiskās, informatīvās un kultūras telpas. Tāpēc mūsu valsts iedzīvotājiem (ne tikai krievvalodīgajiem) ir iespējas vienlaikus gan dzīvot Latvijā un izmantot tās sociālekonomiskos un tiesiskos resursus, gan arī šo to gūt no tā (Krievija īsteno labvēlīgu politiku pret saviem tautiešiem ārzemēs) un dzīvot krieviskā kultūras, vispirms jau masu komunikācijas un informācijas, telpā.

Tādējādi šajos gadījumos var runāt ne tikai par atsevišķu cilvēku vai grupu nevienmērīgo kolektīvo identitāti tās nacionālajos aspektos, bet arī par pašas Latvijas valsts nevienmērību nacionālās identitātes ziņā. Situāciju vēl sarežģītāku padara tas, ka šī nevienmērība izpaužas arī saiknēs ar kaimiņiem un attālākiem rietumpuses partneriem. Vairāki simti tūkstoši valsts iedzīvotāju, joprojām piederdami Latvijas pilsoņu vai nepilsoņu kopai, ekonomiskā ziņā devuši priekšroku citu zemju piedāvātajām iespējām. Sākotnēji tikai īslaicīga naudas pelnīšana, lai pēc tam pilnvērtīgi varētu dzīvot dzimtajā zemē, ar laiku pārvēršas par dubulto identitāti visdažādākajos cilvēka esamības aspektos. Kultūras un informatīvajā ziņā Rietumu ietekme arī ir nozīmīga, kaut neizraisa tik lielas bažas kā tā, kas nāk no pretējās puses, taču arī Rietumu ietekme veido opozīciju nacionālai identitātei un ar laiku kļūst par arvien nozīmīgāku faktoru Latvijas kultūridentitāšu resursu mozaikā.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

¹⁶ Hanovs, Volkovs 2012, 9.

VĒRES

Aristoteles *Metaphysik*.

Brubaker, R.; Cooper, F. (2000) Beyond „Identity”. *Theory and Society*, 29, 149–172. Cit. tulk.: Brubejker, R.; Kuper, F. (2010) *Za predelami „identičnosti”*: *Mify i zabluždenija v izučeenii imperii i nacionalizma*. Moskva : Novoe izdatel'stvo, 131–192.

Buzans, B. (2000 [1991]) *Cilvēki, valstis un bailes*. Rīga : ABG, 376.

Ēriksens, T. H. (2010 [2004]) *Saknes un pēdas. Identitāte mainīgā laikā*. Rīga : Zvaigzne ABC.

Eriksons, E. H. (1998 [1968]) *Identitāte: jaunība un krīze*. Rīga : Jumava.

Hanovs, D.; Volkovs, V. (2012) Häbermāss Latvijā: novēlota tikšanās... Häbermāss, J. *Postnacionālā konstelācija un demokrātijas nākotne*. Rīga : Zinātne, 5–24.

Hesle, V. (2007) Krīzis individual'noj i kolektivnoj identičnosti. *Apokalipsis smysla*. Moskva : Algoritm, 16–45.

Hroch, M. (2008) Die historischen Bedingungen des „Nationalismus” in den mittel- und osteuropäischen Ländern. *Nationalismus im spät- und postkommunistischen Europa*, Bd. 1: *Der gescheiterte Nationalismus der multi- und teilnationalen Staaten*. Baden-Baden : Nomos, 99–112.

Huntington, S. P. (2004) *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster, 428. Cit. tulk.: Hantington, S. (2004) *Kto my?: Vyzovy amerikanskoj nacional'noj identičnosti*. Moskva : AST, 637.

Jahn, E. (2008) Die staatliche Transformation im Osten Europas. *Nationalismus im spät- und postkommunistischen Europa*, Bd. 1: *Der gescheiterte Nationalismus der multi- und teilnationalen Staaten*. Baden-Baden : Nomos, 19–82.

Smits, E. D. (1997 [1991]) *Nacionālā identitāte*. Rīga : AGB, 224.

AGRĪNO PIEAUGUŠO NACIONĀLĀS IDENTITĀTES IZJŪTA LATVIJĀ PĒC 20. GS. 90. GADIEM

Ieva Garda-Rozenberga studējusi LU Humanitāro zinātņu fakultātē (1998–2005) un jau studiju laikā sākusi darbu LU Filozofijas un socioloģijas institūtā. Būdama institūta pētniece, ieguvusi filoloģijas doktora grādu (2012). Galvenās pētnieciskās intereses: mutvārdu vēsture, folkloristika, biogrāfiskie stāstījumi, jaunatnes socioloģija. Nacionālā mutvārdu vēstures krājuma un valsts pētījumu programmas *Nacionālā identitāte* apakšprojekta *Identitātes dzīvesstāstos kultūrvides un sociālekonomisko pārmaiņu kontekstā* zinātniskā vadītāja (kopš 2012). Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas *Dzīvesstāsts* un Amerikas Folkloras biedrības biedre.

Maija Krūmiņa studējusi LU Vēstures un filozofijas fakultātē, kur ieguvusi bakalaura un maģistra grādu vēstures zinātnē, pašlaik studē vēsturi doktorantūrā. Strādā LU Filozofijas un socioloģijas institūtā (kopš 2007), ievēlēta par pētnieci (2012). Galvenās pētnieciskās intereses: Otrā pasaules kara bēgļu izceļošana, latviešu trimdas vēsture, mutvārdu vēsture, jaunatnes socioloģija. Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas *Dzīvesstāsts* biedre.

Raksturvārdi: agrīnie pieaugušie, nacionālā identitāte, izjūta un vērtības, kvalitatīvās intervijas, nacionālās identitātes veidošanas instrumenti.

Lai arī kopš valstiskās neatkarības atgūšanas ir pagājuši vairāk nekā divdesmit gadi, nacionālās identitātes¹ pašapziņa un izjūta, tās mainīgums, ilgtspēja un arī īpašā nozīme valsts kontinuitātē mūsdienā Latvijās

sociālpolitiskajā situācijā vēl arvien ir būtisks zinātniskās izpētes lauks. Atzīstot, ka identitāte ir nepārtraukts pārmaiņu process², ko ietekmē kā iekšējie, tā ārējie faktori, uzmanība pievēršama nacionālās identitātes iespējamām pārmaiņām un attīstības perspektīvām.

Viens no veidiem, kā noskaidrot, kādas nacionālās identitātes attīstības tendences vērojamas, ir agrīno pieaugušo nacionālās identitātes un piederības izjūtas analīze, proti, tiem, kas dzimuši pēc 1975. gada un pētījuma norises laikā bija 20–35 gadus veci (dēvēti arī par *millenium*, agrīnā brieduma paaudzi, arī par jaunajiem pieaugušajiem), turklāt tieši

¹ Nacionālā identitāte ir daudzšķautņaina konstrukcija, ar kuru tiek izteikta ne tikai indivīda piederība nacionālai un valstiskai kopienai, bet stiprināta arī valsts un nācijas pastāvēšana. Proti, nacionālās identitātes konceptā ietverta kā personiskā, tā kolektīvā piederības izjūta, atmiņa un pašapziņa.

² McCrone 2002.

viņu priekšstati un nacionālās identitātes apziņa jau tuvākajā nākotnē kļūs vai var kļūt par latviešu nacionālās identitātes izpratnes kodolu.

Raksta mērķis ir skaidrot agrīno pieaugušo nacionālās identitātes izjūtu, tās veidošanas instrumentus, pašapziņas ietvaru un vērtības Latvijā pēc 20. gs. 90. gadiem. Analīze balstīta uz trim izpētes aspektiem: 1) izpētīt, kā veidojusies un uz kādām vērtībām balstīta nacionālās identitātes apziņa paaudzei, kuras pārstāvji Atmodas laikā (1986–1991) bija apmēram desmit gadus veci; 2) noskaidrot, kāda loma nacionālās identitātes apziņai ir šīs paaudzes ikdienas dzīvē un cik stipra ir minētā apziņa; 3) izvērtēt, kādi, pēc agrīno pieaugušo domām, ir nacionālās identitātes veidošanas instrumenti. Šim nolūkam par pētījuma metodoloģiju izvēlēta stāstošās jeb vēstošās identitātes analīze³, galveno uzmanību pievēršot tam, ko „indivīds stāsta, nevis domā, kas viņš ir”⁴. Stāstīšana par sevi ir viens no veidiem, kā tuvoties kāda identitātes iepazīšanai, jo indivīds, verbalizējot personisko pieredzi, definē, iepazīst un mēģina izprast pats savu patību.⁵ Turklāt, kā secinājusi socioloģe, biogrāfiju pētniece Baiba Bela, pati identitāte „ir kā naratīvs, ko cilvēki izveidojuši par saviem līdzcilvēkiem un savu dzīves telpu, tā palīdz piešķirt vērtību un nozīmi teritorijai, ko viņi apdzīvo, un pielāgoties ātri mainīgās pasaules

nenoteiktībai”⁶. Atzīstot šāda pieņēmuma pamatotību, intervijās līdzās strukturētiem jautājumiem uzmanība pievērsta arī respondentu dzīvesgājumam kopumā, proti, gan kolektīvajai, gan individuālajai respondentu pieredzei. Tās uzlūkojamas par nacionālās identitātes pašapziņas kontekstiem, piemēram, apzinot būtiskākos vēsturiskos un kultūras notikumus, jo kolektīvās vēstures atmiņas, pagātnes notikumi un kultūras atsaucis tiek lietotas tagadnes nacionālās identitātes konstruēšanā.⁷ Savukārt individuālais segments, kas paredz sarunu par nacionālo identitāti saistībā ar respondenta dzīves pieredzi, var atsegt tādas nacionālās identitātes apziņas aspektus, kas nav noskaidrojumi ar tiešiem kvantitatīviem jautājumiem.⁸

Ņemot vērā, ka identitāte ir sociāli konstruēta, ko, no vienas puses, veido paša subjekta izpratne par to, kas viņš ir, bet, no otras puses, ārējie aģenti un sociālās struktūras⁹, pētījumam izvēlēti 15 agrīnie pieaugušie¹⁰, kuri ir sabiedriski aktīvi, pilsoniski līdzdalīgi kādas nozares profesionāļi. Tāpēc analizēti galvenokārt humanitāro un sociālo zinātņu nozaru (literatūrzinātnes un folkloristikas, vēstures, socioloģijas, komunikācijas zinātnes, psiholoģijas) pārstāvju uzskati. No tiem deviņi ir vīrieši un sešas sievietes, savukārt, raksturojot etnisko piederību, minams, ka trīs

³ Personisko stāstu nozīmi identitātes pētniecībā 21. gadsimtā atzīmējuši arī personības psiholoģijas pārstāvji Džefersons Singers (*Jefferson A. Singer*) un Dens Makadams (*Dan P. McAdams*). Par nozares atslēgas konceptu kļūst naratīvā identitāte, kas attiecināma uz personas pašpieņemtu, atīstītu un konsolidētu stāstu par sevi. Personības psihologi personiskajos stāstos saredz iespēju saskaņot priekšstatu par iztēlē radīto – kas mēs bijām, esam un, iespējams, būsim – ar to, kas mēs bijām, esam un varētu būt ģimenes, kopienas, darbavietas, etniskuma, reliģijas, dzimuma, sociālās šķiras un kopumā kultūras un sociālajos kontekstos. Tādējādi indivīda vēstītā identitāte ievieto viņu jēgpilnā kultūrā, paredzot indivīda pagātnes, tagadnes un sagaidāmās nākotnes vienotību. Sk. McAdams 2008, 242–243; Singer 2004, 438–445.

⁴ Sk. McCrone 2002, 306.

⁵ Ochs & Capps 1996.

⁶ Bela-Krūmiņa 2005, 23.

⁷ Wodak et al. 2009.

⁸ Sk. arī Kiely et al. 2005; Fenton 2007.

⁹ Zepa un Kļave 2011; sk. arī McCrone 2002.

¹⁰ Pētījuma respondentu atlase notika LZP granta Nr. 09.1531 *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (2009–2012) ietvaros, izstrādājot gan pētījuma metodiku, strukturētas intervijas galvenos jautājumus un aplūkojamus tematus, kā arī atlasot respondentus. No 2010. līdz 2011. gadam projektā intervēti vairāk nekā 70 dažādu vecuma grupu respondenti, starp tiem – akadēmiķi, politiķi, sabiedrisko un nevalstisko organizāciju vadītāji, masu mediju un radošo nozaru pārstāvji (mākslinieki, aktieri, režisori), augstāko izglītības iestāžu un vispārējo skolu pedagogi, kā arī dažādu etnisko grupu piederīgie. Šajā pētījumā izmantotas intervijas, kuru autori atbilst izvēlētajai vecuma grupai.

dalībnieki – divi krievi un viens ebrejs – ir mazākumtautību pārstāvji.

Nacionālās identitātes apziņas intensitāte ikdienā

Viens no Latvijas Zinātnes padomes atbalstītā zinātniskā granta pētījuma mērķiem bija noskaidrot un izprast, kāda ir nacionālās identitātes apziņa 20 gadus pēc neatkarības atgūšanas, kā tā mainījusies katram personiski, profesionālajā vidē un kopumā Latvijas sabiedrībā. Intervējot agrīnos pieaugušos, pārmaiņu izvērtēšana mazās dzīves pieredzes dēļ tika aizstāta ar nacionālās identitātes apzināšanu un definēšanu, īpašu uzmanību pievēršot tam, vai un cik lielā mērā agrīnie pieaugušie savā ikdienas dzīvē Latvijā izjūt nacionālo identitāti personiskajā un profesionālajā jomā, kā arī sabiedrībā kopumā.¹¹

Lai rastu atbildi uz jautājumu, cik stipra kopumā ir agrīno pieaugušo, kas ikdienā dzīvo un strādā Latvijā, nacionālās identitātes apziņa, analīzei izmantotas britu sociologa Stīva Fentona (*Steve Fenton*) atziņas, kas radušās, veicot kvalitatīvu pētījumu par britu jauniešu nacionālās identitātes apziņu 2007. gadā.¹² Analizējot 80 kvalitatīvās intervijas¹³, S. Fentons konstatējis, ka izšķiramas trīs grupas: 1) entuziasti jeb tie, kuriem ir svarīgi apzināties savu nacionālo piederību; 2) neitrālie jeb tie, kuri uz jautājumiem par piederību atbild aprakstoši, pieminot faktus, bet ne vairāk; 3) vienaldzīgie (pie šīs grupas pieder gan tādi jaunieši, kuri pauž kļaju neieinteresētību, vienaldzību vai pat nepatiku, gan arī tie, kam stiprāka par nacionālo identitāti ir piederība plašākām identitātēm, jeb t. s. pasaules pilsoņi). Pētījuma rezultātā S. Fentons lielāko daļu

aptaujāto britu jauniešu pieskaitījis vienaldzīgo kategorijai, kamēr šajā rakstā aplūkotā pētījuma rezultāti nav tik nepārprotami un drīzāk liecina nevis par šīs paaudzes vienaldzību, bet par to, ka viņi paši vēl nav apzinājušies savas nacionālās identitātes apziņas intensitāti. Tikai ļoti retos gadījumos pētījuma dalībniekus iespējams pieskaitīt kādai minētajai grupai bez šaubīšanās. Tā, piemēram, ja respondents apgalvo, ka nav izjutis piederību valstij, acīmredzami viņš pieder vienaldzīgo kategorijai; savukārt kāds cits ne tikai atbild, ka ļoti stipri izjūt piederību Latvijai, bet arī visā tālākajā intervijas gaitā apliecina savu ieinteresētību un rūpes par nacionālās identitātes kopšanu, un ir tikpat acīmredzami, ka viņš pieskaitāms entuziastu kategorijai. Tomēr šie piemēri uzlūkojumi par izņēmumiem, jo vairums pētījuma dalībnieku savu izjūtu nespēja aprakstīt tik konkrēti. Piemēram, rodas jautājums, vai respondenti var nepārprotami pieskaitīt vienaldzīgo kategorijai, ja viņa sākotnēji apgalvo, ka jūt piederību Latvijai un izjūt sevi kā Latvijas pilsoni, taču intervijas gaitā secina, ka tagad tas vairs nav nozīmīgi un viņa vairāk jūtas kā pasaules pilsonē. Tāpat nav skaidrs, kurai kategorijai pieskaitāms dzejnieks, literatūrzinātnieks, kurš apgalvo, ka „*Latvijas ideja ir ļoti laba lieta. Es esmu par. Es negribu, lai Latvija pazūd*”, taču viņam patiktu, ja par nacionālo jautājumu varētu vispār nedomāt – „*ja tas būtu pašsaprotami*”. Kopumā respondenta attieksme intervijas laikā vairākkārt variējās no šaura nacionālisma nolieguma un klaja kosmopolītisma atziņas līdz atziņai, ka nacionālā identitāte Latvijā stiprināma, kopjama un aizsargājama – „*lai tas būtu prieks un gods lasīt latviski, nevis vienkārši nacionāls pienākums*”.¹⁴ Kā ilustrē abi šie piemēri, jaunākās paaudzes nacionālās piederības apziņa

¹¹ Britu sociologs Deivids Makrons (*David McCrone*), pētot, kā veidojusies nacionālās identitātes apziņa mūsdienu Lielbritānijā, izvirza pieņēmumu, ka nacionālā identitātes apziņa tiek konstruēta tieši ikdienas dzīves procesos. Sk. McCrone 2002.

¹² Fenton 2007.

¹³ Pēc sākotnējās kvantitatīvās aptaujas (1100 respondenti) tika izvēlēti 80 jaunieši, ar kuriem tika veiktas daļēji strukturētas kvalitatīvās intervijas.

¹⁴ Vīrietis, dz. 1979. g., literatūrzinātnieks (intervējusi I. Garda-Rozenberga 2010. gadā Rīgā). Šeit un turpmāk izmantotas intervijas, kuras 2010. un 2011. gadā LZP granta Nr. 09.1531 *Politiskās nācīgas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (2009–2012) ietvaros ierakstījušas I. Garda-Rozenberga, D. K. Bormane, B. Bela-Krūmiņa, M. Krūmiņa un N. Pazuhina un kuras pieejamas LU Filozofijas un socioloģijas institūtā.

nav ne viegli aprakstāma viņiem pašiem, ne viegli grupējama pētniekiem, kuri analizē viņu sacīto un novēro, cik dažreiz pretrunīgas atbildes un izjūtas paustas vienā intervijā¹⁵.

Lai noskaidrotu, kāda ir Latvijas agrīno pieaugušo nacionālās identitātes izjūtu intensitāte un vai kāda no šīm grupām dominē, S. Fentona piedāvātais dalījums ir precizējams. Galvenās kategorijas ir saglabātas, taču ar entuziastiem šajā pētījumā tiek saprasti tikai tie indivīdi, kuru nacionālās identitātes izjūta ne tikai izpaužas specifiskās situācijās, bet ir pastāvīga un spēcīgi ietekmē viņu profesionālo vai sabiedrisko darbību. Savukārt tie, kuri izjūt piederību valstij (tomēr šī piederība drīzāk ir pašsaprotama un neietekmē vispārējo dzīves uzskatu), pieskaitīti neitrālo kategorijai. Pie vienaldzīgajiem pieskaitīti tie, kuri atklāti atzina, ka neizjūt piederību valstij, kā arī tie, kam ir izteikti kosmopolītisks dzīves skatījums.

Līdz ar to par entuziastiem atzīstami tikai trīs, bet par vienaldzīgajiem – četri pētījuma dalībnieki. Lielākā daļa aptaujāto uzskatāmi par neitrāliem, tādējādi šīs paaudzes Latvijas iedzīvotāju nacionālās identitātes izjūta ikdienas dzīvē nav primāra, respektīvi, tā nav aktīva identitāte. Kā norādījis kāds pētījuma dalībnieks, „[Nacionālās identitātes apziņa latviešiem] liekas tik dabiska un neatņemama, ka viņi uzskata, ka [...] par šiem jautājumiem nav jādomā un ka pats fakts, ka viņi ir latvieši, kas dzīvo Latvijā, dara viņus šai zemei piederīgus”¹⁶. Tāpat arī cita aptaujātā norāda: „Latvijā ļoti sašaurināti skatās uz pilsonības jautājumiem. Populārs uzskats – esmu piederīgs Latvijai, ja piedalos Dziesmu svētkos. Latvijas iedzīvotāji .. salīdzinoši ļoti maz piedalās dažādās pilsoniskās aktivitātēs, līdz ar to Latvijā nacionālā identitāte ļoti reti veidojas caur kādām pilsoniskās līdzdalības formām.”¹⁷ Neviens no šiem citētajiem

respondentiem nav pieskaitāms iepriekš apskatītajai entuziastu grupai, taču tas nenozīmē, ka viņi nacionālās identitātes apziņu neuzskata par svarīgu jautājumu.

Nacionālās identitātes apziņas intensitāti kopumā noskaidrot nav vienkārši, jo vairumā gadījumu pētījuma dalībnieki tieši vai pastarpināti atzīst, ka viņu nacionālās identitātes apziņa spēcīgi izpaužas tikai atsevišķos nozīmīgos brīžos un situācijās, kamēr ikdienā tā reti kad dominē. Citējam kādu pētījuma dalībnieci: „Nav tā, ka ikdienā tu sēdi un domā, ka tu esi piederīgs valstij, ka tu esi latvietis. Tas viss liekas pats par sevi saprotams. Tu vienkārši esi, un tu par to nedomā.”¹⁸ Viņa arī norāda – ja runa būtu par etnisko identitāti, būtu vienkāršāk. Ikreiz, kad cilvēks saskaras ar cittautiešiem, tiek saprasts vai izjūsts, ka esi citādāks. Tomēr arī attiecībā uz nacionālo identitāti situācija ir līdzīga, jo vairāki pētījuma dalībnieki uzsver, ka nacionālās identitātes apziņa saasinās jeb vispār izjūtama tikai tad, kad cilvēks atrodas ārpus Latvijas. Tas ļauj secināt, ka agrīnajiem pieaugušajiem atrašanās ārzemēs ir būtisks nacionālās identitātes sociālais konteksts, kas pretnostatījuma un salīdzinājuma situācijā var radīt lepnumu par savu valsti vai apzinātāku piederības izjūtu.

Šī šķietami vienkāršā atziņa, ka nacionālās identitātes intensitāte ir mainīga laikā un telpā¹⁹, raisījusi arī plašākas nacionālās identitātes pētnieku diskusijas par to, vai nacionālās identitātes intensitātes kritumi un kāpumi ir atkarīgi no ārējiem notikumiem vai ierosmēm, vai arī to ietekmē indivīda privātās dzīves sociālais konteksts. Jau pieminētais britu sociologs S. Fentons secinājis, ka, no vienas puses, nacionālā identitāte ir redzamāko notikumu atbalss (piemēram, sporta spēles, līderu nāve vai pat karš). No otras puses, tiek atzīts, ka nacionālā identitāte izvirzās priekšplānā, arī dzīvojot pierobežā vai mainot mītnes zemi. Tādējādi uzmanības centrā nonāk jautājums, vai identitāte, kas ir mainīga laikā un telpā, uzskatāma par „fundamentālu”²⁰.

¹⁵ Nacionālā, eiropeiskā un kosmopolītiskā identitāte arī Latvijas gadījumā papildina cita citu un daļēji pārklājas. No šāda viedokļa ne vienmēr iespējams noteikt, vai kāda no tām dominē. – Red.

¹⁶ Vīrietis (b), dz. 1985. g., vēsturnieks (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

¹⁷ Sieviete, dz. 1975. g., māksliniece (intervējusi B. Bela-Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

¹⁸ Sieviete, dz. 1986. g., tulce (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

¹⁹ McCrone 2002.

²⁰ Fenton 2007, 326–327.

Priekšstati par nacionālās identitātes apziņas veidošanās avotiem

Lai izprastu, kāpēc mūsdienu Latvijas agrīno pieaugušo nacionālās identitātes izjūta un apziņa ir drīzāk neitrāla vai pat vienaldzīga, būtiski skaidrot, kā nacionālās identitātes apziņa veidojusies un uz kādām vērtībām tā balstīta. Ievadot sarunu par nacionālās identitātes apziņas veidošanos, tika uzdots jautājums, kādas vērtības pamatā veido respondentu piederības izjūtas Latvijas valstij. Lielākā daļa respondentu ne tikai definēja galvenos atslēgvārdus, kas raksturo piederības izjūtu, bet izvērša šo jautājumu plašāk, konceptualizējot savu izpratni un attieksmi par nacionālo identitāti kopumā. Trīs pētījuma dalībnieki neuzskata, ka piederības sajūtas pamatā ir kādas vērtības.

Visbiežāk tiek nosauktas šādas galvenās vērtības, kas ir nacionālās identitātes apzināšanās pamatā: valoda (8), zeme un apkārtnē vide (9), kā arī kultūra (4). Līdzās šīm, kas uzlūkojamas par pamatvērtībām, tiek minētas arī emocionālās vērtības – piederības sajūta (6), cieņa pret valsti un sabiedrību (2), arī *pleca sajūta* (1) un formālas vērtības, piemēram, ieraksts pasē par Latvijas pilsonību (1).

Atšķirībā no Londonas Universitātes profesores Monseratas Giberno (*Montserrat Guibernau*), kura min piecas nozīmīgākās dimensijas, kas veido nacionālo identitāti (psiholoģisko (emocionālās piederības saites), kultūras (vērtības, pārliecības, tradīcijas, paradumi, valoda, prakses), teritoriālās piederības, vēsturisko un politisko dimensiju).²¹ Agrīnie pieaugušie Latvijā nosaukuši vērtības, pēc kurām var secināt, ka lielāka nozīme piešķirta trim – kultūras, teritoriālajai un psiholoģiskajai dimensijai.

Nosauktās vērtības veido arī noteiktu kultūras un sociālo faktoru mījaskarību tīklu, kas ļauj agrīnajiem pieaugušajiem apzināties savu nacionālo identitāti. Piemēram, jauno mediju speciālists atzīst: „*Jo mazāka valsts, jo izteiktāki ir piederību raksturojošie elementi – valoda, piedzimšana šajā valstī, vecāki, kas šeit ir dzīvojuši un ir no šīs valsts, un pašreizējā darba vieta un vide. Ja visi šie*

elementi sakrīt – tad es arī jūtos piederīgs šai valstij.”²² Visai bieži sastopams arī pieņēmums, ka nacionālo identitāti veido iedzīvotāju attiecības ar valsti gan sociālā, gan kultūras izpratnē. Konceptuāli to definējis kāda ziņu portāla galvenais redaktors: „*Piederības intensitāte lielākoties ir atkarīga no saskarsmes intensitātes ar kultūras telpu laikā, kad veidojas personība – bērnībā.*” Viņš arī norāda: „*Jo vājāka ir kultūras vērtību orientācija, jo izklieģētāka ir identitāte.*”²³

Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka šīs paaudzes nacionālās identitātes izjūta daudz biežāk balstīta uz etniskās, sociālās bāzes un kultūras resursu, nevis uz vēsturiskās bāzes, lai arī tā 20. gs. 80. gadu vidū un vēl 90. gadu sākumā šķietami bija pietiekama, pat labvēlīga, lai tiktu atzīmēta kā nozīmīgs nacionālās identitātes veidošanas instruments. Proti, lai arī respondentu nacionālās identitātes apziņa veidojusies Atmodas laikā, kad notika nacionālas valsts atjaunošanai nozīmīgi notikumi, kas būtu uzlūkojami arī par sava veida platformu nacionālās identitātes apziņai, tomēr tikai retais tos atzīmēja kā nozīmīgus ietekmes avotus. Tāpat tikai retais pētījuma dalībnieks spēja un vēlējās formulēt vārdos bērnībā pieredzēto. Tas, iespējams, skaidrojams ar to, ka līdz intervētāju atnākšanai respondenti par šādiem jautājumiem iepriekš nebija domājuši un intervijas brīdī izmantoja sabiedrībā izplatīto viedokli par Atmodas laika kā konceptuāli vienota perioda nozīmi nacionālās identitātes apziņas veidošanā. Tā, piemēram, viena respondente, dzimusi 1978. gadā Cēsu rajona Dzērbenē, uzskata, ka dzimusi un bērnību pavadījusi citā valstī. Pirmos nacionālās identitātes apziņas veidošanās impulsus devusi Atmoda un tai sekojošais patoss, kas valdīja gan sabiedrībā, gan ģimenē īpaši krīzes brīžos. Līdz Atmodai ģimenē par nacionāliem jautājumiem netika runāts, taču, sākoties notikumiem, kad atklātībā nonāca jauni un vecākiem iepriekš nezināmi fakti par Padomju Savienību, ģimenē noticis identitātes lūzums. Vecāki, dzimuši 20. gs. 60. gados, iepriekš

²² Vīrietis, dz. 1977. g., mediju speciālists (intervējusi N. Pazuhina 2011. gadā Rīgā).

²³ Vīrietis, dz. 1975. g., žurnālists, redaktors (intervējusi N. Pazuhina 2011. gadā Rīgā).

²¹ Guibernau 2007, 11–24.

neko nebija dzirdējuši ne par represijām, ne Latvijas brīvvalsts simboliem, piemēram, sarkanbaltsarkano karogu. Jaunās zināšanas par valsti, kurā līdz tam dzīvojuši, un arī sapratne par to, ka latvieši var būt brīva tauta, stipri mainījusi vecāku pasaules un dzīves uztveri. Tāpēc viņas bērniības atmiņas par vecāku identitātes lūzumu savijušās ar nacionālās identitātes apziņas veidošanos, ko sekmēja ģimenē notiekošās sarunas par to, kas īsti noticis un kas notiks nākotnē.

Vērtējot Atmosdas periodu nacionālās identitātes apziņas veidošanas kontekstā, atzīmējams, ka pētījuma sākumā tika izvirzīts pieņēmums, ka, salīdzinājumā ar vecāko paaudzi, kuras nacionālā identitāte veidojusies padomju laikos, agrīno pieaugušo paaudzei piederības izjūta Latvijas valstij veidosies spēcīgāk un apzinātāk. Proti, tika prezumēts, ka Atmosdas laiks, ņemot vērā tolaik valdošo nacionālpatriotisko noskaņu, uzskatāmi klātesošo valsts simboliku mājās, skolās, pilsetās, būs viens no galvenajiem nacionālās identitātes veidošanas instrumentiem. Tomēr pētījuma gaitā pieņēmums neapstiprinājās. Iespējams, tas skaidrojams ar to, ka nacionālās identitātes veidošanās ir nepārtraukts un ilgstošs process, taču Atmosdas periods un pirmie valsts neatkarības gadi nebija pietiekams laika posms, lai kļūtu par simboliski nozīmīgu ietekmes avotu un būtiski ietekmētu piederības izjūtas veidošanos. Daudz biežāk agrīnie pieaugušie kā nozīmīgus nacionālās identitātes veidošanas instrumentus min vispārēju ģimenes, skolas un sabiedrības ietekmi.

Nacionālās identitātes veidošanas instrumenti

Neatkarīgi no tā, vai respondenti pieskaitāmi entuziastu, neitrālo vai pat vienaldzīgo grupai, gandrīz visi atzina, ka nacionālās identitātes apziņa nav pašsaprotama un instinktīvi pastāvoša, kā tēlaini raksturoja viens no respondentiem: „Tā netiek ierakstīta dzemdību namā.”²⁴ Respondenti atzīst, ka nacionālās identitātes apziņa, tās intensitāte un izpausmes ir katra apzināta

²⁴ Vīrietis, dz. 1975. g., dramaturgs, režisors (intervējusi D. K. Bormane 2010. gadā Rīgā).

izvēle, pie kuras veidošanas un uzturēšanas ir aktīvi jāstrādā. Intervētais vēstures doktorants to formulēja šādi: „*Manuprāt, nacionālā identitāte lielā mērā ir brīva izvēle – tas, kurā valodā tu runāsi un par kuru valsti tu domāsi. Tas nav tikai, kur tu strādāsi un kur tu maksāsi nodokļus, tas ir daudz ciešāks kontakts ar valsti un sabiedrību kopumā.*”²⁵ Šis apgalvojums saskan arī ar vairāku citu respondentu norādēm, ka nacionālā identitāte ir tikai viena no cilvēkiem piemītošajām identitātēm un ne vienmēr ir būtiskākā, turklāt šo identitāti veido paši cilvēki, pieskaņojot savām vēlmēm un dzīves realitātei. Tādējādi dzīves laikā cilvēki var savu nacionālo identitātes piederību mainīt un veidot no jauna, piemēram, pārceļoties dzīvot uz citu valsti vai iesaistoties kādā studiju apmaiņas programmā.²⁶ Lai gan visbūtiskākais šķiet jautājums par to, vai šie cilvēki izvēlas saglabāt piederību Latvijai, ne mazāk svarīgi ir, cik aktīvi viņi to dara, jo vairums respondentu pauž pārliecību, ka nepietiek ar to, ka cilvēks vārds izsaka savu piederību valstij, piederībai jāsaistās ar reālu darbību un pārliecību. Šādu rīcības modeli raksturo kāds no respondentiem: „*Cilvēkam ir normāli, ka viņš dzīvo Dublinā, bet vienalga uzskata, ka ir piederīgs Latvijas valstij. Viņš var teikt, ka nekad Latvijā neatgriezīsies un bērnus audzinās tur, bet ir [jūtas] Latvijai piederīgs. Tā ir nacionālā šizofrēnija.*”²⁷

Runājot par to, kā veidot un izkopt nacionālās identitātes apziņu, lielākā daļa respondentu savās intervijās sniedza dažādus rīcības

²⁵ Vīrietis (a), dz. 1985. g., vēsturnieks (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

²⁶ Studējošo mobilitāte kā Latvijā (2011./2012. g. pēc IZM Augstākās izglītības departamenta datiem dažādās mācību apmaiņas programmās piedalījās 1684 studējošie), tā citur pasaulē palielinās, tāpēc aizvien biežāk nacionālās identitātes pētnieku uzmanība tiek pievērsta mobilitātes un piederības izjūtas savstarpējai ietekmei. Dažādi pētījumi rāda, ka vienai daļai nacionālās identitātes izjūtas intensitāte pieaug tieši studiju laikā ārzemēs (Udrea 2012), savukārt citiem, atgriežoties dzimtenē (Healy 2006). Līdzās pētījumiem par nacionālo identitāti aizvien biežāk tiek diskutēts arī par studējošo mobilitātes ietekmi eiropeskās identitātes konstruēšanā. Sk. Sigalas 2009; Van Mol 2011 u. c.

²⁷ Vīrietis (b), dz. 1985. g., vēsturnieks (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

modeļus kā valstiskā, tā personiskā līmenī. Valstiskā līmenī kā nozīmīgākā izcelta izglītības nozare, savukārt personiskajā – pilsoniskās līdzdalības un sabiedriskās darbības joma.

Kā būtiskākais nacionālās identitātes veidošanas instruments tiek definēta izglītības sistēma, proti, vairāki respondenti norādīja, ka nepārprotami tā ir skola, kas ievērojami veido nacionālo identitāti gan tieši – mācot valsts vēsturi, valodu un kultūras tradīcijas –, gan netieši – veidojot emocionālu saikni ar valsti, piemēram, ievērojot latviskās tradīcijas, atzīmējot valsts svētkus, kā arī izceļot Latvijas un tās iedzīvotāju pozitīvos sasniegumus. Izglītības sistēmā vairumā gadījumu kā svarīgākā tiek minēta tieši valsts un tautas vēstures apgūšana: „Tā kā viens no nacionālās identitātes stūrakmeņiem ir vēsturiskā refleksija, tad vēstures rakstīšanai un pasniegšanai, kā arī vēstures stāstam kā tādām nacionālās identitātes veidošanā ir ļoti būtiska loma.”²⁸ Nereti tiek uzsvērts, ka veids, kādā pašlaik tiek pasniegts vēsturiskais naratīvs, nacionālās identitātes apziņu neietekmē pozitīvi, jo, pirmkārt, valsts un tautas pagātnē tiek izcelta negatīvā pieredze, kas neveicina piederības veidošanos („Kam gribas sevi asociēt ar 13. gadsimta uzvarām vai 800 gadu ciešanām?”²⁹); otrkārt, jauniešiem ir grūti sasaistīt vēsturiskos notikumus, piemēram, 1918. gada 18. novembri ar pašreizējo situāciju un ikdienas dzīvi. Pirmo iespējams risināt, izceļot vēstures stāstā pozitīvos sasniegumus un attīstības virzienus un tādējādi raisot lepnuma izjūtu par savu tautu un valsti, kā arī sniedzot resursu, kurā jaunieši varētu redzēt pamatu paši savai attīstībai un piederībai, savukārt otra problēma prasa pievērst lielāku uzmanību jauniešu un arī pārējo sabiedrības daļu izglītībai un informēšanai. Izglītības aspektā viena no respondentēm kā savas nacionālās identitātes apziņas pamatu min tieši šādu vēsturisko apziņu: „Esmu no tiem cilvēkiem, kas lasa stāstus vai skatās filmas par laiku pirms tam, varētu teikt, par saviem senčiem, un es izjūtu saistību cauri laikam un arī atbildību viņu priekšā, ka es

esmu turpinātājs tam, ko viņi ir iesākuši.”³⁰ Viņas pieredze parāda, ka vēsturiskā sasaiste var būt ļoti iedarbīgs nacionālās identitātes apziņas veidošanas instruments. Protams, cik tas būs iedarbīgs, daudzējādā ziņā atkarīgs no indivīda uztveres, tomēr vēstures naratīvu popularizēšanai nenoliedzami ir ļoti liela nozīme nacionālās identitātes apziņas veidošanā.

Atgriežoties pie izglītības sistēmas, jāuzsver respondentu norāde, ka šobrīd izglītības sistēma ir nepietiekama: „Beidzot skolu, cilvēks netiek sagatavots, lai kļūtu par Latvijas pilsoni.”³¹ Daļēji tas saistāms ar jau iepriekš minēto nepietiekamo pozitīvo aspektu izcelšanu un piederības neveicināšanu. Tajā pašā laikā tiek norādīts arī uz daļjumu krievu un latviešu skolās, tāpēc bērni, iesākot skolas gaitas, tiek mākslīgi sadalīti – vispirms lingvistiski, bet ar laiku arī politiski, jo skolu daļjumam seko informatīvās telpas nošķirums.³² Tas, pēc respondentu domām, pirmkārt, neveicina vienotu Latvijas iedzīvotāju nacionālās identitātes apziņu, bet, otrkārt, atstāj arī negatīvu iespaidu uz indivīdu (sevišķi mazākumtautību pārstāvju) nacionālās identitātes apziņas veidošanos.

Kā jomu, ar kuras palīdzību iespējams pārvarēt izglītības sistēmas trūkumus, kā arī veicināt nacionālās identitātes apziņas intensitāti, vairāki respondenti minējuši pilsonisko līdzdalību un indivīdu daļību dažādās nevalstiskās organizācijās. Viena no respondentēm to apraksta šādi: „Darbība nevalstiskās organizācijās veicina pilsonisko sabiedrību, jo balstās uz to, ka visiem ir kaut kas jādara, lai veidotu un izmainītu valsts nākotni. Iesaistoties kādā organizācijā, cilvēki saprot savu personisko atbildību. Līdz ar to darbošanās organizācijās .. stiprina nacionālo identitāti.”³³ Tāpat arī cits respondents norāda, ka nevalstiskās organizācijas ir alternatīva sabiedrības izglītošana un iesaistīšana vienlaikus, jo darbošanās sabiedriskajās

²⁸ Vīrietis (a), dz. 1985. g., vēsturnieks (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

²⁹ Vīrietis (b), dz. 1985. g., vēsturnieks (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

³⁰ Sieviete, dz. 1986. g., tulce (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

³¹ Vīrietis (a), dz. 1985. g., vēsturnieks (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

³² Sk. arī Golubeva 2010; Golubeva et al. 2009.

³³ Sieviete, dz. 1986. g., tulce (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

organizācijās cilvēkiem liek domāt plašāk. Tādējādi, ja nevalstiskajā sektorā pastiprināti atbalstītu iniciatīvas, kas vērstas uz nacionālās identitātes veidošanu vai attīstīšanu, šīs identitātes apziņa, iespējams, izveidotos daudz ātrāk un pamatotāk. Kopumā intervētie agrīnie pieaugušie uzskata, ka tieši sabiedriskās aktivitātes un darbošanās sabiedrības labā ir viens no nacionālās identitātes veidošanas un aktīvas uzturēšanas stūrakmeņiem, jo nacionālā identitāte var pastāvēt tikai tad, ja eksistē kaut kas, kam justies piederīgam, t. i., aktīva sabiedrība. („Ja sabiedrībā nekas nenotiek, nebūs arī nacionālās identitātes.”³⁴) Tādējādi secināms, ka agrīno pieaugušo, ieskaitot jauniešu, pilsoniskā un sabiedriskā līdzdalība ir uzskatāma par būtisku nacionālās identitātes apziņas veidošanā.

Secinājumi par agrīno pieaugušo nacionālās identitātes izjūtu pēc 20. gs. 90. gadiem

Atbildot uz jautājumu, kāda ir Latvijas agrīno pieaugušo nacionālās identitātes apziņa, izvirzāma tēze, ka šīs Latvijas iedzīvotāju grupas nacionālā identitāte ikdienas dzīvē nav noteicošā un tā aktualizējas, mainoties sociālajam ikdienas dzīves kontekstam. Interviju analīze arī parādīja, ka lielāka nozīme piešķirta trim nacionālās identitātes veidošanas dimensijām – kultūras, teritoriālajai un psiholoģiskajai dimensijai. Savukārt, analizējot vēsturisko dimensiju, secināts: lai arī paši respondenti to vērtē kā būtisku nacionālās identitātes veidošanas instrumentu, pašu piederības izjūtas veidošanās ar to saistīta tikai atsevišķos gadījumos. Tomēr, neskatoties uz drīzāk neitrālu

vai pat vienaldzīgu nekā entuziastisku nacionālās identitātes pašapziņas izjūtu, gandrīz visi respondenti uzskata, ka nacionālās identitātes apziņa Latvijā ir kopjama un uzturama kā valstiskā, tā personiskā līmenī, izceļot vispārīglītojošo skolu nozīmi un pilsonisko līdzdalību. Nākotnē iecerēts šo tēmu izvērst plašāk, ne tikai analizējot, kāda ir šīs paaudzes nacionālās identitātes apziņa, bet arī risinot tādus jautājumus kā etniskuma nozīme nacionālās identitātes izpratnē, virtuālās vides loma nacionālās un/vai kosmopolitiskas identitātes konstruēšanā³⁵ u. c. Tāpat uzmanība pievēršama arī izpildījuma dimensijai, raugot noskaidrot, kā tiek organizēts vēstījums par nacionālo identitāti, jo veids, kādā stāstījums tiek izpildīts, var atklāt indivīda identitāti tikpat daudz kā izpildījuma saturs.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

³⁴ Vīrietis (c), dz. 1985. g., vēsturnieks (intervējusi M. Krūmiņa 2010. gadā Rīgā).

³⁵ Palielinoties virtuālās vides ietekmei, aizvien aktuālāks kļūst jautājums par jauniem identitātes veidošanas instrumentiem. Komunikācijas pētniece Ilze Bērziņa secinājusi: „Jautājumam par nacionālās identitātes veidošanos un pastāvēšanu sociālajos tīklos ir arī pieaugoša praktiska nozīme, jo turpina palielināties to indivīdu skaits, kas izmanto dažādus sociālos tīklus. Tāpēc nacionālās identitātes saglabāšana virtuālajā vidē aktuāla var būt ne tikai cilvēkiem, kuriem šis jautājums nozīmīgs ne tikai reālajā ikdienas dzīvē, bet arī sabiedrībām un valstīm kopumā, lai saglabātu šo būtisko piederību bez tradicionālajiem vides simboliem, mainot lietotajām valodas un iekļaujoties multikulturālajā telpā, kurā nacionālās kultūras un telpiskās piederības nav būtiskas.” Bērziņa 2010, 7.

VĒRES

Bela-Krūmiņa, Baiba (2005) Vai reģionālo identitāti var noskaidrot ar tiešiem jautājumiem. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 5 (59), 23–29.

Bērziņa, Ilze (2010) Nacionālās identitātes komunikācija sociālajos tīklos. *Nacionālā identitāte un komunikācija. Pasaules latviešu zinātnieku kongresa ziņojumu krājums*. Brikše, I. (red.) Rīga : LU SPPI, 6–15.

Fenton, Steve (2007) Indifference towards national identity: what young adults think about being English and British. *Nations and Nationalism*, 13 (2), 321–339.

- Golubeva, Maria et al. (2009) Divided Education, Divided Citizens?: A comparative study of the effects of separate schooling on civil enculturation. *DEDC International Report*. Pieejams: www.providus.lv/upload_file/Projekti/Izgl_proj/DEDC%20International%20Report.pdf (21.04.2012.).
- Golubeva, Maria (2010) Different history, different citizenship?: Competing narratives and diverging civil enculturation in majority and minority schools in Estonia and Latvia. *Journal of Baltic Studies*, 41 (3), 315–329.
- Guibernau, Monserrat (2007) *The Identity of nations*. Cambridge : Polity Press.
- Healy, Kristen (2006) *Canadian Student Mobility and the Experience of National Identity Abroad. Erasmus Mundus Master of Philosophy in Higher Education*. University of Tampere. Pieejams: <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu03799.pdf>.
- Kiely, Richard et al. (2005) Whither Britishness? English and Scottish people in Scotland. *Nations and Nationalism*, 11 (1), 65–82.
- McAdams, Dan P. (2008) Personal Narratives and the Life Story. John, O. P.; Robins, R. W.; Pervin, L. A. (eds.) *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York, London : The Guilford Press, 242–262.
- McCrone, David (2002) Who do you say you are?: Making sense of national identities in modern Britain. *Ethnicities*, 2 (3), 301–320.
- Ochs, Elinor; Capps, Lisa (1996) Narrating the Self. *Annual Review of Anthropology*, 25, 19–43.
- Sigalas, Emmanuel (2009) Does ERASMUS Student Mobility promote a European Identity? *Constitutionalism Web-Papers*, 2. Pieejams: https://www.wiso.uni-hamburg.de/fileadmin/sowi/politik/governance/ConWeb_Papers/conweb2-2009.pdf.
- Singer, Jefferson A. (2004) Narrative Identity and Meaning Making Across the Adult Lifespan: An Introduction. *Journal of Personality*, 72 (3), 437–459.
- Udrea, Georgiana (2012) *European Identity and Erasmus Mobility: Insights from Romanian Students' Experiences*. Paper for workshop „European Identity in Times of Crisis”. European University Institute, Florence, in collaboration with the University of Florence, 11–12 June 2012. Pieejams: <http://www.imagining.eu/workshop/papers>.
- Van Mol, Christof (2011) The Influence of European Student Mobility on European Identity and Subsequent Migration Behaviour. Dervin, F. (ed.) *Analysing the Consequences of Academic Mobility and Migration*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 29–50.
- Wodak, Ruth et al. (2009) *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh University Press.
- Zepa, Brigita (2011) Kas ir nacionālā identitāte? Kā to skaidrot? Zepa, Brigita; Kļave, Evija (red.) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU SPPI, 15–20.
- Zepa, Brigita; Kļave, Evija (red.) (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU SPPI.

REĢIONĀLĀS IDENTITĀTES VEIDOŠANĀS PROCESI LATVIJĀ PĒC NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS

Inese Runce ir ieguvusi vēstures bakalaura grādu kultūras vēsturē Rēzeknes Augstskolas Humanitārajā fakultātē, maģistra grādu reliģijā jezuītu Fordamas Universitātē (*Fordham University*) ASV, Ņujorkā, maģistra grādu vēsturē LU Vēstures un filozofijas fakultātē. LU Vēstures un filozofijas fakultātē ieguvusi vēstures doktora grādu (2008). LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece (kopš 2009), kā arī docētāja LU Humanitāro zinātņu fakultātē, Baltijas jūras reģiona maģistra studiju programmā. Lekciju kursi Baltijas reģiona vēsturē un kultūrā, etnisko minoritāšu vēsturē un kultūrā, reģionālistikā. Postdoktorantūras studijas Fordamas Universitātē (2010), ieguvusi Čehijas valdības stipendiju un stažējusies Prāgas Kārļa universitātes Sociālo zinātņu fakultātē (2011). LZP tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori vadītāja* (2009–2012). Zinātniskā ekspertīze: reģionālās identitātes veidošanās procesi, reliģijas socioloģija, valsts un Baznīcas attiecības, etnisko minoritāšu un reliģisko grupu vēsture.

Raksturvārdi: reģionālisms, reģionālā un nacionālā identitāte, Latgale, politiskā nācija.

Ievads

LU Filozofijas un socioloģijas institūta (LU FSI) īstenotajā (2008–2012) Latvijas Zinātnes padomes (LZP) tematisko pētījumu projektā *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* viens no pētniecības galvenajiem uzdevumiem bija identificēt un analizēt reģionālās identitātes veidošanās procesus Latvijā pēdējo divdesmit gadu laikā. Ekspertu aptaujā tika analizēti jautājumi par reģionālās identitātes veidošanās gaitu, šķēršļiem, būtiskākajiem reģionālās apziņas veidošanas un identitātes konstruēšanas principiem, kultūras marķieriem, nacionālās un reģionālās identitātes mijiedarbību un institūciju lomu šajā procesā¹. Šis bija arī pirmais

kvalitatīvais pētījums, kas izvērtēja nacionālās identitātes veidošanās procesus Latvijā pēdējo divdesmit gadu laikā pēc neatkarības atjaunošanas. 2009. gada nogalē klajā nāca Rēzeknes Augstskolas īstenotais apjomīgais kvantitatīvais pētījums par valodām Austrumlatvijā². Šajā pētījumā dažādos paradigmatiskos šķēsgriezumos parādīti ne tikai valodas lietošanas jautājumi Latgalē, bet arī reģionālās identitātes veidošanās vēsturiskais konteksts, procesi un tendences, kā arī iezīmētas nākotnes perspektīvas.³ Tātad pēdējo četru gadu laikā zinātniskajā apritē ir ienākuši

¹ Rakstā izmantoto interviju digitālie ieraksti un atšifrējumi rakstu formā atrodas LU FSI arhīvā.

² Pētījums un anketēšana notika 2006.–2007. gadā, savācot 9076 anketas no visiem Latgales pagastiem (3% no kopējā Latgales iedzīvotāju skaita). Ar Izglītības un zinātnes ministrijas, Valsts pētījumu programmas *Letonika*, Rēzeknes Augstskolas un Valsts valodas aģentūras finansiālu atbalstu tapa pirmais pētījums par Latgales iedzīvotāju valodu prasmi, valodu lietojuma sfērām, attieksmi pret dažādām valodām un to funkcionalitāti lokālā un valsts mērogā, reliģijas, konfesionalitātes, etnicitātes un valodas lomu identitātes eksponēšanā.

³ Šuplinska, Lazdiņa 2009.

gan kvalitatīvie, gan kvantitatīvie pētījumi, kas ļauj veikt dziļāku Latvijas apgabalu reģionālās identitātes veidošanās procesu analīzi.

Šajā rakstā ieskicētas un analizētas svarīgākās reģionālās identitātes veidošanās tendences un problēmas Latvijā pēc 1991. gada, balstoties gan uz teorētiskajām studijām, gan LU FSI kvantitatīvā pētījuma datiem.⁴

Reģionālās identitātes veidošanās procesi: teorētiskais un vēsturiskais aspekts

Mūsdienu sociālajās un humanitārajās zinātnēs jēdziens *identitāte* ir viens no visplašāk lietotajiem jēdzieniem, analizējot un skaidrojot sociālos, kultūras un politiskos procesus modernajā sabiedrībā un definējot ceļu, kā indivīds izceļ savu unikalitāti, veido sociālo piesaisti un komunicē ar dažādām sabiedrības grupām. Par globalizācijas tendencu pieaugumu modernajā sabiedrībā un kultūru daudzveidības līdzāspastāvēšanas formu pastiprināšanos Pīters Beijers (*Peter Beyer*) ir izteicies: „... *pasaulei kļūstot par mums visiem kopējo „vienīgo vietu”, tā veidojas kā telpa, kurā dzīvo lietas, kas nepieder viena otrai.*”⁵

Globalizācijas apstākļos zūd robežas un barjeras, mainās sabiedrības ierāžas un dzīvesveids, veidojas globālā ekonomika, kas no cilvēkiem prasa citu attieksmi un atbildību. Kā pretstats globālās pasaules iezīmēm un līdzeklis, kas cilvēkam kā sociālai un kolektīvai būtnei rada piederību, ir lokālās un reģionālās identitātes. Turklāt postmodernās pasaules dzīvesveida un dzīvesstilu individualizācija pakāpeniski sabiedrībā ir radījusi interesi par kolektīvajām identitātēm un to piederības aktualizāciju.⁶

Identitāte nav nekas cits kā tikai piederība tās objektīvajā un subjektīvajā šķērsgrīzumā.⁷

Mūsdienu pasaulē izpratne par objektīvo un subjektīvo nemitīgi mainās. Objektīvi cilvēki ir piesaistīti konkrētai sociālajai grupai laikā un telpā un subjektīvi reaģē uz to. Kolektīvās identitātes tiek konstruētas brīdī, kad cilvēks apzinās, kas viņš ir un kam pieder, un šādas konstrukcijas mēdz būt vairākas. Indivīds, vienlaikus piederot vairākām kolektīvajām identitātēm, var eksponēt daudzveidīgas identitāšu formas bez jebkāda iekšēja konflikta. Reģionālā identitāte nav ekskluzīva, jo tai ir jāsaskaras ar citām identitāšu formām. Viena dominējoša identitāte mēdz būt vērojama indivīdiem politisko represiju vai sarežģītu iekšpolitisko situāciju laikā.⁸

Entonijs Smits (*Anthony Smith*) ir uzsvēris, ka modernās sabiedrības virzošais spēks ir dažādajās identitātēs, kas brīvā sabiedrībā var kļūt arī simboliskas un opcionālas.⁹ Līdz ar to politiskās diskusijās aktuāls kļūst jautājums par nacionālo identitāti, kas apvieno vienā veselā individuālās un kolektīvās identitātes, definē kopējo mērķi un papildinot un mijiedarbojoties kvalitatīvi uzlabo cita citu. Reģionālā identitāte var kļūt un tai ir jāklūst par papildinošo elementu, kas palīdz izprast nacionālo identitāti, taču tā var arī veidoties kā nacionālās identitātes pretmets, pozicionējot sevi kā prioritāti, kas stāv pāri citu vērtībām un interesēm.

Eiropas valstu vēsturē vienmēr ir pastāvējušas atšķirīgas kultūras kopienas, kas lielākoties bāzējas reģionos. Kultūras kopienām var būt sava atšķirīga valoda un cita reliģija vai konfesionalitāte nekā valstiskajam jeb nacionālajam vairākumam, citiem reģioniem ir bijusi atšķirīga vēsture un politiskā piederība, kas likusi pamatus citādībai, bet tā zuda, sabrūkot impērijām.¹⁰

Impērijas, monarhi un reliģiskie kari ir radījuši Eiropas reģionus. Mūsdienās Eiropā pazīst Velsu, Flandriju, Silēziju, Narvu, Kataloniju, Provansu, Normandiju, Bavāriju u. c. nacionālo valstu reģionus. Katrs minētais reģions ir atšķirīgs, taču ir iespējams definēt un analizēt to veidošanās vēsturi, kultūras,

⁴ LU FSI LZP tematisko pētījumu projekta īstenošanas gaitās ekspertu intervijas tika veiktas 2010.–2011. gadā, aptaujājot abu dzimumu dažādu paaudžu (vecumā no 30 līdz 70 gadiem) un profesiju, kā arī dažādu reliģisko un etnisko grupu un sabiedrisko organizāciju pārstāvjus.

⁵ Beyer 1994, 1.

⁶ Smith, Wistrich 2007, 9.

⁷ Turpat, 10.

⁸ Smith, Wistrich 2007, 11.

⁹ Cit. pēc Smith, Wistrich 2007, 10.

¹⁰ Turpat, 8.

etniskās, reliģiskās un ekonomiskās īpatnības, un tikpat svarīgs ir jautājums par attiecību veidošanu starp centru un perifēriju jeb nacionālo valsti un reģionu.

Kultūras un valodu ziņā atšķirīgas teritorijas Eiropā ir pastāvējušas ilgi pirms nacionālo valstu veidojumiem. Modernās valsts modelis ir apmēram 500 gadus sens, bet jēdziens „nācija” ir vēl jaunāks un radās Eiropā pēc Franču revolūcijas 18. gs. beigās.¹¹ Eiropas reģionālisma modeļiem ir pietiekami sena un ilgi uzkrāta pieredze, un mūsdienās tā veido Eiropas kultūras pamatu un kopējo politisko telpu.

Pēdējo 10–15 gadu laikā, ģeometriskā progresijā pieaugot globalizācijas tendencēm, tikpat strauji pieaug interese par reģionālām kultūrām un pašu reģionu iekšējā vitalitāte. Apgabali vai provinces ir nacionālās valsts daļa, tie nav suverēni, jo suverēna var būt tikai nacionālā valsts. Reģionālajai identitātei nacionālajā valstī ir raksturīga noteikta teritorija, tai var būt atšķirīga valoda vai valodas dialekts, reliģija vai konfesionalitāte, sociālās pazīmes vai administratīvā tradīcija, kā arī kopīgas problēmas.

Globalizācijas tendences modernajā pasaulē ir veicinājušas interesi par reģionālajām kultūrām un aktualizējušas nepieciešamību saglabāt reģionālās un lokālās atšķirības. Reģionālā socioloģija un reģionālistika ir salīdzinoši jaunas zinātnes nozares, kuru iedīgli radās 20. gs. 20.–30. gados, kad pēc Pirmā pasaules kara Eiropā bija sabrukušas impērijas, atstājot mantojumā strīdīgus ģeopolitiskos jautājumus, mainīgas un trauslas robežas, noteiktai nacionālai vai dominējošai etniskai kultūrtelpai nepiederošas teritorijas un kopienas. Tas radīja zinātnieku, politiķu un intelektuāļu interesi par šo parādību, savukārt 20. gs. 70.–80. gados šīs zinātņu nozares piedzīvoja strauju uzplaukumu un popularitāti visā pasaulē.¹² Latvijā gan reģionālā socioloģija, gan reģionālistika atrodas tikai tapšanas stadijā, pēdējo gadu laikā zinātnē ir redzama šī pētījumu virziena emancipācija, kaut gan nereti veiktie pētījumi ir šauri disciplināri un trūkst kompleksas starpdisciplināras pieejas.

Pirmie pētījumi, kas Latvijā tapuši reģionālistikas jomā, lielākoties ir veikti par vienas zinātnes nozares pētījumu metodoloģiju un tematiku. Ņemot vērā Latvijas sarežģīto 20. gs. vēsturi un to, ka totalitārisma ideoloģija bija uzspiedusi un kultivējusi viengabalainību, Latvijā sociālo identitāšu apziņas attīstības pētījumi kopumā atrodas veidošanās stadijā, it īpaši pētījumi, kas nodarbojas ar reģionālās identitātes veidošanās procesiem.

Arī ASV sociologi Vendija Kaca (*Wendy Katz*) un Timotijs Mahonijs (*Timothy Mahoney*) uzsver, ka reģionālā identitāte nav nekas cits kā piederības sajūta un pārliecība par cilvēkiem, kuri dzīvo blakus līdzīgos apstākļos (nevis nejauši, bet apzināti) un kuru kopējais kultūras modelis atšķiras no citu reģionu vai nacionālās valsts kultūras modeļa. Šāda identitāte pēc dabas ir subjektīva un atspoguļojas pašu iedzīvotāju uztverē (reģionālā apziņa), un tā var būt arī klātesoša noteikta reģiona izcelsmes iedzīvotājos ārpus reģiona robežām. Apgalvojums par kopējās identitātes eksistenci un ticība tai rada piederību teritorijai un dot tiesības aizstāvēt savu eksistenci un noteikt elementus, kas vieno identitāti.¹³

Somu pētnieks Ansi Pāsi (*Ansi Paasi*) norāda, ka teritorijai, lai tā kļūtu par nozīmīgu cilvēku identitātes sastāvdaļu, ir jābūt sarežģītākam elementu kopumam, kuri savstarpēji mijiedarbojas šai teritorijā. Elementu kopuma mijiedarbība ir kā atslēga, kas veido reģionālo identitāti. Teritorija aktīvi pārveido visus elementus, kas tajā atrodas, pieliekot klāt papildu izteiksmes slāni, tādējādi sasniedzot raksturīgo identitāti (reģionālo identitāti), ko nevar reducēt tikai uz reģionālo apziņu, kas konkrētajā teritorijā eksistē.¹⁴ Līdz ar to teritorija kļūst vitāla identifikācijas sastāvdaļa grupai, kas dzīvo šajā teritorijā. Šis atzinums ir īpaši svarīgs, pētot arī nacionālās identitātes veidošanās aspektus.¹⁵

Lai gan ir pagājuši divi gadu desmiti, kopš kritis Berlīnes mūris, bipolarā pasaulē un komunistiskais režīms, tomēr pieeja reģionālisma problēmai un politiskā attieksme pret

¹¹ Herb, Kaplan 1999, 3.

¹² Rjazancev, 2009, 14.

¹³ Katz, Mahoney, 2008, xi.

¹⁴ Cit. pēc Herb, Kaplan 1999, 2.

¹⁵ Turpat.

to Rietumeiropā un Austrumeiropā ir krasi atšķirīgas. Rietumeiropā demokrātijas sistēmai ir dziļākas tradīcijas un stabilākas saknes, gadu desmitos izveidojies līdzsvars un dialogs starp varu un tautu, starp institūcijām, politiku un ekonomiku, centru un perifēriju.

Austrumeiropā pēc aukstā kara beigām un komunisma sistēmas sabrukuma bija jārada jauna identitāte, kas izrādījās pietiekami ilgs un sāpīgs process, jo nacionālais šķītas, kas jāšargā, par ko jācīnās, un ne tikai pret dinastiālām valstu varām, bet arī pret pašu pilsoņu vienaldzīgo attieksmi, kuru radīja nacionālās pašapziņas trūkums.¹⁶

Centrāleiropā un Austrumeiropā, kur nacionālās identitātes, par kurām 19.–20. gs. vēsturisko notikumu gaitā bija nemitīgi jācīnās, bija konstruētas smagās cīņās, robežas bija vissāpīgākais jautājums un nestabilākais faktors. Visām jaunajām, neatkarību ieguvušajām valstīm bija jācīnās ne tikai par iekšējo un ārējo robežu konsolidāciju un jaunu kaimiņattiecību veidošanos, bet arī par reģionālo un etnisko kopienu integrāciju vienā politiskā struktūrā, jo jaunajās nacionālās identitātes konstrukcijās postpadomju sabiedrību intelektuāļi un politiķi nereti atgriezās padomju vai pirmskara politisko un ideoloģisko konstrukciju sliedēs. Kā piemēru var minēt Latvijas un Igaunijas valsts autoritāro režīmu prakses attiecībā uz viru, setu un latgaliešu reģionālo identitāti. Pierādījās, ka pārejas posmā 20. gs. 90. gados šīs valstis un to sabiedrības cīnījās ar vēsturisko atmiņu rēģiem un ka reģionālā politika, kas tobrīd tika veidota, tika konstruēta uz teritoriālo zaudējumu un ieguvumu vēsturiskās pieredzes bāzes.¹⁷

Politiskā vara tika konstruēta nevis horizontāli, bet vertikāli (no augšas uz leju jeb no subordinācijas, nevis politiskā dialoga pozīcijām), un tas neveicināja reģionālo kopienu un to kultūru un identitāšu statusa atzīšanu. Viendimensiāls reformu process noveda pie reģionu atstumtības, ekonomiskās izolācijas vai novājināšanās un etniskā nacionālisma politisko pozīciju stiprināšanas. Komunistiskie režīmi nepārtraukti bija propagandējuši

mītus par teritoriālo un nacionālo viendabību, tādējādi radot pārsteigumu un nepatiku pret reģionālo identitāšu uzplaiksnījumu un piedāvājumu veidot jaunas centra un perifērijas attiecības. Nepatika un pārsteigums mijās ar bailēm par to, ka decentralizācija var novest pie teritoriālās dezintegrācijas.¹⁸

Reģionālās identitātes veidošanās procesi Latvijā: vēsture un mūsdienas

Latvijas kultūrvēsturiskajā telpā Latgale vēstures notikumu iespaidā ir izveidojusies kā reliģiskā, kultūras un lingvistiskās ziņā atšķirīga teritorija. Lielās izmaiņas gan politiskajā, gan arī reliģiskajā un konfesionālajā kartē sākās līdz ar Livonijas sabrukumu, kad Latgales teritorija tika iekļauta Polijas un Lietuvas valsts sastāvā. Jaunā vara radīja Latgalei jaunu politisko, ekonomisko un reliģisko attiecību formu, etnisko attiecību modeli un atšķirīgu mentalitāti, kā arī lika pamatus atšķirīga apgabala veidošanā un sekmēja cilvēkos reģionālisma apziņas veidošanos.

Latgales kultūrvēsturiskā telpa, nošķirta no pārējās bijušās Livonijas telpas, izveidojās kā reliģiskās, lingvistiskās un etniskās dažādības fenomēns, saglabājot un akcentējot spēcīgu reliģiskās identitātes apziņu. Katolicisms kļuva par dominējošo konfesiju, sabiedrības vairākuma garīgo un kultūras pamatu, un, kā uzsvērusi Anna Stafecka, „Ar katolicismu saistās šī savdabīgā latgaliešu kultūra, arī kultūras tradīcijas – ieražu un gadskārtu svētku svinēšana. Tas viss kopā savijas, jo nereti ir grūti nošķirt tautisko, reliģisko un nacionālo”¹⁹. Reliģiskā apziņa laika gaitā ir spēcīgi saplūduši ar kultūras formām: reliģija ir kultūras avots, bet kultūra ir reliģiskās identitātes manifestācijas forma. Arī mūsdienās reliģiskā apziņa ir tā, kas spēcīgi dominē Latgales kultūras un intelektuālajā vidē, gan saturiski nosakot kultūras procesu virzības gaitu, gan politiski pamatojot šīs identitātes tradīcijas saknes. Visi Latgalē aptaujātie eksperti, gan katoļi, gan vecticībnieki, gan arī sekulārie

¹⁶ Batt, Wolczuk 2002, 1.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Batt, Wolczuk 2002, 205.

¹⁹ Intervija ar filoloģi Annu Stafecku, Rīga, 2010. gada augusts. Intervējusi Dace Bormane.

eksperti²⁰, uzsver un izceļ šo reģiona savdabības iezīmi: „Tas ir tas, ar ko mēs atšķiramies – ar dzīvu ticību.”²¹ Kaut arī reliģiskā apziņa Latgalē dažādās konfesionālās grupās ir dzīva, tomēr mūsdienās ekleziālajām institūcijām reģionālās apziņas konstruēšanā vairs nav tik svarīga nozīme kā iepriekš, kad reliģiskā identitāte ir nosargājusi reģionālo savdabību: „Ja Latgales baznīcās nebūtu skanējusi latgaliešu valoda, diez vai mēs mūsdienās runātu par kādām Latgales izloksnēm.”²² Līdzīgās domās ir arī Latgales vecticībnieku pārstāvji, kuri uzsver, ka reliģija ir nosargājusi viņus padomju gados no pazušanas, saturējusi un veidojusi kopieni Latgalē.²³

Krievijas impērijas valdīšanas laikā Latgale pārdzīvoja sarežģītu vēstures periodu, administratīvā piesaiste Vitebskas guberņai aizkavēja šī reģiona ekonomisko attīstību, tādējādi palielinot atšķirības salīdzinājumā ar Vidzemes un Kurzemes guberņu. Īpaši smaga vietējiem iedzīvotājiem – latviešiem, poļiem, ebrejiem un krievu vecticībniekiem – bija Krievijas cara valdības īstenotā rusifikācijas politika, taču šis laiks savā ziņā „integrēja” un reģionāli vienoja šeit dzīvojošās tautas, radot kopīgo vietējo teritoriālo piederību. Politiskā, ekonomiskā, kultūras un reliģiskā apspiestība radīja savdabīgu Latgales ļaužu mentalitāti, nešķirojot tautības un konfesijas. Taču empātija un atvērtība neļāva visam etniskajam un reliģiskajam pārvērsties viengabalainā vienādībā, jo savdabīgais un atšķirīgais tika uzsvērts un rūpīgi saudzēts. Latgales teritorija vēsturiski ir bijusi gan robeža starp katolicismu un protestantismu, starp pareizticību un vecticību, gan arī apmešanās robeža Mozus ticīgajiem, nodrošinot mierīgu

līdzāspastāvēšanu starp daudzām konfesijām un nacionalitātēm. Šis reģions kļuva par kultūru un reliģisko identitāšu dažādības, kultivācijas un līdzāspastāvēšanas fenomenu visā Ziemeļeiropā.

1917. gada 26.–27. aprīļa t. s. Latgales kongress, kas notika Rēzeknē, deklarēja, ka „... mes, Latgolas latwiši, apsawinodami ar Wydzemes un Kurzemes latwišim, paturam sovu pašwaldību, pylnu tisibu pošim nūsa-cit par sevi wolūdas, ticibas, baznicas, ško-lu un saimesteibas, ka ari zemes waicojuma ziniā ..”²⁴ Latvijas pirmās neatkarības laikā (līdz 1934. gada 15. maijam, kad notika Kārļa Ulmaņa organizētais autoritārais apvērsums) Latgalē spēcīgāk nekā pārējos Latvijas apgabalos turpināja veidoties un attīstīties reģionālā identitāte. Valsts varas atzītās reģionālās institūcijas – vietējā prese, politiskās partijas –, kā arī politiski atzītā reliģiskā, lingvistiskā un etniskā Latgales daudzveidība veicināja pakāpenisku reģiona ekonomisko un kultūras attīstību, reģionālās apziņas veidošanos un politisko līdzdalību.

K. Ulmaņa autoritārais režīms, ideoloģiski veidojot vienotu „latvisku un nacionālu Latviju”, radīja stereotipus par Latgales separātismu (tie nereti vēl aizvien ir dzīvīgi pat mūsdienu politikā), uzsāka plašu „latviskošanas kampaņu”, kam ar Latgales latvietību nebija nekāda sakara. Latvijas valsts un sabiedrība tika pamazām unificētas atbilstoši autoritārās sabiedrības modelim, bet reģionālā identitāte tika padarīta par neformālu un arhaisku, un tai visdrīzāk tika atstāta muzejiska funkcija un vērtība. Arī pēc Otrā pasaules kara padomju totalitārā sistēma turpināja ārdīt Latgales reģionālo identitāti, ierobežojot un reducējot šo reģionālās identitātes fenomenu līdz Baznīcas, sadzīves līmenim un etnogrāfisko (muzejisko) iezīmju kopumam.

Pēc padomju sistēmas sabrukuma bailes par teritoriālo integritāti un bailes no dažādības aizkavēja diskusijas par Latgales reģionālo identitāti un tās veidošanās īpatnībām, kaut gan Atmodas laikā bija vērojama ne tikai dzīva interese, bet arī iedzīvotāju aktīva līdzdalība apgabala politiskajos, ekonomiskajos un kultūras

²⁰ LU FSI interviju laikā tika aptaujāti eksperti, kas pieder pie dažādām konfesionālām grupām: kā katoļi (A. Strauta, M. Latkovska, M. Nizinska, A. Stafecka, E. Aldermane u. c.), tā vecticībnieki (I. Ivanovs, A. Nikonovs u. c.) un pareizticīgie.

²¹ Intervija ar Latgales kultūrvēstures muzeja direktori Anastasiju Strautu, Rēzekne, 2010. gada augusts. Intervējusi Inese Runce.

²² Intervija ar filoloģi Annu Stafecku, Rīga, 2010. gada augusts. Intervējusi Dace Bormane.

²³ Intervija ar Latvijas Vecticībnieku biedrības valdes priekšsēdētāju Ilarionu Ivanovu, Rīga, 2010. gada oktobris. Intervējusi Vallija Rone.

²⁴ Drywa (01.05.1917).

procesos. Taču pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 20. gs. 90. gadu sākumā sekoja apspīkums un politiskās elites centieni visu vienādot un padarīt līdzīgu un paklausīgu valdošajam politiskajam vairākumam noveda pie Latgales ekonomiskās un kultūras vitalitātes pakāpeniskas samazināšanās, migrācijas pieauguma, ko vēl vairāk pastiprināja ekonomisko krīžu viļņi. Pēdējā laikā politiķu aprindās tiek apzinātas un atzītas iepriekšējās reģionālās politikas virziena kļūdas: „*Gan mūsu valsts ekonomikas straujās izaugsmes gados, gan smagās krīzes laikā Latgales reģions cieta visvairāk, zaudējot gan iedzīvotājus, gan darba vietas. „Trekno gadu” burbulim plīstot, izrādījās, ka iepriekšējo gadu politiku sludinātā reģionālā attīstība faktiski tālāk par Pierīgu un atsevišķām izredzētām pašvaldībām nebija tikusi.*”²⁵ Centra un perifērijas attiecību modeļa maiņa no izslēdzošā uz iekļaujošo neapšaubāmi ir solis uz priekšu, kaut arī pirmie rezultāti ir sagaidāmi tikai pēc laika. Ministru prezidents Valdis Dombrovskis uzrunā 3. Pasaules latgaliešu kongresa dalībniekiem minēja, ka „*šī ir pirmā valdība, kuras deklarācijā un rīcības plānā skaidri iekļauta apņemšanās īpašu uzmanību pievērst Latgales reģionam. Šogad esam sākuši īstenot valdības programmu „Iespēju Latgale”. Tas nozīmē, ka jau šogad un tuvākajos gados Latgalē tiks ieguldīti vairāk nekā 83 miljoni latu, savedot kārtībā ceļus, atbalstot uzņēmējdarbību un jaunu darba vietu veidošanos, piedāvājot iespēju iedzīvotājiem pilnveidot savas prasmes un zināšanas, audzējot konkurētspēju darba tirgū*”²⁶. Taču jāuzsver, ka paralēli Latgales ekonomiskās attīstības projektu īstenošanai valdībai ir jāatbalsta arī šī apgabala kultūras un valodas saglabāšanas ierosmes, kuras dzimst pašā „perifērijā”, jo pretējā gadījumā šīs investīcijas nespēs dot pienācīgus augļus un atdevi. Tam ir jābūt kompleksam pasākumam, kas veikts tālredzīgi. Rēzeknes pilsētas Domes priekšsēdētājs Aleksandrs Bartaševičs intervijā uzsvēra, ka „*nav runa tikai par naudu, bet par sapratni un ļaušanu mums šeit uz vietas darīt to, ko mēs uzskatām par pareizu*”²⁷.

²⁵ Dombrovskis 2012.

²⁶ Turpat.

²⁷ Intervija ar Rēzeknes pilsētas Domes priekšsēdētāju A. Bartaševiču, Rēzekne, 2010. gada augusts. Intervējusi Inese Runce.

Secinājumi

Pēdējos divdesmit gadus reģionālās identitātes veidošanās procesu var iedalīt trijos posmos:

1. 20. gs. 90. gadi – reģionālās identitātes noliegšanas posms. Šajā desmitgadē par latgaliešu identitātes saglabāšanu un attīstību cīnās tikai atsevišķi indivīdi vai interešu grupas: literāti, novadpētnieki, mākslinieki, vietējā inteliģence un intelektuāļi, kas galvenokārt strādā Rēzeknes Augstskolā (RA) un pastarpināti Daugavpils Universitātes (DU) Latgales pētniecības institūtā. DU Latgales Pētniecības institūts aprobežojās ar pētniecību, RA Humanitārā fakultāte – ar jaunās paaudzes izglītošanu un latgaliskās kultūras un valodas aktualizāciju. Šo cīņu par saglabāšanu varētu pat nosaukt par savdabīgu intelektuālo un zinātnisko pagrīdi un pretestību bez politiskā vai finansiālā atbalsta. Ilga Šuplinska, raksturojot šo posmu un tā ietekmi uz mūsdienām, secina: „*Latgales lauki ir tukši. 90. gados bija pilni cilvēkiem, tagad – tukši. Te nav sajūtas, ka esi piederīgs šai valstij [...] fondu investīcijas uzņēmējdarbībā – viszemākās Latvijā.*”²⁸
2. 2000.–2010. gads – reģionālās apziņas pakāpeniska pieauguma posms. Šajā laika posmā ir vērojams reģionālās apziņas un identitātes pakāpenisks pieaugums un attīstība. Tiek dibināts Latgales Radio, latgaliski muzicējošas mūzikas grupas, uzsāktas plašas zinātniskas un politiskas diskusijas par latgaliešu valodas statusu, sākti sociolingvistiski pētījumu projekti, dibinātas jaunas nevalstiskās organizācijas, parādās pirmie interneta portāli latgaliešu valodā, jaunas vietējo pašvaldību iniciatīvas. Šo posmu noteikti varētu raksturot kā savdabīgu 21. gs. sākuma latgaliskās kultūras atmodas posmu. Atmodas priekšgalā bija vietējās latgaliešu inteliģences pārstāvji, kas neatlaidīgi cīnījās par reģionālās identitātes saglabāšanu.
3. 2010.–2012. gads. Analizējot pēdējo divu gadu politiskās un intelektuālās dzīves

²⁸ Alberte 2012.

tendences, var droši apgalvot, ka ir vērojams kvalitatīvi jauns posms reģionālās identitātes atziņas un konstruēšanas procesā: notiek aktuālas politiskās diskusijas pirms un pēc 11. Saeimas vēlēšanām 2011. gadā un valodas referenduma 2012. gada 18. februārī, diskusijas par latgaliešu valodas kā reģionālās valodas nozīmi, Nacionālā attīstības plāna izstrāde, budžeta plānojumi. Ekspertu intervijās nereti parādās secinājumi, ka tas saistāms gan ar Eiropas federalizācijas tendencēm kā atbildi globalizācijas procesa izaicinājumiem un citu sociālu kopību formu attīstību pasaulē, gan arī ar reģionālās apziņas nostiprināšanos Latvijā.

LU FSI īstenotajās ekspertu intervijās skaidri redzamas reģionālās apziņas veidošanās procesu galvenās iezīmes Latvijā.

1. Lai gan nacionālās jeb valstiskās apziņas izpratnē daudzi aptaujātie eksperti jauc nacionālās identitātes sastāvdaļas ar etniskās identitātes sastāvdaļām, proti, pilnībā vienādojot tās, reģionālās identitātes sastāvdaļas jeb kultūras marķieri (valoda, teritorija, vēsture, tradīcijas, reliģija) tiek precīzi izprasti un definēti. Mainīgs ir tikai tās traktējums – pozitīvs, neitrāls vai negatīvs. Īpaši mainīgs traktējums iezīmējas tad, kad tiek runāts par valodas jautājumu Latgales reģionālās identitātes kontekstā – tiek minētas „krievu spēku manipulācijas”, bailes no separātisma un reģionālās autonomijas.
2. Reģionālā identitāte mūsdienu Latvijas sabiedrībā manifestējas it īpaši Latgales teritorijā, jo aptaujātie eksperti ar reģionālo identitāti lielākoties saista Latgali, kaut arī dažkārt tā tiek attiecināta arī uz Kurzemi²⁹, Sēliju³⁰ un Rīgu. Rīga kā daudz kultūru līdzāspastāvēšanas realitāte un kosmopolitiska lielpilsēta ir atsevišķa parādība, tās reģionālās identitātes zinātniskai izpētei nākotnē jāpievērš lielāka uzmanība. Saeimas deputāts Sergejs Dolgopolovs, daloties savā pieredzē un redzējumā, šķiet,

pauda daudzu Latvijas valsts iedzīvotāju un rīdzinieku viedokli: „*Man Rīga ir tas punkts, ar ko saistīts viss. Jūs varat arī nemīlēt savu valsti, bet mīlēt savu pilsētu.*”³¹

Sapratne par reģionālās identitātes jautājumiem (tā balstās uz faktiem, sastāvdaļām un personisko pieredzi) lielākoties raksturīga ekspertiem no Latgales – tie ir vai nu dzimuši vai strādā Latgalē, vai arī tiem ir latgaliešu saknes. Pārējiem ekspertiem tā ir balstīta galvenokārt uz novērojumiem.

Aptaujātie eksperti uztver reģionālo identitāti lielākoties kā iekļaujošu un apvienojošu identitāti, kas nav ekskluzīva un kas spēj vienot dažādu reliģisko, etnisko, lingvistisko grupu pārstāvjus: „... *mēs visi šeit dzīvojam kopā.*”³² Kā norādījuši vairāki eksperti, reģionālā identitāte ir svarīga, īpaši pieaugot globalizācijas procesiem pasaulē: „... *reģioniem vai novadiem ir ļoti liela nozīme, šodien gandrīz vai izšķirošā [...] novadi un kopienas ir vēl stipras un eksistē neatkarīgi no vienotības.*”³³

3. Reģionālā identitāte, kaut arī politiski visai bieži neatzīta, tomēr ir svarīgs faktors Latvijas kultūras un sabiedriskajos procesos. Mediju pētnieks Sergejs Kruks uzsvēra: „*Latviešiem kopumā piemīt novadnieku identitāte. Nacionālā identitāte Latgalē ir iztrūkstošs elements, jo viss tiek pakārtots reģionālajai. Daugavpils presē es pamānīju, ka viņus interesē tikai ES jautājumi un reģionālie jautājumi.*”³⁴ (Runa ir par vietējo presi krievu valodā. – Red.) Šis eksperta atzinums parāda, ka reģionālā identitāte Latvijā pastāv pati par sevi, tā nav mākslīgi konstruēta, taču nereti tā ir pašpietiekama un uz sevi vērsta, un traucē

³¹ Intervija ar 11. Saeimas deputātu Sergeju Dolgopolovu, Rīga, 2010. gada septembris. Intervējis Aleksejs Šņitņikovs.

³² Intervija ar Rēzeknes pilsētas Domes priekšsēdētāju Aleksandru Bartaševiču, Rēzekne, 2010. gada augusts. Intervējusi Inese Runce.

³³ Intervija ar teātra režisori Māru Ķimeli, Rīga, 2010. gada jūnijs. Intervējusi Dace Bormane.

³⁴ Intervija ar mediju pētnieku, Rīgas Stradiņa universitātes asociēto profesoru Sergeju Kruku, Rīga, 2010. gada septembris. Intervējis Vladislavs Volkovs.

²⁹ Intervija ar teātra režisori Māru Ķimeli, Rīga, 2010. gada jūnijs. Intervējusi Dace Bormane.

³⁰ Intervija ar akadēmiķi Jāni Stradiņu, Rīga, 2010. gada novembris. Intervējusi Baiba Bela.

reģionālās identitātes nesējiem aktīvi ie-
kļauties nacionālos politiskos procesos.

Reģionālā identitāte valsts īstenotajā eko-
nomiskajā, sociālajā un kultūras politikā
nav bijusi pietiekami atzīta. Šo apgalvo-
jumu pārliecināti pauž visu Latgales et-
nisko un reliģisko grupu eksperti, bet ne
tik daudz citu apgabalu, arī Rīgas, pārs-
tāvji. Tas visdrīzāk ir skaidrojams ar
piederības trūkumu un atšķirīgo teritoriālo
identifikāciju.

4. Eksperti, kas paši pārstāv dažādas grupas,
kuras veido reģionālo identitāti, nav pras-
tāji jeb patērētāji, demonstrējot aktīvu
un atbildīgu pieeju reģionālās identitātes
veidošanas un atzīšanas procesā. Latvijā
pēdējos divdesmit gados ierosme veidot
un saglabāt reģionālo identitāti nenāk no
„augšas”, bet nāk no „apakšas”, tā ir radu-
sies „perifērijā”, nevis „centrā” (Latvijas,
it īpaši Latgales, iedzīvotājiem), jo iedzī-
votāji ir tie, kas ir šīs identitātes nesēji un
veidotāji. Reģionālās identitātes atzīšanas,
latgaliešu valodas lietošanas un statusa at-
zīšanas procesi, kas Latgalē ir aizsākušies
pēdējo gadu laikā, liek cerēt uz pozitīvām
pārmaiņām un optimistiski raudzīties nā-
kotnē. Pašlaik svarīgi turpināt politisko
dialogu starp „centru” un „perifēriju”,

dažādām valstiskām un nevalstiskām insti-
tūcijām, iedzīvotāju grupām, zinātniekiem
u. c. par to, kas darāms kopīgiem spēkiem,
lai veicinātu Latgales reģionālās identitā-
tes atzīšanas un attīstības procesus, tādē-
jādi stiprinot stabilus pamatus šī apgabala
kultūrvides saglabāšanai, ekonomiskajam
uzplaukumam un atsvešināšanās pārvarē-
šanai. Kā žurnālā *Ir latgaliešu slejā* iztei-
cies dzejnieks Valentīns Lukaševičs: „*Ka
taidu latgalīšu nabyutu, tod gon jau ka jūs
buty juoizgudroj vai kaidim cytim juoteik
jūs vītā. Partū ka ieti vīta nikod nastuov
tukša. Kai amerikanim teksasīši, kai krī-
vim sibirīši, kai vuocišim bavarīši, kai spa-
nim kataloni, kai japuonim okinavīši. Kai
britim skoti, kai bulgarim gabrovīši. Kai
suomim lapzemīši, kai frančim korsikani.
Kai italim sicilīši. Nūpītņi i jūceigi, bogo-
tuoki i nabadzeiguoki, pa vudy i pa molu.
Tai vysod beja, i tai vysod byus.*”³⁵

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes
tematisko pētījumu projekta *Politiskās nāci-
jas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neat-
karības atjaunošanas: tendences un faktori*
(Nr. 09.1531) atbalstu.

³⁵ Lukaševičs 2012.

VĒRES

- Alberte, Ieva (2012) Nav tikai dziedoši mērkaķi. Intervija ar Ilgu Šuplinsku. *Ir*, 32 (122), 12.
- Batt, Judy; Wolczuk, Katarina (eds.) (2002) *Region, State and Identity in Central and Eastern Europe*. London.
- Beyer, Peter (1994) *Religion and Globalization*. London : Sage Publications.
- Dombrovskis, Valdis (2012) Ministru prezidenta apsveikums 3. Pasaules latgaliešu konferences dalīb-
niekiem. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/aktuali/zinas/2012gads/08/090812-mp-05/> (12.08.2012.).
- Herb, G. H.; Kaplan, D. H. (eds.) (1999) Introduction: A Question of Identity. *Nested Identities: Nationalism, Territory and Scale*. Oxford : Rowman & Littlefield.
- Katz, Wendy; Mahoney, Timothy (2008) Introduction. Regionalism and the Humanities: Decline or
Revival? *Regionalism and Humanities*. Lincoln/London : University of Nebraska Press.
- Lukaševičs, Valentīns (2012) Kotrai tautai ir sovi latgalīši. *Ir*, 31 (121), 33.
- Rjazancev, Igor' (2009) *Sociologija regiona*. Moskva : Universitet.
- Smith, David M.; Wistrich, Enid (2007) *Regional Identity and Diversity in Europe: Experience in Wales, Silesia and Flanders*. London : Federal Trust for Education and Research.
- Šuplinska, Ilga; Lazdiņa, Sanita (red.) (2009) *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti*. Rēzekne :
Rēzeknes Augstskola.

NACIONĀLĀS IDENTITĀTES VEIDOŠANĀS: INDIVIDUĀLĀS UN KOLEKTĪVĀS VĒRTĪBAS

Vladislavs Volkovs, socioloģijas doktors, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieks. Dzimis Jelgavā (1963). Beidzis Urālu Valsts universitātes (Jekaterinburga, Krievija) Filozofijas fakultāti (1986) un šīs fakultātes aspirantūru, aizstāvējot disertāciju filozofijā (1989). Specializācija – nācijas un etnisko grupu socioloģija. Vairāku zinātnisko darbu par Latvijas krievu minoritāti un starpetniskajām attiecībām autors.

Raksturvārdi: nacionālā identitāte, etnisko minoritāšu kolektīvā identitāte, lingvistiskā identitāte, individuālā identitāte.

Izcilais britu sociologs Entonijs Smits (*Anthony D. Smith*) definē nacionālo identitāti kā ļoti svarīgu cilvēka identitātes veidu, kas īstenojas sabiedrības modernizācijas apstākļos un ko raksturo vairākas pamatzīmes (kopīgās tēzemes, mītu, vēsturisko atmiņu, kultūras izjūta, vienādas likumīgas tiesības un pienākumi, kopīga teritorija un ekonomika)¹. Citi zinātnieki, raksturojot nacionālās identitātes saturu, min arī kopīgu valodu².

E. Smita definīciju var atzīt par *normatīvu tipu*, saskaņā ar to socioloģi analizē nacionālo identitāti monoetniskās un multietniskās sabiedrībās. Tomēr multietnisko

sabiedrību nacionālā identitāte nevar īstenoties bez etnisko grupu un minoritāšu *kolektīvo vērtību un identitāšu* izpaušmēm. Turklāt nebūt nav obligāti, lai etnisko minoritāšu individuālie pārstāvji būtu orientēti uz *savas* kolektīvās etniskās identitātes vērtībām, izvēloties iespējas, ko valsts pilsoņiem sniedz vispārnacionālā identitāte politiskās līdzdalības, karjeras izaugsmes un vispatverošas komunikācijas jomā, pamatojoties uz valsts jeb nacionālo valodu. Taču dažreiz valstīs, kurās eksistē daudzas etniskās minoritātes, ir izveidoti pilsoniskās sabiedrības institūti, kuri funkcionē ne tikai valsts valodā, bet arī šo minoritāšu valodās (kultūras, nevalstisko un izglītības iestāžu, plašsaziņas līdzekļu, politisko partiju tīkls, noturīga komunikācija ar savas etniskās grupas pārstāvjiem biznesa vidē utt.), daļa no etnisko minoritāšu individuālajiem pārstāvjiem var uzskatīt savas etniskās grupas kolektīvās identitātes vērtības par svarīgāko *individuālās izvēles* jomu, būtisku savu *individuālo vērtību* daļu. Šajā rakstā autors izmanto amerikāņu sociologa Kreiga Kelhūna (*Craig Calhoun*) zinātnisko

¹ Smits 1997, 22.

² Piem.: Renan 1996; Gellner 2006; Fishman 2010, xxiv; Garcia 2010, 519.

pieeju kolektīvās un individuālās identitātes mijiedarbībai. K. Kelhūns uzskata, ka intensīvās attiecībās etnisko grupu identitātes aktualizējas publiskajā telpā kā *kolektīvās* identitātes. Vienlaikus cilvēki uztver *savas* etniskās grupas identitāti kā *individuālu projektu*, individuālu izvēli starp dažādām etnisko grupu vērtībām, kuras pastāv sabiedrībā.³

Ņemot vērā Latvijas sabiedrības daudz-etnisko raksturu, par ārkārtīgi aktuālu kļūst problēma, kas saistīta ar vienotas pilsoņu nacionālās identitātes veidošanu. Cik lielā mērā sabiedrība šajā procesā ir gatava pieļaut stipru *etnisko kolektīvo vērtību un identitāšu* funkcionēšanu, kā tā attiecas pret to, ka etnisko minoritāšu pārstāvji savā *individuālajā dzīvē* ir orientēti uz savas etniskās grupas vērtībām? Nepretendējot uz visaptverošu atbildi uz šiem jautājumiem par visu Latvijas sabiedrību, šajā rakstā autors min tā socioloģiskā pētījuma datus, kas tika veikts Latvijas Zinātnes padomes (LZP) projektā *Latvijas etnisko grupu kolektīvās un individuālās identitātes mijiedarbības kā pilsoniskās sabiedrības attīstības faktors* (LZP projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* sastāvdaļa). Pētījuma veikšanas laiks – 2010. gada pavasaris–vasara. Vieta – Daugavpils. Izlase – 584 cilvēki, tā ir reprezentatīva un stratificēta (pēc pilsētas rajoniem, pēc respondentu vecuma, dzimuma piederības un tautības).

Kolektīvās lingvistiskās identitātes Daugavpilī

Pētījuma rezultāti atklāja, ka Daugavpils iedzīvotāju identitāte veidojas kā *kolektīvā etniskā identitāte*, kuras kodols ir lingvistiskā identitāte. Var apgalvot, ka etnisko grupu lingvistiskās identitātes veido iedzīvotāju identitāšu hierarhiju. Lai gan daugavpilieši orientējas uz kolektīvajām vērtībām, kuras stiprina solidaritāti noteiktā etniskajā grupā, šī kolektīvo vērtību izvēle nav vērsta pret citām etniskajām grupām.

Latgales iedzīvotāju valodas identitātes izpētes nozīmi saistībā ar etnisko un nacionālo identitāti ir apzinājuši galvenokārt jau paši Latgales zinātnieki. Par to liecina, piemēram, apjomīgais pētījums *Latgales etnolingvistiskās situācijas izpēte 2006–2009*. Turklāt šī pētījuma autori uzskata, ka Latgales un Latvijas etniskās daudzveidības adekvāta izpēte ir iespējama tikai tajā gadījumā, ja tiek uzskatīts, ka iedzīvotāju nacionālā identitāte ietver etnisko grupu kolektīvās vērtības un identitātes: „*Latvijas un arī Latgales īpatnība ir tā, ka līdzās latviskajai etnicitātei pastāv arī nacionālā identitāte, turklāt te nacionālā identitāte veidojas no divām patstāvīgām daļām – no latviskās identitātes saistības ar valsti un citautiešu klātbūtnes. Katrs Latgalē dzīvojošais etnoss ir oriģināls un neatkārtojams.*”⁴

Latvijas etnisko grupu kolektīvā lingvistiskā identitāte ir sociolingvistu, vēsturnieku,

1. tabula

Daugavpils iedzīvotāju un respondentu etniskā struktūra

Rādītāji	Daugavpils iedzīvotāju etniskā struktūra 2010. gadā (tūkst.)		Respondentu etniskā struktūra	
	n	%	n	%
Latvieši	17,0	17,6	95	16,4
Krievi	50,8	52,7	324	56,0
Poļi	14,1	14,6	77	13,2
Baltkrievi	7,5	7,8	46	7,9
Ukraiņi	2,0	2,1	7	1,3
Lietuvieši	1,0	1,0	3	0,6
Citi	7,6	4,2	27	4,6
Kopā	100,0	100,0	578	100,0

³ Calhoun 1996, 221–222.

⁴ Šuplinska, Lazdiņa 2009, 116.

Respondentu dzimtās valodas, %

Tautība	Latviešu valoda	Krievu valoda	Poļu valoda	Cita valoda	Cita atbilde
Latvieši	69,9 (t. sk. 8,4% uzrādīja latgāliešu valodu)	29,4	0,7	-	-
Krievi	-	96,3	1,1	0,3	2,3
Poļi	2,9	37,7	57,2	2,2	-

Respondentu etniskā struktūra un respondentu dzimtās valodas struktūra

Respondentu etniskā piederība			Respondentu dzimtās valodas struktūra		
	<i>n</i>	%		<i>n</i>	%
Latvieši	95	16,4	Latviešu	70	12,1
Krievi	324	56,0	Krievu	435	75,2
Poļi	77	13,2	Poļu	47	8,2
Baltkrievi	46	7,9	Baltkrievu	13	2,2
Ukraiņi	7	1,3	Ukraiņu	2	0,4
Lietuvieši	3	0,6	Lietuviešu	2	0,3
Cita	27	4,6	Cita	1	0,1
Nav atbildes	-	-	Nav atbildes	8	1,5
Kopā	579	100,0	Kopā	578	100,0

sociologu analīzes priekšmets. Lingvistisko identitāšu daudzveidību pēta, galvenokārt izmantojot Latgales piemēru gan šī apgabala vēsturisko īpatnību kontekstā, gan kā daudz-kultūru un daudz-etniskuma realitāti, gan arī kā valodas lojalitātes izpausmi.⁵

Mūsu pētījuma rezultāti liecina par latviešu un divo lielāko Daugavpils minoritāšu – krievu (kā tālāk redzams, šī Latvijas minoritāte visu daugavpiliešu vidū ir samērā dominējoša majoritāte – red.) un poļu – nacionāli pilsoniskās un lingvistiskās identitātes hierarhijas īpatnībām. 1. tabulā ir parādīts etnisko grupu pārstāvju īpatsvars pilsētas iedzīvotāju vidū pētījuma veikšanas laikā 2010. gadā un respondentu izlase pēc etniskās piederības.

Latviešu, krievu un poļu respondentu lingvistiskā identitāte, respektīvi, viņu

valodas piederība, lielākoties sakrīt ar viņu etnisko piederību.⁶ Vislielākā sakritība ir krieviem (96,3%) un latviešiem (69,9%), poļiem nedaudz mazāka – 57,2% (sk. 2. tabulu).

Augsts lingvistiskās un etniskās identitātes sakritības līmenis vēl ir raksturīgs lietuviešu respondentiem un nemaz nav raksturīgs baltkrieviem un ukraiņiem. Turklāt tikai vienai etniskajai grupai (krieviem) raksturīgi, ka viņu dzimto valodu kā dzimto valodu vēl norāda lielākā daļa respondentu, un to ir ievērojami vairāk nekā krievu īpatsvars pilsētā (atbilstoši 75,2% un 56%) (sk. 3. tabulu).

Savu lingvistisko identitāti respondenti īsteno privātajā un publiskajā telpā. 4. un 5. tabulā redzams, ka respondenta dzimtā valoda pilda svarīgas komunikatīvās funkcijas visdažādākajās Daugavpils sabiedriskās dzīves jomās. Skaidrs, ka visvairāk dzimto

⁵ Čakša 2009, 121; Ivanov 2010, 9–18; Kurczewski 2010, 58–73.

⁶ Lazdiņa 2009, 57.

Cik bieži respondentu saskarsme dažādās dzīves jomās notiek dzimtajā valodā, %

Rādītāji	Visu laiku	Dažreiz	Praktiski nekad	Nav atbildes	Kopā
Ar draugiem, paziņām	87,6	6,7	5,0	0,7	100,0
Veikalos un tirgos	70,1	12,9	13,4	3,6	100,0
Darbā ar kolēģiem	60,5	12,9	12,3	14,3	100,0
Valsts iestādēs	50,1	20,4	22,8	6,7	100,0
Vietējās pašvaldībās	49,6	16,4	23,4	10,6	100,0
Saskarsmē ar policiju	49,0	14,4	21,6	15,0	100,0
Mācību iestādēs	42,7	24,6	12,9	19,8	100,0

Cik bieži respondentu saskarsme dažādās dzīves jomās notiek dzimtajā valodā (atbilde: „visu laiku”, %)

Rādītāji	Visi respondenti	Latvieši	Poļi	Krievi
Ar draugiem, paziņām	87,6	70,6	71,7	97,1
Veikalos un tirgos	70,1	40,9	43,2	84,8
Darbā ar kolēģiem	60,5	45,7	44,4	67,0
Valsts iestādēs	50,1	58,1	25,9	55,9
Vietējās pašvaldībās	49,6	52,2	27,3	57,2
Saskarsmē ar policiju	49,0	46,9	26,7	54,8
Mācību iestādēs	42,7	51,8	21,3	48,9

valodu kā saskarsmes līdzekli respondenti izmanto privātajā dzīvē, saskarsmē ar tuviniekiem un draugiem (visu laiku vai dažreiz – 94,3%). Gandrīz tikpat bieži dzimto valodu respondenti lieto saskarsmē veikalos un tirgos (tādā vai citādā līmenī – 83%), kā arī darba vietā (74,4%), valsts iestādēs (70,5%), mācību iestādēs (67,3%), pašvaldību iestādēs (66%), saskarsmē ar policiju (63,4%) (sk. 4. tabulu). Kopumā ne mazāk kā divās trešdaļās gadījumu respondenti visu laiku vai dažreiz lieto savas lingvistiskās identitātes funkcijas. Tas ir svarīgi ne tikai privātajā dzīvē, bet arī komunikācijā publiskajā telpā. Lingvistiskā identitāte kļūst svarīga tieši tāpēc, ka tā tiek praktiski īstenota un tādējādi atražojas.

Kā paši Daugavpils iedzīvotāji novērtē savas lingvistiskās identitātes īstenošanas iespējas privātajā un publiskajā dzīvē? Šis jautājums ir ļoti svarīgs, ņemot vērā sarežģīto

valodas situāciju Latvijā.⁷ Piemēram, pētījuma rezultāti rāda, ka latviešu respondentiem saskarsme publiskajā dzīvē visu laiku notiek dzimtajā valodā (40,9% respondentu (veikalos un tirgos) līdz 58,1% respondentu (valsts iestādēs) (sk. 5. tabulu)). Tāpat pētījuma rezultātos daļēji atklājas respondentu attieksme pret valodu lietojuma situāciju Daugavpilī. Šī raksta 13. tabulas dati rāda, ka 56,3% latviešu respondentu raksturo savas attiecības ar krieviem kā „ļoti labas” un „samērā labas” un tikai 10,0% – kā „sliktas” un „ļoti sliktas”. Tas var nozīmēt, ka latviešu respondenti neuzsver savas lingvistiskās identitātes īstenošanas nelielo pakāpi Daugavpils publiskajā telpā kā etniskā (latviešu un krievu) konflikta izpausmi.

⁷ Piem.: Druvieta 1998, 85–96.

**No kā ir atkarīga etnisko grupu valodas un kultūras saglabāšana Latgalē
(atbilde: „atkarīgs tādā vai citādā pakāpē”, %)**

Rādītāji	Visi respondenti	Latvieši	Poļi	Krievi
Mācību iestādes etnisko grupu valodās	86,5	77,9	84,5	89,2
Plašsaziņas līdzekļi etnisko grupu valodās	84,8	74,7	84,0	87,3
Paša cilvēka aktivitāte	84,8	75,5	90,2	83,6
Pašu etnisko grupu aktivitāte	81,5	67,4	85,7	83,3
Etnisko grupu sabiedriskās organizācijas	80,4	70,5	80,4	83,6
Valsts ieinteresētība	76,8	65,6	75,8	78,1
Reliģisko kopienu aktivitāte	63,5	57,9	73,8	61,6
Biznesa aktivitāte	56,9	53,2	54,5	55,1
Politisko partiju aktivitāte	56,7	53,2	45,1	55,9

Valodu lietošana, %

Valoda	Avižu lasīšana				Radio klausīšanās				Televīzijas skatīšanās				Grāmatas mājas bibliotēkā			
	Visi	L	K	P	Visi	L	K	P	Visi	L	K	P	Visi	L	K	P
Latviešu valoda	28,4	68,5	19,2	42,9	24,4	54,1	16,1	35,5	45,4	81,2	37,4	63,0	50,3	86,5	41,2	60,4
Krievu valoda	82,0	69,3	83,6	84,5	74,7	61,4	74,5	74,4	89,1	77,2	91,1	87,0	91,4	74,5	94,1	91,6
Poļu valoda	7,6	3,0	2,0	41,6	5,6	2,3	0,9	35,7	10,2	4,4	1,6	53,9	15,1	12,9	5,6	70,6

Apzīmējumi: L – latvieši, R – krievi, P – poļi.

Dzimtās valodas kā lingvistiskās identitātes pamata saglabāšana tiek uztverta kā uzdevums, kas prasa aktivizēt daudzus faktoros: plašsaziņas līdzekļus un mācību iestādes, kur mācības notiek etnisko grupu valodās; ir nepieciešama sabiedrisko organizāciju, kā arī biznesa, politisko partiju, reliģisko un etnisko kopienu un paša cilvēka aktivitāte, kā arī valsts ieinteresētība. 6. tabulā redzams, ka lielākais vairums latviešu, krievu un poļu tos uzskata par vissvarīgākajiem etnisko grupu valodas un kultūras uzturēšanas faktoriem. Turklāt vislielākās cerības respondenti saista ar plašsaziņas līdzekļiem un ar mācību iestādēm, kur mācības notiek

etnisko grupu valodās (84,8 un 86,5% no visiem respondentiem), kā arī ar paša cilvēka aktivitāti (84,4%). Vismazāko nozīmi respondenti piešķir biznesa un politisko partiju darbībai (56,9 un 56,7%). Tas nozīmē, ka tādi pilsoniskās sabiedrības un tirgus ekonomikas institūti kā politiskās partijas un biznesa sabiedriskajā apziņā vēl nav guvuši vajadzīgo autoritāti kā spēki, kuri var efektīvi risināt Latvijas iedzīvotājiem svarīgus sociālos un kultūras uzdevumus.⁸

⁸ Tisenkopfs, Kalniņš 2002, 2, 9, 11; Auers, Ikstens 2005, 91; Cik demokrātiskas ir Latvijas politiskās partijas 2009, 4.

Respondentu identitātes vērtības (atbilde: „raksturo identitāti lielā vai mazā mērā”, %)

Rādītāji	Visi n = 578	Latvieši n = 95	Krievi n = 324	Poļi n = 77	Baltkrievi n = 46
Dzimtā valoda	89,5	83,4	93,3	82,0	90,1
Ģimenes valoda	85,2	82,8	87,1	85,9	90,4
Dzimtā kultūra	74,4	68,8	74,1	84,8	73,2
Latvija kā dzīvesvieta	71,0	75,7	71,0	65,0	76,9
Etniskā izcelsme	65,3	64,3	63,6	76,3	77,4
Reliģija	63,4	58,6	62,1	78,9	64,3
Latvijas pilsonība	49,2	66,2	50,4	55,5	37,3
ES pilsonība	34,7	44,0	34,7	29,7	37,3
Latviešu valoda	27,6	66,3	19,6	27,1	17,9

Vecāku etniskā piederība, %

Rādītāji	Latvieši n = 95		Krievi n = 324		Poļi n = 77	
	Mātes	Tēva	Mātes	Tēva	Mātes	Tēva
Latvietis (-e)	65,9	69,3	8,6	8,4	4,4	2,7
Krievs (-iete)	19,0	10,9	75,6	77,7	7,5	9,4
Polis (-iete)	5,3	5,3	6,5	2,9	63,4	59,7
Baltkrievs (-iete)	2,6	6,6	3,6	1,1	2,5	4,9
Cita	0,8	1,8	0,5	3,7	1,8	1,5
Nav atbildes	6,4	6,1	5,2	6,2	20,4	21,8
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Lingvistiskā identitāte nesakrīt ar lingvistiskajām telpām, kurās Daugavpils iedzīvotāji vēlas gūt informāciju. 7. tabulā ir redzami dati par avīžu lasīšanu, radio klausīšanos, televīzijas skatīšanos latviešu, krievu un poļu valodā, kā arī par grāmatām mājas bibliotēkā šajās valodās. Salīdzinot šos rezultātus ar respondentu etnisko sastāvu, redzams, ka tādu respondentu īpatsvars, kuri gūst informāciju divās valodās – latviešu un krievu valodā –, ir lielāks par latviešu un krievu īpatsvaru respondentu vidū. Nelielu izņēmumu veido grāmatas mājas bibliotēkā poļu valodā: to īpatsvars visu respondentu vidū ir atbilstoši 15,1 un 13,2%. Šie dati liecina par to, ka Daugavpilī ir spilgti izteiktas divas informācijas plūsmas – latviešu un krievu valodā, lai gan to respondentu īpatsvars, kuri saņem

informāciju latviešu valodā, protams, Daugavpilī ir pavisam neliels (sk. 7. tabulu).

Neskatoties uz dažādo lingvistiskās un etniskās identitātes sakrītības līmeni dažādām Daugavpils etniskajām grupām, tikai lingvistiskā identitāte ir pamatidentitāte absolūtajam respondentu vairākumam. Vēl jo vairāk, tieši šis sociālās identitātes veids ir svarīgāks par etnisko izcelsmi un nacionāli pilsonisko identitāti (sk. 8. tabulu).

Cilvēka identitāšu hierarhijā prioritārā nozīme ir jāinterpretē kā daudzšķautņaina un daudzfunkcionāla parādība.

Pirmkārt, respondentu lingvistiskā identitāte tiek atražota etniski homogēnās ģimenēs. Divas trešdaļas latviešu respondentu, 60% poļu un trīs ceturtdaļas krievu respondentu ir dzimuši ģimenēs, kurās vecāki atbilstoši ir latvieši, krievi, poļi (sk. 9. tabulu).

Vīra/sievas un bērnu etniskā piederība, %

Tautība		Latvieši n = 95		Krievi n = 324		Poļi n = 77	
		Vīrs/sieva	Bērni	Vīrs/sieva	Bērni	Vīrs/sieva	bērni
Latvieši	n	21	43	26	15	6	2
	%	36,0	89,6	11,5	7,9	12,2	4,8
Krievi	n	28	4	160	160	19	4
	%	48,3	8,3	70,8	84,7	38,8	9,5
Poļi	n	5	1	20	7	20	35
	%	8,6	2,1	8,8	3,7	40,8	83,3
Baltkrievi	n	2	0	7	1	3	1
	%	3,4	0,0	3,1	0,5	6,1	2,4
Cita	n	2	0	13	6	1	0
	%	3,4	0,0	5,8	3,2	2,0	0,0
Kopā	n	58	48	226	189	49	42
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ja respondenti – Daugavpils latvieši, krievi, poļi – veido etniski heterogēnas ģimenes, tad etniskā piederība bērniem, kuri ir dzimuši latvieša un citas etniskās grupas pārstāvja ģimenē, 89,6% gadījumu ir latvietis, 84,7% bērnu krieva un citas etniskās grupas ģimenē ir krievi un 83,3% bērnu poļa un citas etniskās grupas ģimenē ir poļi. Taču Daugavpils latviešiem un poļiem vajadzība pēc etniskās atražošanas ir vairāk izteikta nekā krieviem. Izrādās, ka krievu tautības bērnu īpatsvars tikai pavisam nedaudz pārsniedz etniski homogēno krievu ģimeņu īpatsvaru – atbilstoši 84,7 un 70,8%. Taču latviešu bērnu īpatsvars būtiski pārsniedz latviešu homogēno ģimeņu īpatsvaru (attiecīgi 89,6 un 36,0%). Poļiem proporcijas attiecīgi ir 83,3 un 40,8% (sk. 10. tabulu). Šo respondentu neapšaubāmā vēlēšanās atrāžot savu etnisko identitāti liecina par augstāku viņu individuālās etniskās identitātes attīstības pakāpi.

Otrkārt, Daugavpils iedzīvotāju apziņā lingvistiskās identitātes aktualizācija būtiski ietekmē nacionāli politiskās un etnisko grupu vērtības. Dažādu grupu (pamatnācijas vai mazākumtautību) etniskā identitāte mūsdienu sabiedrībā vienmēr tiek saistīta ar universālajām pilsoniskajām vērtībām atbilstoši to

Eiropas nacionālo valstu pieredzei, kam ir daudz etniski iedzīvotāju sastāvs, jo ir ļoti daudz piemēru, kad etniskās vērtības harmoniski sadzīvo ar universālajām vispārpiilsoniskajām vērtībām un cilvēktiesībām. Piedāvātajā pētījumā tika mēģināts atbildēt uz jautājumu, kāds ir vispieņemamākais etniskās identitātes, cilvēktiesību un vispārpiilsonisko vērtību attiecību modelis Daugavpils respondentu apziņā.

Šajā pētījumā respondentiem piedāvāja konstruēt vispieņemamāko pilsoniskās sabiedrības modeli Latgalē, izmantojot šādu hierarhiju:

- 1) pilsoniskās vērtības ir augstākas par etnisko grupu vērtībām;
- 2) pilsoniskās vērtības veidojas no etnisko grupu vērtībām;
- 3) Latgalē ir jādominē latviešu vērtībām;
- 4) Latgalē ir jādominē latviešu un latgaliešu vērtībām;
- 5) Latgalē ir jādominē latgaliešu vērtībām;
- 6) sabiedrībā ir jādominē personības vērtībām, nevis etnisko grupu vērtībām.

Pētījuma rezultāti rāda, ka respondentu apziņā etnisko grupu, vispārpiilsoniskās vērtības un cilvēktiesības kā identitātes hierarhijas konstruēšanas pamatprincipi netiek

Visu Latgales respondentu un to respondentu viedoklis par starpetnisko attiecību modeli, kuri par savas identitātes pazīmi nosauca Latvijas pilsonību latviešiem, krieviem un poļiem (atbilde: „tādā vai citādā līmenī ir pieņemama”, %)

Viedoklis	VR n = 578	LP n = 169	L n = 95	K n = 324	P n = 77	MW-LK	MW-LP
Sabiedrībā ir jādominē personības vērtībām, nevis etnisko grupu vērtībām	67,4	62,9	62,9	70,0	67,7	0,397	0,510
Pilsoniskās vērtības veidojas no etnisko grupu vērtībām	58,6	57,5	57,8	57,7	57,0	0,181	0,154
Pilsoniskās vērtības ir augstākas par etnisko grupu vērtībām	51,4	60,0	54,1	52,9	49,3	0,866	0,104
Latgalē ir jādominē latviešu un latgaliešu vērtībām	48,6	53,8	58,4	47,5	37,8	0,204	0,019
Latgalē ir jādominē latgaliešu vērtībām	44,4	46,0	50,7	44,7	28,6	0,510	0,014
Latgalē ir jādominē latviešu vērtībām	31,8	36,2	42,8	29,1	23,7	0,213	0,021

Apzīmējumi: VR – visi respondenti, LP – respondenti, kuri par savas identitātes svarīgāko faktoru norādīja Latvijas pilsonību, L – latvieši, K – krievi, P – poļi, MW-LK – Manna–Vitnija U koeficients Asymp. Sig. (2-tailed), latviešu un krievu pozīciju salīdzinājums, MW-LP – Manna–Vitnija U koeficients Asymp. Sig. (2-tailed), latviešu un poļu pozīciju salīdzinājums.

Respondentu viedokļi par to, vai Daugavpilī bija konflikti uz etniskā vai reliģiskā pamata, %

Atbildes	Visi respondenti n = 578	Latvieši n = 95	Krievi n = 324	Poļi n = 77
Jā	9,2	8,9	9,6	12,1
Nē	88,0	87,4	88,8	82,8
Nezinu	2,8	3,7	1,6	5,1
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0

pretstatītas. Katrā ziņā vairāk nekā puse respondentu izteicās gan par cilvēktiesību dominēšanu pilsoniskajā sabiedrībā (67,4%), gan par pilsoniskās sabiedrības kā etnisko grupu vērtību iemiesojuma ideju (58,6%), kas arī veido šādu sabiedrību, gan arī par domu, ka vispārpilsoniskās vērtības ir nozīmīgākas par etnisko grupu vērtībām (51,4%) (sk. 11. tabulu).

Šie dati liecina, ka respondentu apziņā viņu kolektīvās un individuālās identitātes

vērtības nacionālās identitātes veidošanās procesā atrodas savstarpējā mijiedarbībā.

Respondenti neuzskata, ka viņu lingvistiskās identitātes stiprināšana ir vērsta pret citām etniskajām grupām. Vairāk nekā 80–90% respondentu visās grupās noraidīja, ka Daugavpilī būtu bijuši starpetniskie konflikti (sk. 12. tabulu). Respondenti kopumā starpetniskās attiecības (latviešu un poļu un latviešu un krievu) novērtē kā „ļoti labas” un „samērā labas” (sk. 13. tabulu).

Starpetnisko attiecību vērtējums, %

Atbildes	Latviešu un poļu		Latviešu un krievu	
	Latvieši n = 95	Poļi n = 77	Latvieši n = 95	Krievi n = 324
Ļoti labas	27,6	31,6	16,4	5,5
Samērā labas	37,9	50,1	39,9	44,6
Viduvējas	12,4	12,0	25,6	34,6
Sliktas	-	-	8,1	10,0
Ļoti sliktas	-	-	1,9	1,5
Nav atbildes	22,2	6,3	8,1	3,9
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0

Pētījuma rezultāti pavisam noteikti liek apšaubīt izveidojušos stereotipus par liberālisma un multikulturālisma apriorismu. Respondenti uzskata par pilnīgi pieņemamu dažādu identitātes modeļu savienojumu, kuros dominē gan individuālās, gan etnisko grupu, gan nacionāli pilsoniskās vērtības. Mūsdienu daudzietniskajā sabiedrībā vispārpilsoniskās vērtības un cilvēktiesības nevajadzētu pretstatīt: Daugavpils iedzīvotāji visās šajās vērtībās redz svarīgus cilvēku identitātes konstruēšanas resursus daudzietniskā vidē. Tomēr šī identitāte veidojas kā lingvistiskā identitāte, kas stiprina solidaritāti konkrētajā etniskajā grupā un nav vērsta pret citām etniskajām grupām. Daugavpils dažādo etnisko grupu pārstāvji savstarpējās attiecības raksturo kā tolerantas un draudzīgas. Jādomā, pilsoniskās un valsts identitātes veidošana Daugavpils daudzietniskajā vidē nevar īstenoties bez etnisko grupu lingvistiskās identitātes aktualizācijas.

Etniskās kolektīvās identitātes un pilsoniskās sabiedrības integrācija

Pētījuma pamatā bija doma, ka Latvijas sabiedrība nebūt nav negatīvi noskaņota pret noteiktiem sabiedrības integrācijas modeļiem, kas paredz etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes vērtību atzīšanu arī valsts publiskajā, sabiedriskajā dzīvē. Pētījumā par etnisko grupu kā sabiedrības integrācijas procesu subjektu iespējamās atzīšanas pamatpazīmēm

tika izvēlētas Latvijas pilsoniskās sabiedrības daudzietniskās vides publiskās telpas īpatnības:

- plašsaziņas līdzekļi etnisko minoritāšu valodās;
- vidējās izglītības iestādes, kuras darbojas arī etnisko minoritāšu valodās;
- etnisko minoritāšu nevalstiskās organizācijas;
- etnisko minoritāšu politiskās partijas.

Respondentiem tika piedāvāts novērtēt, cik nozīmīgi Latvijas sabiedrībai ir plašsaziņas līdzekļi etnisko minoritāšu valodās, vidējās mācību iestādes, kur mācības notiek šajās valodās, etnisko minoritāšu nevalstiskās organizācijas un politiskās partijas. Respondenti varēja izvēlēties kādu no atbilžu variantiem, kuros ietvertas pozitīvas, neitrālas un arī negatīvas konotācijas:

- tā ir Latvijas sabiedrības vēsturiskā tradīcija;
- tas ir latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas vājās pozīcijas apliecinājums;
- tas ir sabiedrības integrācijas politikas vājās pozīcijas apliecinājums;
- tas ir padomju pagātnes mantojums;
- tas apliecina etnisko minoritāšu vēlmi saglabāt savu kultūras un etnisko identitāti;
- tas apliecina etnisko minoritāšu vēlmi veidot Latvijā daudzkopienas valsti;
- tās ir Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību un Latvijas likumdošanas prasības;
- tas ir uzņēmējdarbības veids;

- tas ir veids, kā uzņēmēji var ietekmēt politiku;
- tas ir ārvalstu ietekmes apliecinājums.

Socioloģiskā pētījuma datu analīze apstiprina autora pieņēmumu, ka gan latviešu, gan krievu un citu valsts etnisko minoritāšu pārstāvju (baltkrievu, poļu, ukraiņu, ebreju, lietuviešu) masu apziņā Daugavpilī ir plaši izplatīti multikulturālisma uzskati par sabiedriskās integrācijas politiku (sk. 14. tabulu). Kā parāda šī pētījuma dati, vairākums respondentu (73,4–82,7%) uzskata, ka tādi svarīgi Latvijas etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes institucionalizācijas faktori kā viņu valodā

darbojošās mācību iestādes un plašsaziņas līdzekļi, šo minoritāšu nevalstiskās organizācijas un politiskās partijas liecina par minoritāšu vēlmi saglabāt savu kultūras un valodas identitāti. Respondenti sliecas domāt, ka etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes institucionalizācija liecina par daudzkopien valsts veidošanos (52,4–56,7%). (Viņu īpatsvars, protams, ir mazāks nekā to respondentu skaits, kuri pozitīvi novērtē minoritāšu sociālās un kultūras dzīves produktus.) Šo faktu var interpretēt ļoti dažādi. Raksta tēmas kontekstā var izteikt šādu pieņēmumu: Latvijas sabiedriskajā apziņā jēdziens *daudzkopien valsts* pats par sevi, no

14. tabula

Daugavpils iedzīvotāju attieksme pret dažādām Latvijas etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes izpausmēm (atbilžu varianti: „izpaužas lielākā vai mazākā mērā”, %)

Atbildes	Plašsaziņas līdzekļi etnisko minoritāšu valodās		Vidējās izglītības iestādes, kur mācības notiek arī etnisko minoritāšu valodās		Etnisko minoritāšu nevalstiskās organizācijas		Etnisko minoritāšu politiskās partijas	
	VR	L	VR	L	VR	L	VR	L
Latvijas sabiedrības vēsturiskā tradīcija	46,2	55,5	51,8	64,7	57,6	51,3	42,0	46,6
Latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas vājās pozīcijas apliecinājums	34,6	31,5	33,4	34,1	-	-	-	-
Sabiedrības integrācijas politikas vājās pozīcijas apliecinājums	-	-	-	-	37,4	33,0	43,4	45,3
Padomju pagātnes mantojums	42,3	46,3	44,9	59,2	-	-	-	-
Etnisko minoritāšu vēlme saglabāt savu kultūras un etnisko identitāti	81,6	73,3	82,7	70,9	77,7	62,2	73,4	63,5
Etnisko minoritāšu vēlme veidot Latvijā daudzkopien valsti	54,3	49,5	54,7	46,3	56,7	60,8	52,4	46,5
Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību un Latvijas likumdošanas prasības	56,5	60,7	54,3	53,3	51,8	45,1	49,2	49,3
Uzņēmējdarbības veids	43,5	40,6	34,7	32,6	-	-	-	-
Veids, kā uzņēmēji var ietekmēt politiku	-	-	-	-	48,6	41,3	44,2	42,6
Ārvalstu ietekmes apliecinājums	27,8	33,8	30,7	31,4	29,5	27,7	25,7	31,5

Apzīmējumi: VR – visi respondenti, L – latvieši.

vienas puses, ir ārkārtīgi neskaids, no otras puses – mitoloģizēts. Ir pietiekami daudz cilvēku, kuri pašu etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes institucionalizāciju (plašsaziņas līdzekļi etnisko minoritāšu valodās vai izglītības iestādes ar etnisko minoritāšu mācību valodu) vēlas redzēt kā *daudzkopienas valsts* veidošanās apliecinājumu, tomēr par šo tēmu ir vajadzīga atsevišķa saruna.

Šī pētījuma rezultāti parāda, ka Latvijas sabiedrībā, vismaz tik daudzietniskā pilsētā kā Daugavpils, sabiedriskā integrācija tiek uzverta kā institūts, kurā *liberālās, individuālās*

vērtības un etniskās kolektīvās identitātes vērtības nebūt nav pretrunā, tās netiek īpaši pretstatītas. Fakts, ka cilvēku priekšstatos kolektīvās etniskās vērtības un individuālās vērtības ir savijušās, var kļūt par zinātnisko diskusiju orientieri, raksturojot Latvijas sabiedrības integrācijas institūta būtību.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācības pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

VĒRES

- Auers, D.; Ikstens, J. (2005) Politisko partiju demokrātiskā loma. Rozenvalds, J. (red.) *Cik demokrātiska ir Latvija: Demokrātijas audits*. Rīga : Latvijas Universitāte. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_kvalitate/14551/.
- Calhoun, C. (1996) *Critical Social Theory: Culture, History, and the Challenge of Difference*. Oxford, Cambridge : Blackwell Publishers.
- Cik demokrātiskas ir Latvijas politiskās partijas?: Vēlēšanu sarakstu veidošana pirms 2009. gada pašvaldību vēlēšanām.* (2009). Rīga : Sabiedrība par atklātību Delna. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_kvalitate/17657/.
- Čakša, V. (2009) Iedzīvotāju nacionālās un etniskās identitātes faktori Austrumlatvijas kultūrvidē. Šuplinska I.; Lazdiņa S. (red.) *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāla pielikums*, 1. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola.
- Druviete, I. (1998) *Latvijas valodas politika Eiropas Savienības kontekstā*. Rīga : LZA Ekonomikas institūts.
- Fishman, J. (2010) Sociolinguistics: Language and Ethnic Identity in Context. Fishman J., Garcia O. (eds.) *Language and Ethnic Identity*, I. Oxford : Oxford University Press.
- Garcia, O. (2010) Language and Ethnicity. Fishman, J., Garcia, O. (eds.) *Language and Ethnic Identity*, I. Oxford : Oxford University Press.
- Gellner, E. (2006) *Nations and nationalism*. Malden, MA : Blackwell.
- Ivanov, A. (2010) Historiography as Framing and Support Factor of Ethnic Identity: the Case of Historiography of Latgalē. *Ethnicity*, 1 (2).
- Kurczewski, J. (2010) Poles in Latgalia: Marking their Identity in Multicultural Everyday Life. *Ethnicity*, 1 (2).
- Lazdiņa, S. (2009) Valodas apguve kā valodas plānošanas kategorija: Latgales sociolingvistiskā situācija. Šuplinska I.; Lazdiņa S. (red.) *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāla pielikums*, 1. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola.
- Renan, E. (1996) What is nation? Eley, G.; Suny, R. G. (eds.) *Becoming National: A Reader*. New York, Oxford : Oxford University Press.
- Smits, E. D. (1997) *Nacionālā identitāte*. Rīga : AGB.
- Šuplinska I.; Lazdiņa S. (red.) (2009) *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāla pielikums*, 1. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola.
- Tisenkopfs, T.; Kalniņš, V. (2002) *Public Accountability Procedures in Politics in Latvia*. Rīga : Baltijas studiju centrs. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_kvalitate/14574/.

NACIONĀLĀS IDENTITĀTES NOSTIPRINĀŠANĀS UN IZMAIŅU PROCESS: VALODAS LIETOJUMS UN KOLEKTĪVĀ ATMIŅA

Edmunds Šūpulis (1974) studējis LU Vēstures un filozofijas fakultātē, ieguvis maģistra grādu socioloģijā (1999). Strādā par pētnieku LU Filozofijas un socioloģijas institūtā, tostarp Nacionālās mutvārdu vēstures projektā (kopš 2005), līdzdarbojies Valsts pētījumu programmā *Letonika* un Kultūras koledžā docē socioloģisko pētījumu metodes. Raksta par atmiņu politiku, mutvārdu vēstures izpētes metodoloģiju, latviešu trimdas kopienām un identitāšu problemātiku.

Raksturvārdi: nacionālā identitāte, identitātes diskursīvā konstruēšana, sociālā atmiņa.

Kad pētnieki pievēršas tēmai *nacionālā identitāte*, tie risina jautājumus par tās saturu un nozīmi, veidošanās nosacījumiem un pārmaiņu gaitu. Identitāte var tikt pētīta, izvērtējot kvantitatīvos rādītājus¹, skatoties caur ikdienas dzīves un populārās kultūras prizmu² vai analizējot izteikumus intervijās un publiskā runā³.

Kādas tendences un faktori jāņem vērā, runājot par procesiem mūsu sabiedrībā attiecībā uz nacionālās identitātes veidošanos un nostiprināšanos? Tik plašā jautājumā, ko pētnieki centās aptvert jau *Pārskatā par tautas attīstību* 2011. gadā⁴, autors izcels atsevišķus aspektus, kas saistīti ar līdzdalību divās izpētes jomās LU Filozofijas un socioloģijas institūtā (FSI). Pirmkārt, minēto jautājumu

autors aplūkos kā pētījuma par nacionālās identitātes apziņas veidošanos dalībnieks, balstoties uz empīrisko materiālu⁵, ko pētījuma laikā savākusi pētnieku grupa. Otrkārt, LU FSI tiek īstenots arī dzīvesstāstu un mutvārdu vēstures izpētes projekts, kas ļauj raksta autoram no socioloģiskām pozīcijām analizēt biogrāfisko vēstījumu un atmiņas problemātiku. Šajā rakstā tiek saistīti abi šie pētnieciskie virzieni, tādējādi palīdzot saskatīt mijattiecības starp identitātēm un vēsturiskām reprezentācijām. Raksta uzdevums ir palūkoties, kā identitātes izpaužas sarunas kontekstos, vēstījuma procesā un kā vēsture un atmiņa tiek izspēlēta, saskaņojoties ar tām vai citām identitātēm kā biogrāfiskām konstrukcijām, kas balstās uz valodu un komunikāciju. Raksta mērķis ir vērst uzmanību uz nacionālās identitātes mainīgo iedabu un izprast, kādi ir tās veidošanās nosacījumi,

¹ Tabūns 2010.

² Edensor 2002.

³ Wodak et al. 2009.

⁴ Zepa, Kļave 2011.

⁵ Latvijas Zinātnes padomes tematiskais pētījumu projekts *Nacionālās identitātes apziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (09.1531), īstenots 2009.–2012. gadā.

kad ļaudis lieto valodas un sociālās atmiņas resursus.

Analizējot nacionālās vai etniskās identitātes, pētniekiem jādara zināma sava nostāja jautājumā par to, kā tās tveramas – cik ļoti mēs tiecamies tās objektivizēt, priekšmetisot un esencializēt, vai tieši pretēji. Šis raksts ir veidots, sabalsojoties ar politikas sociologa Sinišas Maleševiča (*Siniša Malešević*) nostāju, kurš raksta par nacionālo piederību (*nationess*) kā dažādu politisko projektu, diskursīvo rāmju un organizacionālās rutīnas virkni. Atsaucoties uz Rodžeru Brubeikeru (*Rogers Brubaker*)⁶, kurš secina, ka etniskums (*ethnicity*) nebūtu vis jāsakata kā grupa ar specifiskām īpašībām, bet gan kā sociālo attiecību forma, tiek argumentēti pieņemts, ka arī nacionalitāte būtu jāuzlūko kā vēsturiski kontekstualizējama procesu dinamiska virkne. Turklāt S. Maleševičs neuzskata, ka pasaulē nav objektīvas kultūru atšķirības starp cilvēkiem. Viņš uzsver – tieši tādēļ, ka šīs atšķirības kultūrā ir tik reālas un uzkrītošas, tās bez grūtībām padodas nacionālismam un etnicizācijai. Tāpēc viņš izvirza tēzi, ka „*etnicitāte ir politizēta sociāla rīcība – tāds process, kura laikā reālie un faktiskie kultūru atšķirību elementi tiek politizēti intensīvā grupu mijiedarbības kontekstā*”⁷. Ar savu pieeju S. Maleševičs aicina izvairīties no tādas parādības kā identitātes dabiskošanas (it kā tā būtu normāla, pašsaprotama, tāpat dabiska), jo citādi tā pārtop par ideoloģiju – *identitārismu*, tādējādi kļūstot par produktu, kas rodas, politiski manipulējot ar kultūras atšķirībām. Apzīmējums *nacionālā identitāte* ietver konceptu par identificēšanos ar kādu cilvēku kopu, kas ir vairāk vai mazāk atvērta (jo kopībai ir savi iekļaušanas kritēriji, kas iezīmē robežas) un vairāk vai mazāk iedomāta (*iztēlotā kopiena*) jeb konstruēta. Tāpēc tiek meklētas kategorijas, pēc kurām cilvēki cits citu pieskaita tai vai citai nācijai vai kādai etniskai grupai, un pētīti noteicošie faktori identificēšanās nodrošināšanai un veicināšanai.

⁶ Viņam šajā pētniecības laukā ir nozīmīga grāmata par „etniskumu bez grupām” (Brubaker 2004).

⁷ Maleševič 2006, 27.

Identitāte valodas/runas laukā

Lai gūtu priekšstatu par Latvijas iedzīvotāju nacionālās identitātes apziņu, 2010.–2011. gadā tika veiktas ekspertu un viedokļu līderu padziļinātās intervijas. Tika izvēlēti NVO un plašsaziņas līdzekļu pārstāvji, pedagoģisko un akadēmisko aprindu cilvēki, politiķi un kultūras darbinieki. Veicot ap 70 padziļinātu, daļēji strukturētu interviju, tika jautāts par nacionālās un etniskās identitātes izpausmēm mūsu valstī, uzklusāta pašu intervējamo pieredze, uzskati un kopējais vērtējums par iedzīvotāju identificēšanās tendencēm no sava profesionālā skatu punkta. Analizējot interviju transkriptus, raksta autors pievērsa īpašu uzmanību, kādu saturu aptaujātie ieliek nacionālās identitātes jēdzienā; kas, viņuprāt, veicina vai kavē piederības sajūtas nostiprināšanos. Analīze atklāj, ka par faktoriem, kas veido un nostiprina nacionālo identitāti, tiek runāts divos atšķirīgos veidos. Izsakoties par nacionālo identitāti veidojošajiem faktoriem, respondenti akcentēja valodas, zemes (vietas, teritorijas) un *mentalitātes* nozīmi. Taču intervijas atklāj, ka ir arī cits veids, kā runāt par identitāti un nacionālās piederības veicinošiem nosacījumiem – tas tika pausts, respondentiem vairāk akcentējot rīcību un līdzdarbību politiskā procesā. Pirmo pamatveidu raksturo tādi izteikumi kā „*nacionālā identitāte nevar būt šķirta no izcelsmes, no valodas. Ja domā par nacionālo identitāti – valoda ir neatņemama sastāvdaļa, jo valoda ir saistīta ar eksistenci – ar domāšanu, ar apziņu, ar mentalitāti*” (intervija ar kinorežisoru); „*pie-derību, lai cik banāli liktos, nosaka valoda; nonākot svešā zemē, apgūstot tās valodu, mēs iegūstam attiecīgo identitāti*” (intervija ar dzejnieku); „*nacionālā identitāte ir apziņa, ka cilvēks pieder kādai noteiktai teritorijai, runā kādā noteiktā valodā, kas raksturo viņa piederību nācijai*” (intervija ar akademiķi). Otru pamatveidu atklāj tādi izteikumi kā „*nacionālās identitātes galvenā vērtība ir līdzdalība tajā, kas notiek [...] aktīva līdzdalība ir politikas veidošana; ja no šī viedokļa skatās uz to, kas notika pēc 1991. gada, jāsaka, ka tika izdarīts ļoti maz*” (intervija ar Rīgas Domes deputātu); „*lai Latvijas valsts pastāvētu un būtu demokrātiska un droša, ir jāveido kaut kāda kopīga identitāte, kas ietver ne tikai*

latviešus, bet arī citus” (intervija ar pētnieciskās iestādes direktoru); „piederība valstij izpaužas, piemēram, vēlēšanās, kad sajūti, ka esi pilsonis un vari vēlēti” (intervija ar tulci).

Šie divi pamatveidi ar atšķirīgiem akcentiem skatījumos uz nacionālās identitātes avotiem atspoguļo divas nacionālisma formas – pilsonisko un etnisko nacionālismu. Pirmais tos aprakstījis Hanss Kons (*Hans Kohn*), šo dalījumu attiecinot attiecīgi uz Rietumu un Austrumu valstīm⁸. Tos apskata arī R. Brubeikers, rakstot par nacionālisma jūtu veidošanos Vācijā un Francijā un sabiedrības integrācijas pamatiem šajās valstīs. Francijā sabiedrība tika vienota politiski un piederību tai nosaka pilsonība, tāpēc šajā gadījumā var runāt par pilsonisko nacionālismu, turpretim Vācijā sabiedrības vienotība tika panākta ar etnicitāti, kas ir etniskā nacionālisma piemērs⁹. Jāuzsver, ka šis dalījums ir visnotaļ nosacīts, jo atkarībā no konteksta diskursi par nacionālo identitāti var saturēt elementus, kas attiecas gan uz valstnāciju (*Staatsnation*), gan kultūrnāciju (*Kulturnation*), kā to parādījuši pētījumi par Austrijas nacionālo identitāti¹⁰.

Sarunas (arī intervijas) vai publiskā runa atspoguļo noteiktus diskursus, kas, Fuko vārdiem runājot, cenšas radīt „patiesības režīmus”, konstruēt lietas un identitātes. Viens no pazīstamākajiem diskursu pētniekiem Normens Fērklafs (*Norman Fairclough*)¹¹ diskursa jēdzienu saista ar cilvēku priekšstatiem par to, kādas ir lietas, tāpēc sociālie aģenti, kas atrodas dažādās pozīcijās, sociālās dzīves norises redz atšķirīgi. Ar diskursu palīdzību tiek radītas iespējamās sociālās prakses, radot pamatu subjektu, aktivitāšu, vērtību un apziņas formu savienošanai. Diskursi ir fiksēti nozīmju kopumi atšķirībā no valodas, kas ir bezgalīgs nozīmju kopums. Sociālie aģenti, atražojot diskursus, nostabilizē kādu pasaules ainu un cenšas to padarīt par vispārēju. Tomēr arī valdošie diskursi nekad nav pabeigti. Tajos iejaucas sveši elementi, destabilizējot sistēmu un noteiktos apstākļos transformējot to. Lai šos procesus analizētu, tiek attīstītas diskursa

analīzes metodes, sadarbojoties humanitāro un sociālo jomu zinātniekiem.

Iepriekš citētie izteikumi no pētījuma intervijām arī ir noteikta diskursa sastāvdaļa, un tie ir pausti no noteiktām pozīcijām, paredzot runājošo un klausītāju, kā arī intenci pirmajam ietekmēt otro – pārliecināt vai radīt priekšstatu par sevi („pozicionēt sevi diskursa laukā”). Lai šiem izteikumiem piešķirtu veidolu un tos identificētu kā noteiktas diskursīvas stratēģijas, kā piemērotāko raksta autors izmanto Rutas Vodakas (*Ruth Wodak*) pieeju.

Vīnes Universitātes valodniecības profesore R. Vodaka, kas ar kolēģiem specializējas diskursu analīzē, uz savu materiālu bāzes ir izstrādājusi analītisko instrumentu kopumu, kas lietojami, pētot tieši nacionālo identitāti. Šo pētnieku rakstos un grāmatā *Nacionālās identitātes diskursīvā konstruēšana*¹² identitāte tiek skatīta kā valodas un citu zīmju sistēmu radīta, uzturēta un pārveidota. Analizējot dažādas publiskās runas un pašu veiktās intervijas, fokusa grupu diskusijas, pētnieki izvirza trīs teksta masīvu analīzes dimensijas – *saturs, stratēģijas un realizācijas formas* –, tādējādi atklājot, kā nacionālā identitāte tiek konstruēta diskursā. Konkrētos izteikumos šīs dimensijas ir runas aktā savītas un ir šķiramas tikai analīzes procesā. Intervijās saturu nosaka intervijas jautājumi, bet realizācijas formas attiecas uz specifiskiem lingvistiskiem līdzekļiem komunikācijā (leksika, tropi, sintakse). Līdztekus kā trešo dimensiju intervijās var konstatēt „makrostratēģijas” nacionālās identitātes diskursīvā veidošanā. R. Vodakas pētnieciskā grupa, analizējot diskursīvos aktus, kas skar nacionālos jautājumus, izšķir vairākus stratēģiju tipus – *konstruktīvās* un ar to saistītās *attaisnojošās stratēģijas*, *transformējošās* un *destruktīvās stratēģijas*, kā arī dažas citas palīgstratēģijas. Konstruktīvās un attaisnojošās stratēģijas tiek lietotas, lai konstruētu un uzturētu pašreizējo nacionālo identitāti; lai nodrošinātu vienotību un atšķirtu; lai saglabātu to un attaisnotu kādos problēmpunktos, kas saistīti ar vēsturi. Transformējošās stratēģijas cenšas mainīt jau izveidoto un nostiprināto identitāti un tās elementus uz kādu citu identitātes izpratni,

⁸ Poole 1999, 36.

⁹ Zepa 2007.

¹⁰ De Cillia etc 1999, 169.

¹¹ Fairclough 2003.

¹² Wodak et al. 2009.

kuras apveidus runātājs jau pie sevis ir konceptualizējis. Un, visbeidzot, pastāv stratēģijas, kuras sociālie aģenti lieto, lai sagrautu vai izjauktu jau izveidotos nacionālās identitātes konstruktus.

Analizējot mūsu pētījuma laikā savāktās intervijas, jāsecina, ka tajās pārsvarā tiek lietotas konstruktīvās stratēģijas, akcentējot jau stabilos Latvijas nacionālās identitātes elementus. Tie izteikumi, kuros etniskie elementi praktiski neparādās, bet tiek uzsvērti pilsoniskie aspekti (rīcība, līdzdalība), arī ir konstruktīvi, taču attiecībā pret dominējošo diskursu var tikt uzskatīti par stratēģijām, kas transformē identitāti. Šīs divas stratēģijas ir galvenās, kas izskan intervijās, jo destruktīvās stratēģijas atlasīto ekspertu un viedokļu līderu vidū nav konstatētas, ja vien par tādām neuzskata, piemēram, valsts pārvaldes kritizēšanu.

Pie līdzīgiem secinājumiem, analizējot diskursus Latvijas etnopolitikas laukā, nonāk etnisko attiecību pētniece Evija Kļave. Arī viņa, pamatojoties uz savā izpētē iegūtajiem datiem, konstatē divus savstarpēji konkurējošus diskursus un secina, ka *varas diskursā*, ko veido vairākuma pozīcijas politiskās pārliecības, latviešu valoda tiek pasniegta kā galvenais sabiedrības etniskās vienotības pamats. Savukārt t. s. *pretestības diskursā*, kuru uztur politiskā opozīcija, ir vērojamas svārstības starp latviešu valodas kā sabiedrības integrācijas pamatu neatzīšanu un neitrālu nostāju šajā jautājumā¹³. Etnisko attiecību tīklojumā diskursīvais konflikts par valodu ir nostiprinājies kā svarīgs varas degpunkts. Vai ar to var konkurēt pilsoniskums kā nacionālās identitātes pamats? Te jāņem vērā, ka trauma, kas saistīta ar valodas lietošanas ierobežojumiem, ir ļoti dziļi iespiedusies latviešu vēsturiskajā atmiņā. Nacionālās mutvārdu vēstures kolekcijas dzīvesstāstos var atrast daudz liecību par cilvēku pieredzi, saskaroties ar valodas lietošanas diskrimināciju PSRS: „*Visur, visur tevi pazemoja... Negribas domāt. Visur bij' priekšnieki krievi, visur bija, visur, un tikai krieviski runāt. Jā, tā bija, bet... bet latviets jau izdzīvoja ar visu mazumiņu.*”¹⁴

Identitāte vēstures/atmiņas mezglos

Cits nozīmīgs konfliktu lauks un diskursu sadursmju punkts ir mūsu sabiedrības kolektīvā atmiņa un vēsturiskās reprezentācijas, kas ir nacionālās identitātes avots. Nacionālās identitātes konstruēšana vienmēr balstās uz naratīviem par pagātņi, tagadni un nākotni¹⁵. Latvijas neatkarības atgūšanas laikā, atbrīvojoties no padomju režīma un sākoties demokratizācijai, veidojās jauna atmiņu kultūra, ļaujot izskanēt tām atmiņām, kas padomju laikā bija nevēlamas un tika izspiestas no sabiedriskās apziņas (bet ne vienmēr no individuālās apziņas). Vienlaikus biogrāfiskās pieredzes un kolektīvās atmiņas, kas konfliktē ar mūsdienu ideoloģiskiem mērķiem un valdošiem diskursiem, tiek izstumtas no nāciju aprakstošiem stāstījumiem un pakļautas sociālai amnēzijai. Tāds ir atmiņu politikas process. Kādas atmiņas ar kādu identitāti spēj sadzīvot? Šis jautājums skar kolektīvās atmiņas atšķirību veidošanos starp dažādām etniski iekrāsotām *atmiņu kopienām*.

Atšķirīgiem uzskatiem par atmiņu politikas īstenošanas principiem var būt dažāda ietekme uz identitāšu veidošanos un tautas saliedētību. Vai ir kāda iespēja samierināt oficiālo skatījumu (institucionālo atmiņu), kas ir nacionālās vēstures paradigmas pamatā, ar kontratmiņām, kas sastopamas gan latviešu, gan mazākumtautību vidū? Ievērojamu apkojumu par publiskās atmiņas kultūras izpēti Latvijā ir veikusi sociālās atmiņas pētnieku grupa vēsturnieces Vitas Zelčes vadībā. Konstatējot, ka ir kardinālas atšķirības latviešu un nelatviešu skatījumā par 20. gadsimta vēsturi, šie pētnieki iezīmē arī traumatisko „lielo naratīvu”, kas caurauž institucionalizēto nacionālo atmiņu: „*latvieši savu pagājušā gadsimta pagātņi redz kā padomju režīma pārestību virkni, savukārt daļa nelatviešu, kas Latvijā apmetās uz dzīvi padomju periodā, tieši Padomju Latvijas pastāvēšanu uzskata par labāko vēstures posmu, dažkārt pat attaisnojot/atbalstot pret Latvijas iedzīvotājiem īstenotās represijas kā nepieciešamu pretpadomju elementu sodīšanu*”¹⁶. Iezīmējot un akcentējot

¹³ Kļave 2010, 228.

¹⁴ Intervijas kods NMV-1004.

¹⁵ Wodak, De Cillia 2007.

¹⁶ Zelče, Kaprāns 2011, 17.

atšķirības kolektīvo atmiņu saturā, šis citāts atspoguļo arī to, kā tiek uzturēta identitāšu politika, kas balstās uz cilvēku grupu pret-nostatījuma veidošanu. Tālāk minēts, ka atmiņai ir noteiktas funkcijas arī attiecībā uz pašreizējo situāciju, jo atmiņu politiku realizē valsts institūcijas, lai mazinātu iespēju kopīgai pagātnē vairoto nesaskaņas sociālajās attiecībās. Vienlaikus pētnieki atgādina, „*ka izteikti heterogēnās sabiedrībās var pat pastāvēt alternatīvas atmiņu politikas (tātad – alternatīvas kultūras traumu izpratnes), kur vienu realizē oficiālā vara, bet citu – iekšējs vai ārējs spēks, kas ir ieinteresēts aizsargāt savu pagātnes versiju*”¹⁷. Lai gan alternatīvu pastāvēšana ir kopumā raksturīga demokrātiskai praksei, tomēr jāvērs uzmanība vēl uz citu aspektu – kolektīvās atmiņas fokusēšanās uz traumu un ar to saistītā „atmiņu sakralizācija” rada spriedzi sabiedrībā. Tādējādi tiek apgrūtināta vēsturiskā izpēte, iesaldējot pagātnes notikumus un mazinot to patieso kompleksumu, turklāt uzsvars uz traumu pastiprina mēs un viņi antagonismu¹⁸.

Periods pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, kura laikā notika intensīvs vēstures pārvērtēšanas darbs, demonstrē, ka kolektīvās atmiņas šķelšanās process tikai radikalizējas. To veicina izteiktā etniskuma dimensijas saiste ar pagātnes notikumu interpretācijām. Asākie saskares punkti parādās kontraversālos jautājumos par valsts okupāciju vai miermīlīgu inkorporāciju PSRS, leģionāru un Sarkanās armijas atšķirīgo vērtējumu dažādās grupās, kolaborācijas pakāpi u. c. Priekšrokas došana tiem vai citiem vēstures traktējumiem ir kļuvusi par vienu no kritērijiem, kas nosaka piederību pie nācijas, raksturojot tos vai citus mūsu valsts iedzīvotājus kā nācijai piederodus vai naidīgus. Nacionālās identitātes veidošanās pamats tiek atzīts par leģitīmu, ja tas tiek saistīts ar tādu atmiņu kopieni, kuras kolektīvā atmiņa atspoguļo institucionalizēto vēstures naratīvu (Latvijas suverenitāti, bezkompromisa staļinisma nosodījumu u. tml.). Taču dominējošais vēstures naratīvs ir izteikti etniski orientēts uz pamatnāciju (tiem, kas

lieto latviešu valodu), marginalizējot vai pat demonizējot citu etnisko identitāšu nesēju klātbūtni nacionālās vēstures notikumos. Tas ir izaicinājums demokrātijas pastāvēšanai, savā rakstā *Atmiņa, plurālisms un politikas agonija* pauž Siobana Katago (*Siobhan Kattago*) no Tallinas Universitātes, jo, sašaurinot tautas pašaprakstu no *demos* uz *ethnos* termiņiem, neieklātie tiek atsvešināti no politiskās līdzdalības¹⁹.

Kontratmiņas un vēsturiskās reprezentācijas, kas pretojas dominējošiem traktējumiem vai līdzsvaro oficiālo naratīvu par nācijas ciešanām un varonību, Latvijas komunikatīvajā telpā vērojamas arī ārpus etniskuma. Tās var būt ikdienas atmiņas par (padomju) jaunības gadiem, nekonvencionāli pagātnes tēlojumi mākslas telpā (ironiskas teātra izrādes, foto un plakātu izstādes), kafejnīcas ar padomju interjera elementiem u. tml. Tas viss darbojas kā alternatīvi diskursi, kas neļauj vienam varas diskursam uzkundzēties uz visiem laikiem. Debates par nācijas pagātnes nozīmi un par tiem kritērijiem, kas nodrošina piederību pie nācijas, ir daļa no „veselīgas nācijas kultūras”, un tieši šo debašu rezultātā nacionālās identitātes saturs var mainīties²⁰. Ne vienmēr tas visus apmierinās, jo nevar iegūt vidējo aritmētisko starp, piemēram, 16. martu un 9. maiju²¹. Taču ir jābūt viena smalka nianse, kā par moderno liberālo demokrātiju raksta Šantāla Mufe (*Chantal Mouffe*): „*Demokrātiskas politikas mērķis būtu nodrošināt tādu ietvaru (framework), kurā konflikta forma būtu konfrontācija pretinieku starpā, nevis izpaustos kā kauja starp ienaidniekiem.*”²²

Nobeigums

Nevaram atteikties no vēsturiskās atmiņas, bet vai varam atteikties no vēstures sakralizācijas, lai neradītu ienaidniekus? Diez vai te palīdzēs padziļināta vēsturiska izpēte,

¹⁷ Zelče, Kaprāns 2011, 24.

¹⁸ Misztal 2003; Kattago 2010.

¹⁹ Kattago 2010.

²⁰ Poole 1999, 100.

²¹ Toties ir iespējams izcelt nacionālo – uz Satversmi balstīto – pretestības kustību pret abām okupācijas varām kā Latvijas tautu vienojošo pamatu. – Red.

²² Mouffe 2000, 117.

jo vieniem un tiem pašiem dokumentāliem avotiem parasti atrodas vairāk par vienu interpretāciju. Un iekams nav pagājis ievērojams laiks, nav iespējams visu izvērtēt kopumā un pateikt, „kāda tam bija jēga” vai „kam tad bija taisnība”. Tāpat nevar pateikt, kura identitāte labāka. Pati identitāte, cilvēka izpratne par savu sociālo piederību ir visu uzskatu nosacījums. Pētnieki ir secinājuši, ka cilvēks nav nolemts kādai iepriekš determinētai identitātei, identitāte ir vienmēr tapšanas procesā, tā nekad nav galīga vai pastāvīga²³. Arī mūsu pētījums parādīja, ka par nacionālo identitāti var runāt vismaz divos atšķirīgos veidos – uzsverot galvenokārt identitātes saistīti ar kultūrvidi (valodu, ainavu u. tml.) vai savukārt politisko līdzdalību. Tādējādi nacionālā identitāte var tikt konstruēta gan no etniskiem, gan pilsoniskiem elementiem.

²³ Jenkins 2008, 17.

Aplūkojot nacionālo identitāti sociālā konstrukcionisma paradigmas ietvaros, ieskaitot diskursu analīzi, ir mēģināts parādīt šādas pieejas perspektivitāti un sabiedrisko nozīmību. Taču ne tāpēc, lai, kā bieži šai pieejai pārmet, visu relativizētu vai pat dekonstruētu. Konstrukcionisms vislabāk atsedz cilvēku darbības (un runas) potenciālo spēku sociālās realitātes veidošanā, pārvērtējot šķietami nemaināmās nostādnes un saskaņojot tās ar nepieciešamo kopābūšanu ar līdzcilvēkiem. Tādējādi tiek paplašinātas mēs robežas, iekļaujot tajās pēc iespējas vairāk līdzcilvēku. Tas, kā noprotams, būtu visu sabiedrības integrācijas programmu virsuzdevums.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

VĒRES

- Brubaker, R. (2004) *Ethnicity Without Groups*. Harvard University Press.
- De Cillia, R.; Reisigl, M.; Wodak, R. (1999) Discursive construction of national identities. *Discourse & Society*. Vol 10(2): 149–173.
- Edensor, T. (2002) *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford, New York : Berg.
- Fairclough, N. (2003) *Analysing Discourse: Textual analysis for social research*. London : Routledge.
- Jenkins, R. (2008). *Social identity*. London; New York : Routledge.
- Kattago, S. A. (2010). Memory, pluralism and the agony of politics. *Journal of Baltic Studies*, 41, 3, 383–394.
- Kļave, E. (2010) *Etnopolitisko diskursu analīze: valodas kopienu varas attiecības Latvijā*. Promocijas darbs zinātniskā grāda iegūšanai socioloģijas zinātnes nozarē. Npublicēts.
- Malešević, S. (2006) *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. Palgrave Macmillian.
- Misztal, B. (2003) *Theories of Social Remembering*. Maidenhead : Open University Press.
- Mouffe, C. (2000) *The Democratic Paradox*. London; New York : Verso.
- Poole, R. (1999) *Nation and Identity*. London; New York : Routledge.
- Tabūns, A. (2010) Identity, Ethnic Relations, Language and Culture. Muižnieks, N. (ed.) *How Integrated Is Latvian Society?: An Audit of Achievements, Failures and Challenges*. Riga : University of Latvia Press, 253–278.
- Wodak, R.; De Cillia, R. (2007) Commemorating the past: the discursive construction of official narratives about the ‘Rebirth of the Second Austrian Republic’. *Discourse & Communication*, 1, 3, 337–363.
- Wodak, R.; De Cillia, R.; Reisigl, M.; Liebhart, K.; Hirsch, A.; Mitten, R.; Unger, J. (2009) *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
- Zelče, V.; Kaprāns, M. (2011) Identitāte, sociālā atmiņa un kultūras trauma. Kaprāns, M.; Zelče, V. (red.) *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. Rīga : LU SPPI, 11–28.
- Zepa, B. (2007) „Nacionālisma” konstruēšana Latvijas integrācijas politikā. *Latvijas Universitātes Raksti*, 714: *Socioloģija*. Rīga : Latvijas Universitāte, 44–53.
- Zepa, B.; Kļave, E. (red.) (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU SPPI.

KAS IETEKMĒ NACIONĀLĀS IDENTITĀTES APZIŅAS VEIDOŠANOS LATVIJĀ: LATVIEŠU UN KRIEVVALODĪGO SKATU PUNKTS

Inga Sergeiceva Latvijas Universitātē ieguvusi sociālo zinātņu bakalaura grādu politikas zinātnē (2006) un humanitāro zinātņu maģistra grādu Baltijas jūras reģiona studijās (2011). Piedalījies Igaunijas Zinātnes fonda pētījumā *Etnolingvistiskā vitalitāte un identitātes veidošanās: Igaunija uz citu Baltijas valstu fona*, veicot fokusa grupu intervijas Latvijā. Sniegusi ziņojumu *Krieviski runājošo minoritāšu politiskā pašapziņa Latvijā un Igaunijā pēc 1991. gada* starptautiskajā konferencē *Nacionālā identitāte: saliedētība un dažādība mūsdienu Eiropā Rīgā* (2011).

Jeļena Avanesova ieguvusi bakalaura grādu Rīgas Ekonomikas augstskolā, tālāko izglītību izvēlējās daudznozaru maģistra programmā *Baltijas jūras reģiona studijas* Latvijas Universitātē. Viņas maģistra darbs veltīts Pareizticīgās baznīcas lomai krievu identitātes saglabāšanā Latvijā un Igaunijā 1991.–2011. gadā. Strādā starptautiskā uzņēmumā *EPSI Baltic* (kopš 2009), kas pēta klientu apmierinātību Latvijā, Lietuvā un Igaunijā. Turpina pētniecisko darbu par krievvalodīgo identitāti Baltijas valstīs. Piedalījies vairākās Latvijas un starptautiskās zinātniskās konferencēs un ir vairāku publikāciju autore.

Raksturvārdi: nacionālā identitāte, krievvalodīgie, latvieši.

Ievads

Identitāte ir piederība pie konkrētas sociālas un kultūras grupas, tā ļauj cilvēkam noteikt savu vietu sociālajā un kultūras telpā un brīvi orientēties pasaulē¹. Katrs indivīds vienlaikus ir dažādu sociālo un kultūras grupu pārstāvis. Ir pieņemts nošķirt dažādus identitātes veidus, piemēram, etnisko, psiholoģisko, reliģisko, politisko, profesionālo,

kultūras identitāti un citas², taču tieši nacionālās identitātes jautājums pēdējos gados ir bijis īpaši aktuāls gan Latvijas politiskajās aprindās, gan sabiedrībā. Tā tiek uzskatīta par būtisku sastāvdaļu sabiedrības saliedēšanā un integrācijā.

Nacionālo identitāti būtībā varētu uzskatīt par procesu, jo to ir ietekmējuši un veidojuši dažādi vēsturiski procesi³, to neapšaubāmi arī pašlaik ietekmē globalizācijas tendences un tehnoloģiju attīstība. Entonijs Smits uzsver, ka nacionālā identitāte

¹ Sadohin 2005, 64.

² Sadohin 2005, 65.

³ Gillis 1994, 4.

ir daudzdimensionāla un to nevar raksturot, izmantojot tikai vienu kritēriju⁴. E. Smits norāda, ka nacionālo identitāti veido šādi elementi: vēsturiskā teritorija jeb tēvzeme, kopīgi mīti un vēsturiskā atmiņa, kopīga kultūra, kopīgas tiesības un pienākumi, kā arī kopīga ekonomika un teritoriālā mobilitāte⁵. Šī definīcija norāda, ka nozīme ir ne tikai valodai vai kopīgai kultūrai, svarīga ir arī piederības sajūta konkrētai teritorijai un pat kopīgi veidota ekonomika.

E. Smits nošķir divus nacionālās identitātes modeļus: Rietumu modeli un no Rietumu modeļa atšķirīgo modeli⁶. Pēc Rietumu modeļa cilvēkus vieno kopīga vēsturiska atmiņa, mīti, simboli un tradīcijas. Imigranti tiek uzskatīti par piederīgiem un tiek iekļauti *nācijā* tikai pēc dažām paaudzēm, bet kopumā nacionālo identitāti raksturo vēsturiskā teritorija, tiesiski politiskā kopiena, vienlīdzība, kopīga pilsoniskā kultūra un ideoloģija. Otrs modelis, pēc Smita vārdiem, veidojās un izplatījās Austrumeiropā un Āzijā. Šis „ne-Rietumu” modelis ir balstīts uz etniskās nācijas vai pat radniecības koncepciju – cilvēkus vieno kopīgais etniskums un dzimtā kultūra. Saskaņā ar šo koncepciju nav iespējams mainīt savu nacionālo identitāti, tā tiek piešķirta indivīdam viņa dzimšanas brīdī, piemēram, cilvēki, kas emigrēja no valsts, joprojām tiek pieskaitīti pie dzimtās nācijas, bet imigranti nekad nevarētu tikt iekļauti šajā nācijā.

Latvijā 2011. gadā tika izstrādātas *Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam*, to pamatmērķis bija vienot Latvijas sabiedrību. Pamatnostādņēs nacionālā identitāte tika definēta kā „*personas identitātes daļa, kas vieno to ar citām personām, kurām ir līdzīgas nacionāli kulturālās pazīmes. Valoda, vērtību, uzvedības modeļu, kultūras simbolu kopums, sociālā atmiņa ir pamats, uz kura tiek veidota un uzturēta cilvēka piederība nācijai, nācijai piederīgo savstarpējā vienotība. Nacionālā identitāte ietver ideju par ikvienas nācijas unikalitāti, bet ne*

pārākumu, atšķirību no citām nācijām, ideju par nācijai piederīgo cilvēku savstarpējo kopību un ideju par nācijas nepārtrauktību”⁷. Šajā definīcijā izpratne par nacionālo identitāti ir ļoti cieši savijusies ar izpratni par etnisko identitāti, jo tiek uzsvērtas līdzīgās kultūras pazīmes, valoda un citi aspekti. Mūsaprāt, tai ir vairākas „ne-Rietumu” modeļa un tikai dažas Rietumu nacionālās identitātes modeļa pazīmes. Bet vai Latvijā, kur jau vēsturiski ir dzīvojuši dažādu tautību pārstāvji, kur ir notikušas lielas etniskā sastāva pārmaiņas un kur latvieši, pēc Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes datiem, 2012. gadā ir aptuveni 67% no visiem valsts iedzīvotājiem, izpratne par nacionālo identitāti nav kļuvusi līdzīga gan latviešiem, gan citu tautību pārstāvjiem? Šī raksta mērķis ir pētīt latviešu izpratni par nacionālo identitāti un salīdzināt to ar krievvalodīgo⁸ izpratni.

Šajā rakstā tika izmantotas Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta veiktās intervijas (2010) ar dažādu profesiju un jomu pārstāvjiem (piemēram, skolotāji, nevalstisko organizāciju (NVO) pārstāvji, žurnālisti, rakstnieki, politiķi) – 32 intervijas ar latviešiem un 10 intervijas ar krievvalodīgajiem Latvijas iedzīvotājiem. Visas atbildes tekstā pasniegtas anonīmi. Respondentiem interviju laikā tika uzdoti jautājumi, kāda loma viņu dzīvē ir reģionālai un reliģiskai identitātei un vai tās, viņuprāt, veicina vai kavē nacionālās identitātes veidošanos. Papildus respondentiem tika jautāts arī, kādā veidā, viņuprāt, valsts, bizness, NVO, ārvalstis

⁷ Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2011, 5.

⁸ Jēdziens *krievvalodīgie* šajā rakstā izmantots, lai apzīmētu dažāda etniskuma (piemēram, krievu, baltkrievu, ukraiņu) Latvijas iedzīvotāju grupu pārstāvjus, kuru pirmā valoda ir krievu. Vairāku šīs grupas pārstāvju ģimenes vēsturiski dzīvo Latvijas teritorijā, kā, piemēram, vecticībnieki, bet citi ir padomju laika ieceļotāji Latvijā vai to pēcteči. Pie šīs grupas pieder arī cilvēki ar jauktu etnisko izcelsmi, viņi lieto krievu valodu kā pirmo valodu. Tas parāda, ka krievvalodīgo iedzīvotāju grupa nav viendabīga, bet apvieno cilvēkus, kuri ir vai arī dažādu iemeslu dēļ nav pilnībā integrējušies Latvijas sabiedrībā.

⁴ Smith 1991, 14.

⁵ Turpat.

⁶ Smith 1991, 11.

un starptautiskās organizācijas ir ietekmējušas nacionālās identitātes apziņas veidošanos Latvijā kopš neatkarības atgūšanas individuālā, profesionālā un sabiedrības līmenī. Šo interviju analīze ir tikai sākumposms, tāpēc rezultāti nav empīriski reprezentatīvi vai ekstrapolējami, tomēr piedāvā interesantu ieskatu situācijā un parāda, ka turpmāka analīze ir nepieciešama.

Latviešu un krievvalodīgo skatījums uz nacionālās identitātes jautājumu

Reģionālā un reliģiskā identitāte ir vieni no būtiskākajiem faktoriem, kas var ietekmēt nacionālās identitātes veidošanos. Reģionālā identitāte ir saikne ar vietu, pilsētu, novadu, kur cilvēks ir dzimis vai dzīvo. Tomēr dažkārt reģionālā identitāte netiek uzskatīta par spēcīgu cilvēku motivētāju un apvienotāju, jo reģionu robežas bieži ir grūti definējamas, reģioni mēdz dalīties mazākās vienībās ar savām identitātēm, interesēm un problēmām⁹. Latvija jau vēsturiski ir sadalīta apgabalos (Kurzeme, Zemgale, Vidzeme, Latgale, Rīga), tāpēc reģionālā identitāte Latvijā dzīvojošiem cilvēkiem ir labi saprotama un par to gan latviešiem, gan mazākumtautībām varētu būt līdzīgas izjūtas un asociācijas.

Savukārt reliģiskā identitāte mūsdienās diezgan reti ir noteicošā, ņemot vērā, ka ikdienā indivīds sevi reti asociē ar reliģisko piederību, lai gan bieži reliģiskā piederība sakrīt ar etnisko piederību¹⁰. Reliģiskā identitāte veidojas no kultūras un tās elementiem – vērtībām, simboliem, mītiem un paradumiem. Tāpēc reliģiskā identitāte apvieno tos cilvēkus, kuri sajūt, ka viņiem ir tuvi noteikti simboliskie kodī, vērtību sistēma un tradīcijas¹¹. Reliģiskā identitāte vēsturiski tika cieši saistīta ar etnisko identitāti. Joprojām tiek uzskatīts, ka abas identitātes pastiprina viena otru un katra atsevišķi vai abas kopā var mobilizēt sabiedrību¹². Latvijas situācija izceļas ar to, ka tikai apmēram 50% Latvijas iedzīvotāju ir

ticīgie, no kuriem 36% ir katoļi, 30% ir luterāņi un 27% – pareizticīgie¹³. Turklāt dažām mazākām ticīgo grupām, piemēram, vecticībniekiem, reliģiskā identitāte ir ļoti nozīmīga viņu pašidentifikācijas procesā. Atrast vienu reliģisko identitāti, uz kuras pamata varētu veidot nacionālo identitāti (kā tas ir, piemēram, Polijā), Latvijā nebūtu iespējams.

Tikpat kā visi latviešu respondenti norādīja, ka, viņuprāt, reģionālai identitātei ir nozīme un tā ietekmē nacionālās identitātes veidošanos. Tikai daži aptaujātie uzskatīja, ka reģionālās identitātes loma iet mazumā vai ka tā tiek pārspīlēta. Vairāk nekā puse respondentu, runājot par reģionālo identitāti, pieminēja Latgali. Vairumā gadījumu Latgale tiek uzskatīta par apgabalu, kur reģionālā identitāte izpaužas īpaši spēcīgi. Tikai viens respondents uzsvēra, ka sociālās un ekonomiskās problēmas, kas ir būtiski skārušas tādus apgabalus kā Latgale un Vidzeme, neveicina piederības sajūtas veidošanos.

Atšķirībā no latviešiem krievvalodīgie respondenti nepievērš lielu uzmanību reģionu lomai viņu identitātē. Daži atzina, ka mīl Rīgu (kur arī dzīvo), bet nesaista to ar reģionālo identitāti vai savu identitāti. Viens aptaujātais piebilda, ka var mīlēt savu pilsētu, bet nemīlēt savu valsti. Cits respondents izteicās, ka Rīgā visas reģionālās identitātes saplūst kopā, tāpēc Rīga ir pavisam atšķirīgs gadījums. Tikai viens respondents pauda, ka reģionālās identitātes loma pieaug, jo valsts nevar nodrošināt vienlīdzīgu labklājības līmeni visiem, tāpēc atsevišķu reģionu loma pieaug. Vēl viens aptaujātais norādīja, ka reģionu loma jau tagad ir liela, it īpaši tas sakāms par Latgali.

Retais latviešu respondents domā, ka reliģiskai identitātei ir kāda nozīme nacionālās identitātes veidošanā. Vairumā gadījumu respondenti uzskata, ka reliģiskai identitātei drīzāk ir neitrāla loma. Daži respondenti, runājot par reliģisko identitāti, minēja Latgali, kur katoļisms ir veicinājis reliģiskās un arī reģionālās identitātes veidošanos. Divi aptaujātie norādīja, ka kristīgā tradīcija un kristietība ir eiropeiskās identitātes pamats vienjošais faktors. Lai gan vairumā gadījumu latvieši

⁹ Smith 1991, 4.

¹⁰ Turpat, 6.

¹¹ Turpat.

¹² Smith 1991, 8.

¹³ Avanesova 2011, 55. ESS dati.

izteicās, ka reliģijai un nacionālai identitātei nav ciešas saiknes, tomēr viņi ir pamanījuši, ka valsts drīzāk atbalsta katoļu un luterāņu svētkus un tradīcijas, mazāk pareizticīgos, lai gan arī daļa latviešu pieder pie šīs konfesijas. Viens respondents Latviju salīdzina ar Lietuvu, kur galvenā atšķirība ir tā, ka katolicisms „satur tautu” un reliģiskā identitāte stiprina valstisko identitāti.

Reliģiskās identitātes jautājumu krievvalodīgie respondenti komentēja daudz aktīvāk nekā reģionālās identitātes ietekmi. Nepārprotami, ka reliģiskā identitāte ir viena no vec ticībnieku identitātes noteicošajām sastāvdaļām. Nesakrīt to krievvalodīgo uzskati, kuri nav ticīgi vai nepieder pie vec ticībniekiem, bet ir, piemēram, pareizticīgie. Viens respondents atbildēja, ka 90. gados cilvēki bija apjukuši un mēģināja atrast savu jauno identitāti. Dažiem tas izdevās, pievēršoties reliģijai. Kāds respondents uzskatīja, ka reliģijas loma mūsdienās samazinās. Citi aptaujātie pauda domu, ka Latvijā ir sekulāra sabiedrība un reliģiskā piederība absolūti neietekmē nacionālās identitātes veidošanos. Daži domāja, ka kopumā reliģiskā identitāte nav ļoti nozīmīga, bet tajā pašā laikā atzina, ka tā viņiem ir ļoti svarīga. Līdz ar to var redzēt, ka viedokļi par reliģisko identitāti ir stipri atšķirīgi.

Nacionālās identitātes veidošanos ietekmē ne tikai cilvēka piederības sajūta kādai konkrētai teritorijai vai reliģijai, bet to var veidot un ietekmēt arī dažādas organizācijas, grupas un arī valstis. Respondentiem tika jautāts, kādā veidā valsts, business, NVO, ārvalstis un starptautiskās organizācijas ir ietekmējušas nacionālās identitātes apziņas veidošanos Latvijā kopš neatkarības atgūšanas. Analizējot šo jautājumu pa respondentu grupām, jāsecina, ka vairākums latviešu respondentu pauda uzskatu, ka valsts nav darījusi neko vai darījusi ļoti maz nacionālās identitātes veidošanā, jo cilvēki valstij uzticas vismazāk un tā nav veidojusi mērķtiecīgu nacionālās identitātes politiku. Viens respondents norādīja uz personālījām, kuras ir ietekmējušas nacionālo identitāti, kā, piemēram, Vaira Vīķe-Freiberga, savukārt citi respondenti valsti asociēja ar politiskajām partijām. Viens aptaujātais norādīja, ka pirmajās Saeimas vēlēšanās pēc neatkarības atgūšanas tika pieļauta nopietna

kļūda – liela daļa krievvalodīgo tika nošķirta no politiskās līdzdalības, kas rezultātā negatīvi ietekmēja nacionālās identitātes veidošanos. Arī krievvalodīgie respondenti atzina, ka mazākumtautības un to intereses ir vāji pārstāvētas valsts pārvaldē. Tikpat kā visi krievvalodīgie respondenti izteicās, ka valsts ietekmē nacionālās identitātes apziņas veidošanos. Toties ir ļoti maz piemēru, kuros šī ietekme būtu pozitīva. Integrācijas programmas tiek izstrādātas, bet nav pārliecības, vai tiek īstenotas un patiesi uzlabo situāciju. Viens aptaujātais piedalījās kādā valsts organizētā integrācijas projektā, par ko viņam bija ļoti labas atsauksmes. Daži respondenti uzskatīja, ka valsts ietekme ir visai pretrunīga vai vispār negatīva, jo vērsta uz atšķirību uzsvēršanu (piemēram, atkārtota termina *latviešu tauta*, nevis *Latvijas tauta* izmantošana). Pat ja kādu politiķu publiska runa vai negatīvi izteikumi par krievvalodīgajiem tieši neskar respondentus, viņi atzina, ka izjūt aizvainojumu. Viens respondents piebilda, ka valsts attieksme pret latviešiem un nelatviešiem ir atšķirīga tādos brīžos, kad vajadzētu būt vienotai stratēģijai, kas vērsta uz vienotas nacionālās identitātes veidošanu: „*Latviešiem prasa nacionāli etnisko, bet cittautiešiem – pilsonisko.*”

Lielākā daļa latviešu respondentu biznesu neuzskata par tādu faktoru, kas varētu ietekmēt nacionālās identitātes veidošanos. Biznesu drīzāk uztver kā kaut ko internacionālu un kosmopolitisku. Tikai divi respondenti norādīja, ka biznesa loma pieaug un ka tas veicina kopīgas identitātes veidošanos. Krievvalodīgo respondentu domas par biznesa ietekmi ir līdzīgas kā latviešiem: business likvidē šķēršļus starp cilvēkiem, vieno, taču neveicina pilsonisko piederību. Tomēr daži respondenti saskatīja arī pozitīvo šajā situācijā, jo ES tirgus kļūst aizvien integrētāks un tolerantāks un, lai atbalstītu Latvijas biznesu, valdībai būtu jāatbalsta nacionālais business, neskatoties uz etniskuma principiem. Daži respondenti minēja piemērus, kad uzņēmums, kuru vada krievvalodīgie, atbalsta krievvalodīgo kopienu – atbalsta Krievu drāmas teātri, dažādus pasākumus un organizācijas, dod priekšroku krievvalodīgiem, piedāvājot darbu. Tādā veidā krievvalodīgo kopiena it kā veidojas ap biznesa jomu. Tas neveicina nacionālās identitātes

apziņu, bet drīzāk sekmē etniskās identitātes veidošanos. Līdzīgi procesi notiek arī latviešu vidē, it īpaši nelielos uzņēmumos.

Aptuveni puse latviešu respondentu uzskatīja, ka NVO būtu jābūt vislielākajai ietekmei, jo cilvēki tām uzticas visvairāk. Taču viens respondents norādīja, ka latviešu sabiedriskā aktivitāte ir ļoti zema, bet vairāki bija pārliecināti, ka, līdzīgi kā biznesa aprindas, arī NVO bieži vien kalpo kādu atsevišķu indivīdu personisko vēlmju un interešu īstenošanai. Krievvalodīgie respondenti piekrita, ka NVO ir neizmantots potenciāls integrācijas politikā. Krievvalodīgo kopienu kopumā ir liela, bet nav vienotas organizācijas. Tika pieminētas dažas organizācijas, kuras atbalsta krievus Latvijā (Latvijas Krievu mācībvalodas skolu atbalsta asociācija LAŠOR, Latvijas Krievu kultūras biedrība), bet šīs un arī citas līdzīgas organizācijas vairāk vieno cilvēkus, kuri grib zināt vairāk par krievu kultūru un tradīcijām vai arī mēģina saglabāt krievu valodu un kultūru Latvijā, nevis palīdzēt cilvēkiem integrēties. Labs piemērs ir baltkrievu biedrība *Pramen'*, kuras dalībniece teica, ka biedrība organizē gan kultūras pasākumus, gan latviešu valodas kursus, palīdz naturalizēties. Diemžēl nebija nevienas atsaucē uz vietējo NVO, kas nebūtu veidota pēc etnikuma principa.

Par ārvalstu un starptautisko organizāciju ietekmi uz nacionālo identitāti latviešu respondentu domas dalās. Vieni uzskata, ka dalība ES un NATO tieši ietekmē nacionālo identitāti, vairojot drošības sajūtu. Citi ir pārliecināti, ka Latvija nav svarīga citām valstīm un starptautisko organizāciju mērķi un uzdevumi ir vērsti uz pasaules un Eiropas pilsoņa apziņas veidošanu, nevis stiprina nacionālo identitāti. Daži pauda uzskatu, ka arī Krievijai ir bijusi sava ietekme uz nacionālās identitātes veidošanos Latvijā pēdējo divdesmit gadu laikā.

Krievvalodīgiem respondentiem attieksme pret starptautiskajām organizācijām ir visai negatīva, jo, viņuprāt, pat ja konceptuāli Eiropas vai ASV organizācijas atbalsta integrāciju un nacionālās identitātes veidošanos, patiesībā tās neiejaucas šajos procesos vai drīzāk negatīvi ietekmē situāciju Latvijā. Tomēr

viens respondents piebilda, ka dažkārt starptautiskos projektus īsteno vietējās organizācijas, bet informācija par tiem nenonāk līdz preseī, tāpēc sabiedrībai var rasties iespaids, ka starptautiskās organizācijas ir ieinteresētas paildzināt konfliktsituāciju. Savukārt, ja informācija par projektiem ir pieejama, atsauksmes par tiem ir pretrunīgas. Piemēram, divi krievvalodīgie respondenti pieminēja Sorosa fondu: viens pauda domu, ka fonds palīdzēja izglītot cilvēkus par demokrātijas pamatprincipiem un ka demokrātijas un pilsoniskās piederības principi ir tuvi; otrs uzskatīja, ka fonda mērķis bija unificēšana, bet ne pozitīvā nozīmē, jo tā neveido nacionālo identitāti, bet gan mēģina izskaust nacionālās atšķirības un nacionālo identifikāciju. Citi respondenti izteicās arī par Krievijas lomu Latvijas iedzīvotāju identitātes veidošanā: ir realizēti daži projekti, kas vērsti uz atbalstu krievu kopienai, bet ietekmes uz politisko situāciju (piemēram, uz nepilsoņu statusu Latvijā) nav bijis, tāpēc arī nav lielas ietekmes uz identitātes apziņas veidošanos.

Secinājumi

Salīdzinot latviešu un krievvalodīgo Latvijas iedzīvotāju skatījumu uz nacionālās identitātes jautājumu, var secināt, ka abu grupu viedokļi par dažiem jautājumiem un izpratne par tiem ir līdzīgi, tomēr pastāv arī atšķirības. Viens no izskaidrojumiem varētu būt, ka terminu *nacionālā identitāte* katra grupa saprot un interpretē nedaudz citādāk.

Runājot par reģionālo un reliģisko identitāti, respondentu viedokļi dalījās. Vairākums latviešu uzskatīja, ka reģionālajai identitātei ir nozīme un tā ietekmē nacionālās identitātes veidošanos, savukārt krievvalodīgie drīzāk norādīja, ka reģioniem nav tik būtiskas nozīmes viņu pašidentifikācijas procesā. Krievvalodīgie respondenti daudz aktīvāk komentēja reliģiskās identitātes nozīmi, runājot par vecticībniekiem vai reliģiju kā mēģinājumu identificēties, atrast savu piederību pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Tomēr kopumā var teikt, ka ne latviešiem, ne krievvalodīgajiem reliģiskā identitāte nav sevišķi nozīmīga.

Abu grupu respondentiem ir līdzīgi viedokļi par valsti un par to, kā tā ir ietekmējusi

nacionālās identitātes veidošanos. Lielākā daļa respondentu uzskata, ka valsts nav pietiekami iesaistījies šajā jautājumā. Bet krievvalodīgie respondenti līdzās negatīvai attieksmei pret valsti norāda arī uz aizvainojuma sajūtu, kas dažkārt rodas, kad valsts pārstāvji, politiķi runā par nacionāliem jautājumiem. Abu grupu respondentu viedokļi par biznesa ietekmi uz nacionālo identitāti bija līdzīgi – business drīzāk ir kaut kas starptautisks un tajā nedominē etniskie vai nacionālie jautājumi.

Gan latvieši, gan krievvalodīgie uzskata, ka NVO ir vislielākais potenciāls, lai ietekmētu nacionālās identitātes jautājumus, tomēr bieži vien tām trūkst spēka vai iespēju. Latviešiem ir pozitīvāka attieksme pret starptautisko organizāciju un valstu ietekmi uz nacionālās identitātes veidošanos Latvijā nekā krievvalodīgajiem. Un latviešiem ir arī

pozitīvāks viedoklis par to. Tomēr dominē uzskats, ka starptautiskās organizācijas un citas valstis nav ieinteresētas šajā jautājumā.

Par nacionālās identitātes jautājumiem ir gatavi diskutēt gan latvieši, gan krievvalodīgie Latvijas iedzīvotāji, tātad tie ir aktuāli. Lai gan viedokļi par atsevišķiem jautājumiem dalās, tomēr abām grupām ir līdzīga izpratne par tiem. Taču krievvalodīgo respondentu atbildes liek secināt, ka, neatkarīgi no tā, cik veiksmīgi viņi integrējušies Latvijas sabiedrībā, viņi bieži vien jūtas nedaudz atstumti no nacionālās identitātes veidošanās procesiem.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

VĒRES

Avanesova, Jeļena (2011) *Pareizticīgo baznīcas loma krievu identitātes saglabāšanā Baltijas valstīs 1991.–2011. gadā*. Maģistra darbs. Rīga : Latvijas Universitāte.

Gillis, John R. (1994) *Commemorations: The Politics of National Identity*. New Jersey : Princeton University Press.

Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam (2011) Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/ministrija/integracijas_pamatnostadnes.html (16.06.2012.).

Sadohin, A. P. (2005) *Vvedenie v teoriju mežkul'turnoj komunikacii*. Moskva : Vysšaja škola.

Smith, Anthony D. (1991) *National Identity*. London : Penguin Books.

NACIONĀLĀS IDENTITĀTES SUBJEKTU VEIDOŠANĀS ĪPATNĪBAS LATVIJĀ 21. GADSIMTĀ

Aleksejs Šņitņikovs ir Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieks, piedalījies vairākos institūta pētījumu projektos par sabiedrības integrācijas un starpternisko attiecību jautājumiem (kopš 2003). Absolvējis LU Sociālo zinātņu fakultāti (2002), pašreiz zinātniskā grāda pretendents LU socioloģijas doktora programmā. Doktora darbam par valsts pārvaldes ētikas attīstību, apvienodams vēsturiskās socioloģijas pieeju ar kvalitatīvajām pētījumu metodēm, veicis pētījumus Dānijas un Somijas augstskolās. Kopenhāgenas Biznesa augstskolas zinātniskais asistents (2010–2011). Strādājis Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojā, pildot pienākumus korupcijas novēršanas jomā (2005–2010).

Raksturvārdi: nacionālā identitāte, balans starp *mēs* un *es*, abstrakta kopiena, konstitūējošas saites.

Ievads

Hanss Kohns (*Hans Kohn*) grāmatā, kas nacionālisma studijās kļuvusi par klasisku, rakstīja, ka mūsdienu vēstures periods ir raksturīgs ar to, ka nācija pieprasa visaugstāko cilvēku lojalitāti un visā pasaulē tagad arvien vairāk dominē šī kolektīvā apziņa, nacionālisms¹. Ernsts Gelners (*Ernst Gellner*) plaši pazīstamā grāmatā par nacionālisma izcelšanos pauda uzskatu, kas līdzīgs H. Kona uzskatam, proti, ka mūsdienu nacionālisma laikmetā nacionālās kopienas ir iecienītākais identifikācijas un lojalitātes objekts, bet visas pārējās grupas tiek „viegli aizmirstas”². Savukārt nacionālisma pētnieks Ēriks Hobsbaums (*Eric Hobsbawm*) grāmatā *Nācijas un nacionālisms pēc 1780. gada* izteica viedokli, ka nebūtu pareizi pieņemt, ka lielākajai daļai cilvēku nacionālā identifikācija izslēdz citas identitātes vai ir pārāka par citām identitātēm,

kurās veido sociālo būtņi, un ka politiskās ideoloģijas nav pamats, lai spriestu par to, ko domā ierindas pilsoņi vai pat nacionālās idejas piekritēji. Turklāt identifikācija ar nāciju var mainīties īsā laika posmā³. Minētā sacerējuma beigās Ē. Hobsbaums atkārtoti izsaka šaubas par nacionālisma dominējošo pozīciju un atsaucas uz britu zinātnieku Džonu Breuliju (*John Breuilly*), kurš kritizē teorijas (ieskaitot E. Gelnera radīto), kas pieņem, ka nacionālisma izplatīšanās nozīmē, ka nacionālisms ir dziļi iesakņots cilvēku domāšanā un uzvedībā⁴.

Diskusija par nacionālās identitātes subjektīvo nozīmi indivīdam ir svarīga, pētot nacionālās identitātes veidošanos Latvijā, un tā var tikt attīstīta, analizējot šo jautājumu tādu socioloģisko teoriju kontekstā, kurās tiek skatīta indivīda un sabiedrības mijiedarbība. Šādu teoriju izstrādātie konceptuālie līdzekļi var tikt izmantoti, analizējot indivīda un sabiedrības attiecības un nacionālās identitātes jautājumu, iekļaujot to plašākā socioloģisko teoriju kontekstā. Šajā rakstā jautājums par

¹ Kohn 1946, 12.

² Gellner 1996, 53.

³ Hobsbawm 1992, 11.

⁴ Turpat, 192.

nacionālās identitātes subjektu veidošanos Latvijā tiks aplūkots, lietojot Norberta Eliasa (*Norbert Elias*) socioloģiskās teorijas elementus, papildinot tos ar Niklasa Lūmana (*Niklas Luhmann*), Stīvena Holmsa (*Stephen Holmes*) un Pola Džeimsa (*Paul James*) darbu atziņām un izmantojot Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētījuma (2010–2011) empīrisko materiālu – padziļinātas intervijas ar respondentiem Latvijā par nacionālās identitātes jautājumiem. Vispirms rakstā tiek aplūkoti teorētiskie jēdzieni, kas ļauj labāk izprast intervijas, tad analizētas atsevišķas tēmas respondentu sniegtajās intervijās, kas dod ieskatu nacionālās identitātes veidošanās īpatnībās Latvijā 21. gadsimtā.

Es un mēs savstarpējā atkarība un mijiedarbība (N. Eliass)

Vācu sociologs Norberts Eliass dažos savos sacerējumos ir paudis uzskatu, ka individuālā un kolektīvā identitāte, *es* un *mēs*, ir savstarpēji saistīti un nevar pastāvēt viens bez otra⁵. Koncepts (identitāte) *es* nevar pastāvēt bez *mēs* identitātes⁶. Šo personas vietniekvārdu un identitāšu savstarpējās attiecības atspoguļo faktu, ka indivīdi vienmēr ir iesaistīti attiecību tīklos – figurācijās, kurās viņi ieņem savstarpēji atkarīgas pozīcijas. Figurācijas un arī attiecības starp individuālo un kolektīvo identitāti mainās vēstures gaitā. Eiropā pirms renesanses laikmeta kolektīvā identitāte *mēs* dominēja pār individuālo *es*. Tas ir izskaidrojams ar to, ka agrākajos laikmetos indivīds neizbēgami bija piederīgs pie kādas grupas (pie ģints, statusa vai profesionālās grupas), un šāda piederība bija noturīga visas cilvēka dzīves garumā. Lielāka cilvēka atkarība no grupas rada spēcīgāku *mēs* identitāti, un indivīda *es* identitāte ir mazāk attīstīta, atrodas kolektīvās identitātes ēnā. Līdz ar jaunajiem laikiem līdzsvars starp *mēs* un *es* mainās individuālās identitātes labā. Indivīda sociālā mobilitāte kļuva iespējama arī tad, ja viņš vai viņa nebija nesaraujami piederīgi pie noteiktas grupas. Cilvēka brīvības lauks bija paplašinājies. Valsts bija kļuvusi par sociālās integrācijas

pamatvienību un mazināja indivīdu atkarību no citām sociālām saiknēm⁷. Centralizēto valstu veidošanās līdz ar to ir bijis individualizācijas faktors. Mūsdienās daudziem cilvēkiem ir raksturīga atomizēta individuālā apziņa, kad indivīds neapzinās saistību ar *mēs*.

N. Eliass izvirza tēzi, ka intensīvāka kolektīvā identitāte veidojas ap „izdzīvošanas vienībām” (*survival units*). Izdzīvošanas vienības ir tādas sociālās grupas, kuras indivīdiem sagādā drošību un ir nozīmīgas, lai apmierinātu citas vajadzības, kas ir svarīgas indivīdiem, ieskaitot sociālās vajadzības. Agrāk tādas vienības galvenokārt ir bijušas ģimene un sekundārās grupas (kā statusa vai profesionālā grupa), bet pēc 18. gadsimta beigām par pamata izdzīvošanas vienību kļuva valsts. Kopumā cilvēku attiecības mūsdienās ir kļuvušas potenciāli mainīgas – tāda ir mūsdienu sabiedrības strukturālā īpatnība. Dzīves gaitā cilvēki maina profesijas, dzīvesvietu un pat pilsonību. Šādi procesi mūsdienu sabiedrībā veicina to, ka kopumā individuālā *es* identitāte kļūst dominējoša iepretī kolektīvajai *mēs* identitātei⁸.

Nacionālā identitāte mūsdienās, pēc N. Eliasa domām, joprojām ir nozīmīga. Tas ir saistīts ar to, ka nacionālā valsts daļēji saglabā svarīgas izdzīvošanas vienības funkcijas. Piemēram, tā garantē iekšējo drošību, uzrauga likumu piemērošanu, pilda sociālās aizsardzības funkcijas. Vienlaikus novērojams process, ka nacionālā valsts daļu izdzīvošanas vienības funkciju nodod pārnacionālām organizācijām. Pašlaik tas kļūst vēl acīmredzamāks nekā 80. gadu beigās, kad N. Eliass rakstīja par šo jautājumu. Suverenitātes dalīšana notiek, piemēram, militārajās funkcijās un ekonomiskās darbības regulēšanas jomā. Pārnacionālā integrācija ir saistīta ar valstu savstarpējās atkarības pieaugumu dažādās jomās un pieaugošu nepieciešamību pēc pārnacionālās koordinācijas un kopīgas darbības.

Nacionālās identitātes noturība ir saistīta arī ar problēmu, kuru N. Eliass sauca par „nobīdi” starp indivīdiem piemītošo sociālo habitusu (*habitus*) un izmaiņām sociētālajās figurācijās. Viņš ir norādījis, ka sociālais habituss ir pakļauts pārmaiņām, ārējo sociālo

⁵ Elias 1978, 1991.

⁶ Elias 1991, 184.

⁷ Durkheim 2005, 57.

⁸ Elias 1991, 204.

spēku ietekmei, tajā pašā laikā tā ir samērā stabila struktūra, kurai piemīt inerce. Eiropas valstīs nacionālais habituss ir veidojies vairāku gadsimtu garumā. Pēc N. Eliasa domām, sociālā habitusa noturība ir atkarīga no tā, cik ilgstoši tas ir veidojies un pastāvējis noteiktā izdzīvošanas vienībā. Turklāt, kā minēts iepriekš, kolektīvā identitāte un individuālā identitāte ir saistītas, cilvēkiem ir vajadzība veidot jēgpilnas attiecības ar citiem un formulēt savas sociālās saiknes kolektīvā tēlā (saskaņā ar N. Eliasa terminoloģiju – *mēs* tēlā). Kolektīvajā paštēlā tiek iekļautas atmiņas par notikumiem un personālijām, kuriem ir bijusi nozīme šīs izdzīvošanās vienības tapšanas vēsturē. Individī negribēs atteikties no viņiem nozīmīgiem kolektīvā paštēla aspektiem, jo tas mazinās viņu sociālo saikņu jēgu⁹.

N. Eliass tikpat kā nav analizējis t. s. etnisko nacionālismu. Taču, izvēršot viņa argumentāciju, var apgalvot, ka noteiktos apstākļos etniskā grupa var būt vienlīdz svarīga vai pat svarīgāka nekā valsts kā izdzīvošanas vienība. Individīda emocionālā identifikācija ir spēcīga ar to grupu, kas nodrošina indivīda izdzīvošanu konfliktā ar citām grupām¹⁰. Kopīga valoda, kā norāda N. Eliass, ir kopīgu sociālo saišu apzināšanās un kolektīvās identitātes veidošanās faktors. Līdz ar to kolektīvās identifikācijas var fokusēties lielākā mērā uz etnisku grupu, ja tā vēsturiski ir īstenojusi nozīmīgas izdzīvošanas (vai arī iznīcināšanas) vienības funkcijas. Teorētiski var izteikt hipotēzi, ka *etniskā nacionālisma rašanās ir skaidrojama ar to, ka noteikta etniska grupa tagadnē vai pagātnē ir bijusi nozīmīga indivīdiem kā izdzīvošanas vienība*. Savukārt politisko nacionālismu raksturo izteiktāka lojalitāte valstij, kas veidojas tādēļ, ka indivīdiem valsts ir bijusi nozīmīga izdzīvošanas vienība, t. i., kā organizācija, kuras funkcija ir aizsargāt (fiziski un sociāli) un uzbrukt.

Šajā rakstā N. Eliasa koncepcija tiek izmantota par pamatu, lai analizētu nacionālās identitātes subjektu veidošanās īpatnības Latvijā, taču papildus izmantoti arī citu autoru sacerējumi, lai detalizētāk izprastu atsevišķas

individuālās un kolektīvās identitātes veidošanās īpatnības mūsdienās.

Sabiedrības diferencēšanās un liberālisms (N. Lūmans un S. Holmss)

Pēc vācu sociologa Niklasa Lūmana (*Niklas Luhmann*) domām, mūsdienu sabiedrību raksturo sarežģītība un funkcionālo jomu specializācija. Šāda sabiedrība var būt integrēta tikai abstraktā veidā, definējot vispārīgus nosacījumus indivīdu un grupu līdzāspastāvēšanai. N. Lūmans uzskatīja, ka sabiedrības integrācija mūsdienās mazāk prasīja vienprātību (konsensu) par kopīgām vērtībām, kopīgu priekšstatu par labo, kopīgu ētisku programmu. Drīzāk sabiedrība prasīja no indivīdiem pieņemt abstraktus „kodus” par to, kas ir tiesisks un kas ir prettiesisks, kas ir atbalstāms un kas ir nosodāms. Sacerējumā par tiesību socioloģiju N. Lūmans raksta, ka mūsdienu sabiedrībā konsenss ir nepieciešams tikai atsevišķos aspektos un būtisks integrācijas nosacījums ir indivīdu spēja un gatavība pieņemt mainīgās normatīvās gaidas (ar to domājot mainīgos pozitīvos likumus)¹¹. Tikai tādā veidā ir iespējams koordinēt ārkārtīgi sarežģīto sociālo dzīvi.

Sabiedrības abstraktais raksturs izpaužas arī tādā veidā, ka neviena sociālā sistēma „nesatur” indivīdu pilnībā. Jebkurai sociālajai sistēmai relevanti ir tikai atsevišķi indivīda aspekti (piemēram, atsevišķas viņa kompetences vai statusi), nevis indivīds kopumā, „totāla” viņa personība. Bet sociālo sistēmu bezpersoniskais raksturs atbrīvo cilvēku un padara iespējamu viņa unikālo raksturu. Šādi sabiedrības sistēmas nosacījumi konstituē indivīdu kā brīvu subjektu, kurš netiek pastāvīgi „uzraudzīts” un pats spēj kombinēt sociālas lomas vai uzņemties saistības. Līdz ar to sociālo sistēmu abstraktais raksturs veicina individualizāciju, jo indivīds kļūst par savas dzīves trajektorijas un identitātes autoru. Argumentācija par institūciju un sociālo sistēmu abstrakto raksturu attiecas arī uz politisko jomu, jo N. Lūmans uzskata, ka politika ir autonoma sabiedrības apakšsistēma, kas skar indivīdu tikai attiecībā uz noteiktām viņa lomām un statusiem¹².

⁹ Elias 1991, 220.

¹⁰ Turpat, 208; Kaspersen, Gabriel 2008, 381.

¹¹ Luhmann 1985, 51.

¹² Holmes, Larmore 1982, xx.

N. Lūmans izmanto un attīsta idejas, kuras ir atrodamas liberālisma tradīcijā, piemēram, ideja par varas ierobežošanu, plurālismu un sociālo kontekstu jeb jomu nošķiršanu (ko Maikls Valcers (*Michael Walzer*) sauca par liberālisma „mākslu nošķirt”¹³). Liberālisma idejas ir iekļautas priekšstatos par mūsdienu valsti. Liberālie priekšstati par valsti un liberāls konstitucionāls ietvars un likumi ietekmē arī to, ko cilvēki domā par nāciju un par piederību pie tās, t. i., par viņu nacionālo identitāti, kā to parāda arī šajā rakstā izmantotās intervijas. Līdz ar to ir vērts pieminēt atsevišķus liberālisma jēdzienus, kas saistīti ar šo tēmu.

Amerikas politikas zinātnieks Stīvens Holmss uzskata, ka viena no sākotnējām pamatproblēmām, kura izvirzīta klasiskajos liberālisma tradīcijas sacerējumos, ir vajadzība savaldīt un racionalizēt cilvēka potenciāli bīstamo un antisociālo dabu, kas reizēm izpaužas vardarbīgos konfliktos un karos¹⁴. S. Holmss uzskata, ka individuālisma un racionālās intereses kategorijas liberālismā tika ieviestas pretstatā destruktīvām un iracionālām „kaislēm” un uzvedības tendencēm, tādām kā akla pieķeršanās savai grupai, atriebīgums, militarisms un skaudība¹⁵. Interpretējot liberālisma pamatlicēju sacerējumus, viņš pauž viedokli, ka cilvēkiem ir raksturīgi emocionāli identificēties ar kādu grupu, kas atrodas reālā vai iedomājamā cīņā ar citu grupu. Spēcīga emocionāla identifikācija ar kādu grupu var izprovocēt iracionālu uzvedību¹⁶. S. Holmss uzskata, ka liberālisma izstrādāto principu uzdevums ir bijis mazināt minētās kaisles, lai ļautu cilvēkiem mierīgi sadzīvot un vairotu racionalitāti viņu uzvedībā. Šādi principi ietver individuālismu, brīvību vairo personīgu labumu, toleranci pret atšķirīgām vērtībām un pārliecībām, ierobežotu valsts un likuma varu. Ar šādiem principiem tiek ieviesta „emocionālā disciplīna”, kas nepieciešama mierīgai sadzīvošanai. Svarīgs priekšnoteikums šādu principu īstenošanai ir spēcīgas valsts institūcijas, kuras veidotas pēc birokrātijas principiem un darbojas neitrāli,

„bez nauda un mīlestības”. Pēc S. Holmsa domām, liberālisms ir pierādījis sevi kā veiksmīgs nāciju organizācijas princips¹⁷. Bet liberālisma perspektīvā nācijai ir drīzāk instrumentāls raksturs, jo nacionālā valsts ir ietvars, kura drošībā indivīds var īstenot savas intereses un piekopt izvēlēto dzīvesveidu.

Nācija kā „abstrakta kopiena” un sociālās integrācijas līmeņi (P. Džeimss)

Pēc Pola Džeimsa – Austrālijas zinātnieka un nacionālisma pētnieka, grāmatas *Nācijas veidošanās* autora – domām, nācija tiek konstituēta, krustojoties vairākiem sociālās integrācijas līmeņiem¹⁸. Jebkuru sabiedrību veido vairāki integrācijas līmeņi, un viņš nošķir trīs pamatlīmeņus. Pirmais līmenis ir konkrēta kopiena un ļaužu mijiedarbība „aci pret aci”¹⁹. Šajā līmenī ir būtiska indivīdu klātienē, lai uzturētu kopienas un sociālās saites, piemēram, lauku kopienās, primārajās grupās u. tml. Attiecības šajā integrācijas līmenī paredz emocionālas saites, savstarpējību un attiecību kontinuitāti²⁰.

Nākamais līmenis ir uz institūcijām balstīta integrācija. To veido tādas institūcijas kā valsts, Baznīca, uzņēmēj sabiedrība, profesionālās apvienības, kā arī tādas strukturētas un strukturējošas prakses kā preču aprīte kapitālistiskā tirgū²¹. Institūcijas un amati saista cilvēkus plašākā teritorijā nekā konkrēta kopiena. Saskarsme ar institūciju un amatu starpniecību ir brīvāka no konteksta, konkrētām personām un ir abstraktāka. Vēsturiski šis integrācijas tips attīstījās līdz ar centralizēto valstu veidošanos. P. Džeimss uzskata, ka kopīgais institucionālais ietvars sekmē „vispārinātas nacionālas apziņas” attīstību. Nācija, pēc viņa domām, ir „materiāli abstrahētas attiecības starp svešiniekiem”²². Iesaitoties sociālajās attiecībās, kas pastarpinātas ar institūcijām, ļaudis „abstrahē” kulturālās

¹³ Walzer 1984, 315.

¹⁴ Holmes 1984, 1995.

¹⁵ Holmes 1993, 255.

¹⁶ Holmes 1995, 49.

¹⁷ Holmes 1984, 609.

¹⁸ James 1996, 39.

¹⁹ Turpat, 23.

²⁰ Turpat, 24.

²¹ Turpat, 25.

²² Turpat, 166.

un teritoriālās saiknes ar svešiem cilvēkiem, pilnībā neapzinoties šo procesu. Tā veidojas nacionālā identitāte, t. i., subjektīvā apziņa par piederību pie nācijas²³.

Taču P. Džeimss uzskata, ka ir pamatoti nošķirt analītiski vēl vienu sociālās integrācijas līmeni, kuru viņš sauc par neķermenisku (*disembodied*). Ar terminu „neķermeniska integrācija” viņš apzīmē procesus, kuri norisinās relatīvi neatkarīgi no konkrētas asociācijas un institūciju darbības²⁴. Zināšanu, nozīmju un informācijas plūsma, ko nodrošina grāmatas, drukātie un elektroniskie mediji, sasaista nepazīstamus cilvēkus, abstrahējoties no personiskiem vai reāliem kontaktiem vienā laikā un telpā. Ar šiem līdzekļiem radītā nozīmju telpa var veidot pamatu domai par cilvēku kopienas pastāvēšanu. Mediji piedalās kopienas konstruēšanā, jo viņu veidotās nozīmes novelk robežas starp kopienai piederīgajiem un nepiederīgajiem. Bet zināšanu un informācijas materiālie nesēji padara nozīmes neatkarīgas no konkrētām personām, laika un telpas. Līdz ar to „informācijas sabiedrība” potenciāli nav saturama vienas valsts robežās. Cilvēki kļūst aktīvi tradīciju un kultūru patērētāji un to interpretētāji. Ar komunikācijas līdzekļu un elektronisko mediju attīstību cilvēki var sekot līdzī un „piedalīties” citu kopienu dzīvē. Subjektīvi tas tiek uztverts kā atbrīvošanās no teritoriālās valsts institūciju ierobežojumiem²⁵.

Pašlaik dominējošais sabiedrības integrācijas līmenis, pēc P. Džeimsa domām, ir „neķermeniskais” līmenis, kas ietekmē piederības pie nācijas subjektivitātes veidošanos. Individīda kolektīvā identitāte, tās ticamība kļūst neatkarīgāka no valsts institūcijām un reizē kļūst par radošas individuālās konstruēšanas objektu.

Nacionālās identitātes subjektīvās apzināšanās īpatnības intervijās ar respondentiem Latvijā

LU Filozofijas un socioloģijas institūta (FSI) pētnieku grupa 2010.–2011. gadā veica paziņinātas intervijas par nacionālās identitātes

veidošanās jautājumiem. Intervētās personas bija mediju pārstāvji, politiķi un amatpersonas, zinātnes darbinieki, sabiedriskie darbinieki un pedagogi – cilvēki, kurus varētu saukt par viedokļu līderiem vai ekspertiem kādā sociālajā vidē vai jomā. Raksts balstās uz 45 interviju analīzi. Tās glabājas LU FSI, bet turpmāk ir citētas atbildes no 12 intervijām.

Saikne ar valsti: tiesības un pienākumi

Viens no interviju jautājumiem bija par to, kā respondents raksturo piederību Latvijas valstij un kādi faktori, vērtības to nosaka. Daļā atbilžu ir saskatāma tendence nošķirt valsti un sabiedrību (vai zemi) un raksturot savu saikni ar valsti abstraktos terminos. Šai atbilžu grupai raksturīgi arī skaidrāk nošķirt publisko no privātā. Saikne ar valsti šo respondentu skatījumā drīzāk ir tiesību un pienākumu kopums, nevis piederība. Viņi arī raksturoja valsti kā institūtu kopumu, kuru nozīme ir noteiktu funkciju pildīšana attiecībā uz indivīdu un sabiedrību. Šāda izpratne ir tuvāka liberālai valsts koncepcijai, kā arī sociālo sistēmu teorijai N. Lūmana variantā, tās kontekstā nebūtu korekti runāt par to, ka indivīds ir sociālās sistēmas daļa vai pieder pie tās. N. Eliasa teoriju konceptuālajā kontekstā šāda teksta paraugus var interpretēt kā individualizāciju, *es* relatīvas neatkarības akcentēšanu iepretī kolektīvajam *mēs*.

„Piederība valstij – kā tā izpaužas? Pēc tam – kādas vērtības. [...] Ja mēs iedomāsimies tradicionālo klāstu – izglītība, veselības aprūpe, drošība –, man ir pauze. [...] Attiecībā uz drošību – man ir jājūtas drošībā tur, kur es dzīvoju, lai kādā valstī es nedzīvotu.”²⁶

„Valsts – kas ir valsts, tā ir teritorija, institūcijas. Kāda tur var būt mīlestība? Tā mīlestība ir pārsvarā diezgan konkrēta. Valsti nevajadzētu mīlēt, valstij vienkārši būtu jānodrošina sabiedrības funkcionēšana. Valsti nejut, kad viss ir kārtībā. Tikko valsti jut, man liekas, kaut kas īsti nav kārtībā.”²⁷

„Piederības Latvijas valstij pamatā ir nevis vērtības, bet cilvēku dzīve, liktenis un

²³ James 1996, 176.

²⁴ Turpat, 31.

²⁵ Turpat, 35.

²⁶ Mediju uzņēmuma pārstāvis, intervija krievu valodā, 2010. g.

²⁷ Kultūras iestādes darbiniece, intervija latviešu valodā, 2011. g.

darbība. *Tas ir, ja cilvēks kaut ko dara šajā teritorijā, maksā nodokļus, un pirmā vērtība ir likumu ievērošana, normāla attieksme pret to kārtību, kāda te ir. Ar to tiek domāta konstitūcija, kriminālās un civiltiesības. [...] Valsts – tā ir vispār, nu... instruments. [...] Valsts ir pakalpojumu, amatu sistēma, kas nodrošina pakalpojumus iedzīvotājiem.*²⁸

„Valsts – tā ir zināmā mērā vardarbība pret mani, tas ir fiskālais orgāns, kas vāc nodokļus, policija, armija. Mīlēt šīs lietas ir kaut kā dīvaini. [...] Īsi sakot, – valstij mani ir jāaizsargā, tas nav mīlestības jautājums, man liekas.”²⁹

„Nacionālās identitātes apziņa nav piederība valstij, jo valsts ir abstrakta konstrukcija.”³⁰

„Nacionālais ir saistīts ar valsti, ar pilsoņa pienākumiem un tiesībām.”³¹

Atsevišķos gadījumos respondenti blakus „abstraktam” savas saiknes ar valsti raksturojumam minēja „konkrētākas”, emocionālākas sasaistes formas (sk. sadaļu par konstituējošām saitēm).

Kosmopolītisms un subjektīvisma kultūra

Mūsdienās nacionālās identitātes veidošanās procesam ir raksturīgi, ka to spēcīgi ietekmē, izsakoties P. Džeimsa terminoloģijā, „neķermeniskā” integrācija. No vienas puses, informācijas, nozīmju un zināšanu aprīte palīdz iedomāties un nostiprināt apziņā nācijas jēdzienu kā kopieni, kuras kultūras un politiskās robežas vairāk vai mazāk sakrīt. No otras puses, cilvēku pārvietošanās un nozīmju un informācijas plūsmas pāri nacionālajām robežām veicina to, ka indivīdi kļūst aktīvi savas piederības apziņas paškonstruēšanā un ka tā ietver pārnacionālus elementus. Atzīmējot šādas tendences pastāvēšanu, P. Džeimss raksturo mūsdienas kā subjektīvisma kultūras laikmetu³². Pats termins *subjektīvisma kultūra*

ir aizgūts no Maksa Vēbera (*Max Weber*), kurš uzskatīja, ka racionalizācijas un „vilšanās” (*disenchantment*) laikmetā cilvēkiem ir jārada nozīmes paši, apzinoties, ka viņi ir šo nozīmju autori. Raugoties no N. Eliasa teoriju skatpunkta, šāda kultūras subjektīvisma tendence ir viena no individualizācijas, mēs un es līdzsvara izmaiņu, izpausmēm. Kosmopolītisma un subjektīvisma izpausmes varēja konstatēt intervijās par nacionālās identitātes veidošanos Latvijā.

„Sabiedrībai ir pieejami dažādi informācijas avoti, un liela nozīme tam, kādu mediju vidi indivīds ikdienā izmanto (*Twitter sociālo vietni, Draugiem.lv domubiedru grupas, Delfi.lv*). Šobrīd Latvijā atkal ir vērtību krīzes un pārmaiņu laiks, kad aktualizējas nacionālie jautājumi, īpaši emigrācijas sakarā. Katrā grupā vērtību pārvērtēšana noris atšķirīgi – nav vienotas paradigmas nacionālās identitātes jautājumos.”³³

„Šobrīd šī jautājuma [par nacionālo identitāti] aktualitāte pakāpeniski vispār mainās. Pirmkārt, jauniešus tas vispār neinteresē, viņi – gan krievi, gan latvieši – jūtas kā Eiropas pilsoņi, kuri šodien ir Latvijā, bet rītdien Lietuvā vai Igaunijā.”³⁴

„... nacionālā jeb pilsoniskā identitāte ir intelektuālā konstrukcija, jebkurš sev var to mainīt. Katrs sev var izdomāt jaunu nacionālo identitāti, un ir zināmi brīnišķīgi piemēri, kas tad notiek, piemēram, amerikanizācija.”³⁵

„Dzīvojot šajā zemē, mēs nezinām, kur gribēs dzīvot absolvents. Atvērta ir visa Eiropa, un, paldies Dievam, tas ir liels Latvijas neatkarības iekarojums. Varbūt ne iekarojums, bet sekas, vienalga paldies, ka tā ir noticis. Tas reāli kļūst par mūsu dzīves faktiem. Pat man apkārt, manu kolēģu vidū, kuru bērni mācās ārzemēs. Ziņas no Skotijas, Francijas utt. kļūst mums par ziņām pie kafijas tasītes.”³⁶

²⁸ Žurnālists, intervija krievu valodā, 2010. g.

²⁹ Mediju uzņēmuma pārstāvis, intervija krievu valodā, 2011. g.

³⁰ Kultūras organizācijas vadītājs, intervija latviešu valodā, 2010. g.

³¹ Skolotāja, intervija latviešu valodā, 2010. g.

³² James 1996, 146.

³³ Zinātniskā institūta asistente, intervija latviešu valodā, 2010. g.

³⁴ Mediju uzņēmuma pārstāvis, intervija krievu valodā, 2011. g.

³⁵ Kultūras organizācijas vadītājs, intervija latviešu valodā, 2010. g.

³⁶ Mediju uzņēmuma pārstāvis, intervija krievu valodā, 2010. g.

Saikne ar valsti: līdzdalība

Iepriekš minētajā literatūrā (piemēram, E. Gelnera, Ē. Hobsbauma, P. Džeimsa, N. Eliasa darbos) valsts institūcijas tiek uzlūktas par nozīmīgu faktoru nacionālās identitātes veidošanās procesā. Cilvēki iesaistās valsts institūciju regulētās aktivitātēs, kontaktējas ar valsts institūcijām un ar to starpniecību „abstrahē” un tādējādi aptver savas saiknes ar svešiniekiem. Ē. Hobsbauma skatījumā regulāra un rutinizēta saskarsme ar valsts institūcijām, dzīvošana to noteiktajā vidē pat samērā īsā laikā var radīt identifikāciju ar valsti³⁷.

Daži respondenti bija norādījuši, ka līdzdalība valsts notikumos saistībā ar politisko dzīvi un politiskajām institūcijām veicina nacionālās identitātes veidošanos.

*„Man liekas, ka nacionālās identitātes galvenā vērtība ir līdzdalība tajā, kas notiek. Aktīva vai pasīva. Pasīva ir tā, kas notiek apkārt, pozitīva uztvere. Aktīva līdzdalība ir politikas veidošana.”*³⁸

*„Vērtības nav tik būtiskas. Būtiska ir līdzdalība, vienādas iespējas visiem cilvēkiem un starpkultūru kontakti. Vērtību tuvināšanās notiek caur cilvēku saskarsmi, un piederības sajūta veidojas pret kādu projektu, ja tu pats esi tur piedalījies.”*³⁹

*„Piederība valstij izpaužas, piemēram, vēlēšanās, kad sajūti, ka esi pilsonis un vari vēlēties.”*⁴⁰

Uz līdzdalību balstīta kolektīvā identitāte intervijās netika pieminēta bieži, un tas norāda uz iedzīvotāju zemās politiskās un sabiedriskās līdzdalības problēmu Latvijā. Vienlaikus līdzdalība potenciāli ir veids, kā stiprināt mēs tēlu un veidot to iekļaujošāku, pozitīvāku un pievilcīgāku.

Konstituējošas saites

Termins „konstituējošas saites” (*constitutive attachments*) tiek lietots diskusiju par komunitārisma kontekstā un apzīmē

pieķeršanos objektiem, bez kuriem cilvēks negribētu iedomāties savu dzīvi⁴¹. Šādas saites cilvēks veido, socializējoties no agras bērnības un tiešajos kontaktos ar citiem (jeb „konkrētā kopienā”, P. Džeimsa terminoloģijā). Pieķeršanās materiālie vai nemateriālie objekti var būt tradīcijas, priekšstati par labu dzīvi, valoda, dzīves vide. Konstituējošas saites var pastāvēt konkrētu kopienu līmenī vai var tikt attiecinātas uz nacionālo valsti. P. Džeimss norāda, ka nacionālā apziņa jeb subjektivitāte veidojas, mijiedarbojoties vairākiem integrācijas līmeņiem, piemēram, „krustojoties” konkrētas kopienas apziņai un uz institūcijām balstītai integrācijai. Lai arī teorijā šis jautājums vēl nav izstrādāts, N. Eliasa teorētiskajā perspektīvā var pieņemt, ka konstituējošo saišu ar etnisko grupu stiprums varētu tikt izskaidrots ar etniskās grupas kā izdzīvošanas vienības nozīmi.

Konstituējošo saišu nozīme intervijās tika minēta bieži, it īpaši izteikta tā bija sarunās ar latviešu tautības respondentiem. Uz konstituējošām saitēm tiek norādīts, piemēram, šajā fragmentā:

*„Es esmu izaugusi latviskā vidē, es esmu izaugusi starp latviešiem, un manī tas ir jau no paša sākuma. Man nav tāda jautājuma, kā var būt savādāk. [...] Tā cilvēka veidošanās latviskajā vidē arī ir latviskās vērtības – vai tā ir valoda, vai tā apkārtējā vide, vai tā ir latviskā daba, vai tā ir latviešu mentalitāte. Tas viss ir mans!”*⁴²

Viena respondente, pašvaldības politiķe, šādi raksturoja piederību Latvijai:

*„Ja mēs runājam par pamatnāciju, tad tai piederības sajūta Latvijai ir izteiktāka nekā citu tautību cilvēkiem. Tas ir normāli. Pamatnācijai tas nāk no ģimenes, no paaudzēm, no tā, ka ir svētas visas šīs lietas – valoda, kultūra, tradīcijas u. tml. Citu tautību cilvēki visu to apgūst.”*⁴³

Interesanti, ka respondente citētajā fragmentā lieto vārdu „apgūst” attiecībā uz, viņasprāt, elementiem, kas veido identitāti.

³⁷ Hobsbawm 1994, 86.

³⁸ Vīrietis, pašvaldības iestādes amatpersona, intervija krievu valodā, 2010. g.

³⁹ Pētnieciskā institūta vadītājs, intervija latviešu valodā, 2010. g.

⁴⁰ Skolotāja, intervija latviešu valodā, 2010. g.

⁴¹ Larmore 1992, 74.

⁴² Skolas direktore, intervija latviešu valodā, 2010. g.

⁴³ Sieviete, pašvaldības iestādes amatpersona, intervija latviešu valodā, 2010. g.

N. Eliasa teoriju kontekstā ir atzīstams, ka arī latvieši apgūst latviešu valodu, kultūru un tradīcijas, tikai latviešiem pārsvarā šis apgūšanas process sākas vecuma ziņā agrāk nekā citu tautību pārstāvjiem. Šādām konstituējošām saitēm, kas balstās uz agrīnu socializāciju, ir nozīme emocionālā identifikācijā ar etnisku grupu un (it sevišķi latviešiem) ar Latvijas nacionālo valsti, kurā viņu dzimtā valoda ir institucionāli nostiprināta kā valsts jeb nacionālā valoda un kurā ir vide, kur var piekopt ierasto dzīvesveidu un tradīcijas.

Secinājumi

Latvijas nacionālā identitāte 21. gadsimtā ir veidojusies globālo sociālo procesu kontekstā, un viens no tiem ir līdzsvara starp kolektīvo un individuālo identitāti izmaiņas par labu individuālajai identitātei. Šo tendenci pastiprina tādi globalizācijas procesi to pašreizējās formās kā paātrināta un atvieglota cilvēku, kapitāla un informācijas kustība pāri nacionālo valstu un apgabalu robežām. Intervijas sniedz liecības par to, kā identitāšu līdzsvara izmaiņas atspoguļojas indivīdu subjektivitātē: indivīdi racionāli apzinās savas tiesības un pienākumus pret valsti, robežas starp publisko un privāto, atsevišķos gadījumos ir vērojama „instrumentāla” attieksme

pret valsti, uzsverot tās funkcionalitāti attiecībā pret indivīdu. Respondenti ir apzinājušies priekšrocības, ko dod globalizācija un Latvija kā Eiropas Savienības dalībvalsts, ieskaitot tās, kuras izriet no iespējām brīvi pārvietoties un bagātināt savu kultūras identitāti.

Vienlaikus intervijās var novērot emocionālo saikni ar Latviju. Saskaņā ar N. Eliasa teorētisko pieeju spēcīgākas emocionālās saiknes veidojas ap „izdzīvošanas vienībām”. Valsts mūsdienās joprojām pilda svarīgas izdzīvošanas vienības funkcijas. Procesī, kas norisinās valstī, kļūst par pamatu nacionālās apziņas veidošanai. Viens no šī procesa nosacījumiem ir „institucionālā integrācija” jeb, izmantojot intervijās respondentu lietoto terminu, līdzdalība, kas ļauj abstrahēt un apzināt teritoriālās un kultūras saiknes ar svešiniekiem. Vēl viens faktors, kas ir saskatāms intervijās, ir „konstituējošas saites” ar Latviju – ar dabu, vidi, kurā var piekopt ierasto dzīvesveidu, ar valodu, tradīcijām un zemi, kurā jūtama saikne ar iepriekšējām paaudzēm.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācības pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

VĒRES

- Durkheim, E. (2005) *Professional Ethics and Civic Morals*. London : Routledge.
- Elias, N. (1978) *What is Sociology?* London : Hutchinson.
- Elias, N. (1991) *The Society of Individuals*. New York : Continuum.
- Gellner, E. (1996) *Nations and Nationalism*. New York : Cornell University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1994) *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Holmes, S. (1984) Liberalism for a World of Ethnic Passions and Decaying States. *Social Research*, 61, 3.
- Holmes, S. (1993) *The Anatomy of Antiliberalism*. London : Harvard University Press.
- Holmes, S. (1995) *Passions and Constraint*. Chicago : University of Chicago Press.
- Holmes, S.; Larmore, C. (1982) Translator's introduction. Luhmann, N. *The Differentiation of Society*. New York : Columbia University Press.
- James, P. (1996) *Nation Formation*. London : Sage.
- Kaspersen, L. B.; Gabriel, N. (2008) The importance of survival units for Norbert Elias's figurational perspective. *The Sociological Review*, 56, 3.
- Kohn, H. (1946) *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. NY : The Macmillan Company.
- Larmore, C. (1992) *Patterns of Moral Complexity*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Luhmann, N. (1985) *A sociological theory of law*. London : Routledge & Kegan Paul.
- Walzer, M. (1984) Liberalism and the Art of Separation. *Political Theory*, 12, 3.

NACIONĀLĀS UN KULTŪRAS IDENTITĀTES KRUSTCEĻOS: LATVIJAS KRIEVU MINORITĀTES PAŠREFLEKSĪJAS PIEREDZE (1991–2011)

Nadežda Pazuhina, Dr. art. – beigusi Latvijas Kultūras akadēmiju, mākslas zinātņu doktora grāds piešķirts par promocijas darbu *Latvijas vecticībnieku kultūras prakses: 20. gadsimta pieredze* (2007), monogrāfijas *Kulturpraktiken der russisch-orthodoxen Altgläubigen Lettlands. Erfahrungen von Stabilität und Wandel in priesterlosen Gemeinschaften (1920–1939 und 1991–2006)* (2009) autore. Docē Baltijas Starptautiskajā akadēmijā (kopš 2000), LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece (kopš 2009). Pētniecisko interešu loks: vecticībnieku kultūra Latvijā un Baltijā, krievu minoritātes vēsture Latvijā, mūsdienu reliģiskās un kultūras prakses, metodoloģiskās pieejas kultūras pētījumos. Vairāk nekā 20 rakstu autore zinātisko rakstu krājumos, kas izdoti Latvijā, Vācijā, Čehijā un Krievijā.

Raksturvārdi: nacionālā identitāte, kultūras identitāte, minoritāte, kultūrtelpa, kultūras atmiņa, kultūras pieredze.

Tēmas formulējumā uzsvērtais skatu punkts uzmanības centrā izvirza problēmu, kas pagaidām nav skaidri izgaismota nedz zinātniskajos pētījumos, nedz arī sabiedriskajās diskusijās. Pētnieciskā projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* ietvaros veiktās ekspertu intervijas¹ parādīja, ka latvieši un mazākumtautību pārstāvji nacionālās identitātes jēdzienu izprot atšķirīgi un viens no aspektiem, kas šajās grupās tiek interpretēti dažādi, ir kultūras dimensija. Sabiedrības integrācijas jaunās koncepcijas apspriešanas kontekstā pēdējos

divos gados arvien biežāk pievērš uzmanību kultūrai kā iespējamam vienojošajam faktoram. Kultūru uztver arī kā telpu, kurā ir iespējama dažādu tradīciju harmoniska līdzāspastāvēšana ar nosacījumu, ka šajā telpā tiks ievērota savstarpēja cieņa un iecietība, kā arī zināma vienprātība par noteiktām kopējām vērtībām². Sekojot šīm diskusijām, nācās konstatēt, ka jautājums par kultūras identitātes apziņu, šķiet, nav pievilcīgs apspriešanai, pirmām kārtām, pašu mazākumtautību, šajā gadījumā – krievu, aprindās. Vai, izņemot krievu valodu, Latvijas krievus vieno kāda kopīga kultūras pieredze? Un vai ar kopīgu saskarsmes valodu pietiek, lai rastos kultūras vienotība? Ar kādu kultūras telpu sevi identificē Latvijas krievi vai – kādu kultūras pieredzi viņi uzskata par „savu”? Šim jautājumam ir divas interesantas perspektīvas: krievu minoritātes pieredzes apzināšana starpkaru Latvijā un mūsdienu krievu kopienas integrācija Latvijas sabiedrībā. Ņemot vērā to, ka „starpkaru” un „pēckara” Latvijas krievu kopienas

¹ Ar terminu „ekspertu intervija” socioloģijā apzīmē vienu no kvalitatīvo pētījumu metodēm. Ekspertu intervija paredz interviju ar cilvēku, kuram ir pieredze un speciālas zināšanas kādā jomā, kas ir svarīga pētījumā izvirzītā mērķa sasniegšanai. Par ekspertu socioloģiskā pētījumā ir uzskatāms jebkuras jomas pārstāvis, kurš ir izvēlēts saskaņā ar pētījumā formulētajiem kritērijiem.

² Sk., piem., Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam. Rīga, 2011.

būtiski atšķiras, tomēr ir svarīgi saprast, kā (un vai) šajā grupā tiek apzināts jautājums par kolektīvo identitāti, it īpaši tādēļ, ka mūsdienu krievu minoritāte Latvijā ir ļoti neviendabīga. Atšķirības ir gan sociālajā statusā, gan politiskajos uzskatos, gan reliģiskajā pārliecībā, gan pat etniskajā izcelsmē – par to liecina daudzkārt diskutētais jautājums par „krieviem” un „krievvalodīgajiem”.

Izteiktie jautājumi tiks aplūkoti, balstoties uz pētījuma gaitā pierakstītajām ekspertu intervijām³ ar tā saucamajiem viedokļu līderiem⁴. Saskaņā ar raksta tēmu pamatā tika analizētas aptaujāto krievu tautības iedzīvotāju atbildes, galveno uzmanību pievēršot tiem jautājumiem, kuri atspoguļo kultūras pieredzes nozīmi grupas identitātes apzināšanas procesā. Eksperti bija dažādu paaudžu (vecumā no 30 līdz 70 gadiem), profesiju (izdevēji, žurnālisti, mācītāji, skolotāji, mākslinieki, uzņēmēji), kā arī reliģisko un sabiedrisko organizāciju pārstāvji, vīrieši un sievietes. Aptaujāto cilvēku viedokļi atsevišķos gadījumos veicināja pievēršties publikācijām periodikā un citiem materiāliem, kuros atspoguļojas nacionālās un kultūras identitātes tematika.

Kultūras identitātes jēdziens

Tēmas formulējumā pieteiktais kultūras identitātes jēdziens šajā rakstā tiek ieviests, apzinoties paša jēdziena problemātisko raksturu – tā saturiskās robežas ir visai nenoteiktas. Neraugoties uz to, pēdējā desmitgadē šo terminu bieži izmanto pētnieki gan Rietumeiropā un Centrāleiropā, gan arī Latvijā, galvenokārt starpdisciplināros pētījumos, kuru problemātika ir saistīta ar kultūras

socioloģiju un kultūras antropoloģiju⁵. Neskaidrā kultūras identitātes jēdziena izmantošana ir attaisnojama ar nepieciešamību noteikt un aprakstīt kādu īpašu grupas (kopienas) vai indivīda pieredzi, distancējoties no psiholoģijā, socioloģijā un politoloģijā jau „apgūtajiem” identitātes veidiem (personīgā, kolektīvā, profesionālā, etniskā, nacionālā identitāte utt.). Nacionālā identitāte politoloģisko pētījumu ietekmē tiek saistīta ar pilsonisko identitāti, ar piederības izjūtu un lojalitāti valstij, bet kultūras identitāte balstās uz citu pieredzi – uz indivīda saikni ar „savu” pagātni (ar senču paaudzēm) un „savām” ierastajām kultūras praksēm tagadnē. Tā saucamais pragmatiskais pagrieziena (*pragmatic turn*) sociālajās zinātnēs 20. gs. 60.–70. gados priekšplānā izvirzīja prakses jēdzienu, ar kuru savos zinātniskajos uzskatos atšķirīgi autori (Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*)⁶, Mišels de Serto (*Michel de Certeau*)⁷, Klifords Ģirts (*Clifford Geertz*)⁸, Teodors Šackis (*Theodore R. Schatzki*)⁹ u. c.) centās raksturot „nerakstītus” noteikumus un kolektīvās normas, kas sabiedrībā, grupā vai kopienā veido tai „pieņemamus skaidrojumus”, „nozīmīgus faktus”, „vispārpieņemtas nozīmes”. Citiem vārdiem, runa ir par ierastām un tādēļ arī ikdienas situācijās nepamanāmām darbībām, kuras lielākoties ir sociālās rīcības pamatā. Tieši šīs idejas – par prakšu „fona raksturu”, par to spēju paust ne līdz galam racionalizētus priekšstatus – ietekmēja mūsdienu kultūras identitātes pētījumus. Vispārinot, ar kultūras identitāti tiek saprasta indivīda vai grupas piederības izjūta noteiktas kopības pieredzei, kas ietver kā valodas aspektu un reliģiskos priekšstatus, tā arī ētiskas normas, paražas, tradīcijas un kopumā – pasaules ainu, fenomenoloģijas terminoloģijā – dzīves pasauli (*Lebenswelt*).

Kultūras identitātes jēdziena izpratni vienmēr ietekmē pētnieka teorētiskā pieeja un pētījuma mērķi. Kopumā ir izšķiramas

³ Interviju digitālie ieraksti un atšifrējumi rakstu formā atrodas Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta arhīvā.

⁴ Viedokļu līderi – socioloģijā ar šo terminu apzīmē cilvēkus, kuru viedoklis būtiski ietekmē citu cilvēku (arī kādas sociālās grupas) viedokli; komunikācijas teorijā par viedokļu līderi sauc vidutāju starp plašsaziņas līdzekļiem un savu sociālo grupu. No viņa ir atkarīgas sniedzamas informācijas atlase un interpretācija. Sk. Enciklopedija socioloģijai. Pieejams: <http://dic.academic.ru/contents.nsf/socio/>.

⁵ Sk., piem., Meyer 2002; Terkessidis 2010; Kultūras identitātes dimensijas 2011.

⁶ Bourdieu 1979; Burdjē 2004.

⁷ Certeau 1988.

⁸ Geertz 1993.

⁹ Schatzki 2002.

divas konceptuāli pretējas pieejas kultūras identitātes, kā arī paša kultūras jēdziena definīcijās. Pirmo nosacīti var apzīmēt par esenciālisma pieeju, kurā tiek runāts par „kultūras gēniem”, kultūras pieredzes ontoloģisko raksturu, tradīcijām, kuras atspoguļo īpašu garīgu pieredzi un garīgu kopību, kas veido personības vai grupas kultūras identitātes pamatu. Otrā ir veidojusies sociālā konstruktīvisma metodoloģijas ietekmē. Šī pieeja kultūras identitāti saprot kā dažādu prakšu kopumu, kuru atsevišķi indivīdi uztver un īsteno sociālajā saskarsmē kā vienu no komunikācijas un pašidentifikācijas instrumentiem. Esenciālisma pieeja paredz drīzāk filozofiski apcerosu, bet konstruktīvisma pieeja – socioloģiski antropoloģisku skatījumu uz kultūras identitātes problēmu. Tomēr abos gadījumos kultūras identitātes jēdziena saturs ir atkarīgs no pētījuma teorētiskā vispārinājuma līmeņa.

Skatu punkts, no kura tiek analizētas ekspertu intervijas šajā rakstā, ir tuvāks konstruktīvisma pieejai: aptaujāto atbildēs uzmanība pievērsta tam, kā viņi racionalizē savu izpratni par kultūras pieredzi, kura atšķir krievus vai krievvalodīgos no latviešu sabiedrības daļas, vai vispār šīs atšķirības tiek apzinātas kā kultūras, nevis kā lingvistiskas vai politiskas atšķirības.

Citādība kā kvalitāte: pozitīva un negatīva pieredze

Ekspertu intervijas ar drukāto un elektronisko periodisko krievu izdevumu izdevējiem un redaktoriem iezīmēja dažas tēmas, kas ir saistītas ar Latvijas krievu kopienas pašuztveres īpatnībām. Aptaujāto secinājumi balstījās gan uz atgriezenisko saiti ar lasītājiem, gan uz krievu auditorijā populāro Latvijas elektronisko plašsaziņu līdzekļu (ziņu portāli *Delfi.lv*, *Telegraf.lv* u. c.) lasītāju komentāru analīzi. Pirmkārt, gandrīz visi aptaujātie atzina, ka Latvijas krievi pragmatiski saista sevi vairāk ar Latviju nekā ar Krieviju, katrā gadījumā par to liecina viņu izvēle palikt Latvijā. Intervijās izskanēja arī tas, ka Latvijas krievi atšķiras no Krievijas krieviem – gan domāšanā, gan valodā, kurai ir savas lingvistiskās īpatnības, jo krievu valodai Latvijā piemīt

zināms konservatīvisms salīdzinājumā ar valodas situāciju Krievijā. Norāde uz šādām īpatnībām ir kļuvusi gandrīz par pašsaprotamu lietu, tomēr reti kad tiek precizēts, kas vēl bez patiesi pastāvošām lingvistiskām atšķirībām ir tas, kas rada šo atšķirīgo domāšanas veidu. Pārrunās tika paskaidrots, ka tie ir salīdzinoši liberālāki uzskati un citas kultūras vai citas mentalitātes izpratnes pieredze, prasme atrast vairāk vai mazāk veiksmīgu kompromisu starp saviem ikdienas dzīves ieradumiem (dabiskiem pašu acīs) un noteikumiem, kas no tiem atšķiras¹⁰.

Šajā kontekstā jānorāda, ka viena no problēmām, kuru Latvijas krievi izjūt kā šķērslī savas kultūras identitātes paušanā, ir paaugstināts jūtīgums pret kultūras politizācijas mēģinājumiem. Pat analītiskajā līmenī, nerunājot jau par sadzīves pieredzes līmeni, ir visai sarežģīti novilkt robežu starp krievu kultūru un Krieviju kā politisko spēlētāju – interese par krievu kultūru ne vienmēr nozīmē Krievijas politisko interešu lobēšanu. Daļa latviešu sabiedrības saprot un pieņem interesi par krievu kultūras mantojumu (latviešu teātros tiek iestudēta krievu klasika, koncertos skan krievu komponistu skaņdarbi utt.), bet attiecībā uz krievu kopienas pastāv kārdinājums tai aizrādīt, ka tā apzināti ignorē latvisko kultūrtelpu. Šāds kārdinājums daļēji ir pamatots. Ekspertu intervijās vairākkārt tika minēts, ka krievvalodīgajiem piemīt politiskās nepilnvērtības sajūta, kas ir drīzāk emocionāla nekā racionāli izprasta un dažiem ir pārvērtusies principiālā pozīcijā. Šī sajūta diezgan spēcīgi ietekmē krievu „opozicionāro garu” attiecībā uz politisko eliti un neapzināti tiek pārcelta arī uz latviešu kultūru, kura patiesībā nemaz nav tik labi zināma (un atvērta) krieviem.

Kultūras pašnoteikšanās nepieciešamība Latvijas krieviem ir radusies jau 20. gs. 90. gadu sākumā, kad jaunajā politiskajā situācijā parādījās robeža starp „titulnāciju” un

¹⁰ Piem., intervijas ar Alekseju Šeiņinu (pie-rakstījusi N. Pazuhina 26.10.2010.) un Dmitriju Sumarokovu (pierakstījusi N. Pazuhina 09.04.2011.).

„krievvalodīgajiem”¹¹. Grūtības bija tāpēc, ka „krievvalodīgie” ne vienmēr bija etniskie krievi un bieži vien nepavisam nesaistīja sevi ar krievu kultūru. Stingri ņemot, arī pašā Krievijā „krieviskuma” un „krievu kultūras” apzināšana pretnostatījumā „padomju” un „padomiskumam” notika aptuveni tajā pašā laika posmā, lai gan, protams, šis process Krievijā norisinājās citā kultūrsociālā situācijā. Daudzas Latvijas krievu biedrības 90. gados, it kā atbildot uz latviešu saliedētību ap savām kultūras saknēm, centās atrast savu kopējo „augšni”, kas varētu aizvietot ideoloģisko bāzi, kura sabruka reizē ar valsti, kas to radīja. Kultūras identitātes meklējumu process norisinājās paralēli politiskās pašnoteikšanās procesam, kas bija diezgan sāpīgs un, šķiet, nav pabeigts vēl šodien¹².

Analizējot krieviski runājošo aptaujāto atbildes, ir iespējams formulēt galvenās tēmas, kuras liecina par spriedzi gan attiecībā uz krievu pašidentitāti, gan krievu kopienas attiecībās ar latviešu kopienā. Tas savukārt ir saistīts ar krievu kopienas zināmu atsvešināšanās sajūtu, kas vienlaikus saistās ar mēģinājumiem definēt savu vietu un piederības sajūtu Latvijai.

Viena no nopietnākajām tēmām ir jautājums par kultūras atmiņu, precīzāk, par tā saucamajām kultūras atmiņas figūrām (*Erinnerungsfiguren*¹³) attiecībā uz 20. gs. otrās

pusēs vēsturi, kas lielākai sabiedrības daļai ir kopīga. Latviešu plašsaziņas līdzekļos par gandrīz neapstrīdamu faktu tiek uzskatīta krievu minoritātes vienprātība attiecībā uz tās (pozitīvo) attieksmi pret padomju laika posmu – līdz pat izplatīto terminu „okupanti” un „piektā kolona” plašai lietošanai publikācijās. Tomēr pašā krievu minoritātē šādas vienprātības nav, tāpēc kopienā pastāv zināma spriedze, lai gan atšķirīgie jaunākās vēstures redzējumi skaļi tiek pausti visai reti. Iespējams, padomju laika vēstures nopietna izvērtējuma trūkums ir viena no iespējām, kas tika palaista garām un būtu varējusi veicināt krievu saliedēšanos ar latviešu sabiedrības daļu Latvijas traģiskās vēstures līdzpārdzīvošanā. Oficiālajā vēstures diskursā par 1941. un 1949. gada deportācijām tikpat kā netiek runāts par to, ka upuri bija ne tikai etniskie latvieši, bet arī citu etnisko grupu pārstāvji.

Pats kultūras atmiņas apjoms krievu kopienai ir ļoti nevienmērīgs. Izmantojot Aleidas Asmanes terminoloģiju, jāsecina, ka lielākoties tā ir „sociālā atmiņa”, kas saglabājas vienas paaudzes dzīves laikā un aptver aptuveni 80 gadu ilgu laika posmu¹⁴. Tādēļ skaidrs, ka šīs atmiņas sāpīgākos punktus var viegli aizskart un provocēt asu pretreakciju, piemēram, aktualizējot „pretrunīgos” datumus plašsaziņas līdzekļos, tādējādi turpinot uzturēt spriedzi pretēji noskaņotās auditorijas daļās¹⁵.

Ar kultūras atmiņu un kultūras identitāti tiešā veidā ir saistīts jautājums par krievu minoritātes „autohtono” klātbūtni mūsdienu Latvijas teritorijā, ilgi pirms Krievijas impērijas vai Padomju Savienības robežu noteikšanas. Vecticībnieki kā „vietējie” krievi nav vienīgā šāda grupa. Tiek mēģināts atrast etimoloģiskus pierādījumus tam, ka pareizticība un krievu (slāvu) kultūra šajā teritorijā pastāvējusi jau kopš viduslaiku tirdzniecības kontaktiem ar vietējiem iedzīvotājiem,

¹¹ Latvijas krievu pašnoteikšanās problēma atspoguļojas arī grupas pašnosaukumā. 90. gadu sākumā krievu plašsaziņas līdzekļi centās ieviest aprītē vārdu „latvijec” kā etniski neitrālu Latvijas iedzīvotāja apzīmējumu, tomēr šis vārds joprojām nav īsti iesakņojies. Publikācijās krievu valodā tā lietošana galvenokārt ir atkarīga no redaktora lēmuma. Plašsaziņas līdzekļos lielākoties tiek izmantoti neitrāli aprakstošie termini „Latvijas iedzīvotājs” vai „Latvijas pilsonis” (ja ir jāuzsver šis statuss), tie kopumā sakrīt ar latviešu analogiem. Citu iemeslu dēļ mūsdienu latviešu valodā tā arī nenostiprinājās vārds „latvis”, kuru varētu lietot kā etniski neitrālu apzīmējumu.

¹² Par krievu minoritātes pašnoteikšanās un atzīšanas problēmām sk. Apine 2010; Ethnicity 2010.

¹³ Termins, kuru izmanto Jans un Aleida Asmani (*Jan Assmann, Aleida Assmann*), lai raksturotu veidu, kā kāda grupa „atceras” savu pagātņi,

veidojot priekšstatu par sevi un nostiprinot piederības izjūtu savai grupai. Atmiņu figūras veidojas kā pieredzes un tās apjēgšanas spēle, iesaistot reālus notikumus, vietas, personības vienotā grupas akceptētā „stāstījumā”. Sk. Assmann 2006.

¹⁴ Assmann.

¹⁵ Par to sk. Karojošā piemiņa 2011.

pierādījumi tam tiek meklēti arheoloģiskos un lingvistiskos artefaktos (t. s. slāvīskos aizguvumos latviešu valodā)¹⁶. Daudzi aptaujātie uzsver, ka pievēršanās etnisko minoritāšu vēsturei Latvijā bija saistīta ar noteiktu opozīciju latviešu politikajai elitei, kura nesteidzās atzīt minoritāšu vienlīdzību pirmkārt politikas jomā. Paradoksāli, bet, tieši pateicoties pētījumiem un „savas” vēstures (Latvijā) atpazīšanai, Latvijas krievu kopiena konstruēja savu piederību šai kultūrģeogrāfiskai telpai. Piemiņas vietas, vēsturiskās personības, notikumi, kuri ir saistīti ar Latvijas teritoriju, – šādu vēsturi lielākā krievvalodīgo daļa nezināja un droši vien joprojām zina pārāk maz. Tieši tas arī nosaka „atmiņas figūru” atšķirības mēģinājumos atrast kopīgu kultūrsociāli nozīmīgu pagātni. Vecākā gadagājuma aptaujātie (50–60 gadus vecie) ļaudis šādu etniskuma izpratni krievu kopienā vērtē kā reakciju uz viņu izspiešanu no politikas, bet gados jaunākie (30–40 gadus vecie) pārrunu dalībnieki mēģinājumus konstruēt kopīgo kopienas vēsturi vērtē neitrāli. Turklāt viņi uzskata, ka folkloras tradīcijas, kuras cenšas kopt dažas kultūras biedrības, kopumā netiek atpazītas kā saprotams kultūras identitātes pamats. Krievu tautības jaunā un vidējā paaudze lielākoties pieskaita sevi pie pilsētniekiem, kuru dzīves un domāšanas veids sen vairs nav saistīts ar tradicionālo kultūru. Līdz ar to ir vērojama vēl viena tendence, kura raksturo kultūras pieredzes atšķirības ne tik daudz starp dažādām etniskajām grupām, cik starp dažādām paaudzēm. Pilsētnieka dzīvesveids, kas ir uztverams kā dabisks savas un senču biogrāfijas fakts, ietekmē arī kultūras identitātes veidošanās procesu. Pilsētas (it īpaši lielās) ikdienā nepieciešamās sociālās un kultūras prakses atšķiras no laucinieku pieredzes. Pārdomas rosina jautājums par to, vai un kādā mērā urbānā vide neitralizē etniskās atšķirības.

Jautājums par „dzimto” ģeogrāfisko vai kultūrģeogrāfisko telpu (pilsēta/lauki) intervijās vairākkārt parādās kā atsevišķa tēma. Aptaujātie uzsver, ka krievu iedzīvotāju lielākā daļa dzīvo pilsētās un ir pilsētas kultūras

nesēji, un pilsēta ir principiāli atvērta daudzveidīgām kultūras praksēm un ir mazāk orientēta uz tradicionālu dzīves iekārtu nekā laucinieku dzīvesveids. Tas tiek skaidrots arī ar to, ka lielākoties krieviem nav „savu lauku” Latvijā, t. i., radnieku laukos, turpretī latviešiem lauki nozīmē ciešu saikni ar savu zemi. Turklāt šī saikne saglabājas pat pilsētniekiem, kuri laiku pa laikam aizbrauc pie radiem uz laukiem – parasti ne tikai, lai kopīgi svinētu svētkus, bet arī lai kopīgi apstrādātu zemi vai vāktu ražu¹⁷.

Šajā sakarā jāpiemin vēl viens šīs tēmas atzars – par saikni ar savu zemi liecina attieksme pret kapsētām¹⁸. Pēdējā desmitgadē krievu plašsaziņas līdzekļi arvien biežāk pievērš uzmanību tam, ka kapsētas ir sava veida pierādījums dažādu kultūru klātbūtnei šajā zemē. Rūpīga attieksme pret kapiem, to kopšana ir pienākums ne tikai mirušo piemiņas priekšā, bet arī dzīvo priekšā. Iespējams, te varētu runāt par latviešu kapu kultūras ietekmi uz krievu kopienas pieredzi. Tomēr nenoliedzami cieņa pret mirušajiem un kapu kopšana ir arī mēģinājums atjaunot kopīgās pagātnes nozīmīgumu ar regulāru pievēršanos tai, kaut vai ar parastu fizisku darbību. Tas, ka tas notiek regulāri un pastāvīgi, nevis tikai par godu svarīgam piemiņas datumam, acīmredzot ir būtiskākais faktors, kas padara šādus pieskārienus vēsturei par personīgas biogrāfijas faktu. Kapu kultūras apzināšanā var iesaistīt arī jaunāko paaudzi, liekot tai izjust savu iesaņotību šajā zemē emocionālā pārdzīvojuma līmenī. Rīgā par tādu piemēru kļuviši Pokrova kapi, kuru vēsture aizsākās jau 18. gs. beigās. Ievērojamie kultūras darbinieki un garīdznieki, kas ir apglabāti šajos

¹⁶ Sk., piem., Infant'ev 1997, 90–136; Infant'ev 2007.

¹⁷ Sal. citātu: „Latvijā ir raksturīga viensētas izjūta, viensēta, kas sapulcina visu saimi, bet notur distanci no citas. Pilsētā ir mikrorajoni, tie, manuprāt, pilnīgi iznīcina sajūtu, ka ir saikne ar saknēm...” („Dlja Latvii harakterno oščušenie hutora, kotoryj sobiraet vsju sem'ju, no deržit distanciju ot drugoj. V gorode – mikrorajony, oni naproč', po-moemu, vybivajut oščušenie svjazi s kornjami...”) Intervija ar Olgu Proskurovu-Timofejevu (pierakstījusi N. Pazuhina 05.04.2011.).

¹⁸ Par telpas izpratni kultūras prakšu perspektīvā sk. Certeau 1988, 179–187, 197–208.

kapos, ir senas, pirmspadomju vēstures daļa, kura nešķiet tik politizēta un tādēļ ļauj lepotos ar to bez sirdsapziņas pārmetumiem¹⁹.

Daloties domās par krievu kopienas saliedēšanās faktoriem, daudzi aptaujātie norādīja izglītību dzimtajā valodā. Lai gan izglītību dzimtajā valodā kopā ar padziļinātu latviešu valodas apguvi par optimālo modeli uzskata gandrīz visi aptaujātie, tomēr tieši šis jautājums jau divas reizes jaunākajā Latvijas vēsturē kļuvis par strīdu iemeslu un izraisījis protesta akcijas²⁰. Daži interviju dalībnieki uzskata, ka tieši izglītības jautājums saliedēja krievu kopienas Latvijā un mobilizēja to, lai aktīvāk paustu savas pozīcijas.

Acīmredzot nav nejaušība, ka visintensīvāk refleksijs par savu kultūras identitāti notiek tieši izglītības kontekstā. Izglītība, izprasta nevis kā izglītības līmenis, bet kā cilvēka inteliģences pakāpe, ir cieši saistīta ar to, kā veidojas indivīda piederības izjūta kādai konkrētai kultūrai, viņa apzināta attieksme pret kultūras pieredzi, mantojumu un vērtību orientieriem. Šajā gadījumā kultūras pieredze nav reducējama tikai uz kādas vienas etniskās grupas kultūras mantojumu, lai arī tas varētu būt nozīmīga individuālās pieredzes sastāvdaļa. Starpkaru periodā Latvijā darbojās dažādas krievu kultūras biedrības, kuras par galveno mērķi izvirzīja krievu iedzīvotāju „apgaismošanu” (izglītošanu). Kā piemēru minēšu kaut vai vienu no tālaika ietekmīgākajām organizācijām – „Rīgas krievu izglītības biedrību” (*Rižskoe russkoe prosvetitel'skoe obščestvo*), dib. 1926. gadā. Tās priekšsēdētājs līdz pat 1940. gadam bijis Jelpidifors Tihonickis (*Elpidifor Mihajlovič Tihonickij*, 1875–1942).²¹ Kaut gan biedrības locekļu

skaits nebija liels (1938. gadā – 170 cilvēku), tieši pateicoties viņu pūlēm, Latvijā ik gadus tika organizēta Krievu kultūras diena – svētku sarīkojums, kas kopš 1924. gada norisinājās gandrīz visās valstīs, kur pēc padomju varas nostiprināšanās Krievijā patvērumu atrada krievu emigranti. Pateicoties biedrības kontaktiem, uz Rīgu ar lekcijām brauca ievērojami zinātnieki, filozofi, teologi no t. s. krievu emigrācijas: 20.–30. gados Rīgu apmeklēja vēsturnieks A. Kizeveters (*Kizeveter*), filozofi S. Franks (*Frank*), V. Zeņkovskis (*Zen'kovskij*), I. Iljins (*Il'jin*), N. Berdjajevs (*Berdjaev*), valodnieks S. Zavadskis (*Zavadskij*). Iespējams, pagaidām joprojām nav novērtēta intelektuālās krievu emigrācijas loma Latvijas krievu kultūras dzīvē starpkaru periodā. Šajā laika posmā krievu emigranti-intelektuāļi centās akumulēt pirmsrevolūcijas Krievijas kultūras pieredzi un ar kultūras biedrībām, ar izglītības darbu centās saglabāt šīs Krievijas „lauskas” cerībā kādreiz atgriezties dzimtenē. Taču Latvijas krievu vairākums starpkaru posmā tomēr nebija emigranti šā vārda tiešajā nozīmē un, tāpat kā šodien, inteliģences slānis, kas apzinājās savu kultūras misiju, bija visai plāns. Tādēļ pārdomās par kultūras identitāti nav jāaizmirst par tām izmaiņām, kuras notika ne tikai politikā, bet arī sabiedrības dzīvē kopumā. Tā, piemēram, būtu jāņem vērā mūsdienu izklaides industrija loma – tās produkcija ir daudz pieprasītāka nekā izglītojošie pasākumi.

Daudzu aptaujāto atbildēs izskanēja doma, ka Latvijas ģeogrāfiskā tuvība Krievijai nosaka Latvijas krievu patērējošo attieksmi pret krievu kultūru. Regulāras profesionālo Krievijas mākslinieku viesizrādes dod iespēju klātienē sekot gan augstās kultūras notikumiem, gan arī popkultūras produkcijai. Par savu tiek uzskatīta ne vien (un ne tik daudz) klasiskā 19. gs. krievu kultūra, bet arī padomju laika popkultūra, kura ir tuva un pazīstama no filmām un dziesmām. Svarīga nozīme ir arī arvien plašākām iespējām pieslēgties pasaules tīmekļa videi, kura sniedz ikvienam datora lietotājam vienādas iespējas piekļūt

¹⁹ Par šīs kapsētas vēsturi sk. Pokrovskoe kladbišče 2004.

²⁰ 2003.–2004. gadā notika protesti pret mazākumtautību skolu reformu, kas paredzēja pāreju uz latviešu valodu kā mācību valodu mazākumtautību vidusskolās, 2011. gadā iniciatīva vākt parakstus referendumā atbalstam par mācībām visās valsts skolās tikai latviešu valodā izraisīja pretēju iniciatīvu – parakstu vākšanu referendumā atbalstam par krievu valodas statusu Latvijā.

²¹ Biedrības galvenais uzdevums bija „cīņa ar krievu tautas masu kultūras atpalcību”. Sk.

Feigmane 2000.

jebkurai informācijai neatkarīgi no viņa mītnes vietas un etniskās izcelsmes.

Spriedumos par radošo pašizpaušmi kultūrā interviju dalībnieki atzina, ka jaunradei dzimtajā valodā vairāk iespēju ir Krievijas kultūras telpā, jo tieši tur notiek intensīva dzīve un no turienes tiek sagaidīta arī atbildes reakcija. Latvijas krievu kopiena šajā ziņā atgādina kultūras provinci vai emigrantu kopu²². Cita situācija ir vizuālajā mākslā un mūzikā, jomās, kurās valodas identitāte nav izšķiroša jaunradei. Latvijas Mākslas akadēmijas rektora Alekseja Naumova vārdiem raksturojot šo situāciju, „*jo vairāk dažādības mākslā, jo labāk*”²³. Mūsdienu kultūra šajā ziņā ir vieta, kur satiekas dažādas pagātnes pieredzes. Turklāt šīs pieredzes netiek politizētas, bet tiek apgūtas estētiski un intelektuāli. Šāda pagātnes racionalizācija ir viens no kultūras identitātes apzināšanas veidiem.

No konstruktīvisma pozīcijām identitāte tiek saprasta kā diskursīva konstrukcija, kura veidojas, nosakot „savu” iepretī „citam”. Latvijas situācijā šim procesam ir spoguļveida raksturs – daļa latviešu konsolidējas ap valodu un savu vēstures izpratni, paužot savu principiālo atšķirību no nelatviešiem, savukārt krievu auditorijā, no vienas puses, tiek aktualizēti nozīmīgi kultūras notikumi, biogrāfijas, vietas, kas iezīmē krievu kultūras telpu Latvijā, no otras puses, ir jūtama vēlēšanās rehabilitēt savu pagātni un uzsvērt savu piederību klasiskajai krievu kultūrai, kuras vērtības ieguvušas atzinību arī latviešu sabiedrībā.

Kultūras identitāte kā izvēle

Par spīti zināmām grūtībām un pretrunām Latvijas krievu identitātes raksturojumā, pati krievu minoritāte, it īpaši jaunieši, kultūras identitātes tēmu neuzskata par aktuālu. 20.–21. gs. mijā arī Latvijas sabiedrībā arvien redzamāk iezīmējās pavērsiens attiecībā uz kultūras jomas izpratni – no aksioloģiskās pieejas kultūrai uz patērniecisko pieeju.

²² Intervija ar Dmitriju Sumarokovu (pierakstījusi N. Pazuhina 09.04.2011.).

²³ Intervija ar Alekseju Naumovu (pierakstījusi N. Pazuhina 12.04.2011.).

Saskaņā ar pirmo kultūra neokantiešu ietekmē tika aplūkota kā sociāli nozīmīgu vērtību joma, kurā esamība iegūst jēgu, bet otrā pieeja ir orientēta uz kultūras industrijas piedāvātā iekārojamā „produkta” izvēli un patērēšanu. Tā, piemēram, krievu jaunatne ignorē krievu sabiedrisko organizāciju pasākumus, kas vērsti uz klasiskās kultūras pašmāju interpretāciju. Tie, kuriem ir interese par krievu kultūru, drīzāk izvēlas lasīt grāmatas, skatīties filmas, sekot teātra iestudējumiem Krievijā – tīmeklis ļauj katram individuāli veidot savu kultūras telpu, kurai var būt (bet var arī nebūt) etniskais akcents. Ar sociālo tīklu palīdzību jaunieši viegli atrod sarunu biedrus un pievienojas virtuālām domubiedru grupām, kurās var brīvi un nepiespiesti dalīties domās, turpretim, meklējot kontaktus ar sabiedriskajām organizācijām un piedaloties to darbībā, jāuzņemas personiskā atbildība par kāda konkrēta pasākuma veiksmēm vai neveiksmēm.

Kopumā lietderīgums, kas mūsdienās ir izšķirošais kritērijs ikdienas dzīvē, ir jūtams arī attiekmē pret kultūru. Iespējams, Latvijas krievi, it īpaši jaunā paaudze, tieši tādēļ tik viegli pamet Latviju, aizbraucot labākas dzīves meklējumos, ka nebaidās no pielāgošanās problēmām svešumā un uzskata tās nevis par kultūras, bet par sociālām barjerām, kuras principā ir racionāli pārvaramas. Latvijā viņiem nav tādas kultūras vides, kura sniegtu „kultūras sakņu” sajūtu. Iespējams, ka globalizētajā pasaulē tā ir priekšrocība. Aizdomas izraisa tikai tas, ka vajadzība pēc kultūras pieredzes, garīgās izaugsmes tiek viegli iemainīta pret kultūras produkta patērēšanu, kas neparedz iekšējus meklējumus un pārdomas. Šādas iemaņas tad atrofējas, un tieši tas noved pie kultūras dažādības zuduma. Atšķirību mazināšanās notiek nevis dialoga un mijiedarbības dēļ, bet savstarpējās vienaldzības dēļ, kas labākajā gadījumā tiek slēpta zem iecietības maskas.

Šāda identitātes „nobīde” skar ne tikai krievu minoritāti Latvijā, bet vispār visu postpadomju telpu, tādēļ ka „padomju kultūras” un „padomju cilvēka” konstruēšanas mēģinājumi bija tiešā veidā saistīti ar politisko mītu. Mūsdienu krieviem tuvākajā kolektīvajā atmiņā ir padomju pagātne, kurai tās politizētās

interpretācijas dēļ nav kultūrsociālas leģitimitātes Latvijas sabiedrībā. Šī politizācija ietekmē arī attieksmi pret krievu valodu un pašiem krieviem kā „okupantu” pēctečiem neatkarīgi no tā, vai viņi ir Latvijas pilsoņi (ar jaunu dalījumu pilsoņos un t. s. jaunpilsoņos).

Atšķirībā no padomju laikā vismaz nomināli pastāvošās etnogrāfiskās intereses par brālīgo tautu kultūru, padomju republikās krievu kultūra savā klasiskajā formā netika kultivēta. Tādēļ vienādi naiva šķiet šodienas atgriešanās pie krievu folkloras vai pareizticības tradīcijas kā identitātes pamata. Reliģiskā pieredze, kas raksturo gan krievu literatūru, kuru šodien sauc par klasisko, gan kultūru kopumā, mūsdienu individuālajā pieredzē tikpat kā nav zināma un saprotama. Tikai tagad no jauna tiek veidota izpratne par pareizticīgo draudzi un pareizticīgo dzīvesveidu tajā Latvijas krievu kopienas daļā, kura ir pieņēmusi ticību par savas identitātes pamatu. Tomēr šī ir drīzāk konservatīva pozīcija, kuru dažādu iemeslu dēļ nevar pārstāvēt visa krievu minoritāte – arī tādēļ, ka mūsdienu sabiedrība ir sekularizēta, tāpat kā izglītība un pasaules uzskats kopumā.

Mūsdienu situācija tomēr nav tipoloģisks 20.–30. gadu posma atkārtojums, kad idejas par kultūras saglabāšanu un pašapziņu cittautiešu vidē spēja saliedēt krievu minoritāti kaut vai tādēļ, ka vienojošais pamats bija atmiņas par „patieso” Krieviju, kas būtu jāsaglabā nākamajām paaudzēm. Šodien šādu atmiņu nav. Pastāv reālā Krievija, uz kuru Latvijas krievi nesteidzas atgriezties, sekojot savai visai pragmatiskajai izvēlei. Iespējams, šādu identitāti varētu nosaukt par apgriezto identitāti (izmantojot kāda aptaujātā sniegto trāpīgo apzīmējumu) vai par nobīdīto identitāti, kas pamatā balstās uz praktiskiem apsvērumiem.

Secinājumu vietā

Kultūras identitātes pašrefleksija Latvijas krievu kopienā notiek vairākos līmeņos. Pirmkārt, pārdomas par kopīgu kultūras pamatu un mēģinājumi analītiski izvērtēt to daļēji atspoguļojas plašsaziņas līdzekļos krievu valodā, ieskaitot elektroniskos. Otrkārt, kultūras identitātes jautājums tiek apzināts

izglītībā, galvenokārt risinot praktiskos uzdevumus mācību procesā skolās ar krievu mācību valodu. Treškārt, kolektīvās identitātes kultūras aspekts tiek aplūkots humanitāros un sociālos pētījumos, pamatā Latvijas krievu minoritātes vēstures un historiogrāfijas pētījumos. Kopš 90. gadu sākuma krievu minoritātes vēsturei ir veltīts visai liels profesionāli veiktu pētījumu skaits²⁴. Īpaša loma krievu kopienas kultūras atmiņas veidošanā ir pētījumiem par 20.–30. gadu posmu Latvijā, kad toreizējie krievu tautības iedzīvotāji arī meklēja savu pašnoteikšanās ceļu un saskārās ar sava minoritātes statusa apzināšanas problēmu. Interese par starpkaru posmu, no vienas puses, daļēji bija saistīta ar postpadomju telpai kopīgo interesi par „slēgtām” tēmām, par „citu” vēsturi, kura nebija pieejama ideoloģisku vai cenzūras šķēršļu dēļ. No otras puses, Latvijas krievu dzīvi starpkaru periodā vismaz viena krievu kopienas daļa 90. gados uzskatīja par zināmu paraugu, modeli pastāvēšanai jaunajā minoritātes statusā. Vienlaikus notika mēģinājumi padziļināt krievu kopienas kultūras atmiņu, pievērsoties krievu intelīģences lomaī Baltijas provincēs 19. gadsimtā, kad noteicošais tomēr bija vācbaltiešu muižniecības faktors. Tika parādīta arī Krievu pareizticīgās baznīcas nozīme Latvijas pareizticības pieredzes veidošanā, tajā apvienojās krievu un latviešu etniskās sastāvdaļas – runa ir par latviešu pareizticīgo draudzēm un dievkalpojumu tulkošanu latviešu valodā²⁵.

Tomēr diskusijās par savu kultūras atmiņu pašā krievu kopienā reti kad tiek aplūkots jautājums par kritisku pieeju savai vēsturei. Kritiska izvērtējuma mēģinājumi no savējo puses katrā gadījumā tiek uztverti ļoti piesardzīgi. Jebkura ar vēsturi saistīta jautājuma augstā politizācijas pakāpe apgrūtina vēsturiskās pieredzes racionalizāciju, un otrādi, izteikti veicina jaunu „anestezējošu” mītu radīšanu, tie aizvieto atšķirību izpratni ar ticību vienveidīguma iespējamībai un noderīgumam. Ievērojāmā Latvijas krievu rakstniece Marina Kosteņecka intervijā ir teikusi: lai gan krievi emocionāli jūtas atgrūsti no valsts

²⁴ Sīkāk par to sk. Feigmane 2010.

²⁵ Koval'čuk 1998; Gavrilin 1999; Gavrilin 2004.

veidošanas, tomēr viņi uzskata Latviju par savu dzimteni²⁶. Šī īpašā, emocionālā saikne ar kultūrģeogrāfisko Latvijas telpu, iespējams, arī ir viņu kultūras identitātes pamats.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

²⁶ Laganovskis 2012.

VĒRES

- Apine, I. (2010) Latvian Scientists about Traditions of Recognition and Acceptance of Russians (Other Ethnic Minorities) in Latvia. *Ethnicity*, 1 (2), 29–57.
- Assmann, A. (2006) *Der lange Schatten der Vergangenheit – Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München : C. H. Beck.
- Assmann, A. Soziales und kollektives Gedächtnis. Pieejams: www.bpb.de/system/files/pdf/0FW1JZ.pdf (18.06.2012.).
- Bourdieu, P. (1979) *Entwurf einer Theorie der Praxis (auf der ethnologischen Grundlagen der kabyrischen Gesellschaft)*. Frankfurt a. M. : Suhrkamp.
- Burdjē, P. (2004) *Praktiskā jēga*. Rīga : Omnia mea.
- Certeau, M., de (1988) *Die Kunst des Handelns*. Berlin : Merve.
- Ethnicity: Russian Minorities in the Baltic States*, 3 (2010) Volkov, Vladislav (ed.).
- Fejgmane, T. (2010) Latvian Russians in Historiography of Latvia from 1990 until 2010. *Ethnicity*, 3, 30–62.
- Fejgmane, T. (2000) *Russkie v dovoennoj Latvii: Na puti k integracii*. Riga : BRI.
- Gavrilin, A. V. (2004) *Ljucinskoe (Ludzenskoe) blagočinie Polocko-Vitebskoj eparhii vo vtoroj polovine XIX–načale XX veka*. Riga : Filokalija.
- Gavrilin, A. V. (1999) *Očerki istorii Rižskoj eparhii: XIX vek*. Riga : Filokalija.
- Geertz, Cl. (1993) *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York : Basic Books [Tulk.: Ģircs, K. (1998) Kultūru interpretācija. Rīga : AGB].
- Infant'ev, B. F. (2007) *Balto-slavjanskije kul'turnye svjazi: Leksika, mifologija, fol'klor*. Riga : Vēdi.
- Infant'ev, B. F. (1997) Rusiči na zemle latyšeļ. Dolivonskij period. *Sbornik naučnyh trudov BRI*, 3, 90–136.
- Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs* (2011) Muižnieks, Nils; Zelče, Vita (red.) Rīga : Zinātne.
- Koval'čuk S. N. (1998) „Vzyskuja Istinu...” *Iz istorii ruskoj religioznoj, filosofskoj i obščestvenno-političeskoj mysli v Latvii: J. F. Samarin, E. V. Češihin, K. F. Žakov, A. V. Vejdeman. (Seredina XIX v. – seredina XX v.)*. Riga : Institut filosofii i sociologii LU.
- Kultūras identitātes dimensijas* (2011) Koņkova-Krūmiņa, Solveiga (red.) Rīga : LU FSI. Laganovskis, Guntars (2012) „Labu jums apetīti!": Intervija ar rakstnieci Marinu Kosteņecku. Pieejams: <http://politika.lv/article/labu-jums-apetiti> (09.05.2012.).
- Meyer, T. (2002) *Identitätspolitik: Vom Missbrauch kultureller Unterschiede*. Frankfurt a. M. : Suhrkamp.
- Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam* (2011) Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3782> (16.08.2012.).
- Pokrovskoe kladbišče: Slava i zabvenie* (2004) Vidjakina, S.; Koval'čuk, S. (sost.) Riga : Multicentrs.
- Schatzki, T. R. (2002) *The Site of the Social: A philosophical account of the constitution of social life and change*. University Park (Penn.) : Pennsylvania University Press.
- Terkessidis, M. (2010) *Interkultur*. Frankfurt a. M. : Suhrkamp.

NACIONĀLĀS IDENTITĀTES APZIŅA PĒC KARA DZIMUŠO LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DZĪVESSTĀSTOS

Māra Zirnīte dzimusi Rīgā (1943), beigusi Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultāti latviešu valodas un literatūras specialitātē. Darba pieredze skolā, televīzijas žurnālistikā, enciklopēdiju redakcijā, Latvijas Kultūras fondā un valsts īpaši aizsargājamā kultūrvēsturiskajā teritorijā *Lībiešu krasts (Līvōd Rānda)*. Pēdējos 20 gadus veido Nacionālās mutvārdu vēstures krājumu un veic pētījumus Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā. Piedalījies dzīvesstāstu pētnieciskās ekspedīcijās Latvijā, Anglijā, Vācijā, Norvēģijā, Zviedrijā, ASV, Kanādā. Darbojas Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācijā *Dzīvesstāsts*.

Raksturvārdi: mutvārdu vēsture, biogrāfiskie avoti, nacionālās identitātes apziņa, vēstures atmiņa, dzīvesstāsti.

Nacionālās identitātes apziņu nevar uzvert kā mirkļa izjūtu, bet gan kā ilglaicīgu procesu cilvēka attiecībās ar sociālo vidi. Dzīvesstāsti ar savu tiešo un netiešo liecinājumu, ar tematiku, stāsta veidojumu un attieksmi pret vērtībām ir atbilstošs avots pētījumam par cilvēka dzīvē nozīmīgām izpratnēm, kritērijiem, uzskatu platformu, uz kuras pamata būvētas cilvēka attieksmes ar ārējo pasauli. Aiz vārdiem, intonācijās, aiz stāstos stāstītā un arī nepateiktā paveras logs uz pieredzēto sociālo realitāti. Mutvārdu vēsturē un biogrāfiskajā pieejā personisko pieredzi uzlūko kā nozīmīgu resursu sociālās dzīves izpratnē, indivīda un sabiedrības mijattiecību analīzē.

Raksts veltīts pētījumam¹ par nacionālās identitātes apzināšanos pēc valsts neatkarības atjaunošanas, izmantojot tematiskās intervijas un biogrāfiskos avotus. Tematiskās intervijās uzzinām viedokli jau kā noformulētu

pārdomu procesa rezultātu. Biogrāfiskā pieeja vienlaikus atklāj cēloņus un sekas – to apzināšana prasa ilgāku laiku, bet tie var būt palīdzīgi, ja mērķis ir rosināt pārmaiņas.

Nacionālās identitātes apzināšanās pierder pie konservatīviem procesiem, ar ilgstošu noturību. Piecdesmit gadus atrodoties lielvalsts PSRS sastāvā, nacionālās identitātes jēdziens izprasts citādāk nekā pēdējos 20 gados. Latvijas sabiedrībai relatīvi īsā laikā nācies mainīt ne tikai sociālās dzīves kārtību, bet arī savu apziņu attieksmē pret valsti. Turklāt vecākā paaudze šai pašā ģeogrāfiskajā telpā to piedzīvojusi vairākkārt.

Rakstā tiks aplūkots, kādas izmaiņas Latvijas iedzīvotāju attieksmē pret nacionālo identitāti notikušas divdesmit valsts neatkarības gados dažādu sabiedrības grupu *tiešā un netiešā* liecinājumā. Jo lielāka sabiedrības daļa apzinās savu nacionālo identitāti, jo stabilāka ir valsts. Raksts sagatavots, lai pievērstu uzmanību attieksmei pret nacionālo identitāti kā *sociālo attiecību problēmai* valstī, kurā kopš PSRS perioda veidojusies divkopienu sabiedrība. Lai saskaņotu dažādu norobežoto sabiedrības grupu tik atšķirīgās vēstures pieredzes, liela nozīme ir atmiņu stāstu pētniecībai un cirkulācijai sabiedrībā.

¹ LZP grants Nr. 09.1531 *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori*.

Biogrāfiskie avoti un pētnieku pieeja

Saprotot, ka katra atsevišķā cilvēka pieredze ir daļa no Latvijas valsts vēstures, pēc valsts neatkarības atjaunošanas visos Latvijas novados un ārzemēs notika dzīvesstāstu ekspedīcijas.² Vecākā paaudze, pie kuras sākumā vērsāmieš, bija reizē ar valsti pārdzīvojuši krāsas pārmaiņas: ne tikai sabiedriskās iekārtas maiņu, bet karu un vienu pakaļ otrai sekojošas divu okupāciju varas. Atsevišķa cilvēka dzīve tika kā skaida pakļauta straumēm – un dzīvesstāsti to apliecina. Dzīvesstāsti ved cauri haosam un neziņai, varmācībai, kara briesmām un pēckara draudiem – visam, ko piedzīvoja neatkarīgajā valstī dzimušie un augušie Latvijas iedzīvotāji.

Nacionālās identitātes apziņas peripetijas intensīvajā laikmetu un sabiedrisko formāciju maiņā var salīdzināt ar Mollijas Endrūsas (*Molly Andrews*) politisko pārmaiņu laika naratīvu pētījumā paustajām atziņām. Politiskās vēstures pētniece un psiholoģe M. Endrūsa apliecina skatījumu uz mutvārdu vēsturi un biogrāfisko pieeju kā nozīmīgu resursu indivīda un sabiedrības savstarpējo attiecību analīzē un sociālās dzīves izpētē. Viņas skatījumā *identitāte* izpaužas naratīvos, ko cilvēki stāsta par sevi: kas viņi ir un kas viņi nav. *Identitāte* vienmēr ir *pārveidošanās procesā*, aizvien atjaunojas kombinācijā starp būt un kļūt. Šī dualitāte izpaužas *identitātes naratīvos*, jo tie ir personīgi un izsaka runātāja pozīciju. M. Endrūsas uzmanība pievērsta to cilvēku stāstiem, kas pārdzīvo laikmeta maiņu. Viņa pētī, kā pārmaiņu laika naratīvi kļūst par kopienas un indivīda mantojumu, kas, pieaugot indivīda sociālajai apziņai, tiek apgūts un padarīts par savējo.³ Piederības politika sadala pasauli *savējos* un *citos* – iekšpusniekos un ārpusniekos. Cilvēki cīnās ap vēsturi, jo viņi

iedomājas, ka vēsture ir būtiska viņu esamībai tajā, kas viņi ir⁴.

Sava starpdisciplinārā pētījuma attīstībai M. Endrūsa atvēlējusi 20 gadus. Arī Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājums tapis pēdējos 20 gados, kad padomju impērijas gals Austrumeiropā un arī Latvijā radīja priekšnoteikumus atmiņu uzklaušanai. Lai atmiņās mestu tiltu uz pirmo Latvijas valsts neatkarības pieredzi, vispirms intervējām vecāko paaudzi. Vairumā vecākās paaudzes dzīvesstāstos, kas tika ierakstīti gan Latvijā, gan ārzemēs, spēcīgi izteikta valstiskās piederības apziņa, identifikācija ar savu valsti, patriotisms. Valstiskā un privātā nošķirums, pienākums, atbildības un savu tiesību apziņāšanās – tie ir tikai daži atslēgas jēdzieni pirms Otrā pasaules kara dzimušo iedzīvotāju dzīvesstāstos.

Nacionālo identitāti kā pamatotu savas valstiskās un vienlaikus etniskās kultūras apliecinājumu vecākā paaudze apzinās neatkarīgi no etniskās piederības (NMV krājumā iekļauti arī krievu, ebreju, čigānu, poļu dzīvesstāsti). Dzīvesstāstos, kuros atrodama saikne ar valstisko pēctecību, līdzās etniskai pašapziņai izteikta arī nacionālā, valstiskās piederības apziņa, kas nav iespaidojusies no valdības maiņām, sociālajām problēmām un kārtējās krīzes.

Tagad salīdzinājumā ar pirmo Latvijas neatkarības laiku iedzīvotāju etniskais sastāvs ir stipri mainījies, tomēr Latvijas atjaunotā neatkarība neradās tukšā vietā. Tā sakņojas vēsturiskajā atmiņā. NMV dzīvesstāstu krājums atspoguļo nacionālās piederības apziņu bez laika ierobežojuma – no atmiņu stāstiem, kas uzturēti dzīvi starp paaudzēm. Tie sniedz plašāku skatījumu uz dažādu sabiedrības grupu priekšvēsturi un pozīciju Latvijā. Mutvārdu vēstures avoti ir personiski, subjektīvi – tā ir metodes sastāvdaļa, ko pētnieks apzinās un apraksta, vienlaikus raksturojot arī savu subjektīvo lomu avotu tapšanā un gūtajos rezultātos. Pētnieka subjektīvā attieksme atstāj iespaidu uz interpretāciju, tāpat kā priekšvēsture tiem mutvārdu vēstures avotiem, kas tiek lietoti pētījumā. Nacionālās identitātes

² No 1996. līdz 2002. gadam Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija *Dzīvesstāsts* sadarbībā ar Amerikas Latviešu apvienības (ALA) mutvārdu vēstures projektu *Dzīvesstāsts – trimdā* un LU folkloristikas studiju specialitāti rīkoja apvienotās ekspedīcijas Latvijā un ārzemēs.

³ Andrews 2007, 5–13; 204–209.

⁴ Yuval-Davis 2006, 196–213.

jautājums arī man ir personisks – kopš 80. gadu beigām esmu iesaistījies intervēšanā un mutvārdu vēstures krājuma veidošanā, kas nāca kā atbilde publiskās informācijas deficītam. Klusums vai noliegums, kas padomju gados saistījās ar Latvijas neatkarības laika pieminēšanu, izraisīja pretējo – pastiprinātu interesi.

NMV krājums sāks ap 80.–90. gadu miju. Reizē ar Latvijas valstiskumu varēja atjaunot un veidot no jauna savstarpējās saziņas pavedienus starp nacionālajai kultūrai piederīgajiem, arī tiem, kas dzīvoja aiz robežām. Paaudzes uzauga ar atmiņām par neatkarīgu valsti kā zaudētu vērtību, un NMV krājums bija viens no veidiem, kā atgūt valsti, ieklausoties Latvijas bijušo un pašreizējo iedzīvotāju atmiņās. Turklāt dzīvesstāstu intervijās atraisītais pētījuma dalībnieku dialogs noteiktā sociālā un kultūras kontekstā paver skatu uz tiešiem, neangāžētiem uzskatiem un viedokļiem, ieskaitot izpratni par nacionālo identitāti, kas skatāma paaudžu perspektīvā.

Kultūras un politiskais konteksts

Biogrāfisko pieeju citu kvalitatīvo metožu vidū atšķir pievēršanās indivīda dzīves gaitai kopumā, savukārt indivīda biogrāfiju caurauj sabiedriskās un kultūras ietekmes. Tādējādi galvenais jautājums biogrāfiskajos pētījumos ir par mijattiecībām starp indivīdu un sociālo pasauli.⁵ Proti, katrs stāsts saprotams stāstīšanas laika kultūras un politiskajā kontekstā. Atgriezoties pie interviju ieraksta laika 90. gadu sākumā, jāuzsver atšķirības, kas 50 gadus bija valdījušas šai ģeogrāfiskajā telpā un neizbēgami atstāja savu ietekmi uz cilvēkiem, kas šajā laikā auga, gāja skolā, strādāja, sabiedriski darbojās.

Vispirms jau 50 gadus LPSR robežās nacionālās identitātes jēdziens nesaistījās ar valstiskās piederības nozīmi, bet tika lietots kā apzīmējums etniskai un kultūras atšķirībai, runājot, piemēram, par *nacionālajām republikām, nacionālajiem kadriem, nacionālo literatūru* vai *nacionālo virtuvi*. Vēl padomju sistēmā sagatavotajā izdevumā *Enciklopēdiskā*

vārdnīca, kas iznāca 1991. gadā, jēdzieni *nācija, nacionāls*⁶ attiecināti uz Latvijai attālinātām situācijām – valstīm, kur notiek nacionālā atbrīvošanās no koloniālā jūga, uz ko norāda formulējumi:

Nācija – vēsturiska, etnosociāla tipa cilvēku kopība. Pazīmes – ekonomiskās dzīves kopība, kopīga literatūra, valoda, etniskā teritorija, kultūra un psiholoģiskās īpatnības.

Nacionālā apziņa (NA) – sabiedriskās apziņas sastāvdaļa, kura atspoguļo nācijas un nacionālā esamību un kurā izpaužas nācijas iekšnacionālo un starpnacionālo sakaru izpratne. NA nozīmīgs elements ir nacionālā pašapziņa, kuru raksturo nacionālā lepnuma jūtas par savas nācijas vietu vēsturē.⁷

Ap to pašu laiku (20. gadsimta 80. gados) Rietumos teorētiskajās atziņās par nācijas veidošanos (Ernesta Gelnera, Benedikta Andersona, Entonija Smita formulējumos) *nācija* vairs netiek uzskatīta kā dabiski dota, bet gan kā iedomāta, noteiktu apstākļu rezultātā vēsturiski konstruēta kopiena: „Nacionālā identitāte un nācija ir sarežģītas parādības, kuras veido daudzi un dažādi savstarpēji saistīti etniskie, kultūras, teritoriālie, ekonomiskie un tiesiski politiskie elementi. Tie rāda, cik nozīmīgas saiknes vieno sabiedrības locekļus, kuriem ir kopīgas atmiņas, mīti un tradīcijas, un šie kultūras komponenti, būdami pilnīgi atšķirīgi no tīri juridiskajām un valstiski birokrātiskajām attiecībām starp cilvēkiem, var rast un var arī nerast savu izpausmi to pašu cilvēku dibinātajās valsts struktūrās.”⁸

Dzīvesstāstu individuālie vēstījumi

Dzīvesstāsti piešķir vēsturei individualitāti, savukārt vēsturiskais fons noskaidro sakarības un piešķir dzīvesstāstu vēstījumiem nozīmi. Tāpat kā biogrāfiskajos pētījumos galvenā uzmanība tiek pievērsta virzībai laikā – cilvēka tagadne tiek skatīta biogrāfiskā perspektīvā, laika kategorija ir svarīga, arī novērtējot nacionālās identitātes apziņas veidošanos. Vienlaikus antropologs Edvards

⁶ Enciklopēdiskā vārdnīca 1991, 16.

⁷ Turpat.

⁸ Smits 2002, 24.

⁵ Miller 2000, 8; Bela-Krūmiņa 2004, 6.

Bruners (*Edward M. Bruner*) pievērš uzmanību tam, kas jāņem vērā, ieklausoties stāstījumos – jāprot saskatīt atšķirības starp dzīvoto dzīvi (realitāti), pieredzēto (pieredzi) un izstāstīto (izteikto).⁹

Nacionālās identitātes kontekstā realitāte pievērš uzmanību arī divām stāstītāju pamatgrupām: paaudzēm, kam ir bijusi neatkarīgās valsts pieredze, un paaudzēm, kam neatkarīgās valsts pieredzes nav bijis. Pēdējā no tām iedalāma divās apakšgrupās, ko iezīmē atšķirības starp izstāstīto. Vienā apakšgrupā iekļaujas gan tie, kas apliecina nacionālās identitātes apziņu kā vērtību un nekad nav ar valsts zaudējumu samierinājušies, gan tie, kam neatkarīgās valsts pieredze nav atstājusi dziļākas pēdas apziņā. Savukārt otrā apakšgrupā ir vairāk variāciju. Aprobežošos ar dalījumu starp tiem, kas pārņēmuši savas dzimtas atmiņu mantojumu, un tiem, kas to nezina.

Tūlīt pēc neatkarības iegūšanas pētījumu Latvijā veica Anita Tīmane-Kalns, latviete, kas dzimusi un augusi Lielbritānijā. Lai gan viņas pētnieciskā ievirze saistījās ar sievietes lomu sabiedrībā, tomēr interviju tekstos izteiktais sniedz priekšstatu arī par nacionālās identitātes apziņas līmeni dažos pēckara paaudzes dzīvesstāstos.

Starp aplūkoto stāstu autorēm¹⁰, kas dzimušas 20. gs. 50.–60. gados, divas ir rīdzinieces, divas dzimušas laukos (Gulbenes un Preiļu rajonā), pārējās – mazākās pilsētās (Limbažos, Valmierā, Pļaviņās). Viena no viņām turpina dzīvot laukos, pārējās pakāpeniski pārcēlušās uz Rīgu. Stāstu priekšplānā izvirzīta ikdienas pieredze – neviena autore nenāk no padomju laikā privileģēto vidus, bērnības atmiņās dominē pieticīgi ekonomiskie apstākļi. Visās intervijās atklājas, ka mājās runātais atšķīries no tā, kas runāts sabiedrībā, nācies pielāgoties dubultai patiesībai.

Interviju norises laiks ir drīz pēc 1992. gada, kad jaunās sievietes atklāti stāsta

⁹ Bruner 1986, 6.

¹⁰ Izmantoti NMV krājuma A. Tīmanes-Kalns kolekcijas materiāli, cit. no: NMV-3101, NMV-3055, NMV-3042. Rakstā izmantotie dzīvesstāsti no NMV krājuma (1992–2002) glabājas LU Filozofijas un socioloģijas institūtā.

par saviem dzīves apstākļiem un personīgo uzskatu veidošanos. Intervijas vadītāja A. Tīmane-Kalns, mutvārdu vēstures pētniece, dzimusi un augusi Lielbritānijā, iegūst sīkku skaidrojumu par to, kas vietējiem šķiet pašsaprotams. Nevienā no šiem stāstiem nav lietoti tādi jēdzieni kā *nacionāls*, *nacionālā identitāte* valstiskās piederības nozīmē. Personīgā attieksme pret politisko varu izpaužas netieši, raksturojot apstākļus skolā, mājās; vecāku bailēs par to, lai bērni neatklāj ģimenē valdošo noskaņojumu: „*Mans tēvs visvairāk baidījās, ka es neiesaistos kaut kādās politiskās apritēs, pagrīdes organizācijās vai nenokļūstu kaut kādos disidentos.*” Ģimenē netiek pārrunāts, ka tēvs atgriezies no Sibīrijas. Konkrētā pieredze, kas nesaskan ar vispāratzīto, tā arī neiekļūst vēstures stāsta mantojumā. Tomēr ģimenē valdošie uzskati atšķiras no tā, ko māca skolā. Jau agrā bērnībā tiek novilkta stingra robeža starp oficiālo un privāto. Valdošā ideoloģija netiek pieņemta, bet no atklātām sadursmēm pasargā sadzīves kompromisi – ārēja pielāgošanās, saglabājot savu iekšējo suverenitāti. „*Es iestājos [pionieros] – bez jebkādam emocijām. Bet visi stājās, un, par cik mani vecāki bija cietuši, īpaši tēvs, no visām represijām, tad viņi arī ļoti baidījās pārkāpt šos padomju likumus.*”

Norobežojoties no ideoloģiskā uzslāņojuma, pakāpeniski to vairs nemana – politiskā retorika ir panākusi savu – cilvēkus attālinājusi no politikas un varas. „*Tā kā es iestājos gan oktobrēnos, gan pionieros, gan komjauniešos. [...] Kaut kas absolūti formāls, mēs visu laiku par to smējāmies skolā, runājām visādas muļķības savā starpā par šīm organizācijām. (Iesmejas.) Nevienš to neņēma nopietni. Praktiski no manas paaudzes cilvēkiem – visi, ko es pazinu, neviens neņēma nopietni šo lietu.*”

Noskaņojums ģimenēs tomēr uzturēja pretestības garu, kas laiku pa laikam izlauzās uz āru. Citā dzīvesstāstā parādās, kādas sekas ir tēva pretpadomju uzskatiem, kas sadzīves valodā nozīmēja protestēt pret krievu sistēmu. Lai gan tas notiek ģimenes lokā, tēva vārdi krīt auglīgā augsnē. „*[Tēvam] briesmīgi nepatika visa tā sistēma, kādā mēs dzīvojām, kā viņš teica – krievu sistēma. Man tas pat varbūt ne tik daudz atstāja iespaidu – varbūt*

tāpēc, ka es meitene biju. Bet brālim tas atstāja dziļu, dziļu iespaidu.”

Māte un vēlāk arī meita savus uzskatus patur pie sevis, cenšas uzturēt padomju laikā tik pierasto klusēšanas taktiku. „Mātei ļoti daudz kas nepatika, bet viņa centās, lai mēs nesākam domāt tā, kā tēvs. Viņa centās taisni nomierināt viņu, lai mēs tik traģiski neuzņemtu to visu.”

Neieguvis dziļāku skaidrojumu, dēļ pārņem tēva attieksmi pret krievu kā apzīmējumu tam, kas svešs un naidīgs. „[Brālis] skolas laikos bija laikam tā ļoti spēcīgi uzņēmis visu to tēva teoriju, visu to par to krievu sistēmu, par to padomju sistēmu – visu to tā uzņēmis. Un viņam bija ārkārtīgs naidis taisni pret to krievu. Nu, vēl mazos gados viņš neinteresējoties, nu, varbūt arī krievs dažāds, bet viņam viss ieslēdzās tanī krievā.”

Protests vispirms izpaužas interesē par aizliegto, par ko atklāti nerunāja, pat nepieņēma, bet kas tomēr vēl šur tur par sevi atgādināja. „[Brālim] bija ļoti liela interese taisni par Latvijas vēsturi, par Latvijas kaut kādiem tādiem laikiem, par Latvijas laikiem pirms krievu laikiem. Nu, un tad jau nedrīkstēja. Viņam bija jau tad interese, kad viņš jau mazs puika sāka staigāt pa visādiem pagrabiem un bēniņiem un meklēt tur tos karogus un visādas nozīmes...”

Tiek pārvilkta strīpa puīša nākamajai izglītībai, visa ģimene iegūst politiski neuzticamo statusu. Tas nozīmē, ka nevienam neizdosies veidot karjeru, profesionāli izvirzīties. Neuzticamo statuss nolēma pasīvā lomai. „Pirmais tāds lielāks konflikts viņam bija, kad viņš mācījās tikai 3. klasē. Kad viņi – puikas – bija atraduši Latvijas karogu un tad gājuši pa Cēsīm. Un tad bija paņemti ciet, un tad māte tika saukta uz komisijas tām sēdēm un ģimene mums skaitījās kā politiski neuzticama... Viņš beidza 8. klasi, un viņam bija talants uz gatavošanu – viņam ļoti patika ēst gatavot un cept, un viņš gribēja iet mācīties par konditoru. Un viņu neuzņēma skolā tikai tāpēc. Bet viņš bija tā ļoti asi tā noskaņots.”

Privātajā telpā starp savējiem lietotā meitonīmija bija tik pierasta, ka valdošo varu par krievisku vai krievu sistēmu nosauc arī autore, kurai tēvs ir etniskais krievs. „No vienas

pusēs mēs nevarējām ciest, teiksim, visu, kas bija krievisks, kas bija krievu valodā vai tā. Mēs visu to it kā necietām, bet es domāju, ka mēs tajā laikā sapratām, ka ir atšķirība starp padomisko un krievisko. Vismaz mani vecāki bija mani tā audzinājuši. Māte šausmīgi ieņāda visu, kas saistījās ar krievu varu un ar visiem pēckara apstākļiem. Māte vienkārši ir, var teikt, absolūta nacionāliste, un tēvs man ir praktiski krievs, bet Latvijā dzimis krievs, un viņš perfekti pārvalda gan latviešu valodu, gan krievu valodu. Bet es vismaz līdz ar to ļoti labi izjutu atšķirību, ko nozīmē krieviskais un ko nozīmē, teiksim, padomiskais, un tā ir milzīga atšķirība.”

Dzīvesstāstā tiek arī skaidrota robeža, kas nošķir svešo, uzspiesto no kultūrā nozīmīgā, vērtīgā. Stāstītāja pieder 70.–80. gadu jaunatnei, kura atrod ceļus un veidus, kā paplašināt savu redzesloku un piekļūt plašākiem kultūras avotiem. Dzelzs priekšskars jau plaisāja, un vispirms to sajuta lielvalsts politikajos un kultūras centros. Atvieglota pieeja kultūras informācijai bija PSRS lielajās pilsētās, kurās ar ārzemju vēstniecību, diplomātu starpniecību dažādos ceļos nāca vēsmas no ārpasaules, kļuva pieejamāka ārzemju literatūra, mūzika. „Man vienmēr ir ļoti daudz kas patīcis krieviskajā kultūrā un ļoti daudzi krievi ir patikuši, it īpaši vēlāk, tas vairs neattiecas tik daudz uz vidusskolas laiku, bet tad, kad es mācījos universitātē, mani draugi mācījās gan Ļeņingradā, gan Maskavā, un es vienkārši, aizbraucot uz turieni, sapratu to vidi, ka tā varbūt ir pat daudz inteligentāka, un interesantāki cilvēki un sirsnīgāki nekā, teiksim, daudzi mietpilsoņi Latvijā.”

Arī Latvijā pamazām ieplūda Rietumu pasaules iespaidi reizē ar starptautiskā tūrisma attīstību, ārzemju tautiešu apciemojumiem, arī attīstoties kultūras un ekonomiskai sadarbībai. „Mēs vēl bijām tā paauzde, kas mazliet iekļāvās hipiju norieta laikā pie mums, un līdz ar to mēs vairāk interesējāmies, teiksim, par kaut kādu mūziku, par grāmatām.”

Protests pret ierobežoto, stagnējošo valsts sistēmu izpaudās ar mūziku. Draugu grupējumos varēja norobežoties no varas, iemanīties uztvert ārzemju raidstacijas. 70. un 80. gadu jaunatne jau bija izveidojusi savu

antihierarhisko attiecību modeli, kas atšķīra jauniešus no vecāku paaudzes. „*Manu vecāku paaudze bija vēl tādi, kas cienīja, nevis cienīja, bet viņiem likās – nu jā, nu, tas ir priekšnieks vai tas tur ir kāds slavens mākslinieks... Bet mums tas nebija, mēs taisni ļoti nihilistiski pret to visu. Mums bija vienalga, vai tam tur tēvs ir operas direktors vai slavens mākslinieks, vai varbūt, ka viņam māte ir apkopēja vai ne. Tā ka mūs tas pilnīgi neinteresēja.*”

Demokratizējoties sociālajām attiecībām, rodas paaudžu atsvešinātība, vājinās savstarpējās ģimeniskās saites. Ģimenes lokam tika atvēlēta noturīgākā tradīcija – Ziemassvētki. Tie saistījās ar oficiāli neatļauto baznīcas apmeklējumu, bet ne dziļāku reliģiskās piederības apzināšanos. „*Jā, mēs svinējām Ziemassvētkus – tie mani vismīļākie svētki bija. Pat Jaunais gads man nekādas asociācijas neizraisa.*”

Reizē ar noraidošo attieksmi pret visu, kas nes oficiālo, valstisko zīmogu, veidojas arī noliegums pret valsts atzītiem svētkiem. „*Pret jebkuriem svētkiem, ko atzina valsts, bija ārkārtīgi noliedzoša attieksme, pat tad, ja tie svētki nesa sevī varbūt kaut kādu interesantāku saturu, nu, teiksim, Māmiņas dienu¹¹. Nekas jau ļauns tajā nav, vai ne? Bet viss tas formālais raksturs, visi tie plakāti visur un tā ākstīšanās. Es atceros, ka pa ielām tās piedzērušās sievietes un piedzērušies vīrieši iet ar tām puķēm rokās... Nu, nezinu, šausmīgi negatīva attieksme pret visiem svētkiem, kas bija valsts akceptēti.*”

Savas paaudzes un personīgā izjūta tiek vispārināta ar sabiedrības konservatīvo pretestību pret jauno, kas nes sevī iepriekšējā noliegumu. „*Nu, sabiedrība, man šķiet, vienmēr ir slikti apgājusies, it īpaši jaunībā, ar tiem, kas ir individualitātes.*”

Ieceļotāji bija privileģētāki

Kara upuros ieskaita ne tikai bojā gājušos, bet arī zaudēto paaudzi, kas ne trimdā, ne Latvijā, ne Sibīrijas lēģeros neatrada vairs

¹¹ Padomju laikā Starptautiskā sieviešu diena 8. martā.

pamatu turpināt pārtraukto dzīvi. Sava veida garīgā apātija skāra arī tos, kas piedzima un uzauga okupācijas apstākļos pēckara miera laikā. Bez savas piederības apziņas, bieži vien ar klusējošu ģimeņu un dzimtu vēsturi. „*Mēs esam tāda paaudzīte, kur gandrīz neviens nav sasniedzis kaut kādas tādas virsotnītes. Mēs visi esam tādi – mūsu skolā jau mēs sapratām, ka sabiedrība ir tik drausmīgi melīga, tik pretišķīga mums, ka viss ir viena fikcija, melu valsts, ka tu vienkārši spēlē kaut kādu lomiņu tur. Nu un tad, priekš kā tad vajag censties?*”

Starp problēmām, kas saasināja latviešu apdraudētības sajūtu padomju laikā, spilgti izceļas dzīvokļu deficīts – pārmērīgās imigrācijas sekas. Ieceļotāji no citām padomju republikām, īsu laiku padzīvojuši vilcienu vagonos vai kopmītnēs, ātri tika pie valsts piešķirta dzīvokļa. Turpretim vietējiem, kas iebrauca no mazākām pilsētām vai laukiem, sava dzīvojamā platība bija neaizsniedzams sapnis. „*Rīgā vispirms es iesāku strādāt rūpnīcā Alfa. Tur bija labas algas. Es tur iestājos par mācekli un gribēju dabūt kopmītni. [...] Divas meitenes, nācām no Cēsīm, mēs tā izlēmām. Bet mums kopmītnes neiedeva. Tajās kopmītnēs jau dzīvoja iebraucēji – viss bija pilns, jo tajā laikā ļoti daudz taisni uzaicināja strādāt no Krievijas. Un mums neiedeva kopmītnes. Mēs noīrējām istabiņu pie vienas tantiņas.*”

Vietējiem aizvien no jauna nācās pārliecināties, ka ieceļotāji ir privileģētāki. Kad jaunā sieviete aiziet strādāt celtniecībā, iegūst vietu kopmītnē un piedzimst bērns, viņa pārliecinās, ka tomēr te viņa nevar uzaudzināt bērnu, kā pati vēlas. „*Bērni aug... nu, garš gaitenis, un visi tie bērni iznāk ārā, un visa tā dzīve ir nevis istabā, bet visa viņu dzīve ir tanī gaitenī, jo tai istabā viņiem nav vietas, viņam nav, kur izvērsties. [...] Bet audzināšanā ir ļoti grūti, jo tie bērni cits pie cita ir ļoti cieši, viņi ļoti uzņem cits citu. Un grūti. Un ir jau liela atšķirība, kāda tev tautība, kā tu esi audzināts pats un kā tu gribi augt, bet te bērnam to iedot ir ļoti grūti. Kaut vai sadzīvīskās kultūras līmenī.*”

Pēdējais citāts raksturo situāciju, kādu izjuta pamatiedzīvotāji, kam nācās sadzīvot ar imigrantu nesamērīgi lielo pieplūdumu. Aplūkotie stāsti liecina, ka padomju laikā

izveidojušies sazīves paradumi, dubultās patiesības valdošais standarts, arī bailes, vairoja noslēgtību, nevēlēšanos izvirzīties. Tika meklēta komforta teritorijas, no realitātes bēgot ģimenes vai mazā draugu lokā, interešu grupās, sapņos par atsevišķu dzīvokli vai vēl labāk – par māju laukos, kas asociējas ar personīgo brīvību. „*Man kaut kā gribas vairāk, lai es esmu mājās, lai es esmu vairāk ar bērnu. Es domāju, ja es būšu kaut kāda priekšniece, nedod Dievs, man būs vēl par kaut ko jāatbild un mājai paliks pavisam maz laika.*”

Aplūkotajos dzīvesstāstos izskan attālināšanās no valsts, no sabiedriskās atbildības un attiecīgi sabiedriskās pieredzes trūkums, kas iezīmējas arī tagad jaunajā – neatkarīgās valsts – situācijā. Vāju valstiskās piederības apziņu pēckara gados dzimušā paaudzē uzrāda arī otra avotu grupa – tematiskās intervijas ar ekspertiem, kas raksturo savu un savas nosacītās grupas attieksmi pret nacionālo identitāti¹².

Nacionālās identitātes apziņa šodienas Latvijā

Pēckara gados dzimušo Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstus izvēlējos kā paaudzi, kurai nav personīgās neatkarīgas valsts pieredzes. Ja starp paaudzēm valdīja klusums, nebija pamata veidoties valstiskās pēctecības izpratnei un nacionālai pašapziņai. Šajā gadījumā izpaužas okupācijas dubultās sekas – reizē ar nelielas valsts neatkarības likvidēšanu iedibinātais politiskais režīms *oficiāli* aplūsināja arī vēsturiskās atmiņas stāstu.

Pamatojoties uz divām tekstu grupām – biogrāfiskām un tematiskām intervijām –, var secināt, ka par nacionālās identitātes apziņu sabiedrībā nepastāv, kā varētu domāt, tikai divi polārie – pilsoņu un nepilsoņu jeb latviešu un krievvalodīgo – viedokļi, bet ir daudzas sīkākās viedokļu apakšgrupas. Nacionālās identitātes apziņu ietekmējusi gan vēsturiskā atmiņa, gan pozīcija un loma, kādu katrs indivīds ieņēmis sabiedrībā pirms un pēc valsts neatkarības atjaunošanas, arī individuālās ambīcijas, izglītība un kultūras pieredze.

Nacionālās identitātes apziņu arī šodienas Latvijā nosaka vēsturiskā atmiņa: Latvijas iedzīvotāji, kuriem bijusi nacionālas valsts pieredze vai kuri tieši mantojuši attieksmi pret to no saviem vecākiem un vecvecākiem, savu valstisko piederību godā un uzskata par vērtību. Neatkarīgi no tā, kur viņi dzīvo – Latvijā vai ārpus tās. Lai gan viņi saskata, ka valstī ir problēmas gan ar solidaritātes trūkumu, amatpersonu separātismu, birokrātiju, viņi uztur kvalitātes līmeni katrs savā atbildības jomā.

Mazāku nozīmi nacionālās identitātes apziņai piešķir un lielākas pretenzijas pret neprasmīgu valsts pārvaldību izvirza Latvijas sabiedrības daļa, kas padomju periodā uzaugusi bez vecāku atmiņām par valstiskās neatkarības pieredzi, bez dziļākām personīgām attieksmēm ar nacionālo kultūru.

Paradoksālā veidā attieksme pret nacionālo identitāti šodien ir līdzīga gan tiem, kam iepriekšējā sistēmā bijusi pozitīva attieksme, gan tiem, kam ir negatīva nostāja pret padomju varu. Vērojams uzskatu pārnese, sastopoties ar sociālajām problēmām un padomju birokrātijas reminiscencēm nacionālās valsts pārvaldē. Savukārt jaunākā paaudze, kura augusi neatkarīgās valsts apstākļos un kura no savas bērnības atceras Atmodas laika pacēlumus, ne vienmēr spēj saistīt šo pieredzi ar dzīvi, kas nāca pēc tam. Tas attiecināms gan uz sociālām problēmām – nabadzības draudiem, bezdarbu, jaunatnes problēmām un atkarībām –, gan uz brīvā tirgus kārdinājumiem. Jaunākai un vidējai paaudzei nacionālās identitātes apziņa atklājas kā individuāla izvēle saskaņā ar katra indivīda atsevišķo motivāciju, kas sakņojas ģimenē, sociālajā un kultūras pieredzē.

Sociālās atstumtības skartā sabiedrības daļa neatkarīgi no etniskās piederības nesaskata nacionālās identitātes nozīmi savā dzīvē.

Tematiskajās intervijās minēti vairāki iemesli, ar ko saistīts nacionālās identitātes apziņas zemais līmenis valstī: neskaidri kultūras identitātes kritēriji, nacionālās kultūras un zinātnes lomas vājināšanās, izglītības sistēmas maiņas un nestabilitāte, vēsturiskās atmiņas polarizācija, divkopienu sabiedrības veidošanās, bezdarbs, vienojoša stratēģiska mērķa trūkums. Šis mērķis vairotu sabiedrībā entuziasmu un vēlmi identificēties ar Latvijas valsti. Valstiskās prioritātes, kas izskanējušas prezidentu runās vai izmantotas politisko partiju priekšvēlēšanu retorikā, nav spējušas saliedēt sabiedrību valsts veidošanai. Bremzē birokrātiski šķēršļi, partiju un ar tām saistīto

¹² LZP granta Nr. 09.1531 *Nacionālās identitātes apziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (2009–2012) ietvaros ierakstītās intervijas, kas glabājas LU Filozofijas un socioloģijas institūtā.

ministriju sektantisms, provinciālisms un nespēja redzēt valsts perspektīvu.

Tie ir iemesli, kas lielai sabiedrības daļai liedz dziļāk apzināties savu piederību valstij, liedz ieguldīt savas spējas valsts attīstībā, pieciest pārejošas grūtības dzimtenē ar pārliecību, ka valsts garantē viņu drošību un attīstību un ka sabiedrības locekļi atbalsta cits citu un solidāri uzņemas savu smaguma daļu, nonākot krīzes situācijās.

Apkopojot pētījumā gūtās atziņas, jāatzīst, ka nacionālās identitātes apziņa sabiedrībā ir cieši saistīta ar „mazo politiku”¹³. Ar

to, kā cilvēki redz sevi valstī, kā izprot varas jēdzienu: kas ir vara, pār ko, kādam mērķim. Politika var izpausties gan kā cīņa par varu, gan kooperācija. Ja valsts attīstības redzējums pievērsīs uzmanību arī mazajai politikai, tad nacionālās identitātes apziņa var gūt krasi pozitīvu pavērsienu.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

---

¹³ Andrews 2007, 8.

VĒRES

- Andrews, M. (2007) *Shaping History: Narratives of Political change*. New York : Cambridge University Press.
- Bela-Krūmiņa, B. (2004) *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Promocijas darbs. Rīga : LU Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļa, LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Bruner, E. M. (1986) Experiences and expressions. Turner, V. W.; Bruner, E. M. (eds.) *The Anthropology of Experience*. University of Illinois Press, 3–32.
- Enciklopēdiskā vārdnīca* (1991) Rīga : Latvijas Enciklopēdiju redakcija.
- Lasmane, S. (2011) Nacionālās saesības apzināšanās un vēlmes. No: *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. Šķilters J. un Lasmane S. (red.) Rīga : Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 17–28.
- Miller, R. (2000) *Researching Life Stories and Family Histories*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Smits, E. D. (2002) *Nacionālā identitāte*. Rīga : AGB.
- Zirnīte, M. (2012) Nacionālās apziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: avotu liecības Nacionālās mutvārdu vēstures dzīvesstāstu krājumā. No: *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Liepāja : Liepājas Universitāte, 310–318
- Yuval-Davis, N. (2006) Belonging and the Politics of Belonging. *Patterns of Prejudice*, 40 (3), 196–213.

NACIONĀLĀS PAŠAPZIŅAS UN VĒSTURES ATTIECĪBAS LATVIJĀ

Dagmāra Beitnere ir ieguvusi doktora grādu socioloģijā, aizstāvojot disertāciju *Pašreferencē latviešu kultūras paradīgmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām)* Latvijas Universitātē (2003). Docējusi kursus kultūras socioloģijā un antropoloģijā Rīgas Stradiņa universitātē (1998–2005), zinātniskā un radošā darba prorektore Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā (2005–2008). Eksperte ES struktūrfondu Nacionālās programmas *Darba tirgus pētījumi* Labklājības ministrijas pētījumu projektā *Dzimumu līdztiesības aspekti darba tirgū* (2006) un Nacionālā attīstības plāna Ekspertu foruma darba grupas *Izglītots un radošs cilvēks* vadītājas vietniece (2007–2008). Kultūras ministrijas Konsultatīvās padomes nacionālās identitātes un sabiedrības integrācijas jautājumos locekle. Pētnieciskās intereses saistītas ar kultūras socioloģiju, mutvārdu vēsturi, nacionālās pašapziņas un sabiedrības integrācijas jautājumiem.

Raksturvārdi: nacionālā pašapziņa, pašidentificēšanās, valstsnācija, antikoloniālais nacionālisms, modernitāte, industriālisms.

Nacionālās pašapziņas jautājumi ir nokļuvuši uzmanības centrā ne tikai pētniekiem, bet arī pašai sabiedrībai, jo tie atspoguļo sabiedrības sociālo atmiņu un sasaistās ar izpratni par Latvijas valsts dibināšanas pamatiem. Latvijas sabiedrībā ir aktīvas domubiedru grupas, kuras diskutē un apmainās viedokļiem, kā viņi redz un saprot situāciju, kurā ir nonākusi Latvijas valsts un sabiedrība: „Man šķiet, ka pārāk daudzi latvieši ir diezgan dezorientēti šajā pasaulē, kuras procesus un to ietekmi uz Latviju tie grūti izprot, tie arī neredz konstruktīvus risinājumus un neprot pareizi apieties ar demokrātijas mehānismiem, lai atrisinātu problēmas. Rezultāts ir izmisums, nevarības izjūta un aklas dusmas pret valsti – līdz ar to pašiem pret sevi. Šī situācija ir sabiedrību un valsti apdraudoša. Jāņem arī vērā, ka latviešu tauta padomju okupācijas periodā trīs paudzēs bija nogriezta no modernās attīstības pasaulē, un pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas nav bijusi aktīva un konsekventa politika, kas būtu vērsta uz valstisko un

demokrātisko prasmju apgūšanu. Kas citur Eiropā jau sen ir pašsaprotamība, mums vēl tiek meklēts pēc „trial and error” metodes; bet tas iet pārāk ilgi, un tauta kļūst nepacietīga. Arī latviešu nācijas vājā pašapziņa ir negatīvs faktors, kas neļauj mums izmantot valsti kā efektīvu savas dzīves veidošanas mehānismu.” Tā rakstīja Egils Levits 2011. gadā Latvijas prezidenta kandidatūras apspriešanas gaitā¹. 2010. gadā pētījuma intervijā viņš norādīja, ka svarīgi izprast latviešu piederības sajūtu savai valstij, jo „Piederības izjūta Latvijas valstij nebalstās uz Latvijas valstij raksturīgām politiskām vai sociālām vērtībām (demokrātija, tiesiskums, taisnīgums, valsts/nācijas vēsture, valsts/nācijas prestižs, augsts dzīves līmenis u. tml.), kas kā papildu piesaistes faktori lielākā vai mazākā mērā: analogi darbojas Rietumeiropas valstīs. Tādēļ piederības izjūta savai valstij latviešiem ir vājāka kā Rietumeiropas valstu valstsnāciju piederīgajiem, pie tam citautiešiem tā ir vēl vājāka kā latviešiem”². Vāja vai spēcīga nacionālā pašapziņa – kas to nosaka? Jautājuma analīzei nepieciešami

¹ E. Levita vēstule autorei (29.03.2011.).

² Rakstiska intervija ar E. Levitu (08.10.2010.).

plašāki pētījumi, tāpēc raksta apjomā pieskaršos tikai dažiem nacionālās pašapziņas akadēmiskās pētniecības tematiem, lai iezīmētu jautājuma intelektuālās izpētes trajektoriju un saskatītu Latvijai kopīgo, un ieskicētu nacionālās pašapziņas un vēstures attiecības.

Neliels ieskats dažos pētniecības vēstures aspektos

Nacionālās pašapziņas studijas, tāpat kā nacionālisma studijas, līdz 1918. gadam bija saistītas ar nacionālo valstu veidošanos un bija Eiropas vēsturnieku pētniecības kompetencē, jo jaunajās valstīs pēc Pirmā pasaules kara veidojās nacionālās akadēmiskās skolas, kuras neizvērsa teorētiskus vispārinājumus par nacionālo pašapziņu, skarot vairāk ētiskus un filozofiskus, mazāk socioloģiskus aspektus. Nacionālā pašapziņa tika uztverta kā kaut kas pats par sevi pastāvošs, kam nav jāpievērš īpaša uzmanība. Vēl jo vairāk tāpēc, ka paši pētnieki šos jautājumus ignorēja, jo uzskatīja par nesvarīgiem, vairāk uzmanību pievēršot tam, kā sabiedrība apvienojas industrializācijas laikmetā. K. Marksam tā bija šķiru cīņa un darba tirgus. Savukārt M. Vēbers un E. Dirks rosināja idejas par šķiriskās un reliģiskās identitātes savstarpējo pārklāšanos. Piederības apziņu nācijai skaidro M. Vēbera biogrāfs F. Ringers, labi pārzinādams visu vācu sociologa teorētisko mantojumu – „*kad mēs lasām Vēberu, mēs no jauna atklājam kultūras vēsturisko un cēlonisko nozīmi*”³. Nacionālisma pētnieks P. Lorencs akcentē, ka katrā valstī veidojās atšķirīga intelektuālā tradīcija, kā nācijas skaidro nacionālismu un raksta par sevi⁴. Vācijas apvienošanās 19. gs. beigās veidoja vienu akadēmisku tradīciju, bet Austroungārijas impērijas sabrukums pēc Pirmā pasaules kara noteica, ka „*marksistiem nacionālisms bija kļūdaina apziņa, bet Austroungārijas kreisajiem sociāldemokrātiem Karlam Renneram un Oto Baueram nacionālās jūtas ir patiesas vērtības, kas balstās uz nacionālo kultūru, un viņi asociēja tās ar valodu*”⁵.

³ Ringer 2004, 253.

⁴ Lawrence 2005, 31.

⁵ Gellner 2006, xvi.

Divu pasaules karu kontekstā nacionālisma jautājumu pētniecībā uzlūkoja kā konfliktoloģijas virzienu un pieskaitīja pie 19. gs. politiskajām doktrīnām – iracionālām un agresīvām. 1944. gadā Hansa Kona (*Hans Kohn*) darbs *The Idea of Nationalism* bija viens no pirmajiem mēģinājumiem akadēmiskajā pētniecībā norādīt uz nacionālisma pozitīvajiem un negatīvajiem aspektiem, vienlaikus uzsvērot atšķirību starp Rietumu un Austrumeiropas nacionālismu, raksta Dž. Breiljs Ernsta Gelnera darba *Nations and Nationalism* ievadā⁶. Pēc Otrā pasaules kara nacionālisma tēma akadēmiskajā vidē tika stigmatizēta, pētnieki vienojās par terminu „etniskais nacionālisms”, un kā pētniecības virziens tas pazaudēja zinātnieku interesi, jo nacionālsociālistu ideoloģijas radītās sekas (karš, holokausts un koncentrācijas nometnes) uz vairākām desmitgādēm nacionālās pašapziņas jautājumu atvirzīja no pētniecības interešu loka. Vēsturnieki pievērsās ekonomikas un sociālajai vēsturei vai arī turpināja parasto politikas vai diplomātijas vēstures pētniecību. Arī sociologi uzmanību pievērsa sabiedrībai kā nacionālās valsts daļībniekiem (*'society' with the membership of the nation-state*)⁷, nācijas tika pielīdzinātas sabiedrībai, kurā ir iekšējās attiecības – šķiras, statusi, vara. Tāpēc arī nacionālās pašapziņas jautājumi deva vietu pētījumiem par industrializācijas un modernisma iedarbību, apejot viedokļus par nacionālo jūtu izmantošanu militārajos konfliktos 20. gs. pirmajā pusē.

Nāciju pašapziņas pieaugums kolonijās jautājumu aktualizēja 20. gs. 60. gados, kad darba kārtībā parādījās antikoloniālisma ideoloģija. Bija divi veidi, kā saprata antikoloniālo nacionālismu. Piemēram, ja reiz imperiālistiem bija jāaiziet, tad nacionālismu saprata kā jaunu tā veidu – pilsonisko nacionālismu,

⁶ Gellner 2006, xvi-xvii.

⁷ *Nation-state* arī pēc E. Levita ieteikuma tulko kā nacionālu valsti, jo jēdzienā *nacionāla valsts* lielāks īpatsvars ir nācijas nacionālās kultūras aspektiem, kas vairāk vai mazāk ir ietverti arī jēdzienā *nation-state*. Latviešu nacionālas valsts jēdziens ir tuvāks vācu *Nationalstaat* jēdzienam, kuram ir gan nacionālās kultūras, gan politiskā dimensija; savukārt *Nationalstaat* angļiski tiek tulkots kā *nation-state*, lai gan to saturs nav 100% identisks.

līdzīgi kā tas bija Amerikas neatkarības kustībā 18. gs. beigās, un otrādi, ja impērija pretojās neatkarības kustībai, tad nacionālisms tika skaidrots kā komunistu varas kļūda. Neskaidrtība politiskos traktējumos radīja nepieciešamību pēc analītiskiem pētījumiem, kas dotu skaidrojumu nacionālo jūtu iepaidam ļaužu izvēlē un rīcībā. Socioloģisku skaidrojumu ideju ietekmei uz sabiedrības dzīvi pārliecinoši deva jau Makss Vēbers darbā *Protestantu ētika un kapitālisma gars* (2004 [1920]). Viņš nepretendēja uz visaptverošu izskaidrojumu, kā veidojas jaunās brīvā tirgus mijiedarbes sabiedrībā, taču piedāvātais skaidrojums deva pamatu izpratnei par saistību starp indivīda pārliecību, uzskatiem, jūtām un to īstenojumu darbībā. Nacionālo jūtu veidošanos un iespaidu uz sabiedrības uzvedību portretējis psihologs Karls Gustavs Jungs esejā *Votans*, norādot „uz tautu bezapziņu, kura parādās to īpatnējā izturēšanās veidā”⁸. „Meklējot skaidrojumu un preparējot nacionālisma fenomenu, pētnieki bieži nonāca pie pretējiem viedokļiem [...] to skaidroja, atsaucoties gan uz politiku, gan kultūras faktora nozīmi, gan uzturot viedokli, ka etniskās saknes pagātnē (the ethnic roots of the past) ir mūsdienu nacionālisma izpratnes atslēga.”⁹

Nacionālisms ir noteiktu jūtu un noskaņu summa, sākot ar piederības sajūtu un likteņa kopību, un arī noteiktu uzskatu summa, kurā vieta ir nacionālai pašapziņai. Tās pieaugums spēja izraisīt centienus būt neatkarīgiem no koloniālisma un tikties pēc nacionālas neatkarības. Nacionālās pašapziņas izpausmes centās interpretēt gan kā šķiru cīņu pret apspiedējiem, gan arī kā mītiskas izpausmes, kas balstītas uz atavistiskām emocijām¹⁰. 20. gs. 70. gados, kad aktivizējās neatkarības kustības Ziemeļīrijā un Skotijā, frankofonajā Kanādas Kvebekā, baski un kataloņi Spānijā, pētnieki meklēja atbildes uz nacionālisma jautājumiem. Arī postkoloniālā sabiedrība bija ieinteresēta pētniecības rezultātos.

Džons Breilījs norāda, ka tādās zemēs kā PSRS un Ķīna tika izcelta un ideoloģizēta

privileģētā šķira – strādnieki – un tika uzskatīts, ka viņi stāv pāri nācijām. Realitātē tomēr bija kāda etniska grupa vai nācija, kuras valoda dominēja pār citām, veidojot netiešu varas dalījumu, un iespaidoja valdošās nācijas pašapziņu, tā bija ideoloģiski pamatota un veidota līderības izjūta citu nāciju vidū. Piemēram, Padomju Savienībā formāli nacionalitātei netika piešķirta nozīme, svarīgāka bija jaunā politiskā identitāte – padomju tauta un piederība tai. Padomju tautas valoda bija krievu valoda, kas arī noteica netiešu hierarhiju nācijām, kuras ietilpa PSRS. Lai gan nacionālās jūtas tika ignorētas vai noniecinātas, taču tās no jauna parādās sabiedrības uzmanības centrā, sabrūkot PSRS.

Nacionālā pašapziņa: pašizpratne

20. gs. 80. gadu nogalē, kad bijušajā PSRS Baltijas republikas kļuva par neatkarības centienu avangardu, Lietuvā, Latvijā un Igaunijā nacionālās pašapziņas atmoda raisīja interesi par 20. gs. vēsturi un par to, kā sevi saprast bez ideoloģiskiem ierobežojumiem, kuri bija PSRS. Molotova–Ribentropa slepeno protokolu atzīšanas vai neatzīšanas jautājums saasināja prasību pēc taisnīguma pagātnes interpretācijā un deva jaunu impulsu saprast sevi, sabiedrību un tās vēsturisko pieredzi. Pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā daudzi jautājumi palika neizrunāti, neizrisināti un nenoskaidroti līdz galam, jo valsts neatkarība mazināja interesi par vēsturi un nacionālās pašapziņas jautājumi tika atstāti pašplūsmā – kā pašsaprotami: ja reiz ir atgūta valsts, tad ir atgūta arī pašapziņa. „90. gados bija ticība, ka lietas sakārtosies pašas no sevis, ka krievi paši mācīsies latviešu valodu, ka rūpēsies par savas kultūras saglabāšanu. [...] Politiskās elites liberālisms, ieviešot starptautiskus normatīvus, sekojot starptautiskiem trendiem, sajuta latviešu ilgtspēju un pielāva citu kultūru kultivēšanu. [...] Ap gadsimtu miju viss sagriezās atpakaļ. Lielākais risks ir politiski kultivētā krievu kopiena, kura pie zināmām pārmaiņām pašā Krievijā, īpaši pēc Putina nākšanas pie varas, tikai nostiprinājās,” 2010. gada vasarā intervijā secina eksperts Pēteris Viņķelis¹¹.

⁸ Jungs 1994, 47.

⁹ Lawrence 2005, 7.

¹⁰ Gellner 2006, xix.

¹¹ Intervija ar P. Viņķeli (09.06.2010.).

2012. gada 18. februāra referendums par ot-ru valsts valodu Latvijā aktualizēja vairāk nekā divdesmit gadus seno diskusiju, vai valsts un valoda ir identiskas pamatvērtības, un iezīmēja divu nacionālo pašapziņu redzamo un neredzamo cīņu. Viena no pētījuma ekspertēm – Ina Druvieta – intervijā atzina: „Novērojot procesus citās valstīs, Latvija ir vienīgā teritorija, kur risinās diskusija, vai titulnācijas kultūras komplekss ir jāņem par valsts pamatu. Citur to uztver kā pašu par sevi saprotamu.”¹² Pētījumā intervētais eksperts un viedokļa veidotājs P. Viņķelis saredz politiskās elites atbildību – tā nav pievērsusi uzmanību nacionālās identitātes veidošanai, jo „tas bija ārēja spiediena radīts, nevis otrādi. Nacionālās identitātes veidošana bija nemodīga Eiropā, tā nebija 90. gados īsta prioritāte, plus vēl objektīva skepse, tāpat kā ar to industriālo politiku”¹³.

Baltijas zaudējums totalitārās sistēmas mantiniekiem arī pēc 20 gadiem ir palicis kā fantoma sāpes, tāpēc arī ir mēģinājumi atgūt savas pozīcijas, un tas nozīmē, ka nacionālās pašapziņas jautājumi ir šodienas dzīves aktualitāte. „Varu prognozēt, ka pasaulē nacionālās vērtības pieaugs. Šodien skaidri redzam .. šo .. konfrontāciju,” atzīst I. Druvieta¹⁴. Latviešiem ir objektīvi iemesli nacionālās pašapziņas krīzei, jo „mums ir īsa valstiskā pieredze, tā ir laba bāze kolektīvai identitātei, kas ir ekskluzīva. Bet kad ir nodibināta valsts, tad ir jautājums, vai tā var kļūt par modernu nāciju? Moderna nācija, kura apzinās savu valstisko vērtību un ka ir jāattīsta politiski iekļaujoša identitāte,” intervijā saka Artis Pabriks un turpina, ka „latviešu kļūšana no etniskas nācijas par politisku nāciju, lūk, šis process notiek lēnāk, nekā krievu nācija Latvijā kļūst par minoritāti”¹⁵.

Filozofe Dace Bormane 2011. gada seminārā atgādināja, ka 20. gs. 80. gadu nogalē Interfrontes atklātās darbības laikā tika aktualizēta nacionālisma pētnieka E. Gelnera tēze (faktiski izrauta viena tēze no konteksta), ka

modernitāte radījusi nācijas, kur to pirms tam nebija. Interfrontes publiskās personas izmantoja sagrozītu akadēmiskā stāsta versiju, kas bija pakļauta PSRS impēriskajām tieksmēm uzskatīt Baltijas reģionu par Krievijas piejūras līdzenumu un neļaut atšķelties teritorijai, kuru komunistu valsts bija atguvusi carisma robežās. Arī vācu vēsturnieks E. Oberlenders, analizējot nacionālo elišu iznīcināšanu sovietizācijas laikā Baltijā, norāda uz vēsturiskajām līdzbām – „šeit atspoguļojās ancien reģime (absolūtisma) un revolūcijas savstarpējā saplūšana, kuru, piemēram, novecojošais V. Molotovs ļoti labi apzinājās, kad savās „sarunās” piebilda: „Bija taču labi, ka carisms ar savu ekspansiju radīja tik lielu izejas bāzi sociālismam.””¹⁶ E. Gelnera darba citēšana 80. gadu politiskajās diskusijās Latvijā rosināja ieskatīties pētnieka darbā un teorētiskās diskusijās par to.

Modernitāte un nacionālisms

E. Gelnera koncepcijā

80. gadu sākumā Eiropā kļājā nāca vairāki pētījumi, kuros modernisms tika skaidrots saistībā ar nāciju veidošanos 19. gs., un tās aplūkoja kā noteikta laikmeta konteksta radītas konstrukcijas – B. Andersona „iedomātās kopienas”, K. Gīta „likteņa kopība” un E. Gelnera „nācijas kā modernisma produkts”. Kopš 1983. gada, kad grāmatu *Nācijas un nacionālisms (Nations and Nationalism)* izdeva pirmo reizi, tā piedzīvoja 18 atkārtotus izdevumus, tika tulkota 24 pasaules valodās. Grāmata nokļuva diskusiju centrā, un to nozīmīgu darīja salīdzinoši garā ievada autors Dž. Breilijs, tā iedzīvinot otrā līmeņa novērotāja pārskatu un dodot padziļinātu skatījumu par E. Gelnera pētījumu. Grāmatas recenzenti īpaši norāda uz ievada komentāriem kā būtisku viņa teorijas sastāvdaļu.

E. Gelners dzimis un audzis Čehoslovākijā, 1939. gadā ģimene izceļojusi uz Lielbritāniju, kur ieguvis izglītību. Strādājis Londonas Ekonomikas augstskolā, ieguvis doktora grādu sociālajā antropoloģijā. Dž. Breilijs norāda, ka svarīgi zināt gan nacionālisma pētnieka

¹² Intervija ar I. Druvieti (15.06.2010.).

¹³ Intervija ar P. Viņķeli (09.06.2010.).

¹⁴ Intervija ar I. Druvieti (15.06.2010.).

¹⁵ Intervija ar A. Pabriku (bez dat.).

¹⁶ Čuev 1991, 14.

piederību pie akadēmiskās disciplīnas, kuras iespaidā iegūts redzējums par problēmu, gan arī personisko intenci. E. Gelnera skatījums uz modernitāti piesaistīja akadēmisko sabiedrību, radot zināmu lūzumu jautājuma pozicionēšanā un analizē, jo uzlūkoja modernitāti kā atšķirīgu sociālās organizācijas un kultūras formu, noliedzot marksistu tēzi, ka 1) galvenais notikums bija kapitālisma rašanās un šķiru cīņas konflikts, kas virza attīstību, un ka 2) nacionālisms bija šķiras ideoloģija, ko veidoja kapitālisms. E. Gelnera teorijas pamattēze – nacionālisma ideja nebija radītājs, bet gan modernitātes jeb industrializācijas produkts. Kā sociālais antropologs viņš pievērsa uzmanību pārrāvumam cilvēces vēsturē – to nesa jaunās sociālās dzīves formas, un uzstājīgi apgalvoja, ka nācijas un nacionālisms nebija dabīgs cilvēces attīstības komponents, ka tas radās tikai pārejas periodā uz industriālismu. E. Gelnera teorija iekļaujas 80. gadu „sociālo konstrukciju” skaidrojošās pieejās – nācija ir vēsturiski „konstruēta” kā jebkura cita cilvēku kopība, kuras locekļi cits citu nepazīst, piemēram, „civīlā sabiedrība”, „tauta” u. tml. Piemēram, ASV, PSRS, ES, Arābu valstu līga ir šādā izpratnē „konstruētas” kopienas. Desmit gadus vēlāk M. Biligs norāda uz būtisku paradoks, ka teorētiski tiek konstruēta nacionālas valsts nozīmes mazināšanās, bet tajā pašā laikā lielās nācijas formulē nacionālas valsts intereses, tiecoties pēc globālas hegemonijas¹⁷. Tāpēc šodien ir svarīga E. Gelnera pieeja nacionālisma izpētē, jo tā iekļauj mazo nāciju nacionālisma veidošanos kā svarīgu modernitātes komponentu.

Lai pierādītu, kā nacionālisms bija ieguvis savu varu, E. Gelners sociālo struktūru analizēja, atdalītu no kultūras. Pirmsindustriālajās sabiedrībās cilvēki sevi saprot, izzinot pastāvošo struktūru – reliģiju, vietējo ciemu, ģimeni, kurā katrs zina savu vietu un sociālo pozīciju: tā struktūra nodrošina identitāti un kultūra tikai pastiprina piederību. Pētījuma gaitā E. Gelners konstatēja, ka daudzas agrārās sabiedrības nebija pieļāvušas nāciju un nacionālisma attīstību, jo valsts iekārta un kultūra nebija saskanīgas. Tā nebija labvēlīga

vide naratīvu attīstībai, ar kuriem sabiedrības dalībnieki saprot sevi kā vienotu simbolu un vērtību praktizētājus. Attiecinot E. Gelnera pieeju uz latviešu vēsturi, redzam paralēles, piemēram, carisms un vācbaltiešu muižniecība neveicināja Latvijas teritorijā darbvietu radīšanu tādiem cilvēkiem, kas ieguvuši izglītību (piemēram, izteikti apgrūtinājumi bija latviešu mācītājiem), jo saskatīja apdraudējumu savai kundzībai. Carisma rusifikācijas politikā ietilpa piedāvājums pāriet pareizticībā, izceļot no toreizējas Latvijas teritorijas un iegūt zemi, piemēram, Sibīrijā. Tāpēc latviešu intelektuāļu kustība, līdzīgi kā Indijas nacionālās atbrīvošanās līderu kustība, sākās ārpus savas zemes robežām. Poļu sacelšanās pret carismu izraisīja latīņu drukas aizliegumu, tas Latvijas teritorijā skāra arī latgaliešus un radīja vienotas nacionālās pašapziņas attīstības pārrāvumu. Protestantiskā Latvijas daļa atteicās no gotiskās rakstības un jau 1908. gadā izstrādāja jauno ortogrāfiju, ko akceptēja ortogrāfijas komisija Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna vadībā un ar likumu ieviesa Latvijas Republikā no 1920. līdz 1922. gadam¹⁸, tā apvienojot nācijas tekstuālās kultūras saziņu.

E. Gelnera nākamā tēze – industrializācija attīstās nevienmērīgi, un tas iespaido arī nacionālisma attīstību, jo ir kāda skaidra robeža, kas iezīmē kultūras atšķirības – valoda vai reliģija. Varas pozīcijā esoša valoda izglītības sistēmā veic integrējošu pāreju uz vienu valdošo valodu kā, piemēram, 19. gs. Francijā¹⁹. Dž. Breilijs norāda, ka 1800. gadā Provansa valodas ziņā bija daudz atšķirīgāka no pārējās Francijas nekā Ukraina no Krievijas. Svarīgi ievērot, ka pievienošanās franču valodai notika uz republikānisma, nevis monarhijas vai autoritārisma bāzes. Katrā valstī nacionālisma jūtas dzimst un iegūst īstenojumu nacionālisma kustībā, atšķirīgu motīvu vadītas. Latvijā varas pozīcijas pārstāvju valoda 19. gs. beigās bija krievu un vācu valoda, abām tām nebija saiknes ar plašāku sabiedrību, jo tās bija koloniālvalodas un neatbilda tautas vairākumam, kas noteica teritorijas vēsturisko identitāti.

¹⁸ Sal. http://www.valoda.lv/Valsts_valoda/Vesture/mid_559 (05.09.2012.).

¹⁹ Weber 1976.

¹⁷ Billig 1995, 11.

E. Gelners pauž viedokli, ka nacionālisms nav tikai jūtas, nacionālisms rodas no pieredzes par atšķirīgo, kas kaut ko izsaka par vēl netapušām nācijām – „*ja kāds jūtas, ka ar viņu apietas negodīgi un viņš spēj identificēt vainīgo kā citas nācijas pārstāvi, ja viņš pietiekami spēj identificēties ar upuri, kas pieder tai pašai nācijai – nacionālisms ir dzimis*”²⁰. Viņš uzsver, ka dzimtās valodas rakstība, valsts teritorija un atšķirīga reliģija veicināja nāciju attīstību un ka tāpēc nacionālisms ieguva spēku un bija pamats jaunu valstu dzimšanai pēc 1918. gada miera līguma.

Dž. Breilijs diskusijā norāda, ka E. Gelnera ideja par nacionālismu kā industrializācijas instrumentu tomēr bija jāpārskata, jo, piemēram, Šveice iztika bez tās²¹. Viņš arī uzsver, ka sociālo zinātnieku pētījumos nāciju neuzlūkoja kā kaut ko svarīgāku par šķiru, jo viņi nebija sapratuši, ka nacionālisms ir kaut kas vairāk par sociālismu. Faktiski divu pasaules lielvaru pastāvēšanas laikā teorētiskas refleksijas par nāciju un nacionālismu bija bloķētas. Dž. Breilijs saskata E. Gelnera pieejā svarīgu viedokli, ka modernitāte un nacionālisms balstījās uz etniskumu un valodu, taču 20. gs. 60. gados viņa balss netika sadzirdēta. Arī M. Biligs saskatīja līdzīgu viedokli, kuru pauda Mihails Bahtins (ar pseidonīmu Vološinovs) 1973. gadā darbā *Marksisms un valodas filozofija – „objektīvai psiholoģijai ir jābalstās ideoloģijas studijās”*, jo apziņas formas tiek konstruētas ar valodas palīdzību²². Nacionālisma nozīmes, attieksmes un vērtības tiek skaidrotas, atkārtotas un ievadītas sabiedrības apziņā komunikācijas procesā. B. Andersons uzsver drukātās rakstības nozīmi – tā sabiedrībā mainīja cilvēku priekšstatus par sevi un vienlaikus paātrināja ideju saskaņotu pieņemšanu. Tāpat skolas un militārā apmācība, baznīca un sabiedriskās organizācijas palīdzēja izplatīt idejas par nācijas kopību. Tā Zviedrijas pārvaldītajā Norvēģijā 19. gs. sākumā veica masveida militāro apmācību, kas jauniesauktajiem norvēģiem pavēra jaunu izpratni, ka visi pieder pie vienas nācijas ar kopīgu valodu. *Latvju Dainu* sējums sākas

ar tautas atklāsmes četrindi, ka divas meitas dažādos Latvijas novados dzied vienu un to pašu dziesmu. Abas četrindes K. Barons izcēlis kā liecinieces tautas vēsturiskajam vienotumam²³, un laika gaitā tās ieguva politisku mērķi – neatkarīgas valsts izveidošanu.

Svarīgi vēlreiz uzsvērt E. Gelnera darba pirmo atziņu, kas konceptuāli izsaka viņa pieejas būtību: „*Nacionālisms primāri ir politisks princips, kas nozīmē, ka politiskais un nacionālais ir saskanīgā vienībā*.”²⁴ Viņš izvirza trīs aspektus: nacionālisms kā jūtas un kustība, ko vislabāk definēt kā principu. Nacionālista noskaņojumu izsaka dusmu izjūtas, ja notiek vardarbība pret principu, vai arī piepildījuma un lepnuma jūtas. Nacionālās jūtas raksturo arī jēdziens „attieksmes” (*attitudes*) pret nācijas biedriem un svešiniekiem. E. Gelnera grāmatas kritiķi norādīja uz ļoti daudziem piemēriem, kur raksturot un tipoloģizēt nacionālisma izpausmes kopējā struktūrā ir apšaubāmi. Nacionālās jūtas veicināja nācijas dalībnieku solidaritāti, deva impulsu ekonomiskai aktivitātei, sadarbībai un iespaidoja nācijas apziņu, līdz tā izvirza prasību pēc savas valsts. Taču nācijas biedru savstarpējās attieksmes vēsturē ne reizi vien parādās kā konfliktējošs aspekts, piemēram, atcerēsimies latviešu sarkanos strēlniekus un strēlniekus, kuri cīnījās par pilsonisko Latviju 1919.–1920. gadā, kad vācbaltiešu militārie veidojumi apvienojās ar patriotiski noskaņotajiem latviešu strēlniekiem cīņā pret Sarkano armiju. Vai, piemēram, krievu ģenerāļa Vlasova pāriešana vācu pusē Otrā pasaules kara laikā. Tātad nacionālismu nevar skaidrot ar ideju, vērtību un aizraušanos (*passion*) – tie

²³ *Viena meita Rīgā dzied,
Otra dzied Valmierā,
Abas dzied vienu dziesmu, –
Vai tās vienas mātes meitas?*

126 [Kroņa Lejas pagastā
(Lejasciema pagastā Vlk)].

*Viena māsa Cēsīs dzied,
Otra dzied Valmierā;
Abām balsi atskanēja
Uz tām Prūšu robežām.*

22 [Lielvārdē (Lielvārdes pag. Rg)],
68 [Bērzaunē (Bērzaunes pag. Md)],
335 [Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē].

²⁴ Gellner 2006, 1.

²⁰ Gellner 2006, 108.

²¹ Turpat, xxv-xxi.

²² Billig 1995, 17.

nav pirmās kārtas jautājumi. E. Gelners pievērš uzmanību funkcionālistu skatījumam uz sabiedrības pastāvēšanu un norāda uz motivāciju darbībai – tai jābūt vērstai „sabiedrības labā”²⁵. Nacionālās jūtas ir vēsturiski veidota nācijas pašizpratnes pieredze, kura radikāli un saasinātā veidā spēj sniegt cilvēkam vērtību orientāciju pasaulē un vienlaikus veidot sabiedrībā horizontālas mijiedarbes, kas veicina valsts pamatus vai arī tos grauj.

E. Gelnera grāmata ir mēģinājums sniegt aptverošu teorētisku nācijas koncepciju, un tā ieguva ievērojamu lasītāju auditoriju, taču vienlaikus dod iespēju izpratnei, ka konceptualizēt tik sarežģītu veidojumu kā nācija un nacionālisms nav iespējams. Arī Dž. Breilijš secina, ka nacionālisma jautājuma pētījumos nav iespējams vispārinājums, jo pilsonība un politiskā lojalitāte ne vienmēr sakrīt, piemēram, sabrūkot PSRS, Krievijas Federācija ir multinacionāls valsts reliktis, apvienota zem vienas nācijas valsts nosaukuma²⁶. E. Gelnera teorētiskais skats uz nāciju un nacionālisma jautājumiem atver jaunu jautājumu loku: valsts statuss un nacionāla valsts/pilsonība un etniskās grupas, mazākumtautības²⁷.

Nacionālā pašapziņa un vēsture

Pašapziņa ir saistīta ar sevis sapratni, kā sabiedrības dalībnieks ir iemācīts un

iemācījies sevi saprast, dzīvojot ģimenē, skoloties un esot sabiedrības komunikācijas lokā. Lai rastu atbildi uz jautājumu, kā sabiedrība vienojas savā pašraksturojumā, kuru referenci izvēlas savam aprakstam, ir jāpievērš uzmanība, kādi stāsti tiek lietoti sabiedrības komunikācijā, kāpēc un kādi paštēli iekļauti stāsta veidošanā. Kā notiek saskaņošana, kāda ir mijiedarbe starp sabiedrības naratīviem, un arī kāda tradīcija saglabājas sabiedrības pašraksturojuma uzturēšanā un līdz ar to iesaistās arī cilvēku darbībā, viņu dzīvesveidā. Citiem vārdiem, kā notiek savstarpēja iespaidošanās sabiedrībā, kā un vai tā veic saskaņošanu. Vēsturiskā reprezentācija visbiežāk sastopama hronikās, ceļojumu aprakstos, individuālos dzīvesstāstos, tie veido laikabiedru stāstījumu un strukturāli glabā sevī sabiedrības kolektīvo atmiņu – ne tikai vēsturiskā prezentācijā, bet arī sabiedrības komunikācijā pašai par sevi rada jēgu un nozīmi tās paštēlam. Sabiedrība tos uztver vai arī ne, tie tiek akceptēti vai ne, tos patur vai rada alternatīvus redzējumus par sevi.

Sabiedrības paštēls ir saistīts arī ar pašapziņu, ko varam attiecināt arī uz izpratni par piederību nācijai, un tā savukārt var definēt politiskās un vēstures pieredzes robežas. Piemēram, 1918. gada oktobrī Latviešu pagaidu nacionālās padomes pilnvarotais sūtnis Londonā Zigfrīds Anna Meierovics saka: „*Latvija ir bijusi vienmēr uzticīga Krievijai. Ieinteresēta Krievijas nākotnē, Latvija ir upurējusi visu šinī karā ar entuziasmu un labprātīgi. Bet Krievijas attiecības pret Latviju nav šo uzticību attaisnojušas. Krievu armija vairāk reizes ir nodevusi mūsu tautu un iznīcinājusi mūsu zemi. Krievijas lielinieku valdība nodevusi Latviju un padevusi to Vācijai. Šis ir loģisks iznākums no tās politikas, kādu Krievija veda pret latviešiem: denunciācija, pārkrievošana un centralizācija. Krievijai nav bijušas uz Latviju jeb kādas citas, kā tikai iekarošanas tiesības. Šīs tiesības tagad ir zaudētas un latviešu jautājums ir tagad starptautisks jautājums. Ne rases, ne nacionālas, ne kulturelas, ne reliģiskas, ne sabiedriskas saites latviešus nesaista ar Krieviju un slāviem.*”²⁸ No teiktā

²⁵ Epizode no Valentīnas Lasmanes dzīvesstāsta latviešu trimdā Zviedrijā: „*Bet man aizmirsies zīmulis no bērnu istabas! Un es paķeršu to zīmulī, kas te viņam priekšā stāv. Ņemšu to zīmulī, lai izlabotu. Kā! Ko tu dari? Tas ir valsts zīmulis! To nedrīkst lietot privāti! Tev ir tavs privāts. Tu mācies, tev ir pašai savs zīmulis. Ej pakaļ savam zīmulim! Tā, ka to es labi atceros, ka ar valsts zīmulī var darīt tikai valsts darbu. Tā, ka viņš man iemācīja, kas ir valsts. Valsts zīmulis – nedrīkst neko citu darīt. Kaut kur tā jēga radās. Jo tajā laikā man tā valsts saistījās ar tēvu, kurš strādā valsts darbu un kurš strādā to tā, lūk, ka arī ar to zīmulī nedrīkstēja neko citu darīt, kā strādāt valsts darbu.*” Mēs nebraucām uz Zviedriju 2010, 200.

²⁶ Gellner 2006, xlv-xlv.

²⁷ E. Gelners nedod tiešu atbildi, bet portretē Ruritānijas un Megalomācijas attiecības – literāri fantastiskā manierē par nacionālisma attīstību kāda nezināmā Austrumeiropas zemē (grāmatas nodaļā *Kas ir nācija?*).

²⁸ Sarunas pieraksts starp Latviešu pagaidu nacionālās padomes pilnvaroto sakaros ar

var secināt, ka latviešu nācija ir uzkrājusi tādu pieredzi, kas dod pamatojumu pašdefinēšanai un pašapziņas apliecināšanas aktam.

Latviešu nācijas pašapziņas izpaušme ir nacionālas valsts veidošanas ideja. Skats vēsturē parasti dod izpratni par sabiedrību, tās kultūru un spēka rezervēm – kas neieraudzīts un ko nodod nākamajām paaudzēm. 19. gadsimtā ne tikai Latvijā, bet visā Eiropā veidojās jaunās nācijas, kuras iedvesmoja nelielas intelektuāļu grupas. Tās spēja efektīvi un saskanīgi komunicēt ar sava laika sabiedrību un izraisīja apvērsumu līdzšinējā sabiedrības pašraksturojumā – sabiedrība saskatīja savas neieraudzītās iespējas, kuras palīdzēja atrastīt jauno nāciju pašapziņu un bija viņu veiksmes pamatā, nostiprinot ticību saviem spēkiem. Izglītība un turība garantēja ekonomisku patstāvību, jaunajiem intelektuāļiem un uzņēmējiem bija starta pozīcija tautas pašapziņas veidošanai un celšanai. Viņi aicināja mainīt sabiedrību – sadarbībai un solidaritātei, kuru vainagoja ticība saviem mērķiem. Šīs atziņas ir iegūlušas mācību grāmatās un it kā apgūtas kā daļa no vēstures. Tomēr uz latviešu nācijas panākumu fona – spēju nodibināt nacionālu valsti – ieraugām arī samilzušās problēmas, kas izgaismojās pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā. Kādi ir cēloņi zemajai nacionālai pašapziņai, uz ko norāda raksta ievadā citētais vēstules autors. Ekonomiskā krīze un Latvijas finanšu situācija 2008. gada nogalē daudzās sabiedrības grupās veicināja nopietnu sevis pārskatīšanu, lai izvērtētu pašraksturojumu un rastu jaunas rezerves krīzes situācijā, kas nereti vēsturē ir bijis nācijas spēku akumulējošs brīdis. Taču Latvijā cilvēku ikdienas saziņā atskanēja nievājošie pašraksturojumi – „*esam maza zeme, pasaulē Latviju neviens nezina, politiski un ekonomiski mūs nerespektē*” utt.

Varam meklēt skaidrojumu zemam pašvērtējumam – vai tā būtu slikti apgūta vēsture, maz iemācīts saskatīt latviešu sasniegumus, salīdzinot ar citām tautām, kurām nav savas neatkarīgās valsts? Valsts vēsture veido svarīgu identitātes un vienlaikus pašapziņas

pamatu katrā sabiedrības dalībniekā. Situāciju var salīdzināt ar cilvēku, kurš uzaudzis bez detalizētiem stāstiem par savu vecāku dzīvi, viņu saskatītām vērtībām un morāles normām. Latviešu vēsturiskā atmiņa sniedzas līdz 13. gs., ko iemācīts uzlūkot kā brīvības zaudēšanas laiku, taču tad Latvijas teritorijā dzīvoja dažādas ciltis, kuras tikai 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā sevi sāka apzināties kā latviešus. Latvietība vēsturiski ieraudzīta un saprasta līdz šim kā piederība zemniecībai, un, kamēr nebūs uzrakstīta latviešu sociālā vēsture, tikmēr problēmas ar nacionālo pašapziņu turpināsies. E. Gelnera koncepcijā varam atrast norādi, ka valsts industrializācija var veicināt nācijas pašapziņu. Vēsturē latvieši jau bija modernisma pionieri, kuri veidoja cariskās Krievijas vienu no industriālākajiem reģioniem. Taču Rīgā politiskā vara tobrīd bija krievu un vāciešu rokās. Tāpēc likumsakarīgi, ka neatkarīgā Latvijas valsts 20. gs. sākumā sevi definēja kā agrāru valsti. Arī pēc neatkarības atjaunošanas latvieši atcerējās sevi kā piederīgus agrārām sabiedrībām un pieļāva bijušās padomju sistēmas industrijas pašlikvidēšanos. Process lielai sabiedrības daļai bija postošs, darba zaudējumi un bezdarbs, ekonomikas pārstrukturēšana notika lēni, un valsti pameta ievērojams skaits cilvēku. Emigrācijas process negatīvi atsaucās uz pašapziņu, radās jautājums, kāpēc nemākam pārvaldīt valsti, un arvien biežāk skan: kāpēc neko neražojam?

Pēdējais jautājums atbildi rod E. Gelnera teorijā, ka nācijai ir jādodas pārbaudīta ceļa virzienā, jāsāk attīstīt industriju. Tā ne tikai veicina nodarbinātību, rada darba vietas un ceļ dzīves kvalitāti, bet arī iemāca nācijai sevi identificēt ar noteiktu produktu, kuru pieprasa starptautiskā tirgū. Nacionalitāti veido griba un kultūra, tajā atspoguļojas politiskā griba un politiskā kultūra, kas apvieno nāciju gan valstsnāciju, gan arī mazākumtautības. Tā būtu labākā atbilde tiem, kuri šodien apšauba nacionālas valsts nepieciešamību.

Raksts tapis ar Latvijas Zinātnes padomes tematisko pētījumu projekta *Politiskās nācijas pašapziņas veidošanās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: tendences un faktori* (Nr. 09.1531) atbalstu.

Lielbritāniju Z. Meierovicu un Lielbritānijas ārlietu ministru A. Džordžu Belfūru 1918. gada 23. oktobrī Londonā. – LVVA, 1899. f., 2. apr., 273. l., 6. lp.

VĒRES

- Billig, Michael (1995) *Banal Nationalism*. London : Sage.
- Čuev, F. (1991) *Sto sorok besed s Molotovym*. Moskva. Cit. Oberlanders, E. Nacionālās elites zaudēšana Baltijas valstīs, 53. Pieejams: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/50-61-Oberlanders.pdf (10.06.2012.).
- Gellner, Ernst (2006 [1983]) *Nations and Nationalism*. Introduction by John Breuilly. Ithaca, N. Y. : Cornell University Press.
- Jungs, Karls Gustavs (1994) Votans. *Dvēseles pasaule*. Rīga : Spektrs, 41–51.
- Lawrence, Paul (2005) *Nationalisms: History and Theory*. Harlow : Pearson Education.
- Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem* (2010) Rīga : Zinātne.
- Ringer, Fritz (2004) *Max Weber: An Intellectual Biography*. Chicago : University of Chicago Press.
- Vēbers, Makss (2004 [1920]) Protestantu ētika un kapitālisma gars. *Reliģijas socioloģija*. Rīga : FSI, 20–178.
- Weber, Eugen (1976) *Peasant into Frenchmen. Modernization of Rural France, 1870-1914*. California : Stanford University Press.

KĪMIJAS TEHNOLOĢIJA RĪGAS POLITEHNIKUMĀ UN RĪGAS POLITEHNISKAJĀ INSTITŪTĀ (1863–1918)

Māra Lēruma, *Dr. sc. ing.* (1992), vadošā pētniece Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultātes Vispārīgās ķīmijas tehnoloģijas institūta Rīgas Biomateriālu inovāciju un attīstības centrā. Zinātniski pētnieciskā darbība ES projektu izpildē par biokompozītmateriālu un ekokompozītmateriālu izstrādes sastāvu un tehnoloģiju pilnveidošanu to patentspējas nodrošināšanai. Veikusi zinātnes vēstures pētījumu par RTU Vispārējās ķīmijas tehnoloģijas katedras izveidošanu un attīstību laika posmā no 1863. līdz 1990. gadam. Publicēts ap 40 zinātnisku rakstu, 11 izgudrojumu autore un līdzautore.

Līga Bērziņa-Cimdiņa, *Dr. sc. ing.* (1992), ir RTU Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultātes Vispārīgās ķīmijas tehnoloģijas (VĶT) institūta Rīgas Biomateriālu inovāciju un attīstības centra direktore, VĶT katedras vadītāja un profesore. Vada studiju programmu virzienus šādās specializācijās: biomateriālu ķīmija un tehnoloģija, vides inženierzinātnes, vispārīgā ķīmijas tehnoloģija. Zinātniski pētnieciskā darbība starptautisku ES, Balkānu valstu un Latvijas valsts programmu un projektu vadīšanā jaunu biomateriālu un ekomateriālu izstrādei, to funkcionālā lietojuma paplašināšanai un pētījumiem par šo materiālu un biosistēmu mijiedarbību. Publicēti 160 zinātniskie raksti, 5 patentu autore un līdzautore.

Ievads

2012. gadā Rīgas Tehniskā universitāte svinēja savas darbības 150 gadu jubileju. Universitātes pirmsākumi datējami ar 1862. gadu, kad darbību uzsāk Rīgas Politehnikums (RP) – ne tikai pirmā augstākās tehniskās izglītības mācību iestāde tagadējā Latvijas teritorijā, bet arī toreizējā Krievijas impērijā, turklāt privāta augstskola. Laika gaitā, mainoties politiskām varām, augstskola vairākkārt mainījusi savu nosaukumu un struktūru, taču ķīmijas tehnoloģija kā zinātne attīstījusies no pirmajiem augstskolas pastāvēšanas gadiem, kad tās sastāvā darbu sāk Ķīmijas tehniskā nodaļa (1863). Tā izaugusi un pilnveidojusies no atsevišķu ķīmijas tehnoloģijas priekšmetu

mācīšanas līdz Vispārīgās ķīmijas tehnoloģijas katedrai kā augstskolas struktūrvienībai (1940), kas laikā no 1944. līdz 2009. gadam saukta par Vispārējās ķīmijas tehnoloģijas katedru.

Ar RTU Senāta 2009. gada 21. decembra lēmumu Vispārējās ķīmijas tehnoloģijas katedrai atjaunots 1940. gadā izveidotās Vispārīgās ķīmijas tehnoloģijas katedras nosaukums, bet ar RTU Senāta 2010. gada 31. maija lēmumu VĶT katedra iekļauta Vispārīgās ķīmijas tehnoloģijas institūta sastāvā.

Katedras attīstība vērtējama kā dinamiska, laikmetam atbilstošu tehnoloģiju pilnveidošana. Tā sekmējusi rūpniecības attīstību no alus un vīna raudzēšanas un ziepju vārīšanas

līdz nanomateriālu tehnoloģijām. Tāds ir VKT katedras izaugsmes un attīstības ceļš pusotra gadsimta garumā (1863–2013).

Šajā rakstā apkopota vēsturiskā informācija par ķīmijas tehnoloģijas mācību priekšmetu ieviešanu augstskolas mācību programmās, par mācībspēku pedagoģisko un zinātnisko darbību laikā no 1863. līdz 1918. gadam.

Ķīmijas tehnoloģija kā mācību priekšmets RP

Ķīmijas tehnoloģija – viena no vissenākajām prasmēm, attīstījusies vienlaikus ar cilvēces attīstību. Kā zinātne tā veidojusies gadsimtu gaitā, un Rīgas Politehnikumā šis mācību priekšmets tika ieviests, kad 1863. gadā darbu uzsāka Ķīmijas tehniskā nodaļa¹. Mācību plānos tika iekļauta ķīmijas tehnoloģija un laboratorijas darbi šajā priekšmetā². Kā pirmie ķīmijas tehnoloģijas mācībspēki minami fizikas un ķīmijas docents (1864–1865) Augusts Teplers (*August Toepler*)³ un Francis Vēbers (*Franz Weber*), kas 1868. gadā tika ievēlēts par ķīmijas docentu. No 1869. gada viņš ievēlēts par profesoru, kurš kā mācībspēks (1865–1881) gan lasījis lekcijas ķīmijas tehnoloģijā, analītiskajā ķīmijā, gan arī vadījis kursu *Tehnoloģija un precizitāte* komerciantiem⁴. Abi zinātnieki tika uzaicināti no Vācijas. Ķīmijas tehnoloģijas priekšmetu kursā tika apskatīti visdažādāko ķīmijas nozaru tehnoloģiskie procesi, piemēram, kurināmā un saistvielu tehnoloģija, silikātu tehnoloģija, sērskābes, sodas, vārāmās sāls u. c. ķīmisko vielu ražošana un cietes, cukura, alus, etiķa u. c. pārtikas vielu ražošana, kā arī cepšanas, audumu krāsošanas, ādu mīcēšanas procesu tehnoloģija. Vispusīga specializācija dažādās ķīmijas rūpniecības nozarēs bija saistīta ar praktiskās dzīves vajadzībām un sekmēja tehnikas progresa virzību un attīstību.

1866./1867. studiju gadā notika pāreja uz trīsgadīgām mācībām. Ķīmijas tehnoloģijas kurss jau pirms laboratorijas izveidošanas

1867./68. studiju gadā bija sadalīts četrās daļās: ķīmijas tehnoloģija I – kurināmā un saistvielu tehnoloģija; ķīmijas tehnoloģija II – silikātu tehnoloģija, sērskābes, sodas, potaša ražošana; ķīmijas tehnoloģija III – cietes, cukura, alus, spirta rūpniecības tehnoloģija; ķīmijas tehnoloģija IV – etiķa, līmes, ziepju ražošanas, mīcēšanas procesu tehnoloģija⁵.

Ķīmijas tehnoloģijas I un II kursu līdz 1868. gadam docēja asistents F. Vēbers, savukārt ķīmijas tehnoloģijas III un IV kursu – profesors (1865–1868) A. Teplers⁶. Viņš 1868. gadā aizbrauca uz Grācas Universitāti Austrungārijā, kur turpināja pedagoģisko darbu. F. Vēbers ar 1869. gada rudeni pārņēma prof. A. Teplera docētos priekšmetus un līdz pat 1878. gadam bija vienīgais profesors ķīmijas tehnoloģijā. Viņš bija arī Ķīmijas tehniskās nodaļas dekāns (1870–1881), un viņa vadībā nodaļa un tās laboratorijas darbu organizēja sistemātiski, ievērojami pieauga studentu skaits. 1870./1871. studiju gadā Ķīmijas nodaļā mācījās 8 studenti, toties 1881./1882. studiju gadā studējošo skaits palielinājās līdz 121⁷. F. Vēbers izstrādāja ķīmijas tehnoloģijas kursu tematisko saturu. Viņš iedibināja arī zinātniskos kolokvijus, kuros studenti un mācībspēki ziņoja par savu pētījumu rezultātiem⁸.

Paplašinoties ķīmijas tehnoloģijas mācību plānu programmām un studējošo skaitam, radās nepieciešamība mācību darbā iesaistīt jaunus mācībspēkus. Ķīmijas tehnoloģijas nozarē kā viens no pirmajiem vispusīgākajiem tehnoloģiem jāmin Maksimilians Glāzenaps (*Maximilian Glasenapp*), kurš 1870. gadā savas mācībspēka gaitas RP uzsāka kā asistents un no 1873. gada tika iecelts par ķīmijas tehnoloģijas un preču zinību docentu, un pēc pieciem gadiem viņu paaugstināja par ķīmijas tehnoloģijas profesoru⁹. No 1873./1874. studiju gada viņš docēja visus ķīmijas tehnoloģijas kursu priekšmetus (I–IV): minerālo vielu ķīmijas tehnoloģiju, metalurģiju, siltumtehniku, sausās pārtvaices procesu,

¹ Val'den 1901; Festschrift 1912; Album Academicum 1887; Album Academicum 1912.

² Die Programme 1881.

³ LVVA, 7175. f., 1. apr., 228. l., 83. lpp.

⁴ LVVA, 7175. f., 1. apr., 275. l., 23. lpp.

⁵ Grosvalds et al. 2001.

⁶ LVVA, 7175. f., 1. apr., 228. l., 83. lpp.

⁷ Grosvalds et al. 2001.

⁸ LVVA, 7175. f., 1. apr., 129. l., 79. lpp.

⁹ Turpat; Rozenšteins 1923.

pārtikas, lauksaimniecības, rūgšanas procesu tehnoloģiju¹⁰.

No 1881./1882. līdz 1887./1888. studiju gadam mācību programmas ķīmijas tehnoloģijas priekšmetos netika būtiski mainītas¹¹. Studiju laiks tika pagarināts līdz četriem gadiem, un tāds tas bija līdz pat Rīgas Politehniskā institūta (RPI) darbības uzsākšanai.

No 1877. līdz 1879. gadam par asistentu ķīmijas tehnoloģijā sāka strādāt arī Johans Špors (*Spohr*), kuru 1887./1888. studiju gadā iecēla par docentu. Viņš izstrādāja un no 1887./1888. studiju gada mācību procesā ieviesa jaunu priekšmetu *Ķīmiski tehniskie pētījumi*¹².

Raksturīgākais augstskolas darbā šajā posmā bija praktisko darbu nozīmes palielināšana mācību procesā un diplomdarbu tematikas tuvināšana ķīmiskās rūpniecības attīstības sekmēšanai. 1887./1888. studiju gadā pie Ķīmijas laboratorijas papildus tika ierīkota speciāla telpa ķīmijas tehnoloģijas pētījumu veikšanai, un no 1889. gada tā kļuva pazīstama kā Ķīmijas tehnoloģijas laboratorija.

1889. gadā M. Glāzenaps līdztekus profesora darbam kļuva par Ķīmijas tehnoloģijas laboratorijas vadītāju un vadīja to līdz 1904. gadam, savukārt no 1909. gada laboratorijas vadītājs bija Karls Blahers (*Karl Blacher*)¹³. Ar 1889. gadu sākās vispusīgu ķīmiju tehnologu mācīšana un sagatavošana augošajai tautsaimniecībai un rūpniecībai. Profesors M. Glāzenaps lasīja ķīmijas tehnoloģijas priekšmetus visu specialitāšu studentiem: gan ķīmiķiem, agronomiem, prečuziņiem, gan arī mehāniķiem. M. Glāzenapa lekciju tematika aptvēra dažādas ķīmijas tehnoloģijas nozares: siltumtehniku, silikātu tehnoloģiju, rūgšanas procesu tehnoloģiju, metalurģijas un lauksaimniecības tehnoloģijas jautājumus¹⁴. Arī ķīmijas tehnoloģijas kā zinātnes pētījumi un sasniegumi šajā posmā saistāmi ar M. Glāzenapa vārdu. Vislielāko ievērību viņš ieguva ar saviem pētījumiem

silikātu tehnoloģijā un siltuma tehnoloģijā. Viņš cieši saistīja teorētiskās zināšanas ar praktiskās ražošanas attīstības problēmām. Viņa pētījumi Rīgas apgādē ar kvalitatīvu dzeramo ūdeni, Kurzemes kaļķakmens lietošana portlandcements rūpniecībā, cukurbiešu audzēšanas ieviešana lauksaimniecībā bija nozīmīgi rūpnieciskās ražošanas attīstības priekšnoteikumi¹⁵. Pētījumi par cukurbiešu kultivēšanu Vidzemē un Kurzemē apliecināja un pierādīja, ka Ventspils apkārtnē audzētās cukurbietes devušas lielāku ražu ar augstāku cukura saturu nekā Dienvidukrainā audzētās cukurbietes¹⁶. M. Glāzenapa ieteikumi ņemti vērā vietējo cukurbiešu izmantošanai cukura ražošanā Latvijā un Kurzemes kaļķakmens izmantošanā cementa ražošanai. Projekti gan tika īstenoti vēlāk, pirmajā Latvijas neatkarības laikā, kad rekonstruēja Rīgas cementa fabriku, uzcēla Brocēnu cementa fabriku un trīs cukura rūpnīcas – Jelgavā, Liepājā un Krustpīlī¹⁷. Profesors M. Glāzenaps bija izcilis speciālists arī mikroskopijā un fotogrāfijas jomā¹⁸. Šīs prasmes viņš lietoja mācību un zinātniskajā darbā, pētot keramikas, javu saistvielu tehnoloģiskos procesus. M. Glāzenaps uzskatāms par silikātu tehnoloģijas pamatlicēju Latvijā.

M. Glāzenapam ir raksturīgas vispusīgas un plašas zinātniskās intereses, un ķīmijas tehnoloģijas kā zinātnes panākumi RP saistāmi ar viņa vārdu. Viņš aktīvi darbojās savu pētījumu popularizēšanā. 33 gadus viņš bija Rīgas Tehniskās biedrības izdevuma *Rigasche Industrie Zeitung* redkolēģijas loceklis un redaktors¹⁹. No 1876. līdz 1895. gadam viņš publicēja 31 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu, vairākkārt piedalījies dažādās Baltijas, Rietumvalstu un Krievijas sanāksmēs un kongresos, ieguvis vispārēju ievērību ar pētījumiem cementa, ģipša un kaļķu saistvielu jomā²⁰. Profesors M. Glāzenaps devis savu ieguldījumu arī dabiskā fosforīta izmantošanā

¹⁰ Ruplis, Grosvalds 1997.

¹¹ Die Programme 1895.

¹² Turpat; LVVA, 7175. f., 1. apr., 55. l.

¹³ Festschrift 2012.

¹⁴ Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā 2002.

¹⁵ Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā 2002.

¹⁶ Ruplis, Grosvalds 1997.

¹⁷ Turpat; Latvijas Universitāte 75 1994.

¹⁸ Rozenšteins 1923; Glazenapp 1921.

¹⁹ Ruplis, Grosvalds 1997.

²⁰ Grosvald, Ejduk 1968.

Mācībspēki ķīmijas tehnoloģijas priekšmetos RP un RPI

Uzvārds, vārds	Dzīves dati	Augstskola, beigšanas gads	Akadēmiskais stāžs		
			Adj. prof.*, profesors	Priv. doc.*, docents	Asistents
Teplers Augusts	1836–1912 (Vācijā)		1865–1868	1864	
Vēbers Francis	1834–1881		1869–1881	1868–1869	1866–1868
Glāzenaps Maksimilians	1845–1923	Rīgas Politehnikums, 1870	1878–1909	1873–1878 1909–1914 1918–1919	1871–1873
Špors Johans	1855–?	Rīgas Politehnikums, 1877		1885–1887* 1887–1890	1877–1879
Blahers Karls	1867–1939	Rīgas Politehnikums, 1894	1899–1906* 1906–1918	1897–1899	1893–1895
Vitlihs Mihels	1866–1933	Rīgas Politehnikums, 1890	1905–1909* 1909–1919		
Šimanskis Stefans	1868–1931	Rīgas Politehnikums, 1895	1906–1911* 1911–1918	1899–1906	1897–1898
Bricke, Erhards	1877–1953	Rīgas Politehniskais institūts, 1903	1910–1919*	1906–1910	1902–1904

* Adjunktprofesors – zinātnisks darbinieks, profesora palīgs; privātdocents – ārštata docētājs pirmskara Latvijā.

un pārstrādē, kas praktiski sekmēja minerāl-mēslojumu lietošanu augšņu uzlabošanai²¹.

No 1895. gada RP sāka gatavot mācībspēkus – ķīmijas tehnologus, kuri varētu aizstāt profesoru M. Glāzenapu. Par tādiem kļuva viņa skolnieki K. Blahers, S. Šimanskis (*Schimansky*), M. Vitlihs (*Witlich*) un E. Bricke (*Britzke*) (1. tabula)²². Kad prof. M. Glāzenaps 1914. gadā pensionējās, viņa vietā ķīmijas tehnoloģiju mācīja trīs profesori (K. Blahers, S. Šimanskis, M. Vitlihs un adjunktprofesors E. Bricke)²³.

Par asistentiem ķīmijas tehnoloģijas laboratorijās, vadot praktiskos darbus ķīmijas

tehnoloģijas speciālajās nodaļās (nozārēs), strādājuši Politehnikuma audzēkņi Jozefs Rončevskis (1891–1897), Boriss Ovsjaņņikovs (1891–1892), Karls Krauze (1909–1915), Udo Kerbers (1903–1906), Pauls Grīnbergs (1909–1915), Fricis Blumfelds (1899–1903)²⁴.

Ķīmijas tehnoloģijai bija īpaša loma un vieta Ķīmijas tehniskajā nodaļā. Augstskolas 1867./1868. studiju programma paredzēja, ka nodaļa gatavos ķīmiķus šaurākā nozīmē – stikla, alus, ziepju un cukura fabrikantus (ražotājus), krāsotājus, destilatorus. Ķīmijas tehnoloģijas loma atspoguļojās arī absolventu saņemtajos ķīmijas tehnologa diplomos, kuri no 19. gs. 80. gadiem līdz pat 1896. gadam tika izsniegti tiem studentiem, kuri RP beidza ar labām sekmēm – teicami novērtētie studenti saņēma inženiera ķīmiķa grādu. 19.–20.

²¹ Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā 2002.

²² Grosvalds et al. 2001; Dāvis 1962.

²³ Alksnis, Grosvalds 1998; Ruplis, Meirovics 1998.

²⁴ Grosvalds et al. 2001.

gs. mijā labākie ķīmijas studenti (piemēram, E. Bricke 1903. gadā) saņēma inženiera tehnologa diplomu.

Pedagoģiskais un zinātniskais darbs ķīmijas tehnoloģijā RPI (1896–1918)

Kad 1896. gadā Rīgas Politehnikumu pārveidoja (reorganizēja) par Rīgas Politehnisko institūtu kā valsts mācību iestādi²⁵, tās Ķīmijas tehnisko nodaļu nosauca par Ķīmijas nodaļu. Ķīmijas nodaļai pavērs tālākās attīstības perspektīvas. Mācību procesā tika papildināti un izmainīti studiju plāni un programmas, ieviesti jauni priekšmeti arī ķīmijas tehnoloģijā. Lai iegūtu inženiera ķīmiķa kvalifikāciju, četrgadīgais mācību kurss tika pagarināts par vienu gadu. Nemot vērā pārējo uz piecgadīgām studijām, mācību plānos vairāk stundu tika ielānots laboratorijas un praktiskajiem darbiem.

1896./1897. studiju gadā Ķīmijas tehnoloģijas laboratoriju turpināja vadīt ķīmijas tehnoloģijas un preču zinību profesors M. Glāzenaps, un viņa asistents no 1891. līdz 1897. gadam bija inženieris ķīmiķis J. Rončevskis²⁶.

Pārveidojot RP par RPI, izveidoja otru ķīmijas tehnoloģijas profesora vietu. Šo nepieciešamību noteica ķīmijas tehnoloģijas nozaru paplašināšanās saistībā ar rūpnieciskās lielražošanas attīstību. Par otru ķīmijas tehnoloģijas profesoru ar 1906. gada 1. jūliju iecēla Karlu Blaheru²⁷. K. Blahers 1894. gadā ar izcilību beidza RP, iegūstot inženiera ķīmiķa grādu, no 1893. līdz 1895. gadam bija asistents, kura spējas un panākumi nodrošināja iespēju virzīties uz augšu pa akadēmiskās karjeras kāpnēm²⁸.

1899. gadā K. Blaheru ievēlēja par kurināmo vielu, tauku un eļļu tehnoloģijas, siltumtehnikas un speciālās mašīnmācības

profesoru²⁹. Viņš risināja fabriku siltumapgādes jautājumus³⁰, kurus izklāstījis lekciju kursā *Sildierīces ķīmijas tehnoloģijā*³¹ un priekšmetā *Krāšņu un kurtuvju uzbūve*³², kā arī vadīja praktiskos darbus siltumtehnikā³³. Zinātniskajā darbā guvis panākumus ar pētījumiem par kūdras ieguvī³⁴, kurtuvēm³⁵, apkures katlu barojamo ūdeni³⁶, pēc analīžu rezultātiem izstrādājis kurināmā klasifikāciju³⁷, analizējis katlu korozijas jautājumus³⁸.

1905. gadā ķīmijas tehnoloģijas kursu sadalīja specialitātēs³⁹. Sākot ar 1909./1910. studiju gadu, ķīmijas nodaļas II un III studiju gadā studējošajiem visās specialitātēs bija jāapgūst vispārējās ķīmijas tehnoloģijas kurss, kas bija sadalīts vispārējā neorganiskajā I (prof. E. Bricke), vispārējā organiskajā II (prof. M. Vitlihs un S. Šimanskis) ķīmijas tehnoloģijā, kā arī siltuma un ūdens tehnoloģijā un krāšņu un kurtuvju uzbūvē (prof. K. Blahers) (2. tabula). Kā secināms no 2. tabulas datiem, speciālās ķīmijas tehnoloģijas nodaļas aptvēra gan kurināmo vielu, gan silikātmateriālu, tekstilrūpniecības un lauksaimniecības produktu ražošanas procesus.

IV studiju gadā kā obligāti apgūstamie priekšmeti bija vispārējā ķīmijas tehnoloģija un fabriku projektēšana. Studentiem tika dota iespēja izvēlēties apgūt tikai atsevišķas speciālās tehnoloģijas, tā iegūstot padziļinātas zināšanas vienā nozarē. Beidzot studijas, piektajā mācību gadā bija jāizstrādā rūpniecības projekts un jāaizstāv diplomprojekts (diplomdarbs)⁴⁰.

²⁵ Grosvalds et al. 2001; Latvijas Universitāte 75 1994; Dāvis 1962; Položenie 1896.

²⁶ XXXV Otčet 1898.

²⁷ LVVA, 7175. f., 1. apr., 85. l., 61. lpp.; LVVA, 7427. f., 13. apr., 221. l., 179. lpp.

²⁸ Festschrift 1912; Grosvalds et al. 2001; LVVA, 7427. f., 13. apr., 221. l., 179. lpp.

²⁹ LVVA, 7175. f., 1. apr., 85. l., 61. lpp.; LVVA, 7427. f., 13. apr., 221. l., 179. lpp.

³⁰ Bljaher 1905.

³¹ Rozenšteins 1923.

³² Rižskij Politehničeskij institut 1914.

³³ Bljaher, Grodskij 1912.

³⁴ Bljaher 1914.

³⁵ Blacher 1909; Bljaher 1910.

³⁶ Blacher 1903.

³⁷ Bljaher 1914.

³⁸ Blacher 1914.

³⁹ Grosvalds et al. 2001; Latvijas Universitāte 75 1994.

⁴⁰ Grosvalds et al. 2001; Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā 2002; Pravila 1896.

**Mācību priekšmeti ķīmijas tehnoloģijā RPI
no 1905./1906. līdz 1913./1914. studiju gadam**

Mācībspēks	Nozare vai priekšmets, kurā mācībspēks lasījis lekcijas vai vadījis praktiskos darbus
Glāzenaps Maksimilians	Mikroskopija; metalurģija; preču zinātne; praktiskie darbi ķīmijas tehnoloģijas laboratorijā
Blahers Karls	Ūdens un siltuma ķīmijas tehnoloģija; krāšņu un kurtuvju uzbūve; ķīmijas tehnoloģijas speciālās nozares: sausā pārtvaice, nafta, tauki, eļļas; fabriku projektēšana (kursa projekts, diplomprojekts); praktiskie darbi ķīmijas tehnoloģijā
Bricke Erhards	Vispārējā ķīmijas tehnoloģija I (neorganiskā); ķīmijas tehnoloģijas speciālās nozares: ķīmiskā ražošana, metalurģija, cements, keramika, stikls; fabriku projektēšana (kursa projekts, diplomprojekts); praktiskie darbi ķīmijas tehnoloģijā
Vitlihs Mihels	Vispārējā ķīmijas tehnoloģija II (organiskā); ķīmijas tehnoloģijas speciālās nozares: cukurs, ciete, rūgšanas procesi; fabriku projektēšana (kursa projekts, diplomprojekts); praktiskie darbi ķīmijas tehnoloģijā
Šimanskis Stefans	Ķīmijas tehnoloģijas speciālās nozares: ķīmiskās krāsvielas, krāsošanas un balināšanas tehnoloģija; fabriku projektēšana (kursa projekts, diplomprojekts); praktiskie darbi ķīmijas tehnoloģijā
Krauze Karls (asistents)	Praktiskie darbi ķīmijas tehnoloģijā
Grīnbergs Pauls (asistents)	

Straujā rūpniecības attīstība 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija priekšnoteikums inženierzinātņu sekmīgākai un vispusīgākai apguvei, mēģinājumiem iedziļināties tehnoloģisko procesu norises būtībā, tos teorētiski izprast un izskaidrot. Tāpēc arī vispārējā zinātņu attīstībā un izaugsmē pieauga ķīmijas tehnoloģijas, kā arī citu tehnisko specialitāšu nozīme⁴².

Arī RPI jaunās laboratorijas korpusa ēkas celtniecības pabeigšana un nodošana 1900.–1901. gadā Kronvalda bulvārī 4 (tajā laikā – Puškina bulvāris) sekmēja studiju programmu paplašināšanu, it īpaši praktisko darbu jomā. Tā kā laboratorijas ēka bija iekārtota un aprīkota atbilstoši jaunākām laikmeta zinātnes un tehnikas attīstības prasībām, bija

nodrošināti apstākļi plašākas zinātniski pētnieciskās darbības izvēšanai⁴³.

Svarīga loma šajā procesā tika pievērsta praktiskiem darbiem ķīmijas tehnoloģijas laboratorijā un diplomdarbu izstrādei. Diplomdarbu tematika bija cieši saistīta ar ražošanas attīstību. Ķīmijas tehnoloģijas mācībspēki pievērsās galvenokārt tiem pētījumu virzieniem, kas sekmēja rūpniecības attīstību. S. Šimanska (profesors no 1911. gada)⁴⁴ zinātniskā darbība saistīta ar pētījumiem šķiedrvielu tehnoloģijas nozarē⁴⁵, ar atzīstamām sekmēm viņš risināja krāsošanas un balināšanas procesus tekstilrūpniecībā⁴⁶. Pētījumu rezultāti apkopoti mācību grāmatās studentiem un praktiķiem⁴⁷.

⁴³ Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā 2002; Stradiņš, Grosvalds 1992.

⁴⁴ LVVA, 7175. f., 1. apr., 232. l., 135. lpp.

⁴⁵ Grosvalds et al. 1998; Alksnis et al. 2000.

⁴⁶ Šimanskij 1903; Šimanskij et al. 1911–1912.

⁴⁷ Turpat; Šimanskij 1910; Šimanskij et al. 1916; Šimanskij 1904.

⁴¹ Grosvalds et al. 2001; Rižskij Politehničeskij institut 1914.

⁴² Stradyn' 1991; Stradiņš, Grosvalds 1992.

M. Vitlihs (profesors no 1909. gada)⁴⁸ veicis pētījumus cukura, cietes un rūgšanas procesu tehnoloģijā⁴⁹, risinājis arī kūdras pētniecības jautājumus⁵⁰. E. Bricke (adjunktprofesors no 1909. gada)⁵¹ zinātniskā darbība saistīta ar minerālmēslu⁵² un metalurģijas tehnoloģijas pētījumiem⁵³. Pirmā pasaules kara laikā, RPI evakuējoties uz Krieviju, aizbrauca arī E. Bricke. Tur viņš turpināja aizsāktos pētījumus par Krievijas izrakteņu izmantošanu minerālmēslu ražošanai. 1919. gadā E. Bricke iesaistījās Mēslojumu pētīšanas institūta darbā kā Tehnoloģijas nodaļas vadītājs un palika Maskavā⁵⁴.

Nozīmīgākās studentu zinātnisko darbu tēmas ķīmijas tehnoloģijā šajā laikā saistītas ar jaunu rūpnīcu projektēšanu, no kurām aktuālākās ir akmeņogļu briķešu izgatavošanas, minerālmēslu, šaujampulvera, spirta ražošanas u. c. rūpnīcas. Projekti bija jāizstrādā ļoti detalizēti, ietverot grafisko daļu un rakstveida paskaidrojumus, kuros izklāstīti iekārtu tehniskie parametri, sniegts tehnoloģiskā procesa raksturojums un veikti visi aprēķini.

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā Rīga ieņēma aizvien nozīmīgāku vietu tirdzniecisko un ekonomisko sakaru nostiprināšanā starp Rietumiem un Austrumiem. Tas sekmēja arī rūpnieciskās ražošanas attīstību atbilstoši laikmeta prasībām, modernizējot roku darbu ražotnēs un izvēršot jaunu ražošanas objektu būvniecību. Latvijas teritorijā attīstījās silikātu rūpniecības nozares (būvmateriāli, stikls, porcelāns), superfosfāta ražošana, pārtikas rūpniecības nozares (ciete, sīrupi, alkoholiskie dzērieni), medikamentu ražotnes u. c.⁵⁵ Visu šo nozaru attīstības pamatā ir zināšanas un prasmes ķīmijas tehnoloģijā, kas pamatojas uz fizikālķīmisko un ķīmisko

paņēmienu un metožu lietošanu izejvielu pārstrādei gatavā produkcijā. Šīs zināšanas vispusīgi nodrošināja RP un RPI mācībspēki un mācību programmas, kas ievadīja speciālistus arī praktiskajā darbā.

Ķīmijas nodaļas absolventu ieguldījums rūpniecības attīstībā

Ķīmijas nodaļas absolventi pēc studiju beigšanas iesaistījās gan augstskolas akadēmiskajā darbā, gan valsts pārvaldē, gan rūpniecības atjaunošanā un attīstībā. Piemēram, rūpniecībā strādāja Arnolds Tilings (1866. gada absolvents) – Līgatnes papīrfabrikas direktors (1875–1903), Karls Zeiberlihs – Billes krāsu un ekstraktu fabrikas tehniskais direktors Maskavā (1881–1906), Jūlijs Austrīņš (1876. gada absolvents) no 1885. gada bija sērskociņu fabrikas īpašnieks Rīgā, Arturs Dinbergs (1913. gada absolvents) – gumijas fabrikas *Varonis* dibinātājs un valdes priekšsēdētājs, Miķelis Bružs – a/s *Ķieģelis* direktors rīkotājs (1930–1936), Eduards Bilzens (1904. gada absolvents) – fabrikas *Glover* direktors rīkotājs, Rīgas manufaktūras un Šīfera fabrikas inženieris, Arvīds Heincs (1902. gada absolvents) – gumijas fabrikas *Kvadrāts* direktors rīkotājs, Miķelis Kračovskis (1909. gada absolvents) – a/s *Ogle* inženieris, Pēteris Brikmanis (1915. gada absolvents) – a/s *Daugava* tehniskais direktors, Haralds Hāne (1918. gada absolvents) – a/s *Rūtenbergs* fabrikas vadītājs, Pauls Bēms (1904. gada absolvents) – firmas *Paul Boem* īpašnieks, Oskars Frišenbrūders (1918. gada absolvents) – fabrikas *Kontinents* vadītājs⁵⁶. Tas apliecina, ka RPI gatavoja vispusīgi kvalificētus inženierus tehnologus, kuru pieprasījumu praksē noteica rūpnieciskās ražošanas attīstība.

Pirmā pasaules kara laikā 1915. gadā RPI evakuēja uz Krieviju⁵⁷. Kara gados līdz 1918. gada 22. maijam RPI Ķīmijas nodaļa turpināja darbību Maskavā, pēc tam Ivanovā, kur uz RPI bāzes izveidoja

⁴⁸ LVVA, 7175. f., 1. apr., 281. l., 156. lpp.

⁴⁹ Witlich 1903, 1904, 1905.

⁵⁰ Witlich 1904.

⁵¹ Ličnyj sostav; LVVA, 7175. f., 1. apr., 31. l., 168. lpp.

⁵² Bricke 1919; Bricke 1910.

⁵³ Festschrift 1912; Bricke 1919; Bricke 1910; Vol'fkovič, Kapustinskij 1954.

⁵⁴ Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā 2002.

⁵⁵ Grosvalds et al. 2008.

⁵⁶ Grosvalds et al. 2001; Grosvalds et al. 2008.

⁵⁷ Grosvalds et al. 2001; Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā 2002; Latvijas Universitāte 75 (1994).

Ivanovovožņesenskas Politehnisko institūtu, savukārt uz Ķīmijas nodaļas bāzes nodibināja šī institūta Ķīmijas fakultāti. 1918. gada jūlijā RPI daļēji atgriezās Rīgā, taču vairums ķīmijas tehnoloģijas mācītspēku, kā arī lielākā daļa laboratorijas iekārtu, mācību un zinātniskās bibliotēkas palika Krievijā. Vācu okupācijas laikā 1918./1919. studiju gada rudens

semestrī (oktobrī–decembrī) Ķīmijas nodaļa darbojās Baltijas Tehniskajā augstskolā, bet padomju varas laikā pavasara semestrī (martā–maijā) – Latvijas Augstskolā⁵⁸.

---

⁵⁸ Grosvalds et al. 2001.

VĒRES

Album Academicum der Polytechnischen Schule zu Riga (1887). Rīga.

Album Academicum des Polytechnikums zu Riga, 1862–1912 (1912) Rīga : Jonck und Poliewsky.

Alksnis, U.; Grosvalds, I. (1998) Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas nodaļa (1896–1919): *Vēstures lappuses: Konferenču materiāli*. Rīga.

Alksnis, U.; Grosvalds, I.; Ruplis, A.; Meirovics, I. (2000) Rīgas Politehniskā Ķīmijas nodaļa laikā no 1896. g. līdz 1918. g. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, 1–3.

Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā (2002) 1. d.: *Rīgas Politehniskais institūts, 1862–1919*. Rīga : RTU.

Blacher, K. (1909) *Feuerungstechnisches*. Rīga : N. Kymmel, 1909; Bljaher, K. (1910) *K voprosu o topkah*. Sankt-Peterburg.

Blacher, K. (1914) Gedanken zur Frage der Dampfkessel-korrosionen. *Zeitschrift des Bayerischen Revisionsvereins*, 10.

Blacher, K. (1903) *Über die Untersuchung des Kesselspeise-wassers und die Controlle der Wasserreinigung*. Rīga : N. Kymmel.

Bljaher, K. (1914) Mašinoformovannyj torf i sposob barona Traubenberg. *Zapiski imperatorskago russkago tehničeskago obščestva*.

Bljaher, K. (1914) Popitka racional'noj klassifikacii topliva na osnovanii analiza. *Vestnik obščestva tehnologov*.

Bljaher, K. (1905) *Teplota v zavodskom dele*. Rīga : G. Leffler.

Bljaher, K.; Grodskij, V. (1912) *Praktičeskije zanjatija po himičeskoj tehnologij, 1. Tehnologija teploty*. Rīga : G. Leffler.

Bricke, E. V. (1910) *Proizvodstvo superfosfata*. Rīga : G. Leffler.

Bricke, E. V. (1919) Tehnika pererabotki izvestnjakov i mergelej. *Izvestkovye počvy v svjazi s vneseniem udobrenij*. Moskva, 168–173.

Dāvis, J. (1962) Atmiņu drumstalas par RPI Ķīmijas fakultāti. *Tehnikas Apskats*, 35, 9–10.

Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum des Rigaschen Polytechnischen Instituts, 1862–1912 (1912) Rīga : W. F. Häcker.

Glazenapp, M. (1921) Mikroskopija. Rīga : Ģeod.-topogr. d.

Grosvalds, I. J.; Ejduk J. J. (1968) Žizn' i dejatel'nost' professora Maksimiliana Glazenappa. *Iz istorii estestvoznanija i tehniki Pribaltiki*, 1, 179–188.

Grosvalds, I.; Alksnis, U.; Ruplis, A.; Meirovics, I. (2001) *Ķīmija Rīgas Politehniskā institūta*. Rīga : Latvijas ķīmijas vēstures muzejs.

Grosvalds, I.; Alksnis, U.; Zalsters, A.; Meirovics, I. (2008) Ķīmiskās ražošanas attīstība Latvijā (no sendienām līdz 1918. g.). Rīga : RTU, 77–88.

Grosvalds, I.; Alksnis, U.; Ruplis, A.; Meirovics, I. (1998) Rīgas Politehniskā Ķīmijas nodaļa laikā no 1863. līdz 1882. g. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, 2, 3–16.

Latvijas Universitāte 75 (1994) Rīga: Latvijas Universitāte.

Ličnyj sostav Rižskogo Politehničeskogo instituta, vremennno evakuirovannogo v Moskvu, 1916–1917. Moskva : Poligraf.

Položenie o Rižskom Politehničeskom institute (1896) Rīga : V. F. Gekker.

- XXXV Otčet Soveta Rižskogo Politehničeskogo instituta o byvšem Ryžskom politehničeskom učilišče za 1895/96 uč. g. (1898) Riga : Mjuller.
- Pravila porjadka prohoždenija kursa nauk i diplomnogo ispytaniija studentov Rižskogo Politehničeskogo instituta (1896).
- Die Programme der Polytechnischen Schule zu Riga für die Jahre 1862/63–1881/82 (1881) Riga : Müller.
- Die Programme der Polytechnischen Schule zu Riga für die Jahre 1881/82–1895/96 (1895) Riga : Müller.
- Rižskij Politehničeskij institut: Učebnye plany na 1914/1915 uč. g. (1914) Riga : J. Plates.
- Rozenšteins, E. (1923) Profesora M. Glazenappa piemiņai. *Latvijas Inženieru un Tehniķu Kongresa Žurnāls*, 1/2, 20–26.
- Ruplis, A.; Grosvalds I. (1997) Maksimilians Glāzenaps un viņa devums Rīgai un Latvijai. *RTU 135: Konferences referātu tēzes*. Rīga, 67–69.
- Ruplis, A.; Meirovics I. (1998) Personības loma RPI Ķīmijas nodaļas vēsturē. *Vēstures lappuses: Konferences materiāli*. Rīga.
- Smirnova, N. V. (sost.) (1955) *Edgard Viktorovič Bricke* [Bibliografija]. Moskva : AN SSSR.
- Stradiņš, J.; Grosvalds, I. (1992) Rīgas Politehniskais institūts (1862–1919) – zinātnes un Latvijas progresa virzītājs. *Acta Historiae Scientiarum Baltica*, 9, 9–51.
- Stradyn', J. P. (1991) „Staryj” Rižskij Politehničeskij institut (1862–1919) v kontekste istorii regional'noj i mirovoj nauki. *Iz istorii estestvoznaniija i tehniki Pribaltiki*. Riga : Zinatne, 8, 18–46.
- Šimanskij, S. G. (1904) *Belenie i krašenie hlopčatobumažnyh, šerstjanyh i šelkovykh izdelij*. Riga : G. Leffler.
- Šimanskij, S. G. (1903) *O teorijah krašenija voloknistyh veščestv*, 1. Riga.
- Šimanskij, S. G. (1910) *Primenenie diastafora drožžej i soloda v tekstil'noj promyšlennosti*. Riga : L. Blankenštejn.
- Šimanskij, S. G.; Budnikov, P. P.; Derepackov, V. P. (1916) *Dublenie kož*. 3-e izd. Riga–Moskva.
- Šimanskij, S. G.; Budnikov, S. G.; Veber, A. K. (1911–1912) *Rukovodstvo k praktičeskim zanjatijam v krasil'noj laboratorii Rižskogo Politehničeskogo instituta*, 1–2. Riga : L. Blankenštejn.
- Val'den, P. I. (1901) Razvitie i dejatel'nost' himičeskoj laboratorii Rižskogo politehnikuma. *Lomonosovskij sbornik*. Moskva, 1–12.
- Vol'fkovič, S. I.; Kapustinskij, A. F. (1954) Edgard Viktorovič Bricke (1877–1933) *Uspehi himii*, 23, 2, 129–141.
- Witlich, M. (1903, 1904, 1905) Brennereitechnisches. *Baltische Wochenschrift*, 42, 41, 11.
- Witlich, M. (1904) Torfgewinnung und Torfverwertung. *Baltische Wochenschrift*, 11; Einiges über Torfverwertung. *Baltische Wochenschrift*, 13.

BALTIJAS ZINĀTNIĒKU UN PĒTNIECĪBAS INTEGRĀCIJA PASAULES ZINĀTNES TELPĀ

Agrita Kiopa ir Valsts sekretāra vieniiece Izglītības un zinātnes ministrijā. Viņa ir ieguvusi filosofijas doktora grādu zinātnes un tehnoloģiju politikā Džordžijas Tehnoloģiju institūtā Atlantā (ASV). Pētniecības intereses ietver sociālo tīklu un sociālā kapitāla lomu zinātnē, kā arī zinātniskā darba produktivitāti. Vadījusi valsts pārvaldes kapacitātes stiprināšanas projektus Latvijā un piedalījies vairāku ASV štatu zinātnes politikas un zinātniskās darbības rezultātu izvērtēšanas projektos.

Kaspars Bērziņš ir zinātnes un tehnoloģiju politikas doktora kandidāts Džordžijas Tehnoloģiju institūtā Atlantā (ASV). Ieguvis sabiedrības vadības maģistra grādu Sirakjūsas Universitātē (ASV) un datorzinātņu bakalaura grādu LU. Pētniecības interešu lokā ir zinātnieku sadarbības stratēģijas un ārvalstīs dzimušo ASV zinātnieku sociālais kapitāls. Piedalījies vairāku ASV štatu zinātnes politikas un zinātniskās darbības rezultātu izvērtēšanas projektos.

Jūlija Melkere ir asociētā profesore Džordžijas Tehnoloģiju institūtā Atlantā (ASV). Būdamā Fulbraita fonda stipendiāte Latvijā, palīdzējusi izstrādāt mācību programmu Vidzemes Augstskolā un piedalījies vairākos Latvijas valsts pārvaldes kapacitātes stiprināšanas projektos. Pētniecības intereses ir saistītas ar zinātnes politiku, regulāri vada dažādu ASV štatu zinātnes politikas un zinātniskās darbības rezultātu izvērtēšanas projektus.

Raksturvārdi: Latvijas zinātne, Baltijas zinātne, bibliometriskie rādītāji, *science overlay maps*, pētnieciskā sadarbība.

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā Latvijas zinātnei ir nācies pārorientēties no padomju zinātnes telpas uz pasaules zinātnes telpu un darīt to ierobežota finansējuma apstākļos. Pārorientējoties uz jauno zinātnes telpu, ir mainījušās gan pētniecības jomas, sadarbības partneri, gan populārākie žurnāli, valoda un finansējuma avoti. Līdzīgus izaicinājumus bija jāpārvar arī tuvāko kaimiņu – Igaunijas un Lietuvas – zinātnei. Ņemot vērā līdzīgo zinātnes apjomu un sākumpozīcijas 90. gados, mēs varam salīdzināt, kā 20 gadu laikā pēc neatkarības

atgūšanas katra valsts ir attīstījusi savu nacionālo pētniecību. Šajā rakstā meklējam atbildi uz šādiem jautājumiem, kas ir svarīgi zinātnes politikas veidotājiem:

- 1) Kādi ir Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ieguldītie resursi zinātniskajā darbībā, un kādi ir tās rezultāti?
- 2) Kuras Baltijas valstu zinātnes jomas ir pārstāvētas globālajā pasaules zinātnes telpā?
- 3) Kādi faktori nosaka, vai Baltijas zinātnieku devums tiek citēts citu pasaules zinātnieku darbos?
- 4) Kā Latvijas zinātnieku sniegums atšķiras no mūsu tuvāko kaimiņu – Igaunijas un Lietuvas zinātnieku – snieguma?

Analīzei izmantojam datus par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas zinātnieku publikācijām laika posmā no 1996. līdz 2010. gadam, kuras indeksētas *Web of Science* un *SCOPUS* datubāzē. Raksta pirmajā daļā vispirms sniedzam īsu pārskatu par triju Baltijas valstu izdevumiem zinātniskajai darbībai un tās rezultātiem. Tālāk analizējam, kā laika gaitā ir mainījušās pētniecības jomas Baltijā un sadarbības partneri. Raksta otrajā daļā analizējam faktorus, kas ietekmē, vai un cik lielā skaitā Latvijas, Lietuvas un Igaunijas zinātniskās publikācijas tiek citētas citu pasaules zinātnieku darbos. Šim nolūkam mēs izmantojam regresijas modeļi, kurā atkarīgais mainīgais ir Baltijas zinātnieku publikāciju citējumu skaits.

1. Baltijas valstu zinātniskā darbība 1991–2010

1.1. Baltijas valstu izdevumi zinātniskajai darbībai un zinātniskās darbības rezultāti

Zinātne ir viena no ekonomikas jomām, kas mūsdienās tiek finansēta gan no privātajiem, gan nodokļu maksātāju līdzekļiem. Zināšanām vispirms ir sabiedriskā labuma (*public good*) daba, un brīvā tirgus apstākļos zinātniskajai darbībai nepieciešamie līdzekļi visdrīzāk tiks investēti nepietiekamā

apjomā¹. Tāpēc daudzi sabiedrībai svarīgi jautājumi var palikt pienācīgi neizpētīti vai pat pilnībā atstāti novārtā. Lai to nepieļautu, attīstīto valstu valdības mērķtiecīgi izvēlas ieguldīt ievērojamus finanšu līdzekļus zinātnē². Turklāt zinātne tiek uzskatīta par vienu no ekonomikas stūrakmeņiem un inovācijas dzinējspēkiem³. Tieši šī iemesla dēļ attīstītākās pasaules valstis zinātnes finansēšanai novirza vismaz 2,5–3% no sava iekšzemes kopprodukta (1. zīmējums).

Savukārt Latvijas kopējais zinātnes finansējums ir svārstījies no 0,36 līdz 0,7% no iekšzemes kopprodukta un ir ne tikai viens no zemākajiem rādītājiem Eiropas Savienībā, bet arī nepietiekams daudzveidīgas un apjomīgas zinātniskās darbības nodrošināšanai⁴. Kaimiņvalstu zinātnes finansējums arī nesaņiedz vēlamo finansējuma apjomu, tomēr tas ir bijis lielāks. Līdz ar to Lietuvas un Igaunijas sniegums ir labāks nekā mums. Taču mazākais finansējums pilnībā neizskaidro atšķirības starp valstu zinātniskās darbības rezultātiem.

2. zīmējumā īsi apkopojam pamata rādītājus par Baltijas zinātniskās darbības rezultātiem. Zinātniskās darbības rezultāts jeb

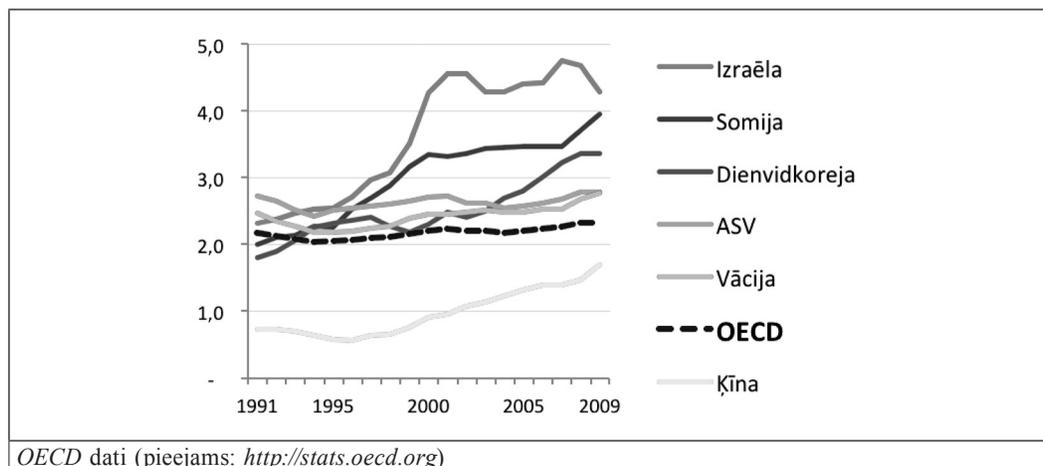
¹ Nelson 1959.

² Sal. National Science Board 2012.

³ Salter, Martin 2001.

⁴ Siliņš 2012.

1. zīmējums. Dažādu valstu izdevumi pētniecībai un attīstībai (*R & D*) (procentos no iekšzemes kopprodukta)

produkts ir zināšanas, un publikācijas zinātniskos izdevumos ir viens no galvenajiem veidiem, kā šīs zināšanas tiek apkopotas un padarītas pieejamas pārējiem zinātniekiem un citiem attiecīgā jautājuma interesentiem⁵. Rakstā mēs pievēršamies tiem Latvijas zinātnes sasniegumiem, kuri ir spējuši atrast savu nišu pasaules zinātnes telpā un kuru darba rezultāti tiek publicēti žurnālos, kurus indeksējošas *ISI Web of Science (WoS)* un *Elsevier SCOPUS* datubāze. Atbilstoši E. Grefīlda (*Grafield*) koncentrēšanās likumam lielāko daļu svarīgāko atklājumu jebkurā zinātnes jomā publicē ierobežots skaits zinātnisko žurnālu⁶. Iepriekš minētā *WoS* un *SCOPUS* datubāze aptver šos žurnālus, tāpēc var uzskatīt, ka tajās indeksētās latviešu zinātniskās publikācijas ir pieejamas citiem pasaules zinātniekiem, kuri tās var izmantot savā darbā. Šīs datubāzes tiek nemitīgi papildinātas ar jauniem žurnāliem, arī reģionālajiem, un tiek pamatoti uzskatītas par autoritatīvām starptautiski atzīto publikāciju krātuvēm⁷. Turklāt tās aizvien plašāk tiek izmantotas zinātnes produktivitātes un izcilības novērtēšanai⁸.

Latvijas, Igaunijas un Lietuvas rādītāju salīdzinājums iezīmē vairākas tendences.

Pirmkārt, mērot zinātniskās darbības rezultātus kā kopējo publikāciju skaitu, redzam, ka abās datubāzēs Latvijai ir mazāk publikāciju nekā abām pārējām Baltijas valstīm (2. zīmējums). *SCOPUS* datubāzē indeksētajos žurnālos laika posmā no 1996. līdz 2010. gadam ir atrodamas 7115 Latvijas, 14 366 Igaunijas un 17 936 Lietuvas zinātnieku publikācijas. *WoS* datubāzē indeksētas 12 334 Latvijas, 16 478 Igaunijas un 22 549 Lietuvas zinātnieku publikācijas no 1990. līdz 2010. gadam. Turklāt Lietuvai vērojams arī straujākais publikāciju skaita pieaugums *WoS* datubāzē. Lietuvas zinātnieku publikāciju skaits sasniedz maksimumu (3185 publikācijas) 2008. gadā un, sākoties ekonomiskajai krīzei, strauji nokrītas. Atšķirīgie rādītāji *Web of Science* un *SCOPUS* datubāzē izskaidrojami ar atšķirīgo pieeju indeksu veidošanā. *WoS* orientējas uz ASV un angļu valodā radītajām publikācijām, savukārt *SCOPUS* vairāk iekļauj ģeogrāfiski un tēmu ziņā perifēros žurnālus⁹. Līdz ar to savā pētījumā, cik iespējams, izmantojam informāciju no abām datubāzēm.

No rezultatīvajiem pamatrādītājiem redzams, ka Latvijas zinātne, salīdzinot ar mūsu tuvākajiem kaimiņiem, ir mazāk pārstāvēta abās globālajās zināšanu krātuvēs. Daļu starpības var izskaidrot ar atšķirībām zinātnes

⁵ de Bellis 2009.

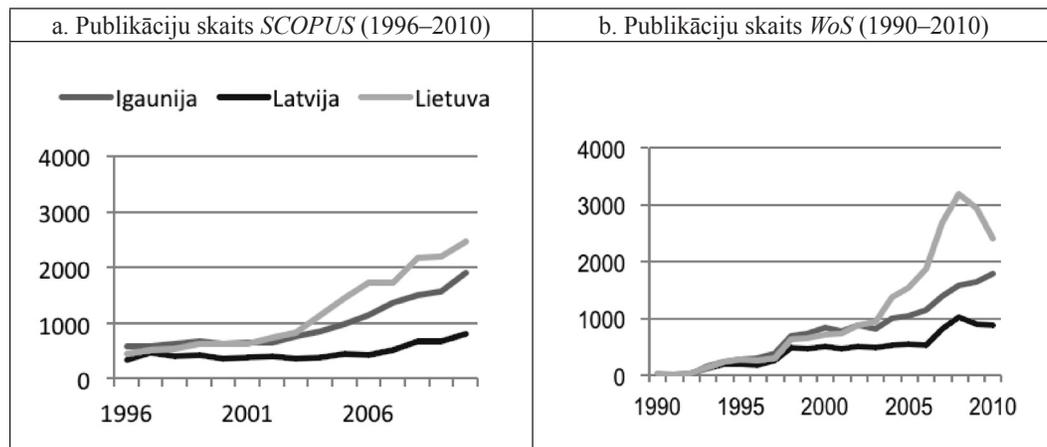
⁶ Turpat.

⁷ Allik 2008.

⁸ King 2004.

⁹ Ball, Tunger 2007; Porter, Cunningham 2005; Vieira, Gomes 2009.

2. zīmējums. Publikāciju skaits un dinamika *Web of Science* un *SCOPUS* datubāzē

finansējumā. Lietuva kopsummā ir ieguldījusi zinātnē ievērojami lielākus līdzekļus nekā Latvija vai Igaunija (3. zīmējums, a, kur summas aprēķinātas pēc pirktspējas paritātes indeksa (PPI), lai ņemtu vērā dažādās izmaksas). Lietuvas ieguldījumu var izskaidrot ar lielāku tās iedzīvotāju skaitu un lielāku ekonomiku nekā pārējiem. Tāpēc zinātniskās darbības apjoms tai ir lielāks un lielāki ir rezultatīvie pamatrādītāji. Kā redzams (3. zīmējums, b), mērot kopējo zinātniskajā darbībā ieguldīto resursu apjomu un izdevumus pētniecībai un attīstībai (*R & D*) procentos no iekšzemes kopprodukta, Lietuvas izdevumu īpatsvars ir pa vidu starp abām pārējām Baltijas valstīm. Šajā zīmējumā arī redzam, ka Igaunija, kuras ekonomika ir mazāka nekā pārējiem, ir panākusi strauju finansējuma summas un īpatsvara pieaugumu zinātniskajai darbībai, kamēr Latvijas *R & D* izdevumi ir saglabājušies salīdzinoši vienā līmenī un ir mazāki nekā abās kaimiņvalstīs.

Novērtējot Baltijas valstu zinātniskās darbības efektivitāti, salīdzinām to pētniecības resursus (zinātnieku skaitu), kā arī ieguldījumu un zinātniskās darbības rezultātu rādītājus uz katru zinātnieku. Kā redzams, Latvijas zinātnieku skaits (4. zīmējums, a) ir salīdzināms ar Igauniju, lai arī pēdējās iedzīvotāju skaits un ekonomika ir mazāki, un Lietuvai ir ievērojami vairāk pētniecības resursu. Latvijas *R & D* izdevumi, publikāciju skaits uz vienu zinātnieku, kā arī vienas publikācijas izmaksas (4. zīmējums, b, c, d) ir bijušas zemākas par attiecīgajiem Lietuvas un Igaunijas

rādītājiem. Turklāt redzam (4. zīmējums, b), ka katra igauņu pētnieka rīcībā ir bijis vairāk resursu. Tādēļ katrs Igaunijas zinātnieks ir spējis publicēt vairāk publikāciju zinātniskajos izdevumos, kas ietverti *WoS* un *SCOPUS* datubāzē (4. zīmējums, c), tomēr vienlaikus un straujāk ir pieaugušas vienas publikācijas izmaksas (4. zīmējums, d). Interpretējot datus par Baltijas valstu zinātnes resursiem un rezultātiem, jāņem vērā, ka tie ir ārkārtīgi mazi, līdz ar to indikatori nav nepārprotami salīdzināmi ar attīstītajām pētniecības valstīm. Turklāt oficiālajā statistikā *R & D* izmaksas var neietvert „slēptu naudu” – resursus, kuriem Baltijas zinātnieki piekļūst ar savu sadarbības partneru starpniecību¹⁰.

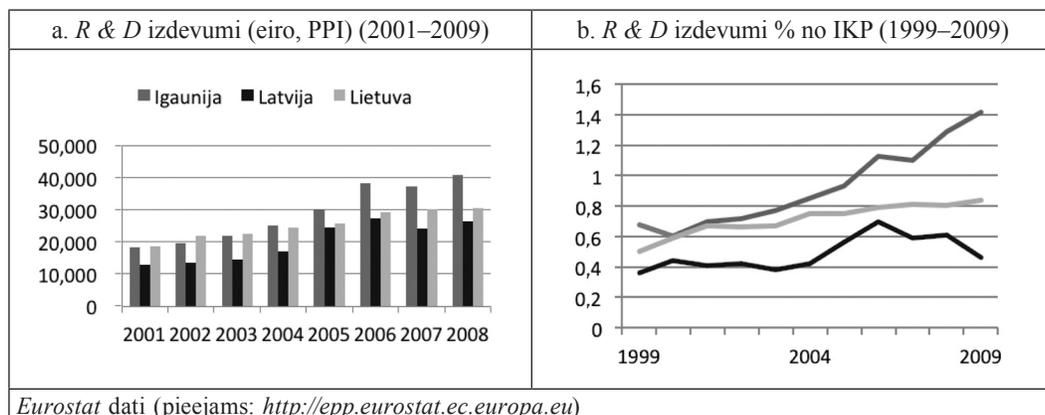
2007. gadā ir strauji pieaudzis Lietuvas publikāciju apjoms *WoS* indeksētajos žurnālos (2. zīmējums). Viens no šī novērojuma skaidrojumiem saistīts ar *WoS* datubāzē indeksēto žurnālu kopuma izmaiņām. 2006. gadā *ISI* paplašināja *WoS* datubāzi, iekļaujot tajā 700 reģionālos žurnālus¹¹. Tādējādi 2010. gada beigās *WoS* datubāzē bija pārstāvēti 4 Latvijas, 9 Igaunijas un 30 Lietuvas zinātniskie izdevumi¹². Laika ziņā šī *WoS* paplašināšanās sakrīt ar Lietuvas zinātnieku skaita, finansējuma un straujo publikāciju skaita pieaugumu (2. zīmējums, 3. zīmējums, a, un 4. zīmējums, a). Savu žurnālu iekļaušana ļāvusi

¹⁰ Par Igauniju sk. Allik 2008.

¹¹ Testa 2008.

¹² Zavadskas et al. 2011.

3. zīmējums. Baltijas zinātne: izdevumi zinātniskās darbības nodrošināšanai

Lietuvai vienlaikus palielināt starptautiski atzīto publikāciju apjomu, saglabājot konstantas publikācijas izmaksas un ļaujot katram zinātniekam publicēt vairāk rakstu (4. zīmējums, c, d).

1.2. Baltijas valstu zinātnes pārstāvniecība globālajā pasaules zinātnes telpā

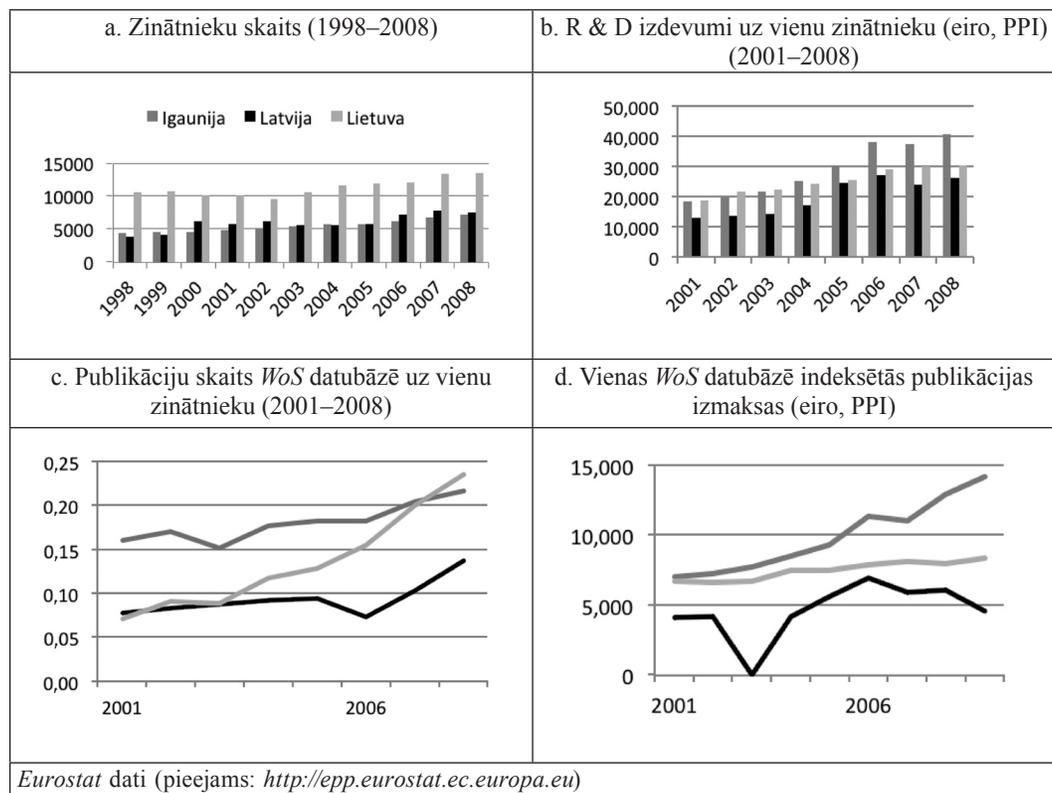
Kopš 90. gadu sākuma ir mainījusies ne vien Baltijas zinātnieku produktivitāte, bet arī pētniecības organizācija un tēmas. Pēc Padomju Savienības sabrukuma Latvijas, Igaunijas un Lietuvas zinātniekiem nācās pārstrukturēt savu darbību un pārorientēties no slēgtās un neefektīvās padomju bloka zinātnes telpas¹³ uz pasaules zinātņi. Kā uzskatāms piemērs šai pārorientācijai ir publikāciju valodas maiņa no krievu valodas uz angļu valodu. Pēc

WoS datiem, 1993. gadā 11% Latvijas publikāciju bija krieviski, 2000. gadā 9%, savukārt 2009. un 2010. gadā vairs tikai 0,2 un 0,1%. Publikāciju skaits angļu valodā šajā periodā ir pieaudzis no 86 līdz 95%.

Pārorientācija no padomju zinātnes telpas uz pasaules zinātņi Baltijas zinātniekiem nozīmēja ne tikai valodas maiņu, bet arī jaunu zinātniskās darbības iespēju un sadarbības partneru atrašanu un pielāgošanos jauniem finansēšanas avotiem un principiem. Tā nereti nozīmēja arī pētniecības pakārtošanu tēmām, ar kurām strādā jaunatrstie sadarbības partneri un kuras atbalsta jaunie finansēšanas avoti un jaunās, nu jau nacionālās, Baltijas valstu zinātnes politikas. Rezultātā Latvijas zinātnē ir notikušas būtiskas strukturālas izmaiņas. Atsevišķas zinātņu jomas, kas agrāk strādāja produktīvi, iespējams, ir aizgājušas nebūtībā, citas spējušas pielāgoties un atrast resursus zinātniskās darbības nodrošināšanai un izaugsmei un vēl citas radušās no jauna.

¹³ Allik 2008.

4. zīmējums. Baltijas zinātne: zinātnieku skaits, produktivitāte un publikāciju izmaksas

Piemēram, Igaunijā visstraujākā izaugsme pēdējos 10 gados ir novērota klīniskajā medicīnā, ekoloģijā, vides un Zemes, un augu zinātnēs¹⁴, lauksaimniecības zinātnēs, molekulārajā bioloģijā un ģenētikā, un sociālajās zinātnēs¹⁵.

Lai salīdzinātu, kādās jomās Baltijas zinātnieki strādājuši pirms 15 gadiem un tagad, mēs izmantojām globālās zinātnes kartes¹⁶. Pasaules zinātnes karte (5. zīmējums) tiek veidota no 220 tēmu kategorijām (*Subject Categories*), kuras *WoS* piešķir žurnāliem. Tēmas apkopotas 18 klāstros ar apkopojošām krāsām un nosaukumiem (piem., materiālzinātnes, biomedicīna). Kartē tuvāk novietotas tēmas, kurām ir augstāka savstarpējā citējamība

un lielāka korelācija starp citētajiem avotiem, t. i., zinātnes kartē tuvāk atrodas pētniecības tēmas, kas ir līdzīgas pēc aplūkotajām parādībām, objektiem, pētniecības jautājumiem un izmantotajām metodēm¹⁷. Šādā kartē var attēlot ne tikai zinātnes kognitīvo struktūru, bet arī relatīvo katras jomas relatīvo apjomu.

Baltijas zinātnes jomu salīdzināšanai atlasījām Baltijas valstu publikācijas divos trīs-gadīgos posmos (1996–1998 un 2008–2010) un saskaitījām, cik daudz publikāciju noteiktā posmā katra valsts ir publicējusi katrā zinātnes kategorijā. Ņemot vērā, ka pasaules zinātnisko publikāciju apjoms pieaug katru gadu, kā arī rakstu skaits katrā zinātnes jomā ir atšķirīgs¹⁸, nevarējām salīdzināšanai tiešā veidā izmantot Baltijas valstu publikāciju skaitu.

¹⁴ Must 2006.

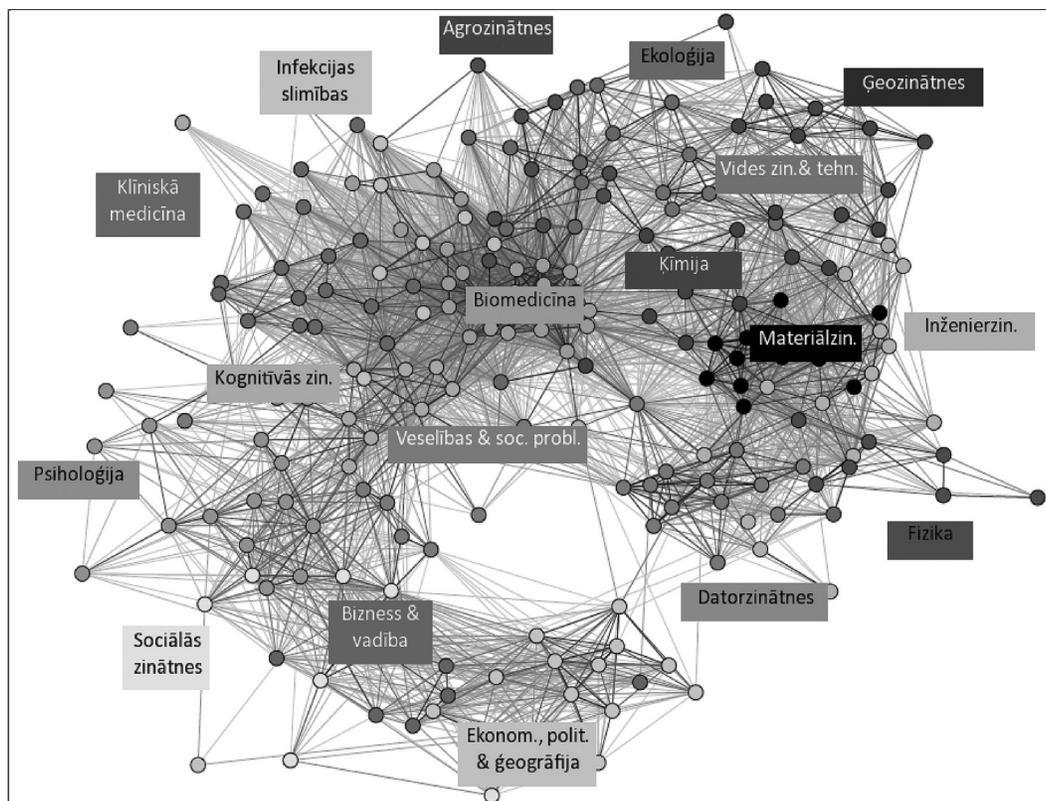
¹⁵ Allik 2008.

¹⁶ Rafols et al. 2010.

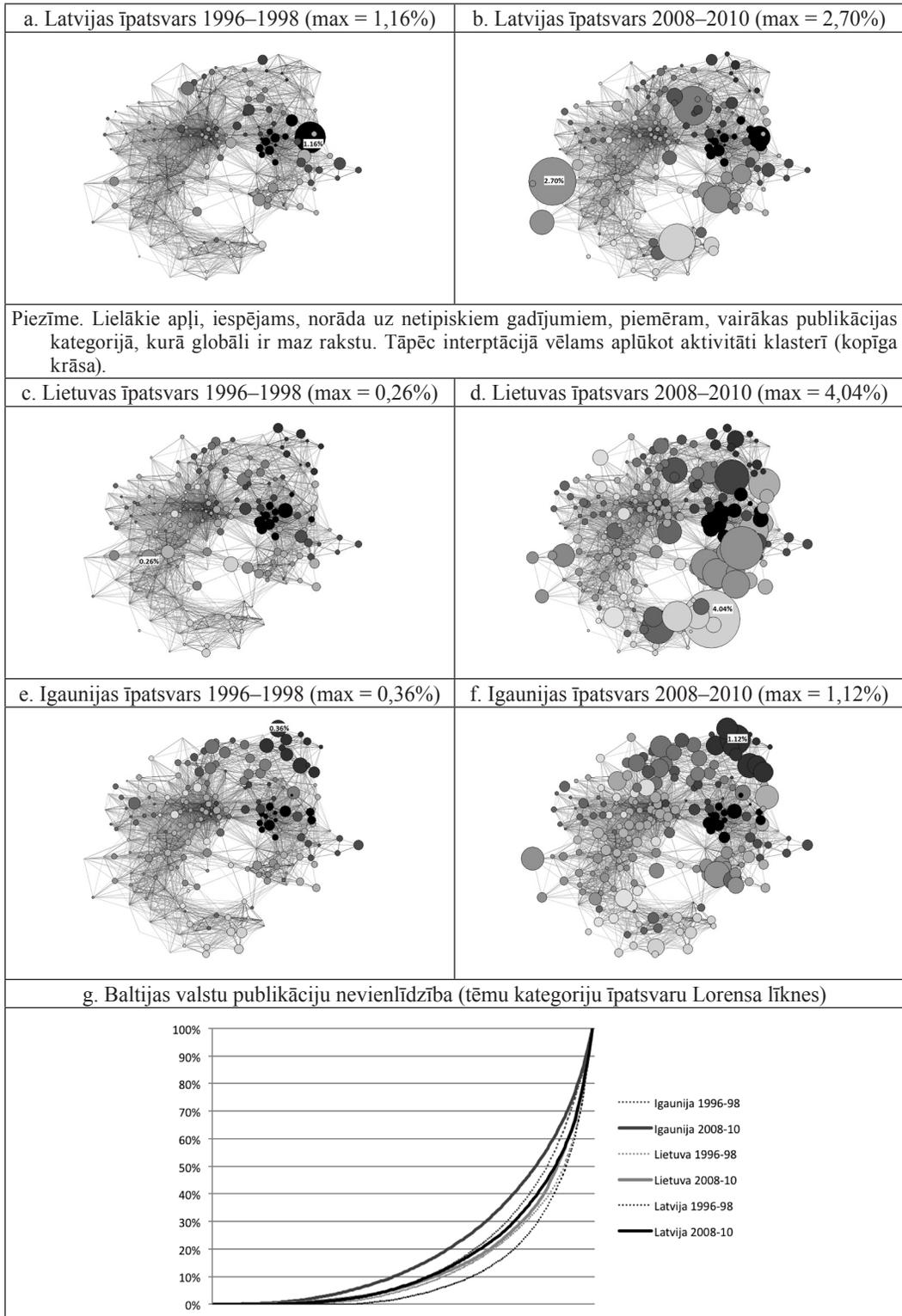
¹⁷ Rafols et al. 2010.

¹⁸ de Bellis 2009.

5. zīmējums. Pasaules zinātnes karte (avots: Rafols et al. 2010)

6. zīmējums. Baltijas valstu publikācijas pa tēmām procentuāli no pasaules kopskaita

Tāpēc katrai valstij aprēķinājām tās publikāciju proporciju pret pasaules kopējo skaitu pa kategorijām. To var interpretēt kā attiecīgās valsts zinātnes „tirgus daļu” katrā jomā. Šos rezultātus grafiski attēlojam uz Refolsa un pārējo¹⁹ zinātnieku sagatavotās globālās zinātnes kartes, lielākos īpatsvarus atzīmējot ar proporcionāli lielākiem apliem.

Pirmais posms (1996–1998) neilgi pēc neatkarības atgūšanas ir kā atskaites punkts,

lai novērtētu, kas ir mantots no Latvijas zinātnes padomju perioda. Tā kā publikācijas parasti atspoguļo darbu, kas veikts vairākus gadus iepriekš²⁰, šis publikāciju laika posms parāda zinātnisko darbību 90. gadu pašā sākumā. Kā bija sagaidāms, sākotnēji visu trīs Baltijas valstu zinātne atspoguļo (6. zīmējums, a, c, e) bijušajam padomju blokam raksturīgo orientēšanos uz eksaktajām zinātnēm un inženierzinātnēm²¹. Izvērtējot zinātnieku

¹⁹ Rafols et al. 2010.

²⁰ Wang 2012.

²¹ Must 2006.

1. tabula. 25 biežāk sastopamās valstis, ar kurām sadarbojoties tapušas Baltijas valstu publikācijas WoS (2008–2010)

Lietuva (8490 publikācijas)		Latvija (2785 publikācijas)		Igaunija (5008 publikācijas)	
Publikāciju skaits	Valsts	Publikāciju skaits	Valsts	Publikāciju skaits	Valsts
438	Vācija	245	Vācija	504	Somija
345	ASV	137	ASV	437	Anglija
318	Anglija	134	Lietuva	411	Zviedrija
310	Francija	124	Zviedrija	403	Vācija
284	Polija	118	Anglija	397	ASV
274	Zviedrija	115	Itālija	311	Itālija
240	Itālija	111	Francija	286	Spānija
198	Spānija	110	Polija	277	Francija
183	Somija	108	Krievija	221	Polija
179	Beļģija	87	Igaunija	215	Krievija
174	Krievija	85	Somija	192	Beļģija
162	Igaunija	77	Šveice	165	Nīderlande
154	Ukraina	73	Nīderlande	162	Lietuva
142	Nīderlande	70	Spānija	151	Dānija
138	Austrija	60	Dānija	151	Ungārija
134	Latvija	55	Austrija	129	Šveice
134	Šveice	51	Čehija	124	Norvēģija
119	Čehija	48	Beļģija	120	Austrija
119	Ungārija	45	Bulgārija	111	Kanāda
109	Dānija	45	Ukraina	108	Austrālija
105	Grieķija	44	Norvēģija	108	Grieķija
102	Norvēģija	43	Ungārija	107	Čehija
94	Turcija	38	Grieķija	87	Latvija
84	Baltkrievija	33	Japāna	86	Īrija

aktivitāti pēc 2008.–2010. gada publikācijām (6. zīmējums, b, d, f), redzams, ka visas trīs Baltijas valstis ir veiksmīgi palielinājušas savu klātbūtni pasaules zinātnes telpā, galvenokārt turpinot attīstīt pētniecības virzienus, kuros tās bija veiksmīgas padomju zinātnes telpā, – biomedicīnu, fiziku, ķīmiju, materiālzinātnes, datorzinātnes un inženierzinātnes, fiziku.

12 gadu laikā Baltijas, it īpaši Igaunijas, zinātnes telpas ir kļuvušas ievērojami bagātākas. Zinātnieki ir spējuši publicēt starptautiski atzītus rezultātus jomās, kuras iepriekš bija mazāk attīstītas, it īpaši vides un sociālajās zinātnēs. Lietuva izceļas ar ievērojamu aktivitātes pieaugumu klīniskajā medicīnā, kur zināmi sasniegumi ir arī Latvijai²². Ņemot vērā atšķirīgo katras valsts kopējo publikāciju skaitu, no zinātnes kartēm nav iespējams precīzi nolasīt, vai valstis ir būtiski dažādojušas savu zinātnisko darbību. Tāpēc izveidojām tēmu kategoriju nevienlīdzības līkni (Lorensa līkni) (6. zīmējums, g), ņemot vērā katras tēmu kategorijas īpatsvaru valsts kopējā publikāciju skaitā abos laika posmos. Kā redzams, Igaunijas publikācijas ir vienmērīgāk sadalītas starp dažādām zinātnes jomām, taču tās bāze pēc PSRS sabrukuma arī ir bijusi līdzsvarotāka. Zinātnes kartē var redzēt, ka Lietuva ir būtiski audzējusi savu klātbūtni pasaulē dažādās pētniecības jomās. Tomēr tās zinātnes vide ir iekšēji nesabalansēta un lielākā daļa publikāciju ir ļoti nedaudzās pētniecības jomās. Salīdzinot ar 1996.–1998. gadu, Lietuvas zinātnes koncentrācija tikpat kā nav mainījusies. Latvijas zinātne pirmajā periodā bija koncentrēta vairāk nekā abās kaimiņvalstīs, taču tagad tās vienmērīgums ir uzlabojies un ir salīdzināms ar Lietuvas rādītājiem. Gan Lietuvas, gan Latvijas rādītāji būtiski atpaliek no Igaunijas zinātnes vides daudzveidības pirmajā laika posmā pirms 12 gadiem.

Kā minēts iepriekš, dažādā zinātnes jomu attīstība, iespējams, saistīta ar sadarbības partneru pētniecības prioritātēm. Gan nacionālā, gan starptautiskā līmeņa sadarbība zinātnē kļūst aizvien plašāka un daudzveidīgāka²³. Šī tendence daļēji skaidrojama ar finansētāju

prasībām, daļēji – ar nepieciešamību apvienot spēkus un resursus aizvien sarežģītāku jautājumu un problēmu izpētei²⁴. 1. tabulā apkopoti dati par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas zinātnieku sadarbības valstīm laika posmā no 2008. līdz 2010. gadam. Redzams, ka Latvijas zinātnieku nozīmīgākie sadarbības partneri 2785 publikāciju tapšanā ir bijuši zinātnieki Vācijā, ASV un Lietuvā, arī Igaunija ir desmit svarīgāko Latvijas sadarbības partneru skaitā. Tomēr tas nenozīmē, ka Latvijas zinātnieki ir bijuši aktīvi Baltijas zinātnes telpā. Lietuvas un Igaunijas zinātnieki ir daudz aktīvāk sadarbojušies ar vadošajām pasaules valstīm, un Latvija nav starp viņu nozīmīgākajiem partneriem. Par Baltijas valstu vājo sadarbību liecina arī tas, ka lielākā daļa no 37 003 Baltijas publikācijām (1990–2010) ir sagatavotas katrā valstī atsevišķi un tikai 796 raksti radīti, sadarbojoties visu Baltijas valstu zinātniekiem.

2. Baltijas zinātnieku citējamība citu pasaules zinātnieku darbos

Zinātniskās darbības produktivitāti pieņemts mērīt ar starptautiski atzīto publikāciju skaitu, savukārt publikāciju citēšana citu zinātnieku darbos tiek uzskatīta par vienu no to galvenajiem kvalitātes rādītājiem²⁵. Baltijas valstīs ir vairākas zinātnes jomas, kurās citējamība ir pārsniegusi pasaules vidējos rādītājus. Analīze rāda²⁶, ka 2004. gadā Latvijas zinātnieku sniegums ir bijis augstāks par citu pasaules valstu zinātnieku vidējo sniegumu datorzinātnēs un biomedicīnā, savukārt Igaunijas zinātnieku sniegums bijis augstāks materiālzinātnēs un biomedicīnā. Turpretī Lietuvas zinātnieku publikāciju citējumu skaits 2006. gadā nesasniedza pasaules zinātnieku vidējo citējumu skaita līmeni nevienā no 22 analizētajām zinātnes jomām.

Lai arī starptautiski atzīto publikāciju Latvijas zinātniekiem ir salīdzinoši mazāk nekā kaimiņiem, SCOPUS datubāzē visu trīs Baltijas valstu zinātnieku publikācijām ir līdzīgs citējumu skaits (7. zīmējums, a).

²² Zavadskas et al. 2011.

²³ Avkiran 1997; Glänzel 2001; National Science Board 2012.

²⁴ Katz, Martin 1997; Katz, Hicks 1997.

²⁵ Abbott 2009; King 2004.

²⁶ Must 2006.

Vienlaikus *WoS* datubāzē piejamās Latvijas publikācijas citētas mazāk. Skatoties uz raksta vidējo citējamību (7. zīmējums, c), redzam, ka Igaunijas publikācijām ir bijusi lielāka popularitāte un ietekme uz pasaules zinātnisko domu, kamēr Latvijas un Lietuvas rādītāji ir zemāki, taču līdzīgi.

2.1. Citējamības analītiskais modelis

Lai noskaidrotu, kādi faktori ir ietekmējuši Baltijas zinātnieku publikāciju citējamību, izmantojam *WoS* datus par laika posmu no 1990. līdz 2011. gadam un lietojam vairāku mainīgo (*multivariate*) regresiju metodi *STATA* statistiskās analīzes programmatūrā. Katrai publikācijai analizējam šādus parametrus: cik reižu publikācija ir citēta (atkarīgais mainīgais), Baltijas valsts, partneru skaits, sadarbības valstis (vai reģioni), vai Baltijas valsts zinātnieks ir norādīts kā primārais autors, vai

starp raksta autoriem ir kāds no attiecīgās valsts ražīgākajiem zinātniekiem („zinātnes zvaigzne”), vai raksts publicēts nacionālā vai reģionālā žurnālā, publikācijas valoda, publikācijas gads un zinātnes joma.

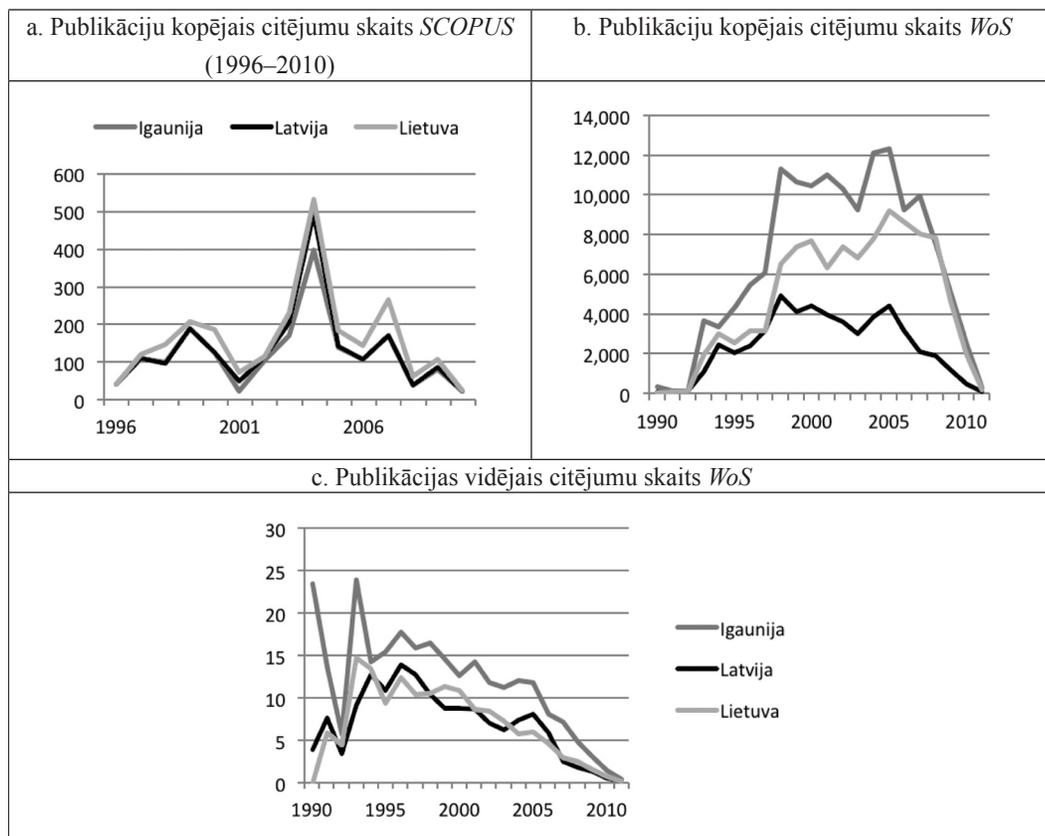
Nemot vērā, ka vecākām publikācijām ir lielāka iespēja uzkrāt citējumus, regresijas tika kontrolētas pēc publicēšanas gada. Zināms, ka citēšanas prakse dažādās zinātņu jomās ievērojami atšķiras²⁷, tādēļ kontrolējam rezultātus arī pēc zinātnes jomas. Tāpat citējumu skaits seko uzkrājošo priekšrocību likumam (Mateja likumam)²⁸. Piemēram, ir norādīts²⁹, ka tikai 10% no *WoS* indeksētajām 75 000 Norvēģijas zinātnieku publikācijām, kas publicētas laikā no 1981. līdz 1998. gadam, apmēram pusi

²⁷ de Bellis 2009.

²⁸ Merton 1973.

²⁹ Aksnes, Sivertsen 2004.

7. zīmējums. Baltijas zinātne: kopējais un vidējais citējumu skaits

2. tabula. Regresiju analīzes rezultāti: citējumu skaita atkarība no dažādiem faktoriem

Negatīvi binominālā regresija		
<i>Atkarīgais mainīgais</i>	Raksta citējumu skaits	
<i>Novērojumu skaits</i>	37 003	
<i>Pseido R²</i>	0,0762	
Mainīgais	Koeficients	95% nozīmīgums ($P > z$)
Nacionālais vai Baltijas reģionālais žurnāls		
Latvija	-0,743	*** 0,004
Lietuva	0,191	0,464
Igaunija	0,852	*** 0,001
Igaunija	-0,190	0,454
Publikācijas		
vecums	0,582	*** 0,000
vecuma kvadrāts	-0,023	*** 0,000
līdzautoru skaits (log)	0,413	*** 0,000
Līdzautors – „zvaigzne” (virs 65 publ.)		
Latvijas	-0,398	*** 0,000
Lietuvas	-0,379	*** 0,000
Igaunijas	-0,333	*** 0,000
Pirmā autora valsts		
Latvija	-1,082	*** 0,000
Lietuva	-0,769	*** 0,000
Igaunija	-0,389	*** 0,000
Līdzautoru valstis		
Viduseiropa	-0,057	*** 0,000
Bijusī PSRS	-0,129	*** 0,000
Skandināvija	0,087	*** 0,000
ASV	0,004	0,604
Japāna	0,108	*** 0,008
<i>(EU struktūrfondu „centri”)</i>		
Lielbritānija	0,105	*** 0,000
Francija	0,074	*** 0,000
Itālija	0,003	0,792
Vācija	0,075	*** 0,000
<i>Kontroles mainīgie:</i>	zinātnes jomas	
<i>Konstante</i>	-0,993	*** 0,000
<i>Alfa</i>	1,990	

citējumu ir saņēmušas 10 gadu laikā pēc to publicēšanas (1991–2002); 40% rakstu citēti tikai vienu reizi un 10% nav citēti nemaz. Līdz ar to citējumu sadalījums nav normāls, tas drīzāk atbilst eksponenciālajam sadalījumam³⁰. Tādēļ analizē izmantojam negatīvi binominālo regresiju un lineāro regresiju ar logaritmu no publikāciju skaita. Regresijas koeficientu nozīmīgums tika novērtēts atbilstoši 95% varbūtībai.

2.2. Rezultāti

Analīzes rezultāti ir apkopoti 2. tabulā. Igaunijas zinātnieku publikācijas kopumā tiek citētas salīdzinoši vairāk nekā Latvijas un Lietuvas zinātnieku publikācijas. Citējamību ietekmē tādi faktori kā sadarbības partneru izvēle, zinātniskās darbības vienmērīgums un tas, vai raksts ir publicēts Baltijas reģiona žurnālā.

a) Sadarbības partneru skaita un izvēles ietekme

Bibliometrijas literatūrā kā viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmē citēšanas skaitu, minēta sadarbība – jo lielāks un daudzveidīgāks publikācijas tapšanā iesaistīto autoru loks, jo biežāk tā tiek citēta³¹. Sadarbība ļauj zinātniekiem piekļūt resursiem, kādu nav pašu rīcībā: specifiskām zināšanām, aprīkojumam, materiāliem vai datiem, kuri bieži vien atrodas dažādās organizācijās vai pat valstīs. Tādējādi zinātnieku sadarbībā ir iespējams radīt augstākas kvalitātes produktus. Vairāk partneru nozīmē arī, ka pētījumu pārslās vairāk acu, to uzlabojot un novēršot nepilnības, šādas publikācijas tiks popularizētas vairāk un plašāk³². Šādi tiek skaidrots³³ Igaunijas zinātnieku salīdzinoši augstais sniegums atsevišķās zinātnes jomās: pētnieku darba augsto kvalitāti nodrošina produktīvas partnerattiecības ar zinātniekiem Eiropas un pasaules zinātnes galvenajās valstīs – Zviedrijā, Somijā, Vācijā un ASV. Arī mūsu analīze rāda, ka publikācijas, kas tapušas, sadarbojoties

lielākam zinātnieku skaitam, tiek citētas ievērojami biežāk (2. tabula).

Līdzās sadarbības partneru skaitam svarīga ir arī šo partneru relatīvā kapacitāte. Partneri ar augstāku kapacitāti, piemēram, palīdz piesaistīt resursus no prestižiem finansējuma avotiem, pēc kuriem ir liela konkurence³⁴. Eiropā šāds finansējuma avots neapšaubāmi ir Eiropas Komisijas (EK) ietvara programmas (FP), tas ir bijis nozīmīgs (pēc 2008. gada krīzes pat lielākais) Baltijas valstu zinātniskās darbības finansējuma avots. Pētījumi par 5. ietvara programmas (FP5) un 6. ietvara programmas (FP6) projektu dalībnieku sadarbības tīkliem parāda, ka visvairāk finansējuma šajās programmās ir spējuši piesaistīt Vācijas, Francijas, Itālijas un Lielbritānijas zinātnieki, kuri tādējādi ir pamatoti uzskatāmi par galvenajiem spēlētājiem šajos EK finansētajos sadarbības tīklos³⁵. Savukārt pasaules līmenī par svarīgākajiem spēlētājiem daudzās zinātnes jomās tiek uzskatīti ASV, Japānas un Skandināvijas zinātnieki³⁶.

Kā bija sagaidāms, mūsu analīze rāda, ka visām Baltijas valstīm būtisku citējamības uzlabojumu dod sadarbība ar Skandināvijas valstīm. Arī Japānas, Lielbritānijas, Vācijas un Francijas līdzautori nozīmīgi uzlabo citējumu skaitu. Publikācijas, kas sagatavotas ar citu Vidusaustrumeiropas un bijušās Padomju Savienības valstu zinātniekiem, vienlaikus tiek citētas ievērojami mazāk. Skatoties atsevišķi valstu līmenī, Latvijas zinātnieku citējamībai ir palīdzējusi sadarbība ar Itāliju, ASV un it īpaši ar Vāciju. Lietuvas zinātniekiem savukārt lielāko citējamību ir devušas publikācijas, kas tapušas sadarbībā ar Japānu un Lielbritāniju. Regresijas rezultāti rāda, ka Igaunijai veiksmīga ir bijusi sadarbība ar Japānu un Franciju. Igaunijai novērojams viskrasākais citējamības samazinājums tām publikācijām, kas tapušas sadarbībā ar Viduseiropu un bijušajām PSRS republikām. Interesanti, ka arī sadarbība ar ASV, Itāliju un Vāciju Igaunijai nav devusi nozīmīgus citējamības uzlabojumus.

³⁰ de Bellis 2009.

³¹ Glänzel 2001.

³² Stephan, Levin 1992; Beaver 2001; Melin 2000; Thorsteinsdóttir 2000.

³³ Allik 2008.

³⁴ Arizona State University 2010.

³⁵ Garas, Agyrakis 2008; RAND Europe 2005.

³⁶ National Science Board 2012.

b) *Baltijas valstu produktīvāko zinātnieku ietekme*

Otrs faktors, kas var ietekmēt Baltijas pētniecības izcilību, ir rezultatīvas zinātniskās darbības vienmērīgums³⁷. Ņemot vērā Baltijas valstu zinātnes nelielo apjomu, varētu uzskatīt, ka augsti novērtētās un citētās publikācijas ir tikai dažu ļoti produktīvu indivīdu darba rezultāts. Lai gan publikāciju un to citējumu eksponenciālais sadalījums ir vispārzināms bibliometrijas fakts, tas ir dažādi vērtēts. No vienas puses, ļoti produktīvu un daudz citētu zinātnieku klātbūtne organizācijā, nozarē vai zinātnes jomā liecina par tās konkurētspēju pasaulē³⁸. No otras puses, atsevišķu zinātnes zvaigžņu klātbūtne organizācijā nav pietiekams nosacījums šīs organizācijas kopējās kvalitātes nodrošināšanai. Nevienmērīgāks publikāciju un to citējumu sadalījums liecina par vājāku attiecīgās valsts vai organizācijas zinātnisko bāzi³⁹. Piemēram, Austrijas, Vācijas un Šveices biznesa ekonomikas departamentu pētījums rāda, ka kopējā produktivitāte ir mazāka departamentos, kuros ir liels „nepublicējošu” profesoru skaits un pāris zvaigžņu, t. i., publikāciju sadalījuma nevienlīdzīgumam bija negatīva ietekme uz organizāciju kopējo produktivitāti⁴⁰.

Analizējot datus, redzam, ka Latvijas, Lietuvas un Igaunijas produktīvāko pētnieku (autori, kuriem *WoS* datubāzē attiecīgajā laika posmā bija virs 65 publikācijām) devums nav bijis ietekmīgāks par pārējiem rakstiem, kas tapuši ar Baltijas zinātnieku līdzdalību. Tieši otrādi, Baltijas zinātnes zvaigžņu devums ir citēts ievērojami mazāk un citējumu samazinājums visās trīs valstīs ir līdzīgs. Iespējams, tas saistīts ar to, ka produktīvākie autori biežāk ir uzņēmušies pētījuma vadību un tikuši norādīti kā pirmie autori. Diemžēl šādi raksti ir tikuši citēti būtiski mazāk par pārējiem. Tas norāda, ka Baltijas zinātnieki var veiksmīgi piedalīties starptautiskos zinātniskos projektos, tomēr šo valstu kapacitāte ir pārāk maza, lai paši uzņemtos konkurētspējīgu

izpētes projektu vadību. Baltijas pirmo autoru citējamība ievērojami atšķiras starp valstīm – Igaunijai vērojams vismazākais samazinājums, Lietuva ir pa vidu, savukārt Latvijas pirmo autoru darbi tiek citēti būtiski mazāk par pārējiem.

c) *Nacionālo un Baltijas reģionālo žurnālu ietekme*

Vairāku pētījumu rezultāti parāda, ka zinātnieki pielāgo publicēšanās stratēģijas zinātnes politikas rosinātām zinātniskās darbības vides pārmaiņām. Piemēram, Austrālijas valdība 80. gadu beigās ieviesa zinātnes finansēšanas sistēmu, kurā līdzekļi universitātēm tika piešķirti un tālāk sadalīti, balstoties uz kopējo universitātes vai attiecīgās struktūrvienības publikāciju skaitu. Desmit gadus vēlāk Austrālijas zinātnieku devums globālajā publikāciju datubāzēs, ieskaitot *WoS*, bija ievērojami pieaudzis. Vienlaikus šo publikāciju ietekme (citējumu skaits un publicējošo žurnālu ietekmes indikatori) bija ievērojami samazinājusies⁴¹. Līdzīgi Lietuvas zinātnieku publikāciju skaita straujais pieaugums *WoS* datubāzē (2. zīmējums) tiek skaidrots⁴² ar Lietuvas zinātniskās darbības izvērtēšanas nosacījumiem un nacionālo žurnālu pieejamību. Tāpēc lietuvieši stratēģiski izvēlas publicēties zemākas ietekmes žurnālos, ieskaitot nacionālos un Baltijas reģionālos žurnālus, šādā veidā vieglāk izpildot izvērtēšanas un finansēšanas nosacījumus. Vienlaikus kopš 2006. gada strauji pieaudzis *SCOPUS* un *WoS* indeksēto Lietuvas žurnālu skaits, padarot Lietuvas zinātnieku uzdevumu vienkāršāku. Lai arī šādi tiek sasniegti zinātnes novērtēšanas un finansēšanas indikatori, atbilstoši Austrālijas pieredzei un kritiķu uzskatiem⁴³ varētu sagaidīt, ka Lietuvas žurnālos publicēto rakstu kvalitāte un ietekme pasaules zinātnes telpā ir zemāka.

Pēc Baltijas bibliometrijas datiem Latvijas un Igaunijas nacionālo un Baltijas reģionālo publikāciju citējamību nav iespējams novērtēt, jo koeficienti nav nozīmīgi mazā žurnālu skaita dēļ. Taču Lietuvas attiecīgo publikāciju citējamība ir nevis mazāka, bet

³⁷ Ville et al. 2006.

³⁸ Must 2006; Fabel et al. 2008.

³⁹ Fabel et al. 2008; Ville et al. 2006.

⁴⁰ Fabel et al. 2008.

⁴¹ Butler 2003.

⁴² Allik 2008; Zavadskas et al. 2011.

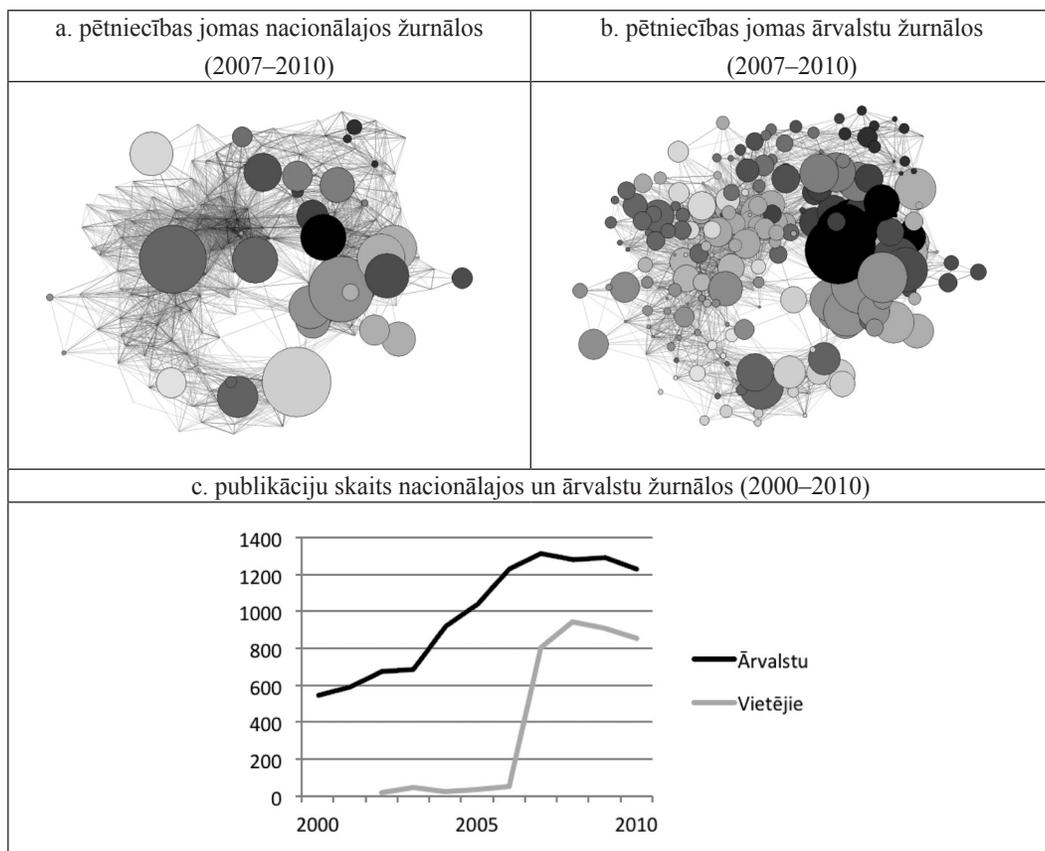
⁴³ Turpat.

gan ir bijusi nozīmīgi augstāka par vidējiem rādītājiem (2. tabula). Uz nacionālo žurnālu kvalitāti norāda arī apstākļi, ka tie ir pētniecības jomās, kuras vēsturiski Lietuvā ir bijušas spēcīgas un kurās publikāciju skaits ir ievērojams arī starptautiskajos žurnālos (8. zīmējums, a, b). Turklāt nacionālie žurnāli ir bijuši bāze sociālo zinātņu attīstīšanai. Pieņemot, ka šie žurnāli kalpo kā stratēģija viegli iegūstamām publikācijām, varētu sagaidīt, ka ekonomiskās krīzes laikā rakstu skaits tajos pieaugs. Tomēr, kā redzams (8. zīmējums, c), publikāciju skaits Lietuvas žurnālos kopš 2008. gada ir samazinājies līdzvērtīgi publikāciju skaita samazinājumam starptautiskajos žurnālos. Tas nozīmē, ka Lietuvas pētnieki mazāku pieejamo resursu apstākļos tomēr nav uzskatījuši publicēšanos savos žurnālos par vieglāk pieejamu stratēģiju zinātnes novērtējuma prasību izpildei.

Secinājumi

Šajā rakstā analizējam Latvijas un tu-vāko kaimiņvalstu zinātnes panākumus, integrējoties pasaules zinātnē, un šim nolūkam izmantojam bibliometrijas metodes un balstījāmies uz šo valstu zinātnieku publikācijām žurnālos, kas indeksētas *WoS* un *SCOPUS* datubāzē. Mūsu pētījums apstiprina, ka Latvija zinātnē iegulda maz līdzekļu un attiecīgi mazāk spēj piedalīties pasaules zinātnes norisēs. Lietuvas piemērs rāda, ka ierobežoto finansējumu var izmantot efektīvāk, panākot savu nacionālo žurnālu iekļaušanu starptautiskajos indeksos – raksti šajos žurnālos (sadarbības un citējamības ziņā) nav zemākas kvalitātes nekā pārējais sniegums. Igaunijas zinātnieki savukārt paļaujas uz plašāku starptautisko sadarbību, kas nodrošina tiem resursus un citējamību.

8. zīmējums. Lietuvas pētniecības jomas un apjomi nacionālos un ārvalstu žurnālos

Pētījums norāda uz Latvijas zinātnes rezultātu koncentrēšanos vēsturiski stiprākajās jomās un ierobežotu attīstību citur. Tas liek uzdot jautājumu, vai zinātnes finansējums vājākās nozarēs tiek izmantots efektīvi. Vienlaikus produktivitātes (un, iespējams, arī resursu) koncentrēšanās individuālā līmenī Latvijas gadījumā nesniedz pozitīvu atdevi – Latvijas produktīvāko zinātnieku sniegums nav nozīmīgi kvalitatīvāks nekā tuvāko kaimiņvalstu zinātnieku veikums. Kaimiņvalstu piemērs uzskatāmi rāda, ka ir bijis iespējams panākt vienmērīgāku zinātnes attīstību. Šis jautājums ir būtisks arī izglītības politikai, jo plašāka pētniecības bāze vienlaikus nodrošina bāzi kvalitatīvai augstākajai izglītībai dažādos virzienos.

Raksts skar arī citus būtiskus zinātnes politikas jautājumus. Pirmkārt, Baltijas valstis nepilnīgi izmanto reģionālās zinātniskās sadarbības iespējas. Patlaban šāda sadarbība zinātniekiem, visdrīzāk, nešķiet pievilcīga, jo nesniedz pieeju būtiskiem resursiem vai reputācijai. Tomēr Ziemeļvalstu piemērs rāda, ka kaimiņvalstu koordinācija zinātnes politikas

un administrācijas līmenī ļauj labāk izmantot resursus un veiksmīgāk konkurēt pasaules zinātnē. Otrkārt, Baltijas valstu rezultātu atšķirību tikai daļēji izskaidro pieejamā finansējuma starpība un rezultātus, iespējams, būtiski ietekmējušas zinātnes politikas un administrēšanas atšķirības. Lietuvā un Igaunijā augstāko mācību iestāžu finansējums ir būtiski atkarīgs no zinātniskās darbības rezultātiem. *Slaughter and Rhoades* (2004) norāda⁴⁴, ka universitātes strauji pielāgojas stimuliem un nosacījumiem, kas ietekmē to galvenās finanšu plūsmas. Līdz ar to mēs uzskatām, ka Latvijas zinātnes kapacitātes stiprināšanai nepieciešams ieviest tādu augstākās izglītības un zinātniskās darbības vērtēšanas un finansēšanas sistēmu (t. sk. valsts finansētās mācību maksas (budžeta vietas), kas ir būtisks universitāšu ieņēmumu avots), kurš veicina Latvijas zinātnieku darbības produktivitāti, izcilību, integrāciju pasaules zinātnē un ieguldījumu Latvijas ilgtspējīgā attīstībā.

⁴⁴ Slaughter, Rhoades 2004.

VĒRES

- Allik, J. (2008) Quality of Estonian science estimated through bibliometric indicators. *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences*, 57, 4, 255–264.
- Arizona State University (2010) *The Top American Research Universities: 2010 Annual Report*. The Center for Measuring University Performance, Arizona State University.
- Ball, R.; Tunger, D. (2007) National and International Publications Reflected in Bibliometric Data Bases. Kocójowa, M. (ed.) *Diffusion and Dissemination of Ideas*, 4, Series III: *ePublications of Information and Library Science Institute of the JU*.
- de Bellis, N. (2009) *Bibliometrics and citation analysis: From the Science citation index to cybermetrics*. Lanham, MD : Scarecrow Press.
- Butler, L. (2003) Explaining Australia's increased share of ISI publications – the effects of a funding formula based on publication counts. *Research Policy*, 32, 1, 143–155.
- Glänzel, W. (2001) National characteristics in international scientific coauthorship relations. *Scientometrics*, 51, 69–115.
- Katz, J. S.; Hicks, D. (1997) How much is a collaboration worth?: A calibrated bibliometric model. *Scientometrics*, 40, 3, 541–554.
- Katz, J. S.; Martin, B. R. (1997) What is research collaboration? *Research Policy*, 26, 1–18.
- King, D. A. (2004) The scientific impact of nations. *Nature*, 430, 6997, 311–316.
- Leimu, R.; Koricheva, J. (2005) Does scientific collaboration increase the impact of ecological articles? *BioScience*, 55, 5, 438–443.
- Must, U. (2006) “New” countries in Europe: Research, development and innovation strategies vs bibliometric data. *Scientometrics*, 66, 2, 241–248.

- National Science Board (2012) *Science and Engineering Indicators 2012*. Arlington, VA : National Science Foundation. Pieejams: <http://www.nsf.gov/statistics/seind12/> (02.07.2012.).
- Nelson, R. (1959) The Simple Economics of Basic Scientific Research. *Journal of Political Economy*, 67, 3, 297–306.
- Porter, A. L.; Cunningham, S. W. (2005) Tech mining: Exploiting new technologies for competitive advantage. *Wiley-Interscience*, 29.
- Rafols, I.; Porter, A. L.; Leydesdorff, L. (2010) Science overlay maps: A new tool for research policy and library management. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61, 9, 1871–1887.
- RAND Europe (2005) *ERAnets, Evaluation of Networks of Collaboration Among Participation in IST Research and their Evaluation to Collaborations in the European Research Area: Final Report*.
- Rogers, J. D. (2010) Citation analysis of nanotechnology at the field level: Implications of RD evaluation. *Research Evaluation*, 19, 4, 281–290.
- Salter, A.; Martin, B. (2001) The Economic Benefits of Publicly Funded Basic Research: A Critical Review. *Research Policy*, 30, 509–532.
- Siliņš, A. (2012) Atgriežoties pie LZA Pavasara pilsapulces debatēm. *Zinātnes Vēstnesis* (02.07.2012.). Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=1487&Itemid=243 (02.07.2012.).
- Slaughter, S.; Rhoades, G. (2004) *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*. Johns Hopkins University Press.
- Vieira, E. S.; Gomes, J. A. N. F. (2009) A comparison of Scopus and Web of Science for a typical university. *Scientometrics*, 81, 2, 587–600.
- Ville, S.; Valadkhani, A.; O'Brien, M. (2006) Distribution of research performance across Australian universities, 1992–2003, and its implications for building diversity. *Australian Economic Papers*, 45, 343–361.
- Zavadskas, E. K.; Kirvaitis, R.; Dagiene, E. (2011) Scientific publications released in the Baltic States. *Scientometrics*, 88, 1, 179–190.

LATVIJAS MEDIJU „ĒDIENKARTE”. KURŠ UN KĀ IETEKMĒ KVALITĀTI?

Asociētā profesore *Dr. sc. soc.*, Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Komunikācijas studiju katedras vadītāja **Anda Rožukalne** vada arī RSU bakalaura studiju programmu *Žurnālistika*. Kopš 2004. gada pētījusi mediju saturu, žurnālistikas kultūras un plašsaziņas līdzekļu auditoriju. Strādājusi darba grupā, kas veidoja 2010. gadā pieņemto Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumu un jaunā sabiedriskā medija koncepciju 2012. gadā. 2010. gada rudenī bijusi viena no Latvijas Žurnālistu asociācijas (LŽA) dibinātājiem, tās uzdevumā 2011. gadā panākusi redakcionālās neatkarības principa iekļaušanu likumā *Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem*, 2013. gadā atkārtoti ievēlēta par LŽA valdes priekšsēdētāju. 2011. gadā iznāca viņas monogrāfija *Kas? Kur? Kāda? Mūsdienu mediju auditorija*, 2013. gadā – *Latvia's Media Owners*. Mediju pētniece uztur diskusiju par Latvijas mediju darbības jautājumiem Eiropas Žurnālistikas observatorijas portālā *Parzurnalistiku.lv*, kā arī laikraksta *Diena* pielikumā *KDi* raksta viedokļa sleju, kas adresēta TV skatītājiem.

Latvijas mediju vide – sistēmas pārveidošanās

Latvijas mediju tirgus attīstība ir saistīta ar nacionālo un globālo sociālo mediju straujo attīstību, auditorijas mediju lietojuma paradumu maiņu, žurnālistikas funkciju pārdefinēšanu. Līdztekus auditorijas mediju lietojuma paradumu transformācijai mediju sistēmu un saturu ietekmēja ekonomiskā recesija, kas Latvijā sākās 2008. gada nogalē un turpinājās līdz 2011. gada beigām. Šajā laikā notika nozīmīgas mediju īpašnieku, mediju regulācijas un pašregulācijas izmaiņas, Latvijā saruka žurnālistikas darba tirgus.

Latvijas mediju „ēdienkarti” ietekmē izteikta mediju organizāciju konkurence, fragmentēts un sadrumstalots mediju tirgus, žurnālistikas kvalitātes kritums. Jebkuram auditorijas pārstāvim ir redzams augstais mediju satura komercializācijas līmenis, politiskā ietekme atsevišķu mediju darbībā, sabiedrisko attiecību jomas piedāvātās informācijas dominēšana. Tādēļ lielākā daļa Latvijas plašsaziņas līdzekļu spēj nodrošināt tikai vienkāršu skatījumu un ierobežotu ziņu spektru, to darbību un darba kārtību viegli nosaka cilvēki

un organizācijas, kas darbojas ārpus mediju redakcijām. Grūtāk saskatāmi šo procesu cēloņi – tie meklējami mediju īpašnieku līmenī, un tos izprast palīdz žurnālistu profesionālo vērtību un žurnālistikas darba tirgus pārmaiņu analīze. Kā alternatīva mediju satura erozijai rodas jauni projekti, kuru veidotāji cenšas ieviest jaunus atbildīguma kritērijus un pārvarēt auditorijas uzticības kritumu.

Tā kā ekonomiskā un politiskā vide nosaka mediju attīstības tendences¹, jāuzsver, ka pašreizējā mediju sistēma veidojusies pēc privatizācijas, kas sekoja neatkarības atgūšanai 1991. gadā, pārveidojoties padomju medijiem un rodoties jaunai, uz tirgus principiem balstītai sistēmai². Atšķirībā no citām uzņēmējdarbības jomām, kuru iespējas izplesties ārpus nacionālās valsts vai reģiona robežām nosaka lielākoties ekonomiski faktori, mediju sistēmas attīstības potenciālam Baltijas valstīs vitāli nozīmīga ir salīdzinoši mazā auditorija katrā valstī (iedzīvotāju skaits – ap 2 milj. Latvijā, 1,8 milj. Igaunijā, 3,4 milj. Lietuvā) un auditorijas mediju patēriņā lietotā valoda.

¹ McQuail 2005.

² Balčytienė 2009.

Latvijā gan auditorija, gan mediju biznesa vide ir sadalīta latviešu un krievu valodas medijos, nostiprinot etniski sašķeltu sabiedrību.

Sadalītā auditorija vēl vairāk samazina iespējas veidot veiksmīgus mediju biznesa modeļus un padarījusi medijus ļoti atkarīgus no reklāmdevējiem, kuru investīcijas veido plašsaziņas līdzekļu ienākumu lielāko daļu. Reklāmas industrijā Baltijas valstīs dominē dažas starptautiskas kompānijas, kuru darbība nav tieši saistīta ar ekonomiskiem procesiem vienā no nelieliem pasaules reģioniem (reklāmas tirgu uztur globālie telekomunikāciju, higiēnas preču, bezrecepšu medikamentu, mazumtirdzniecības, pārtikas, bezalkoholisko dzērienu piedāvātāji³). No otras puses, ne tikai auditorijas apjoms nosaka mediju tirgu veselību Baltijas valstīs, jo, piemēram, Igaunijā, kur ir mazākais iedzīvotāju skaits starp Baltijas valstīm, salīdzinot ar kaimiņvalstīm Latviju un Lietuvu, recesijas laikā mediju tirgus samazinājās vismazāk un arī 2011. gadā tā kāpums bija visaugstākais – tas pieauga par 10%. Savukārt 2012. gadā Baltijas reklāmas tirgus pieaugums bija zemāks – Igaunijā tas pieauga par 0,3%, Lietuvā – par 0,7%, Latvijā – par 3%, liecina *TNS Latvia* dati⁴. Analizējot reklāmas investīcijas uz vienu iedzīvotāju Baltijas valstīs, *TNS Latvia* secina, ka Igaunijā šis rādītājs ir augstākais – 54,1 eiro uz vienu iedzīvotāju, bet Latvijā – 34,7 eiro, Lietuvā 33 eiro.

Kopumā zemās ienākšanas barjeras mediju tirgū veicinājušas daudzveidīgas mediju sistēmas attīstību, kurā vērojami daudzi spēlētāji, bet vienvēidīgas biznesa stratēģijas. Katrā no Latvijas mediju tirgus segmentiem darbojas daudzas organizācijas, tomēr mediju tirgus ir galvenokārt oligopolitisks⁵, proti, katrā mediju tipā ir daži ietekmīgi spēlētāji, kuri kontrolē lielāko daļu auditorijas un piesaista lielāko reklāmas investīciju īpatsvaru. Arī saturiski, pēc mērķa auditorijas un iespējamā reklāmdevēju loka, Latvijas mediju vide ir salīdzinoši vienveidīga, dominējot līdzīgiem ziņu un izklaides mediju formātiem – šis faktors palielina konkurences līmeni un samazina satura izvēles iespējas auditorijai. Dažādos pētījumos

atkārtojas līdzīgi Latvijas mediju vides vērtējumi, uzsverot, ka Latvijas mediju sistēmu raksturo „liberālā korporatīvisma idejas”⁶, jo mediju īpašumtiesību un satura regulācija ir ļoti liberāla, bet valsts iespējas iejaukties mediju darbā maznozīmīgas. Latvijas mediju augstā komercializācijas pakāpe un tirgus orientētā darbības loģika⁷ radījusi mediju vidi, kurā ir vāja žurnālistu profesionālā orientācija un satura veidošana galvenokārt pakļauta komerciālām interesēm, un kurā iztop reklāmdevēju prasībām, nevis atspoguļo žurnālistikas profesionālos principus.

Lai gan Latvijas mediju profesionāļu vidē aktuāla ir ideja par žurnālistikas neaizstājamo lomu demokrātijas attīstībā un mediju sociālo atbildību⁸, tomēr mediju satura un žurnālistikas prakses pētījumi regulāri parāda problēmas ar mediju atbildīgumu⁹ un uzticamību.

Analizējot mediju sistēmas attīstību, parasti tiek izvērtēta gan ekonomiskā situācija, gan tirgus apjoms, gan „iedzīvotāju mediju lietojuma paradumi un vēlme tos patērēt”¹⁰. Latvijas mediju tirgus uz ekonomisko recesiju reaģēja ar apjoma samazinājumu burtiskā šī vārda nozīmē: laikraksti sāka iznākt retāk, avīzes un žurnāli samazināja lappušu skaitu, raidošajos medijos saruka oriģinālsatura apjoms. Vēl nopietnāks bija reklāmas tirgus samazinājums: 2009. gadā Latvijā tas samazinājās par 46%, Igaunijā – par 32%, Lietuvā par – 35%¹¹. Līdz ar reklāmas tirgus sabrukumu mediju produkti zaudēja tirgu un kritās to satura kvalitāte. Arī 2012. gada sākumā pieejamie dati par mediju ekonomikas attīstības procesiem liecināja, ka Latvijas mediju reklāmas tirgus atgūstas lēni – Latvijā tas pieaudzis tikai par 5%¹². Ekonomiskā nestabilitāte padarījusi mediju sistēmu un tajā strādājošos īpaši viegli ievainojamus.

⁶ Balčytienē 2009, 41–42.

⁷ Turpat.

⁸ McChesney 2000; Perse 2001.

⁹ Brikše, Skudra, Tjarve 2002; Rosslund 2005; Balčytienē 2009.

¹⁰ Doyle 2002, 14–16.

¹¹ Kantar Media 2012.

¹² Rumpēters 2012; Baltic Media Advertising Market 2012.

³ Vendele, Rumpēters, Krīgere 2012.

⁴ Vendele 2013.

⁵ Albarran 2002.

Ziņu veidošanas procesu nosaka ne vien ekonomiskā situācija, bet arī mediju īpašnieki un žurnālistu izpratne par savas profesijas būtību. Šajā rakstā, analizējot faktoros, kas ietekmē Latvijas mediju kvalitāti, izmantoti šādi dati: intervijas ar žurnālistiem un redaktoriem pētījumā par slēpto reklāmu (2010), intervijas ar mediju īpašniekiem (2011 un 2012), atsevišķos satura pētījumos fiksētā informācija (2010–2012) un reklāmas tirgus dati.

Mediju īpašnieku ietekmes faktori

Mēģinot atbildēt uz jautājumu, kas ietekmē mediju satura kvalitāti, skats jāvērs mediju īpašnieku virzienā. Viņu darbības mērķi un kvalitātes kritēriji nosaka žurnālistu darbu, tāpēc īpašnieku jautājums atrodas komunikācijas pētījumu centrā¹³.

Izvērtējot definētos mērķus un analizējot mediju saturu, var nošķirt vairākas uzvedības stratēģijas, kas raksturo Latvijas mediju īpašniekus. Pirmkārt, Latvijas mediju tirgū, līdzīgi kā citās postkomunisma valstīs, joprojām būtiska ir mediju un politikas pārstāvju sadarbība¹⁴. Ar politiķiem vai politiskajām interesēm saistītu mediju īpašnieku darbība demonstrē politisko paralēlismu, kas tiek skaidrots kā process, kurā mediji no sabiedrības un politikas mediatoriem kļūst par politikas veidotājiem¹⁵. Latvijā politiķu ietekmei uz mediju vidi ir būtiskas īpatnības. Šo specifiku nosaka arī tendence, ka daļa mediju dibināta, nevis lai piedāvātu sociāli atbildīgu un daudzveidīgu informāciju, bet lai pārstāvētu konkrētu politisku grupējumu intereses un aktuālās vajadzības. Vienlaikus lielākā daļa mediju, kuru saturā dominē kāda politiska spēka intereses, sevi identificē kā neatkarīgus tirgus spēlētājus, saturā miksējot neitrāli sagatavotu un politiski ietekmētu informāciju¹⁶. Analizējot mediju un politiķu attiecības pirms Saeimas vēlēšanām 2010. gadā Latvijā, izrādījās, ka piecu lielāko politisko spēku pārstāvjiem īpašnieku vai sadarbības projektu līmenī ir ietekme uz

lielāko mediju saturu latviešu un krievu valodā¹⁷. Atsevišķi mediji savu darbības modeļu līmenī vai aizbaidinoties ar finanšu grūtībām veido ciešus kontaktus ar politiķiem – tā var būt gan pastāvīga, ar īpašnieku interesēm saistīta darbība, gan īslaicīgi, politiķu finansiāli atbalstīti projekti pirms vēlēšanām. Tādējādi Latvijā darbojas mediji, kas konsekventi popularizē vienu politisko spēku un tā personības (*Neatkarīgā Rīta Avīze*, *Vesti segodnja*) vai arī veido sadarbības līgumus ar dažādiem aktuālo vēlēšanu dalībniekiem.

Ar politiķiem saistītu mediju izveidošanas galvenais mērķis ir iegūt kanālu politisko uzskatu izplatīšanai un politisko personību popularizēšanai, lai noturētu un saglabātu politisko varu, kas Latvijā nereti nozīmē arī iespējas attīstīt uzņēmējdarbību, kas saistīta ar politisko ietekmi. Vairāki piemēri liecina, ka ekonomiskās recesijas laikā daļa Latvijas mediju piekrita sadarbībai ar politiķiem, lai iegūtu finansiālu labumu. Liela nozīme šajā ziņā bija gan LNT toreizējā īpašnieka Andreja Ēķa un krievu avīzes *Čas* īpašnieka Alekseja Šeņina sadarbībai ar politisko apvienību *Par labu Latviju* (2010), gan *Pirmā Baltijas kanāla* (PBK) darbībai Baltijas valstīs¹⁸. Lai arī šis kanāls pieder atsevišķām privātpersonām, tas savās ziņu programmās neslēpti popularizē „krievu” partiju intereses Baltijas valstīs. Ekonomiskās recesijas gados pieauga politiskā ietekme reģionālo mediju segmentā, kas unikālā satura dēļ tradicionāli bauda augstu auditorijas uzticību. Starp reģionālo mediju, īpaši raidošo mediju, īpašniekiem atrodami vietējie politiķi un pašvaldības.

Politiķu ietekmēto mediju īpašnieku grupu raksturo ar Ventpils mēra Aivara Lemberga iespējamu ietekmi saistītie mediji, ko pārstāv SIA *MN Mediji* (agrāk SIA *Mediju nams*) un vietējie un reģionālie mediji *Ventas Balss*, *Ventpils TV*, *Ventpils Radio* un *Kurzemes Radio*. Arī lielākos krievu medijus ietekmē politiķi. Ietekmīgā krievu dienas laikraksta *Vesti segodnja* (VS) izdevēja – izdevniecības *Logos* (agrāk *Fenster*, pašlaik SIA *Mediasistēmas*) – lielākais īpašnieks bija Andrejs Kozlovs,

¹³ Compaine, Gomery 2000.

¹⁴ Nagla, Kehre 2004.

¹⁵ Hallin, Mancini 2004.

¹⁶ Rožukalne 2011.

¹⁷ Rožukalne, Krebs 2011.

¹⁸ Sprinģe 2012.

partijas *Saskaņas centrs* (SC) deputāts Rīgas Domē. Laikraksts plaši atpoguļo partijas SC politiskus un idejas, tam ir liela nozīme šī politiskā spēka popularizēšanā un vēlētāju piesaistē. Šīs avīzes politikas un publicistikas nodaļas vadītājs Nikolajs Kabanovs vairākkārt ievēlēts par Saeimas deputātu no SC. 2012. gada jūlijā parādījās informācija, ka *Vesti segodnja* izdevējs un arī divas citas lielākās krievu izdevniecības – *Petits* un laikraksta *Telegraf* izdevējs *News Media Group* – nonākušas Krievijas miljardiera Andreja Molčanova īpašumā esošu uzņēmumu rokās¹⁹.

Bet 2013. gada augustā, kad *VS* darbinieki, kuriem vairākus mēnešus nebija izmaksātas algas, atteicās turpināt strādāt, Krievijas ziņu aģentūra informēja, ka laikraksta problēmas radījušas konfliktus starp tā īpašniekiem – diviem Krievijas miljoniāriem Andreju Molčanovu un Eduardu Janakovu un Latvijas uzņēmēju Arturu Jeresko²⁰. Šīs ziņas vēlreiz apstiprināja 2012. gadā notikušo krievu laikrakstu koncentrāciju, kad atklāti nezināmu, aiz ārzonu firmu nosaukumiem paslēptu, it kā savstarpēji saistītu īpašnieku rokās nonāca visi lielākie Latvijas krievu laikraksti – *VS*, *Čas* un *Telegraf*. To gadiem veidotās ciešās politiskās saiknes un īslaicīgās „politiskās dejas” bija viens no iemesliem, kāpēc šie laikraksti nevarēja piesaistīt tādu lasītāju daudzumu, kas tiem ļautu veiksmīgi darboties mediju biznesā.

Šie procesi parāda arī Latvijas mediju tirgus īpatnību, tajā rodama bīstamo „infekciju”, ka mediju jomā vienlaikus darbojas uzņēmumi, kas strādā atbilstoši tirgus situācijas likumsakarībām, bet tiem nākas konkurēt ar mediju firmām, kas regulāri saņem atbalstu no saviem politiskajiem sponsoriem un var nerēķināties ar aktuālajiem tirgus faktoriem.

Šādu mediju, kas atpoguļo politiķu intereses, pastāvēšana ir saistīta ar jau pieminēto mediju īpašnieku caurskatāmības jautājumu. Politiskā saikne mediju uzņēmumos nereti nav tieša, fiksēta Uzņēmumu reģistra ierakstos, bet atpazīstama mediju saturā vai attiecībās ar iespējamo sponsoru. Tā, piemēram, 2011. gadā sabiedrības uzmanības lokā

nonāca informācija, ka Saeimas deputāte Silva Bendrāte ar trasta līguma palīdzību saņēmusi līdzekļus no Aivara Lemberga, lai izveidotu akciju sabiedrību *Kurzemes Radio*. Aizdomas par līdzīgu risinājumu izraisīja arī SIA *Mediju nams* īpašnieku maiņa 2010. gadā, kad šis uzņēmums no A. Lemberga kontrolēto uzņēmumu rokām pārgāja divu laikraksta žurnālistu un Ventspils Attīstības aģentūras (kuras dibinātāju vidū ir Ventspils Dome un vairāki šīs pilsētas uzņēmumi) direktores īpašumā.

Mediju patiesie īpašnieki un viņu intereses Latvijas mediju vidē tiek slēptas, lai radītu iespaidu par konkrētās mediju organizācijas neatkarību. Pēc redakcijas darbinieku stāstītā, laikrakstā *Neatkarīgā Rīta Avīze* (*NRA*) atsevišķi darbinieki veido saturu, kas atpoguļo A. Lemberga intereses, bet pārējie žurnālisti var strādāt atbilstoši saviem uzskatiem par profesionālu darbu. Tāpēc auditorija ne vienmēr var atpazīt un atšķirt neatkarīgu uzskatu no viedokļa, kas atpoguļo īpašnieka politiskās ambīcijas.

20. gs. 90. gadu vidū, veidojot politiski angažētus medijus, tā īpašniekiem bija būtiski iegūt paklausīgu interešu tribīni, savukārt kopš 2000. gadu sākuma viņu vēlmes ir saistītas ar nepieciešamību gūt arī komerciālus panākumus. Šo ambīciju iemesls ir mediju uzņēmumu zaudējumi un to īpašnieku mainīgie ienākumi citās uzņēmējdarbības jomās. Ar politiku saistīta medija īpašnieka pārliecība, ka viņa ietekme ir pašsaprotama vai arī viegli noslēpjama, bet izveidotais medijs var būt veiksmīgs arī biznesā, rada ārkārtīgi sarežģītu situāciju redaktoriem un žurnālistiem, kam saturā jānodrošina gan īpašnieka pasūtījums, gan jāpiesaista tāda auditorija un reklāmdevēji, kuri atbilst veiksmīgam mediju biznesam.

Daļa Latvijas mediju veidotāju (īpaši komerciālās raidorganizācijas) īsto īpašnieku slēpšanai izmanto ārzonu kompānijas. Šīs stratēģijas cēlonis, visticamāk, ir nodokļu optimizācija, nevis vajadzība slēpt politiskās saiknes. Krievu mediju vidē īpašnieki netiek tik rūpīgi slēpti, jo no mediju vadītāju viedokļa auditorijai būtiskāks ir medija saturs. Turklāt daļa krievu auditorijas pieņem vienpusīgu, noteiktas politiskās idejas propagandējošu saturu, jo tas tiek uztverts kā alternatīvs tiem medijiem,

¹⁹ LNT 2012.

²⁰ ITAR – TASS 2013.

kas, pēc auditorijas daļas domām, nepārstāv krievvalodīgo iedzīvotāju intereses. Tomēr, tāpat kā starp latviešu valodas medijiem, arī krievu valodas mediju vidē ir neatkarīgi un profesionāli strādājošas mediju organizācijas.

Lai arī politiskā ietekme atstājusi kroplojošu iespaidu uz Latvijas mediju vidi, tai raksturīga arī augsta komercializācijas pakāpe. Lielākā daļa mediju īpašnieku uzsver, ka to darbības galvenais virzītājspēks ir mērķis attīstīt peļņu nesozu biznesu. Šī īpašnieku grupa neslēpj savas īpašuma tiesības, bet pēc uzvedības mediju vidē to var iedalīt divās grupās. Īpašnieki, kuri medijus uztver kā jebkuru citu biznesu, nerēķinoties ar īpatnībām, ko nosaka mediju funkcijas un sociālās atbildības princips, tā apstiprinot klientisma²¹ nozīmi mediju darbībā. Šo mediju organizāciju skatījumā reklāmdevēju intereses ir būtiskākas par profesionālu žurnālistiku. Tieši šīs firmas ir atsaucīgas pret slēpto reklāmu jeb samaksāta, bet neidentificēta satura publiskošanu gan politisku, gan komerciālu interešu popularizēšanai.

Otra īpašnieku daļa, kas orientēta uz veiksmīgu mediju biznesu, respektē žurnālistikas unikālās funkcijas un cenšas gūt panākumus ar neatkarīgu un kvalitatīvu žurnālistiku. Šādu mediju saturā tiek kombinēta kvalitatīva žurnālistika un komerciāli izdevīgi mediju produkti, tomēr peļņas loģika ir ļoti nozīmīga.

Skaitliski lielākā daļa mediju Latvijā atrodas nacionālo īpašnieku rokās. To var skaidrot ar nelielo tirgu, kas nešķiet atraktīvs lielām starptautiskajām mediju organizācijām. Tomēr vairākos mediju darbības segmentos ārvalstu īpašnieki ir ļoti ietekmīgi, proti, viņiem ir ļoti svarīga nozīme gan mediju produktu inovāciju veicināšanā, gan žurnālistikas kvalitātes attīstībā. Ārvalstu mediju īpašniekus Latvijā var iedalīt pēc to pārstāvētajām valstīm. Skandināvijas mediju (*Bonnier AB, MTG, Sanoma News, Shibsted*) uzņēmumu ietekme uzlabo žurnālistikas kvalitāti, bet to piedāvātais saturs liecina par augstu komercializācijas pakāpi. *Bonnier AB* un *a/s Diena* piemērs, kad lielākais Latvijas mediju uzņēmums 2009. gadā tika pārdots nezināmam investoram, rāda, ka ārvalstu īpašnieki var iedragāt mediju sistēmas stabilitāti,

jo, pasliktinoties ekonomiskajai situācijai, ātri tiek pamests mediju tirgus²².

Latvijas ekonomiskās recesijas otrajā posmā 2010. gadā starptautisko investoru uzmanība bija pievērsta interneta ziņu portāliem un krievu valodā iznākošajai preseī. Vērtējot pēc auditorijas, otro lielāko ziņu portālu iegādājās Norvēģijas mediju koncerns *Shibsted*, bet trešo lielāko ziņu portālu *Apollo*, kas iepriekš piederēja telekomunikāciju uzņēmumam *Lattelecom*, – Somijas mediju koncerns *Sanoma News*. Ziņu portāls *Delfi* pieder Igaunijā reģistrētai mediju korporācijai *Ekspress Group*. Tātad lielākie Latvijas ziņu portāli ir lielu ārvalstu mediju uzņēmumu rokās. Otra ārvalstu investoru grupa ir saistīta ar Krieviju. Viena daļa Krievijas investoru cenšas pārstāvēt Latvijā Krievijas TV un radio kanālus, bet otra – iegūt savā īpašumā Latvijas ietekmīgākos krievu valodas laikrakstus, pēdējo īpašnieki no 2010. līdz 2012. gadam vairākkārt mainījušies.

Krievijas mediju ietekme pieaugusi pēdējos gados, kad Latvijas mediju vidi novājināja ekonomiskā recesija. Krievijas TV kanāli, kas piedāvāja atraktīvu un kvalitatīvu programmu, ieguva lielu auditorijas uzmanību. *Pirmais Baltijas kanāls (PBK)*, kas izplata Krievijas *Pervyj kanal* (Pirmais kanāls) saturu, pēc kvantitatīvajiem datiem pārspēja sabiedriskās televīzijas programmas *LTV1* un *LTV7* un 2012. gada janvārī spēja piesaistīt tikpat lielu daļu auditorijas kā spēcīgākie komerciālie kanāli *TV3* un *LNT* – 11,2% TV skatītāju²³. *PBK* piedāvā ne tikai pārrobežu televīziju, tam ir arī Latvijas nacionālo ziņu redakcija, un tas cenšas attīstīt oriģinālus formātus. Šī kanāla skatītāji ir ne vien Latvijas krievvalodīgie iedzīvotāji, tā atraktīvās pārraides, seriālus un šovus iecienījusi daļa latviešu TV auditorijas.

Ideālais žurnālists – „ātrs, labs, lēts”

Dažādu mediju organizāciju žurnālistu sniegtā informācija liecina, ka ekonomiskās recesijas laikā Latvijas medijos darbvietu skaits samazinājās par 15–25%, bet atalgojuma

²¹ Balčytienė 2009; Roudakova 2008.

²² Salovaara, Juzefovics 2012.

²³ Vendele 2012.

apjoms par 25–40%. Mediju darbinieki piekrita darba samaksas kritumam, lai saglabātu darbvietas. Nedaudzos medijos žurnālistu atalgojuma līmenis palika nemainīgs. Vienlaikus palielinājās žurnālistu darba apjoms un mainījās samaksas principi, kuru pamatā jau iepriekš daudzos medijos bija nevis fiksēta alga, bet autoratlīdzība par publikācijām. Nelielas pamatalgas un honorāru izmaksa ļauj mediju vadītājiem samazināt nodokļu apjomu (no autoratlīdzības nav jāmaksā sociālais nodoklis), bet pasliktina žurnālistu sociālās aizsardzības pakāpi. Pat uzņēmumos, kur līdzās autoratlīdzībai ir pastāvīgā darba samaksas daļa, mediju profesionāļu darba attiecības veidojas divos virzienos: pirmkārt, sarūk vai vispār netiek nodrošināta sociālā aizsardzība, otrkārt, palielinās to pienākumu apjoms, par kuriem netiek samaksāts. Biežāk sastopamo mediju darbinieku samaksas modeli veido darba līgumā minēta stabila alga (nereti tā ir valstī atzītā minimālā alga vai nedaudz lielāka summa) un autoratlīdzība (parasti vismaz 2/3 no kopējiem ienākumiem). Šim modelim ir vairāki hibrīdi, piemēram, fiksēta autoratlīdzība – kā kompromiss starp samazinātu sociālo nodrošinājumu un stabiliem ienākumiem.

Mediju vidē tiek meklētas alternatīvas: žurnālisti veido savus uzņēmumus un mikro-uzņēmumus, lai piedāvātu medijiem unikālu saturu, – kā pētnieciskās žurnālistikas raidījuma *Nekā personīga* komanda vai citas producentu grupas, kas nodrošina konkrētu produktu veidošanu televīzijas kanāliem.

Šāda sadarbības forma vairāk ir piemērota medijiem, kuru saturs atkarīgs no projektiem. Latvijā šis modelis ir iespējams, bet tā veiksmi apgrūtina ierobežotais tirgus un mediju uzņēmumu asā konkurence – tā noteic, ka katra producentu grupa var veidot sadarbību galvenokārt ar vienu kanālu.

Pēc recesijas žurnālistikas darba tirgū vērojams pieprasījuma un piedāvājuma konflikts. Mediju organizācijas vēlas darbiniekus ar daudzveidīgām prasmēm, pašiniciatīvu, pieredzi un spēju patstāvīgi tikt galā ar sarežģītiem uzdevumiem. Ātrums, oriģinalitāte un zemas izmaksas ir atslēgvārdi, kas raksturo mediju vadītāju prasības pēc žurnālistikas „universālā kareivja”. Daļa žurnālistu, kas kādu laiku

pavadījuši bezdarbnieka statusā vai strādājuši ārpus medijiem, vēlas atsākt darbu savā profesijā, tomēr negrib atgriezties zināmajā darba apstākļu, darba attiecību un samaksas situācijā. Tas raksturo pretrunu starp mediju īpašnieku prasībām un daļas žurnālistu profesionālo pašizpratni.

Ziņu kvalitāte – paradoksāla vienveidība

No vienas puses, žurnālisti ir pārliecināti, ka pastāv vispārīgi žurnālistikas kvalitātes rādītāji, kuriem žurnālisti seko neatkarīgi no citiem apstākļiem, jo tie ietekmē viņu darbā nepieciešamās izvēles un dilemmas²⁴. Galvenās būtiskās vērtības ir viedokļu daudzveidība un patiesums. Vēl svarīgāka ir iespēja brīvi veidot saturu, satura lēmumu pieņemšanas procesā būt neatkarīgam no darba devēja apsvērumiem. Bet šie ir ideālie uzskati par jābūtu, ko maina reālā situācija katrā redakcijā.

Daudzi žurnālisti dažās, sevišķi politisku interešu ietekmētās, redakcijās saņem skaidrus norādījumus, kā veidot un pasniegt informāciju. Mediju īpašnieki šīs intereses uztver kā dabiskas un pamatotas, jo definētās prioritātes uzskata par „saimnieka” tiesībām ar savu īpašumu rīkoties pēc saviem ieskatiem. Tomēr šīs īpašnieku prasības galvenokārt atspoguļo ilglaicīgas vai situācijas noteiktas intereses, izdevīgumu no politisko kontaktu vai biznesa viedokļa, nevis medija skaidri deklarētas vērtības. Latvijas žurnālistikas kompromisa situāciju precīzi formulējusi *NRA* galvenā redaktore Anita Daukste: „Latvijā nepastāv neatkarīga žurnālistika. Latvijā pastāv brīva žurnālistika tik, ciktāl žurnālists var brīvi izvēlēties mediju kanālu, mediju vidi, konkrētu mediju, kurā viņš var brīvi strādāt un paust savu viedokli. Neatkarīga žurnālistika, ja mēs to saprotam kā lasītāju un reklāmas naudas apmaksātu žurnālistiku, Latvijā nepastāv.”²⁵ Nereti žurnālisti samierinās ar politisku ietekmi un pasūtījumiem veidot politiski ietekmētu saturu, jo tas ir vienīgais ceļš, kā īstenot profesionālo darbību kvantitatīvi ierobežotā mediju darba tirgū

²⁴ Lasmane 2012.

²⁵ *Tribine.lv* 2009.

Latvijā. Pārlicēba, ka „visi tā dara”, ļauj pieņemt situāciju un uztvert apzinātu profesionālo principu pārkāpšanu kā mediju vides īpatnību.

Žurnālistu pakļaušanai ir arī pretējas izpausmes. Reizēm žurnālista brīvība tiek absolutizēta, nesaistot to ar profesionāliem kritērijiem un atbildīgumu. Šī attieksme noved pie jebkuras žurnālista darbam adresētas kritikas pasludināšanas par uzbrukumu preses brīvībai.

Paradoksāli, bet komerciālo interešu lomu mediju satura degradācijā žurnālisti uztver ar lielāku izpratni nekā uzdevumu atspoguļot politiskās intereses. Redaktori un žurnālisti uzņemas atbildību par savas mediju organizācijas komerciālajiem panākumiem un akceptē situāciju, ka viņu darba kvalitāte tiek mērīta pēc tā, cik veiksmīgi tiek pārdoti preses izdevumi, cik augsti reitingi vai cik liels skatījumu skaits fiksēts raidošajiem un interneta ziņu medijiem. Arī īpašnieki, kuru lēmumi nosaka uzņēmumu komerciālo veiksmi, nereti ienākumu kritumā vaino satura veidotājus. Medija īpašnieka peļņas svarīgumu pēc atlaišanas atzina bijušais TV5 ziņu žurnālists. Lai gan lēta, sensacionalizēta žurnālistika piesaista lielu auditorijas daļu, mediju profesionāļu acīs žurnālistikas kvalitāte tiek asociēta galvenokārt ar pieprasījuma pakāpi. Reklāmdevēju interešu vārdā redaktori viegli piekrīt veikt izmaiņas mediju saturā. Tā viņi saprot lojalitāti pret darba devēju, lai gan nereti reklāmdevēju intereses (īpaši slēptas komercireklāmas gadījumos) ir pretrunā ar profesionālajiem principiem un pat žurnālistu darba līgumu prasībām. Lai arī lielā daļā gadījumu komerciāls izdevīgums liek redaktoriem piekāpties jautājumā par darbinieku skaita samazināšanu, izklaidējošāku un auditorijai vieglāk uztveramu saturu, tomēr situācija nav vienveidīga. Par spīti satura „sekularizācijas” tendencei²⁶, kas nosaka sekošanu auditorijas izvēlēm, nevis profesionālajiem principiem, Latvijā arī ir vairākas komerciālas mediju organizācijas, kas spēj sabalansēt rūpes par žurnālistikas kvalitāti un tirgus panākumus. Tādas ir, piemēram, SIA *Žurnāls Santa*, izdevniecība *Cits medijs* (žurnāla *Ir* un *Ir.lv* īpašnieks), *Dienas žurnāli*.

Vienlaikus satura kopējā attīstība liecina par vienpusīgu, sensacionalizētu un skandalozu ziņu apjoma pieaugumu. Šo tendenci nosaka žurnālistu un redaktoru uzskati par auditorijas interesēm. Lielāko daļu informācijas par satura saņēmējiem mediju profesionāļi iegūst no kvantitatīvajiem datiem, kas tiek izmantoti reklāmdevēju piesaistei, lai raksturotu noteikta medija auditorijas struktūru. Tie atspoguļo reklāmdevēju intereses un parāda auditorijas demogrāfiskos datus, nevis tās intereses un vajadzības. Tā kā precīzu pētījumu nav, nereti redaktoru lēmumu pamatā ir kvantitatīvo datu interpretācija, pieņemot, ka labāk pārdotie preses izdevumi, TV un radio pārraides ar lielākajiem reitingiem un skatītākās interneta ziņas raksturo visas auditorijas vajadzības. Šāda auditorijas uztvere liek uztvert „komunikāciju ar auditoriju kā informācijas plūsmu, nevis procesu, kas rada nozīmi”²⁷.

Tā kā tirgus dati liecina par izklaidējošas, slavenību dzīvi atspoguļojošas informācijas popularitāti, pamazām mediju saturs tiek pakārtots minētajām īpašībām. Samazinās no kvantitatīvo datu viedokļa mazāk populāro tematu un formātu īpatsvars. Bet, detalizēti izvērtējot auditorijas datus, vērojama interešu un mediju lietojuma paradumu fragmentācija, proti, populārākais saturs spēj piesaistīt kvantitatīvi nelielu auditorijas daļu. Piemēram, populārākos TV raidījumus skatās apmēram 14% visu skatītāju (vai arī 20–30% no auditorijas, kas noteiktā laikā atrodas pie TV ekrāniem); līdzīgi ir dati par preses un interneta auditoriju. Mediju lietotāji seko ziņām, pētnieciskās žurnālistikas darbiem, patērē izklaides formātus. Tomēr mediju profesionāļi, cerot uz lielākas auditorijas uzmanību, cenšas saturu pieskaņot tematiski sekļai, viegli uztveramai žurnālistikai. Tādējādi dažādu mediju saturs būtībā apmierina auditorijas mazākuma intereses un realizē vienveidīgas mediju funkcijas. Pārējās auditorijas vajadzības saņem kvalitatīvi atšķirīgu saturu tiek īstenotas ierobežotā apjomā. Mediju tirgus dati parāda, ka vienai un tai pašai auditorijai ir nepieciešamība gan atpūties, izklaidēties un remdēt stresu, izmantojot mediju saturu, gan saņemt svarīgu informāciju un iepazīties ar pētnieciskās žurnālistikas

²⁶ Kunelius 2009.

²⁷ Brikše, Skudra, Tjarve 2002, 100.

darbiem. Visu minēto mediju satura slāņu popularitāte ir stabila. Tomēr liela daļa Latvijas mediju, pieņemot lēmumus par satura veidošanu, rēķinās galvenokārt ar reitingu un realizācijas datu demonstrēto izklaidējošu un atvieglota satura pieprasījumu. Tas padara Latvijas žurnālistu piedāvājumu vienveidīgu gan tēmu un to pavērsumu ziņā, gan plakanu un viendabīgu profesionālo paņēmieni izmantojumā. Komerčiālu interešu noteikta auditorijas uztvere radījusi paradoksālo situāciju, kad, „pieaugot informācijas daudzumam, samazinās tās daudzveidība”²⁸.

Minētie iemesli var palīdzēt atbildēt, kāpēc izzūd vairākas žurnālistikas pieejas un žanri. Lai gan ziņu pārpilnības apstākļos nepieciešamība pēc analīzes un prioritāšu izvirzīšanas mediju dienas kārtībā kļūst izteiktāka, pārmērīga žurnālistu noslogotība liedz piedāvāt padziļinātu skatījumu. Nereti kā analīze tiek piedāvāts dažādu viedokļu apkopojums. Žurnālisti cenšas katru notikumu pasniegt dažādu ekspertu skatījumā, izvairoties no savu vērojumu publicēšanas un secinājumu izdarīšanas. Veidojas tā saucamā „viedokļu žurnālistika”, kuras pamatā ir vērtējumi un uzskati, bet netiek piedāvāts fakto materiāls, kas atbalsta viedokļus. Laika un citu resursu trūkuma dēļ žurnālisti atsaucīgi izmanto sabiedrisko attiecību profesionāļu iniciētu informāciju un viedokļus, radot situāciju, ka mediju dienas kārtība tiek noteikta ārpus mediju redakcijām. Būtisks izņēmums ir žurnāls *Ir* un portāls *Ir.lv*, kā arī sabiedrisko mediju *Latvijas Radio* un *Latvijas Televīzija* programmas, kas cenšas regulāri piedāvāt procesu analīzi. Latvijas mediju vidē izveidoti arī vairāki spēcīgi pētnieciskās žurnālistikas projekti.

Pētnieciskā žurnālistika – spilgti projekti

Mediju auditorija ar savu atsaucību ir apliccinājusi ieinteresētību pētniecisko žurnālistu darbā, tas no mediju organizāciju viedokļa ir arī komerciāli izdevīgs. Ne velti komercikanāls *TV3* 2007. gadā pārņēma *LTV1* raidījuma *De facto* komandas (kas konflikta dēļ atstāja

sabiedrisko raidorganizāciju) jauno projektu *Nekā personīga*, kas regulāri atrodas *TNS Latvia* veidoto televīzijas skatītāko raidījumu pirmajā desmitniekā. Arī ziņas, kas atspoguļo žurnālistu pētījumus, interneta portālos un citos medijos piesaista lielu uzmanību.

Pētnieciskā žurnālistika attīstās divos virzienos. Pirmās pieejas galvenais mērķis ir atmaskot elites pārstāvjus, tāpēc parādās raksti un reportāžas, kas atklāj nelikumības un cenšas panākt izmaiņas – amatpersonu atstādināšanu, lēmumu pieņemšanas caurspīdīguma nodrošināšanu, politiskā procesa atbildīguma pieaugumu. Šie pētnieciskās žurnālistikas paraugi ietver faktus un demonstrē materiāla vākšanas procesu, tāpēc daļu no sižetiem aizņem pakalīdzīšanās negribīgiem avotiem vai viņu novērošana slēpnī. Tā žurnālisti var pierādīt materiāla autentiskumu, nostiprinot skatītāju uzticību, bet pasniegšanas formā ietvertais konflikts starp „labo” un „slikto”, „pareizo” un „greizo” padara pētnieciskās žurnālistikas materiālus izklaidējošus, dramatisku konfliktu piesātinātus.

Otru pētnieciskā žurnālistikas pieeju balsta centieni apkopot lielāku informācijas apjomu par būtiskiem procesiem un izvērtēt to atbilstību sabiedrības interesēm, meklējot paņēmienus aizraujoši pasniegt datus, kas savākti ilgākā laikā un piedāvā padziļinātu sociālo procesu analīzi. Viens no spilgtākiem piemēriem ir Baltijas pētnieciskās žurnālistikas centra *Re: Baltica* pētījums *Karstie rēķini*, kas centās atrast pamatojumu apkures pakalpojumu atšķirīgajām cenām Latvijas pilsētās. Otrs *Re: Baltica* pētījums, kas 2012. un 2013. gadā spēcīgi ietekmēja arī Latvijas politiķu retoriku un priekšstatus par valsts attīstības prioritātēm, bija veltīts Latvijas nodokļu politikas analīzei, secinot, ka valsts fiskālā sistēma palielina sabiedrības noslāņošanu un nevienlīdzību. *Re: Baltica* pētījumos tika izmantotas arī jaunas metodes un programmatūra, kas palīdz gan veikt pētījumus, lielā datu apjomā atklājot citādi neredzamas likumsakarības, gan tos vizualizēt, piedāvājot lasītājiem ātri uztveramu informāciju. Tādējādi tiek pārvarēta viena no pētnieciskās žurnālistikas problēmām – grūtības ietvert vienkāršā formā lielu informācijas apjomu un padziļinātu tās analīzi.

²⁸ Bird 2009, 294.

Re: *Baltica* darbība un tā pētījumu ietekme uz citu mediju saturu liecina par žurnālistikas organizācijas struktūras pārmaiņām Latvijā. Nozīmīgi pētnieciskās žurnālistikas projekti tiek veikti ārpus tradicionālo mediju vides. Žurnālistika kļūst par projekta tipa darbu, kas tiek finansēts no ārēju donoru piešķirtajiem līdzekļiem. Šīs pārmaiņas skar arī žurnālistiem nepieciešamās prasmes piedāvāt projektus, meklēt to finansēšanas avotus, īstenot šo projektu vadību. Pēc šāda principa darbojas arī TV3 raidījuma *Nekā personīga* komanda, ko vieno SIA *Red Dot Media*, tā galvenokārt darbojas pētnieciskās žurnālistikas projektu veidošanā Latvijas un starptautiskā mērogā, bet piedāvā arī filmēšanas un producēšanas pakalpojumus.

Vienlaikus pētnieciskās žurnālistikas projektus cenšas veidot arī tradicionālās mediju organizācijas: *LTV1* raidījums *De facto*, *Latvijas Radio* programma *Krustpunktā*, ziņu portāls *Delfi.lv* (tā pētījums rubrikā *Delfi pēta* par faktoriem, kas izraisīja ekonomisko krīzi Latvijā²⁹), atsevišķi reģionālie mediji.

²⁹ Krīzes cēloņi, sekas un risinājumi. Pieejams: http://business.delfi.lv/biznesa_vidē/delfi-peta-krizes-celoni-sekas-un-risinajumi-iii.d?id=23280526 (06.07.2012.).

Pētnieciskās žurnālistikas pārmaiņas demonstrē arī atsevišķu interneta vietņu dibināšana. Latvijas mēroga *Wikileaks* līdzinieki *Pietiek.com* un *Kompromat.lv* ne vien publisko dokumentus (pratināšanas protokolus, noklausītu telefona sarunu ierakstus un kopētas e-pastu sarakstes, amatpersonu ienākumu deklarācijas un bankas kontu izrakstus), kas atmasko amatpersonas un kas iegūti no dažādām tiesībsargājošām iestādēm, bet arī cenšas sniegt analītiskus materiālus un komentārus.

Žurnālisti arvien vairāk apzinās, ka informācijas pārpilnības laikmetā, kad mediju saturā izceļas slavenību un neparastu notikumu atspoguļojums, tomēr ir daži visai sabiedrībai svarīgi temati, tāpēc to atklāšanai „nepieciešami profesionāli žurnālisti”³⁰. Minētās un vēl nezināmās pārmaiņas norāda, ka tuvākajos gados notiks būtiskas žurnālistikas kvalitātes un mediju sistēmas izmaiņas Latvijā.

Raksta pamatā ir uzstāšanās akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotā atklātā sabiedriskā diskusijā *Vai Latvijā mediju ziņas ir brīvas un objektīvas?* 2011. gada 19. oktobrī Rīgā, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā.

³⁰ Bird 2009, 295.

VĒRES

- Albarran, A. B. (2002) *Media Economics: Understanding Markets, Industries and Concepts*. 2nd ed. Ames, IA : Blackwell.
- Balčytienė, A. (2009) Market-Led Reforms as Incentives for Media Change, Development and Diversification in the Baltic States: A Small Country Approach. *International Communication Gazette*, 71 (1–2), 39–49.
- Baltic Media Advertising Market 2011* (2012) TNS Emor. Pieejams: http://www.tns.lv/wwwtnslv_resources/images/relizes/ADEX/2012/Baltic_Media_Advertising_Market_2011.pdf (11.06.2012.).
- Bird, S. E. (2009) The future of journalism in the digital environment. *Journalism*, 10 (3), 293–295.
- Brikše, I.; Skudra, O.; Tjarve, R. (2002) Development of the Media in Latvia in the 1990s. Vihalemm, P. (ed.) *Baltic Media in Transition*. Tartu : Tartu University Press.
- Compaine, B. M.; Gomery, D. (2000) *Who Owns the Media*. 3rd. ed. London : Lawrence Erlbaum Associates.
- Doyle, G. (2002) *Media Ownership*. London : Sage.
- Hallin, D. C.; Mancini, P. (2004) *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge, New York : Cambridge University Press.
- ITAR – TASS (2013) Krupnejšuju ežednevnuju gazetų na russkom jazyke v Latvii mogut zakryt?. Pieejams: <http://www.itar-tass.com/c13/847059.html> (20.08.1013.).
- Kunelius, R. (2009) Journalism as robust secular drama: Reading the future by amplifying the present. *Journalism*, 10 (3), 343–346.

- Lasmane, S. (2012) *Komunikācijas ētika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- LNT (2012) Krievu avīzes var būt nonākušas viena miljardiera kabatā. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/428558-krievu_avizes_var_but_nonakusas_viena_miljardiera_kabata (09.07.2012.).
- McChesney, R. W. (2000) *Rich Media, Bad Democracy*. New York : New Press.
- McQuail, D. (2005) *Mass Communication Theory*. 5th ed. London : Sage Publications.
- Nagla, I.; Kehre, A. (2004) Latvia. Petkovič, B. (ed.) *Media Ownership and its Impact on Media Independence and Pluralism*. Ljubljana : Peace Institute.
- Perse, E. M. (2001) *Media Effects and Society*. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates.
- Petrenko, D. (2011) Hozjain – barin. Pieejams: <http://politika.lv/article/hozjain-barin> (25.04.2012.).
- Rosslund, A. (2005) Accountability Systems and Media Ethics: Landscapes and Limits. Baerug, R. (ed.) *The Baltic Media World*. Riga : Flera.
- Roudakova, N. (2008) Media-political clientelism: lessons from anthropology. *Media, Culture & Society*, 30 (1), 41–59.
- Rožukalne, A. (2011) Slēptā reklāma nogalina maigi. Pieejams: <http://politika.lv/article/slepta-reklama-nogalina-maigi> (15.01.2012.).
- Rožukalne, A.; Krebs, V. (2011) Mediji un politiķi: vienā tīklā saistīti. Pieejams: <http://www.ir.lv/medijukarte> (15.04.2012.).
- Rumpēters, O. (2012) Baltijas mediju reklāmas tirgus 2011. gadā audzis par 6%. Pieejams: <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=3790> (29.04.2012.).
- Salovaara, I.; Juzefovics, J. (2012) Who pays for good journalism? *Journalism Studies*, 13 (5–6), 763–774. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1461670X.2012.664425> (10.07.2012.).
- Springe, I. (2012) Maskavas garā roka – Pirmais Baltijas kanāls. Pieejams: <http://www.ir.lv/2012/4/12/maskavas-gara-rokapirmais-baltijas-kanals> (25.04.2012.).
- Tribine.lv (2009) Vai Latvijai vajadzīgi neatkarīgi mediji? Pieejams: <http://www.tribine.lv/zinas/Vai-Latvijai-vajadzigi-neatkarigi/13632> (25.10.2010.).
- Vendele, L. (2012) TV kanālu auditorijas 2012. gada janvārī. Pieejams: <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=3724> (15.02.2012.).
- Vendele, L. (2013) Baltijas reklāmas tirgus 2012. gadā pieaudzis par 1,2%. Pieejams: <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=4152&mark> (22.08.2013.).
- Vendele, L.; Rumpēters, O.; Krīgere, I. (2012) Latvijas mediju reklāmas tirgus apjoms 2011. gadā palielinājies par 5 %. Pieejams: <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=3757> (25.04.2012.).

TRIMDAS ARHĪVOS ATRODAMĀS LIECĪBAS PAR POLITISKĀM AKTIVITĀTĒM 1945.–1991. GADĀ

Eduards Bruno Deksnis (1947), bakalaura grāds Makgila (*McGill*) Universitātē Kanādā (1969), maģistra grāds Prinstonas (*Princeton*) Universitātē ASV (1971), *Ph.D.* grāds Esekssas (*Essex*) Universitātē Lielbritānijā (1979). Pētniecības darbi kodolsintēzes jomā (1975–1999) Kanādā, Vācijā, Lielbritānijā. Vecākais administrators Eiropas Komisijā Briselē (1999–2008). Pēc pensionēšanās dzīvo Latvijā un docē kursus par Eiropas Savienību Juridiskajā koledžā Rīgā.

Raksturvārdi: trimda, politiskās organizācijas, iesniegumi, Latvijas diplomāti ārzemēs, arhīvi.

Ievads

Latvieši, kuri, sākot ar karadarbības beigām, pēc Otrā pasaules kara atradās ārzemēs, resp., Rietumu valstīs, gan diplomātiski, gan savu mītnes zemju politiskās aprindās nepārtukti cīnījās par Latvijas Republikas (saīsināti – Latvijas) neatkarības atjaunošanu. Cīņa, kas bija nevardarbīga, jo pretinieks bija pasaulē otrā spēcīgākā lielvara, visumā bija nemitīga Latvijas prettiesiskās aneksijas fakta atgādināšana ar prasību atjaunot valstisko neatkarību. Lielākais vairākums šo trimdas politisko aktīvistu bija bēgļi, kuri kara beigās nonāca Rietumu sabiedroto okupētās zonās; laikam ejot, viņiem pievienojās un viņus nomainīja ārzemēs dzimušie latvieši. Visi Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki, kuri 1940. gadā atteicās atgriezties Latvijā, noteikti bija trimdinieki, bet viņi neieklāvās latviešu trimdinieku organizāciju politiskajā darbībā.

Šajā rakstā aplūkoti meklējumi pēc trimdas politisko aktivitāšu liecībām daudzos arhīvos, kas izkaisīti pa pasauli. Apzināti un

apskatīti galveno trimdas organizāciju arhīvi, arī Latvijas diplomātu un konsulāro darbinieku arhīvi. Baltijas stratēģisko pētījumu centra īstenota letonikas programmas *Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)* projekta ietvaros tika noteikti pētāmā laika posma hronoloģiskie ietvari: no 1945. gada maija līdz 1991. gada augusta beigām. Uzmanības lokā bija rakstiskas liecības par trimdas organizāciju un arī atsevišķu indivīdu iesniegumiem savu mītnes zemju valsts pārvaldēm, norādot, ka Baltijas tautām ir tiesības uz pašnoteikšanos un neatkarības atjaunošanu.

Par politiskās trimdas izveidošanos

Ar terminu *trimda* šajā rakstā apzīmējami Latvijas valstspiederīgie (pilsoņi), kuri pēc Otrā pasaules kara beigām, atrazdamies ārpus agrākās Latvijas teritorijas, atteicās atgriezties Latvijā. Karadarbībai noslēdzoties, 1945. gadā precīzi nenosakāms Latvijas pilsoņu-bēgļu¹

¹ Par procesiem, kas izraisīja Latvijas pilsoņu nonākšanu Vācijā, netrūkst trimdas laikā radītu mītu, – par šo procesu daudzveidību sk. Kangeris 2000.

skaitis nonāca Rietumu sabiedroto bruņoto spēku pārvaldītā teritorijā. Vairākums bēgļu tika izmitināti pārvietoto personu (*displaced persons*, DP) nometnēs. Latvijas Okupācijas muzejs nosaucis skaitli 200 000² – tik daudzi atstājuši Latvijas teritoriju līdz Otrā pasaules kara pēdējām dienām. 1945. gada vasarā Rietumvācijā (amerikāņu, britu un franču okupācijas zonās) bija apmēram 122 tūkstoši bēgļu no Latvijas. Lai arī bēgļi, uzsverot savas rīcības politiskos un tiesiskos apsvērumus, sevi dēvēja par trimdiniekiem, viņiem tādu apzīmējumu tomēr nekad nepiešķīra Rietumu sabiedroto iestādes.

Ļoti specifisks izveidojās latviešu bēgļu statuss Zviedrijā. Daudzas liecības norāda, ka Zviedrijas karaliste *de facto* un *de jure* atzina Latvijas aneksiju drīz pēc notikumiem 1940. gadā. Zviedrijas valsts iestādes diferencēti attiecās pret baltiešu bēgļiem, kuri nonāca tās teritorijā 1944.–1945. gadā. Internētos, piespiedu kārtā mobilizētos atzina par PSRS pilsoņiem, ar kuriem padomju iestādes izrīkojās pēc padomju likumiem. Lielākajam vairākumam bēgļu, kas bija ieradušies no Latvijas, tika atzītas tiesības uz pastāvīgu dzīvošanu Zviedrijā, resp., tos atzina par trimdiniekiem. Zviedrijas Ārzemnieku valsts pārvalde 1946. gada jūnijā rakstiski atgādināja latviešiem-trimdiniekiem Zviedrijā, ka viņu statuss Zviedrijā neparedz nodarbošanos ar politisku propagandu.³

Vai Latvijas diplomāti un konsulārie darbinieki bija „trimdinieki”

Trimdā atradās daudzas privātas personas, arī bijušie Latvijas valdību ministri, Saeimas deputāti un ierēdņi, kas bija atstājušas valsti, sākot jau ar 1940. gada vidu. Ārzemēs neatgriezeniski atradās tie Latvijas diplomāti un konsulārie darbinieki, kuri nebija pakļāvušies pēdējās Latvijas (marionešu) valdības atsaukšanas pavēlei. Ministru kabineta 1940. gada 30. jūlija sēdē sūtņiem Kārlim Zariņam un

Alfrēdam Bīlmanim par viņu protestiem pret PSRS īstenoto okupāciju tika atņemta pilsonība, konfiscēti īpašumi un viņi paši „kā valsts nodevēji” izsludināti ārpus likuma, lai gan Latvijas likumos šāds soda veids nemaz nebija paredzēts.⁴ Nedz ASV, nedz Lielbritānijas valdība nopietni neuztvēra šīs šķietami likumīgi izveidotās Latvijas valdības rīcību. Sūtņis K. Zariņš 1948. gada 9. decembra vēstules pielikumā uzskaitījis visus diplomātus, konsulāros darbiniekus un goda konsulus (vēstule no sūtņa Lielbritānijas Ārlietu ministrijai (*Foreign Office*)⁵.

Konkrētu risinājumu Baltijas valstu pazušanas jautājumā Rietumu sabiedrotie redzamā veidā nemaz necentās panākt⁶, izņemot to, ka viņi atbalstīja aneksijas *de jure* neatzīšanu, ko ASV valdība pasludināja 1940. gada 23. jūlijā⁷. Latvijas diplomāti un konsulārie darbinieki, kas atteicās atgriezties Latvijā, ārzemēs dzīvoja piespiedu kārtā. Tā kā cits organizēts spēks nenostājās Latvijas diplomātu pusē, viņu nespēja kara gados un arī vēlāk panākt tiesiski (*de jure*) pastāvošās valsts neatkarības atjaunošanu rosināja trimdas politisko organizāciju izveidošanos pēckara laikā. Pēc pašu izvēles Latvijas diplomāti nekļuva par trimdas latviešu organizāciju vadītājiem, kaut gan ierosināja izveidot liela mēroga trimdas organizāciju⁸. Lai

² Pieejams: <http://www.omip.lv/iss-vestures-parsk/9-trimda> (03.08.2011.).

³ Vēstules, ko attiecīgās komisijas vārdā parakstījis *Ernst Bexelius*, kopija atrodama Baibas Vītoliņas, B. Kalniņa sekretāres Zviedrijā līdz viņa nāvei, personīgajā arhīvā.

⁴ A. Kirhenšteina sekretāra un Valsts kancelejas direktora v. i. A. Stalaza grāmatā raksturotas V. Lāča personiskās vēlmes šajā lietā (Stalazs 1993), bet valdības lēmums atrodams LVVA 2570. f., 4. apr., 68. l., 26. lp. Atjaunotās Latvijas Saeima sāka apsvērt šī lēmuma anulēšanu, bet jautājums pazuda starp citiem jautājumiem Saeimas komisiju darbā.

⁵ Dokuments Lielbritānijas Valsts arhīvā lietā FCO 371.112. Apjomīgas biogrāfiskās ziņas par Latvijas diplomātiem un konsulāriem darbiniekiem sk. Jēkabsons, Ščerbinskis 2003.

⁶ Vai tālaika ASV un Lielbritānijas domas par atkāpšanos no neatzīšanas politikas bija zināmas baltiešu diplomātiem, ir interesants, taču nenoskaidrots jautājums.

⁷ ASV valdība bija vienīgā, kas arī *de facto* neatzina aneksiju un inkorporāciju.

⁸ Sūtņis K. Zariņš uzstāja uz nepieciešamību izveidot Latviešu nacionālo padomi Lielbritānijā, bet sūtņis ASV Jūlijs Feldmanis aktīvi piedalījās Amerikas Latviešu apvienības dibināšanas kongresā, dažas dienas pirms tam saskaņojot

arī viņi bija šo organizāciju goda locekļi, viņi nebija to vadītāji, nedz arī trimdas/ārzemju latviešu nostājas paudēji. Trimdas saime pārsvarā īsti nesaprata, kādas bija Latvijas diplomātu un konsulāro darbinieku iespēju robežas.

Par trimdas politisko aktivitāšu sākuma posmu

Latvijas bēgļi gaidīja tādu risinājumu, kas viņiem ļautu atgriezties neatkarīgā Latvijā, taču nereti konstatēja, ka daudzu Rietumu pārvaldes darbinieku acīs viņi bija PSRS pilsoņi, kuru atteikšanās atgriezties Latvijas PSR meta šaubu ēnu, – vai tikai starp šiem bēgļiem neslēpjas tādi, kuri objektīvi būtu jāsauc pie atbildības par noziedzīgu darbību kara laikā. Liecības par šīs problēmas risinājumu saglabājušās K. Zariņa un A. Bīlmaņa dienesta arhīvos, kas nonākuši Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvā, arī Latvijas Valsts vēstures arhīvā, atsevišķi dokumenti Latvijas Valsts arhīvā. Vērtīgi arhīvu materiāli atrodami Hūvera (*Hoover*) institūta bibliotēkā un ASV Nacionālajā arhīvā (*the US National Archives and Records Administration*). Latvijas pētnieki mazāk izpētījuši Francijas, Vācijas un Brazīlijas valsts arhīvu materiālus.

Latvijas diplomāti un retāk konsulārie darbinieki izvērta maksimālo iespējamo diplomātisko darbu Otrā pasaules kara laikā, aizstāvot Latvijas intereses⁹. Latvijas pilsonības attiecināšana uz bēgļiem (trimdiniekiem) bija šo diplomātu veiksmē. Latvijas valsts (un pārējo Baltijas valstu) interešu pārstāvji reaģēja uz starpgadījumiem, kad augstākā līmenī pieņemti lēmumi izpildlīmenī netika īstenoti¹⁰.

---

savu aktivitāti ar ASV Valsts departamentu. Sk. protokolu par Valsts departamenta pārstāvja tikšanos ar J. Feldmani 1951. gada 1. februārī. Protokols atrodams ASV nacionālajā arhīvā: General International Relations, Eastern Europe, 1950–1954, Document 611.60C/2-151.

⁹ Sk., piem., uz arhīvu materiāliem balstītos pētnieciskos rakstus: Zunda 2005; Lerhis 1998.

¹⁰ Piem., latviešu diplomātu protesta notas Francijas Ārlietu ministrijai (ĀM) par gadījumiem, kad padomju amatpersonas varmācīgi repatriējušas bēgļus, Francijas sargiem noskatoties. Dokumenti atrodami Francijas ĀM arhīvā (Archives des Affaires étrangères) Parīzē: O. Grosvalda

Zināmu skaidrību par trimdinieku (un pārējo DP likteni) ieviesa ANO Ģenerālās asamblejas pieņemtā rezolūcija 1946. gada 12. februārī, kura paredzēja, ka nevienu bēgli vai pārvietoto personu nedrīkst varmācīgi repatriēt pret viņa pausto gribu¹¹. Latvijas diplomātu aktivitātes, lielākoties saskaņotas ar citiem Baltijas diplomātiem, neaprvās ar Parīzes Miera konferences nepilnvērtīgo noslēgumu, tomēr viņi, ja ne publiski, tad privātā kārtā stipri reālistiski novērtēja savu aktivitāšu iedarbības patiesos griestus¹².

Ieceļojot mītnes zemēs jaunajā pasaulē¹³, latviešu trimdinieki tika pielīdzināti pārējiem šo sabiedrību etniskiem grupējumiem (tās tika izveidotas no ieceļotājiem). Viņiem netika piešķirtas patvēruma tiesības. Ņemot vērā viņu jūtīgo attieksmi pret savu zaudēto, pazudušo dzimteni, attiecīgās valsts varas pārstāvji mierināja jaunos valsts iedzīvotājus ar domu, ka viņi atrodas drošībā, bet nesolīja konkrētu rīcību attiecībā uz baltiešu neatlaidīgi pausto vēlmi atkal redzēt neatkarīgas valstis. Visu latviešu trimdas organizāciju arhīvos atrodamas ļoti daudzas līdzjūtības vēstules, svinīgas deklarācijas, pat valsts pārvaldes atsaukšanās uz ASV aneksijas neatzīšanas politiku, taču ar to šķita izsmelta mītne zemju augstākās pārvaldes interese jebkādā veidā risināt nelikumības jautājumu.

Vairākas Eiropas vienotības kustības pēckara gados saplūda (1948. gadā), izveidojot šodien pazīstamo Eiropas Kustību, kuras sākums saistīts ar Eiropas Padomes nodibināšanu. Vēlāk Eiropas Kustība iesaistījās integrācijas procesā, kas noveda pie Eiropas Savienības izveidošanas. Maz pēfita ir latviešu trimdinieku

---

1945. gada 4. oktobra ziņojums, Série Z, carton 482, dossier 3, URSS, Les ressortissants baltes en France, 11 septembre 1944 – 23 mai 1948.

¹¹ Sk. izvērstu akadēmisku pētījumu par baltiešu bēgļu noskaņojumu šajā sakarībā: Estes 2007.

¹² Saglabājusies privātā diplomātu sarakste par dienesta jautājumiem ar starptautiskā stāvokļa novērtējumu, šimbrīžam tā tikai nedaudz pieminēta akadēmiskos rakstos.

¹³ Trīs lielākās un aktīvākās latviešu kopienas ārzemēs atradās ASV, Austrālijā un Kanādā; savukārt Rietumeiropā paliekošās kopienas (Lielbritānijā, Vācijā un Zviedrijā) skaitliski bija krietni mazākas.

interese par notiekošo un mēģinājumi sevi pie- teikt kā Latvijas interešu pārstāvjus šajā kus- tībā. 1949. gadā Mintauts Čakste un Miķelis Bušs tika atzīti par Latvijas trimdas pārstāv- jiem Eiropas Kustības Baltiešu padomē. Pirma- jos gados baltieši aktīvi piedalījās konferencēs, bet aktivitātes noplaka pēc 1957. gada.¹⁴ Vā- cijā, sākot ar 1948. gadu, iznāca manuskriptu izdevums *Latvju Raksti Eiropas Vienībai*, kurā Eiropas integrācijas tēma aplūkota Latvijas ne- atkarības atjaunošanas kontekstā.

Aukstā kara sākums

Aukstais karš neaizsākās ar karastāvok- ļa pieteikšanu, kas būtu nozīmējusi patiesu karošanu. Laika gaitā izveidojušās daudzas versijas, kad tas sākās un kas bija ierosinošie faktori. Tā kā Baltijas jautājums, resp., kas no- tika un kamdēļ pazuda trīs Tautu savienības dalībvalstis – Latvija, Lietuva un Igaunija –, akadēmiskos aukstā kara pētījumos netika apskatīts līdz pat aukstā kara beigām, resp., PSRS iziršanai un pazušanai kā juridiskai personai, oriģinālpētījumu par auksto karu latviešu valodā nav. Baltiešu trimdiniekiem atsevišķi aukstā kara pagriezieni radīja cerī- bas un arī vilšanos. Dažas šīs vilšanās epizo- des iedvesmoja latviešu trimdas organizācijas aktīvai politiskai darbībai, atgādinot Rietumu valstīm, ka Baltijas jautājums tomēr pastāv, un arī to, ka Baltijas valstīm ir tiesības uz to atjaunošanu kā neatkarīgām valstīm.

20. gs. 40. gadu beigās un 50. gadu sā- kumā ASV valsts iestādes izveidoja daudz or- ganizāciju un aizsāka pasākumus, kuru mērķis bija propagandas līmenī cīnīties ar PSRS un t. s. sociālistiskām valstīm Eiropā, kas bija pazīstamas arī kā Austrumeiropas valstis. Raidstacija *Brīvā Eiropa*, kas netieši mudināja klausītājus domāt par savas valsts pārvaldes maiņu, sāka darboties 1951. gada janvārī bez Baltijas redakcijas. Uz trimdinieku jautāju- miem ASV pārstāvju atbildēs tika piesaukts, Baltijas valstu juridiskais statuss ASV skatī- jumā. No vienas puses, tās turpināja pastāvēt, bet, no otras puses, PSRS bija tās anektējusi un

pārvaldīja kā slēgtu PSRS teritoriju. ASV raidī- jumi uz PSRS latviešu valodā aizsākās tikai 1951. gada 3. jūnijā kā *Amerikas balss* (*Voice of America*) informatīvais starptautiskais raidī- jums. Šķiet, ka tolaik vēl aktīvās pretpadomju partizānu kampaņas Baltijas valstīs (vienīgās šādas aktivitātes Eiropā visā pēckara laikā), kuru negatīvais rezultāts bija neizbēgams, lika bremsēt radio *Brīvā Eiropa* raidīšanu uz oku- pētajām Baltijas valstīm¹⁵.

Ar ASV speciālo dienestu slepenu pie- krišanu 1949. gada 17. martā tika nodibināta sabiedriska organizācija, kas veica t. s. psiho- loģisko karu pret PSRS (un pret starptautis- ko komunismu), – Nacionālā brīvās Eiropas komiteja (*The National Committee for a Free Europe*, ko drīz pārsauca par *Committee for a Free Europe*). Zem šīs jumta organizācijas iz- veidoja atsevišķu valstu nodaļas, bet sākotnēji to vidū nebija nedz baltiešu kopīgās nodaļas, nedz atsevišķo Baltijas valstu nodaļu. Komī- teja Latvijas brīvībai (KLB, *Committee for a Free Latvia*) nodibināta 1951. gada jūnijā šķie- tami pēc latviešu iniciatīvas, bet pamatojoties uz toreiz neizpausto iepriekšējo vienošanos ar attiecīgajiem ASV dienestiem. 1950. gadā sūtni J. Feldmani satika kompetents Nacionā- lās brīvās Eiropas komitejas loceklis; drīz pēc tam notika līdzīgas tikšanās ar Lietuvas un Igaunijas sūtniem¹⁶. Tālākā notikumu attīstība liecina, ka sākotnējās Latviešu konsultatīvās kopas (*Latvian Consultative Panel*) izveido- šana 1951. gada sākumā un tās pārtapšana par minēto KLB panākta, pateicoties Latvijas dip- lomātu (arī Amerikas Lietuviešu padomes – *Amerikos Lietuviu Taryba*) atjautībai, un šie notikumi sakrīta ar ASV valstiskām interesēm.

Komitejas Latvijas brīvībai nodibināšana neapšaubāmi pavēra iespējas latviešu trimdi- niekiem izvērst savu politisko aģitāciju sa- līdzinājumā ar aktivitātēm, kas līdz tam laikam tika balstītas uz emocijām. Pavērās iespējas

¹⁴ Latviešu aktivitātes šajā sakarībā maz pētītas, bet par Zviedrijas igauņu trimdinieku dalību Eiropas Kustībā sk. Heikkala 2010.

¹⁵ Par to, kādā veidā beidzot 70. gados tika iedibi- nātas radio *Brīvā Eiropa/Radio Brīvība* baltiešu redakcijas, sk. L'Hommedieu 2006.

¹⁶ Šo sarunu kopsavilkums atrodams ASV nacio- nālajā arhīvā: „Folder: B8014 Consultative Pan- els, 1950–1954”. Records Relating to the Baltic States, 1940–1961. Box 2, RG 59, Records of the Department of State.

iesaistīties daudz lielākā kustībā, proti, sadarbībā ne vien ar pārējiem baltiešiem, bet arī ar to valstu pārstāvjiem, kas formāli bija neatkarīgas, bet tika uzskatītas par PSRS satelītiem, resp., darbojās PSRS pavadā. Laika gaitā šī sadarbība noveda pie baltiešu iekļaušanas Apspiesto Eiropas tautu asamblejā (*Assembly of Captive European Nations*¹⁷, ACEN), ko izveidoja 1954. gada 20. septembrī. KLB ieguva politiski aktīvo latviešu trimdinieku atbalstu un nodarbojās galvenokārt ar politisko aģitāciju.

ACEN mērķis bija veicināt Austrumeiropas t. s. sociālistisko valstu antikomunistisko organizāciju sadarbību¹⁸. ACEN bija propagandas rupors un, ņemot vērā tā finanšu avotus un arī lielāko daļu tā vadošo darbinieku, ASV lojāls grupējums. ACEN atbalstīja Latvijas sūtniecība Vašingtonā. KLB, kas formāli darbību izbeidza 1972. gadā (un *de facto* piedalījās Brīvās pasaules latviešu apvienības (BPLA) dibināšanā¹⁹), un Centrāleiropas un Austrumeiropas sociālistu savienība (*Socialist Union of Central Eastern Europe, SUCEE*²⁰), kurā ietekmīgus amatus ieņēma Bruno Kalniņš, bija ACEN asociētās organizācijas²¹.

ASV dzīvojošo trimdas latviešu un viņu pēcteču politiskie uzskati un dalība mītnes zemju politiskā procesā bija nepārprotami labēji un pat izteikti labēji orientēti. Situācija Eiropas latviešu kopienās vairākumā bija līdzīga, toties, pateicoties Zviedrijā dzīvojošās

spilgtās politiskās personības – B. Kalniņa – enerģiskām aktivitātēm un arī tam, ka Zviedrijā un arī Vācijā sociāldemokrātiskās politiskās partijas bija respektablas un regulāri veidoja valdības, Eiropā politiski nozīmīgas bija Zviedrijā bāzētās Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Ārzemju komitejas (LSDSP ĀK) aktivitātes²². LSDSP ĀK izvērsa politisku aģitāciju, kas kremta Rietumu sociālistiskām partijām (kreiso partiju spektrs katrā Rietumeiropas valstī bija plašs, un tajā ietilpa grupējumi, kas, neatbalstot PSRS ikdienas politiku, nespēja kritizēt PSRS juridiskos pamatus). Latvieši piedalījās šādos demaršos līdz Atmodas laikam, piesaistot zināmu skaitu trimdā (ārzemēs) dzimušo latviešu.

Par trimdas nevalstiskām organizācijām

Sākot ar 60. gadiem, lielākais vairākums trimdinieku aktīvistu vairs nebija pirmskara Latvijas politiķi. Nonākšana ārzemēs trimdiniekus automātiski nepadarīja par politiskās cīņas ekspertiem. Nācās apgūt veidu, kā pārliecināt pilnīgi citas kultūras cilvēkus, kuru lielākā daļa vispār nezināja, ka neatkarīgas Baltijas valstis bija pastāvējušas²³, lai kopīgi rīkotos un konfrontētu ar vienu no spēcīgākajām varām pasaulē²⁴. Nopietnus demokrātijas elementus trimdinieku dzīvē bija ieviesis noteikums, ka pašiem bēgļiem jāveido DP

¹⁷ ACEN bija pārstāvētas Albānija, Bulgārija, Čehoslovākija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Ungārija, Polija un Rumānija.

¹⁸ ACEN nebija Vācijas nodaļas, savukārt Dienvidslāvijas neiekļaušana liecināja, ka šajā valstī sociālistiskā iekārta izveidojās bez PSRS palīdzības un ļoti drīz pēckara apstākļos ieguva PSRS nelabvēlību.

¹⁹ Vēlāk (1970) organizācijas nosaukums nomainīts uz šodien pazīstamo Pasaules Brīvo Latviešu Apvienību (PBLA).

²⁰ SUCEE arhīvs atrodas Amsterdamā, turētājs – International Institute of Social History, Cruquiusweg 31.

²¹ ACEN arhīvs nodots Minesotas Universitātes struktūrvienības valdījumā (*Immigration Heritage Research Center*), un materiāli ir publiski pieejami, sk. elektronisko katalogu: *Assembly of Captive European Nations, Records, 1953–1972, IHRC Archive*. Pieejams: <http://www.ihrc.umn.edu/research/vitrage/all/am/ihrc246.html> (10.12. 2011.).

²² 1952. gada 15. un 16. oktobrī Centrāleiropas un Austrumeiropas sociālistu savienības pieņemtās rezolūcijas teksts par starptautisko stāvokli atrodams B. Vītoliņas personīgajā arhīvā: Bruno Kalniņš, 1952. gada lieta; no šīs rezolūcijas novērsās pie varas esošās Rietumeiropas sociāldemokrātiskās partijas.

²³ Lielākās latviešu trimdas kopienas izveidojās ASV, Austrālijā un Kanādā, kur tautas plašās aprindās sapratne par Eiropas vēsturi bija stipri provinciāla, un tikai ASV pastāvēja neliela latviešu pirmskara kopiena.

²⁴ Trimdas politiskie aktīvistu pārsvarā paši finansēja savas sabiedriski politiskās aktivitātes; sākotnēji viņi darbojās saskaņā ar personīgām emocijām, pieslienoties galēji labējiem attiecīgās valsts politiskiem spēkiem, nevis pragmatiski; šodien pamanāmas sekas, proti, šo aktīvistu arhīvu licēības vedina uz paviršiem secinājumiem par trimdas politisko kultūru kopumā.

nometnes pašpārvalde. Daudziem tā bija pirmā saskarsme ar brīvām vēlēšanām. Iemaņas, kas tika iegūtas pārvietoto personu nometnēs Vācijā, lika pamatus latviešu trimdas vēlākai (1) politiskajai, (2) sabiedriskajai un (3) kultūras rosmei viņu aizjūras mītnes zemēs. Minēto triju rosmes elementu mijiedarbība veidoja trimdā spēcīgu garīgo dzīvi tikpat kā 40 gadu garumā. Politiskie šīs dzīves strāvojumi pelna pētījumus, kādu šodien vēl trūkst²⁵. Arhīvu materiāli, resp., iesniegumi Rietumu valsts pārvaldēm no šī laika ir saglabājušies tikai daļēji, un ir maz cerību atrast nopietnus cīņas stratēģijas konceptuālos dokumentus. Daudzi politisko aktivitāšu dokumenti pretstatā avīžu rakstiem un grāmatām vai brošūrām no šī sākotnējā trimdas laika – t. s. mazās Latvijas – ir izgaisuši.

Par trimdas politiskām organizācijām

Bēgļu nometnēs izveidojās daudzas bēgļu centrālās organizācijās – Latviešu nacionālais fonds, Vācijas Latviešu centrālā padome²⁶, Latviešu centrālā komiteja, *Daugavas Vanagi* (DV) un daudzas citas. Dažām mūžs bija ļoti īss. Daudzi organizāciju arhīvi, kas nonāca Minsteres Latviešu centrā, ar laiku tika masveidīgi iznīcināti vietas trūkuma dēļ²⁷. Pēc trimdinieku pastāvīgās dzīves izveidošanas

pārsvārā citās mītnes zemēs radās jaunas organizācijas (sk. 1. tabulu)²⁸.

Sākotnēji *Daugavas Vanagu* organizācijas (DVO) mērķis bija rūpēties par kara invalīdiem un palīdzēt tās biedriem risināt praktiskas problēmas, ieskaitot ļoti būtisko galvojumu atrašanu iecelošanai gan ASV, gan Kanādā. Ar DVO globālās organizācijas izveidošanu 1952. gadā DVO papildināja šo savstarpējās humānās palīdzības funkciju ar politiskiem uzdevumiem. Ievēribas cienīgs ir fakts: lai arī daudzi redzami latviešu trimdas organizāciju vadītāji un aktīvisti bija DVO biedri un DVO finansēja daudzus liela apjoma politiskos pasākumus, atsevišķās DV nodaļas visai reti centās tieši uzrunāt mītnes zemju valsts pārvaldi Latvijas neatkarības atjaunošanas jautājumā²⁹. Toties šīs organizācijas vietējās nodaļas rīkoja pretpadomju demonstrācijas (kurās noteikti bija atgādinājums par Latvijas prettiesisko aneksiju) gan ASV pilsētās, gan arī citviet. Vērtīgs materiāls saglabājies par šo akciju rūpīgo plānošanu³⁰.

²⁵ Tēma ir mūsdienu pētnieku uzmanības lokā, turklāt bez baltiešu etniskām saitēm, piem., Žuljetas Denī (*Juliette Denis*), kas studē Parīzes (*Nanterre*) Universitātē, pētījumi par latviešu DP, ieskaitot nesenu ziņojumu *The Latvian DPs in Germany and the beginning of the Cold War*, kas nolasīts starptautiskā seminārā *Workshop on the Baltic Sea region and the Cold War* 2010. gada 27.–28. novembrī Tartu Universitātē; paredzēta konferences materiālu publikācija.

²⁶ Latvijas Centrālā padome, kas 1943. gadā izveidojās Latvijā okupācijas laikā, pārstāja eksistēt divus mēnešus pēc Otrā pasaules kara beigām.

²⁷ Latvijas Valsts arhīvā (LVA) nonākušas šo arhīvu satūra politikajam aspektam līdz šim bijusi minimāla – pretstatā tam, ka pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā ir tikušas fundamentāli izpētītas trimdas organizāciju kultūras aktivitātes.

²⁸ Protams, ka pastāvēja (un tikai daļēji pastāv) ļoti daudzas organizācijas, kurām bija vietēja un pat reģionāla nozīme. Izsmeltoša trimdas organizāciju uzskaitē atrodama divās publikācijās: Veigners 1993; Veigners 2009.

²⁹ Piem., izpētot Vācijas Ārlietu ministrijas (ĀM) arhīva materiālus, tika atrasts tikai viens DV iesniegums un divi vācu ministrijas darbinieku analītiskie iekšējie memorandi, kas ieteic neatbildēt uz šiem iesniegumiem: DV Krēfeldes nodaļas 1960. gada 29. novembra vēstule tālaika federālajam kancleram (AA: 751, 81.12, II A 4), kā arī 1961. gada 29. decembra memorands par vēstuli no DV organizācijas Vācijas Federatīvajā Republikā (VFR), kur Dr. Bahmanis (*Dr. Bachmann*) uzrunā federālā kanclera sekretariātu (AA 751, 81.12, II A 4), un 1969. gada ĀM ierēdņu viedoklis, ka lūguma autori (DV organizācija VFR, pats iesniegtais lūgums nav saglabājies) necer saņemt atbildi par Vācijas neatzišanas nostāju attiecībā uz aneksiju (AA 1052 Su. 94.29 II.A.4).

³⁰ Piem., šādu protestu kampaņas stratēģijas un taktikas pārskats saglabājies Minesotas Universitātes Imigrācijas un mantojuma pētniecības centra (*IHRC*) arhīvā: Liepiņš, A. (January 1967). Konfidenciāls paziņojums DVF informācijas darbiniekiem „Operācija Sniegputenis” (rubrikā „DV ASV Valde – General”, Raimunds Čaks collection, Box 1, Folder 7).

1. tabula. Ārzemju latviešu galvenās politiskās organizācijas

Organizācija	Dibināšanas gads	Aktivitāšu loks
<i>Daugavas Vanagi</i>	1945/1952**	Humānā palīdzība trūkumā nonākušiem biedriem; pēc nodaļu izklišanas pa pasauli aktīva politiskā cīņa, atvairot padomju propagandas uzbrukumus
Vācijas Latviešu centrālā padome	1945/1951**	Pēc trimdinieku masveidīgās emigrācijas organizācija pārveidota atbilstoši Vācijā dzīvojošo latviešu vajadzībām un iespējām
Latviešu nacionālais fonds (LNF)	1947	Informācijas sniegšana par padomju varas noziedzīgām aktivitātēm Latvijā; LNF spēks ir biedru tīkls, kas pārklāj pasauli
Latviešu nacionālā apvienība Kanādā (LNAK)	1948	Politiska Kanādas federālās valsts pārvaldes un citu šīs valsts struktūru lobēšana
Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā (LNPL)	1950	Politiska Lielbritānijas valsts pārvaldes struktūru lobēšana
Latvijas Atbrīvošanas komiteja – Eiropas Centrs (LAK EC)	1951	Rīkojas visu latviešu kopienu (kuras atrodas Eiropā) vārdā; LAK EC ir PBLA locekle
Amerikas Latviešu apvienība (ALA)	1951	Politiska ASV visu līmeņu valsts pārvaldes struktūru lobēšana
Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē (LAAJ)	1951/1972**	Sākotnēji apvienoja tikai Austrālijas tautiešus, vēlāk arī Jaunzēlandes kopienas
Zviedrijas Latviešu centrālā padome (ZLCP)	1953	Politiskā jomā rīkojās atbilstoši Zviedrijas valdības nostājai – Latvijas neatkarības zaudēšanu atzina <i>de iure</i>
Pasaules Brīvo latviešu apvienība (PBLA)	1955	Rīkojas visu latviešu ārzemju kopienu vārdā
Dienvidamerikas Latviešu apvienība (DALA)*	1977	Rīkojas Dienvidamerikas valstīs esošo latviešu kopienu vārdā

* Šodien pazīstama kā Dienvidamerikas un Karību Latviešu apvienība (DAKLA).

** Organizācijas statūti vai sastāvs būtiski grozīti otrajā pieminētajā gadā.

Baltiešu sadarbošanos trimdā cīņā par neatkarības atgūšanu veicināja gan veselais saprāts, gan mītnes zemju iestāžu mērķi. Savās mītnes zemēs politiskās kampaņās latviešu organizācijas centās sadarboties ar lietuviešu un igauņu organizācijām, kas atradās līdzās (sk. 2. tabulu).

Šādai sadarbībai pamatus ielika bēgļu gaitās gūtā pieredze, kad savām likstām nereti bija iespējams pievērst lielāku uzmanību, jo procesā iesaistījās lielāks cilvēku skaits³¹. Tā,

piemēram, Kanādas Baltiešu federācijas visai veiksmīgā Kanādas federālo iestāžu lobēšana, reizi gadā sarīkojot tikšanos ar ielūgtiem valdības pārstāvjiem un diplomātiem, radās kā kopīgs baltiešu kopienu pasākums, pateicoties Kanādas iestāžu ieteikumam. Šādas neformālas satikšanās ideju izvirzīja Kanādas igauņu kopiena – kā igauņu pasākumu. Atbildes vēstulē Kanādas puse norādīja, ka lietderīgāka būtu satikšanās ar visu triju baltiešu kopienu

³¹ 1949. gada 14. jūnijā aptuveni 3000 liela baltiešu grupa pieņēma kopīgu memorandu, protestējot pret savu valstu likteni (sk. LVA 2176. f.,

A1V_L0299. l., 156. un 157. lp.). Diemžēl trūkst ziņu, kam šis memorands tika nodots, iespējams, ka tika nosūtīts sūtnim A. Btlmanim ASV.

2. tabula. Baltiešu kopīgās politiskās organizācijas

Organizācija	Dibināšanas gads	Aktivitāšu loks
<i>Baltic Federation in Canada</i> – Kanādas Baltiešu federācija	Izveidota 1949, statūti pieņemti 1955	Kanādas valsts pārvaldes struktūru lobēšana
JBANC (<i>Joint Baltic American National Committee</i>) – Apvienotā baltiešu amerikāņu nacionālā komiteja	1961	ASV Kongresa un Valsts departamenta lobēšana
BATUN (<i>Baltic Appeal to the United Nations</i>) – Baltiešu aicinājums Apvienotajām Nācijām	1966	ANO misiju un struktūrvienību lobēšana
BWC (<i>Baltic World Conference</i>) – Pasaules Baltiešu apvienība	1972	Vienotas baltiešu nostājas pārstāvēšana pasaules forumos
BAFL (<i>Baltic American Freedom League, Inc.</i>) – Baltiešu amerikāņu brīvības līga	1981	ASV Kongresa un Valsts departamenta lobēšana

pārstāvjiem³². Kanādas ukraiņu kopiena centās kopēt šo pasākumu, bet pēc dažiem gadiem tās sarīkojumi pārtrūka. Šķiet, tas, ka Kanādas pārstāvjiem ik gadu nācās uzklaut nedaudz atšķirīgu, tomēr ar regulāriem pasākumiem saistītu uzstāšanos, neļāva baltiešu vakariem kļūt garlaicīgiem.

Trimdas politiskās dzīves cēlieņi

Skaitliski lielākās latviešu kopienas izveidojās ASV, Austrālijā, Kanādā, Lielbritānijā, Vācijā, Zviedrijā. Ikvienā no šīm valstīm, atskaitot Zviedriju, trimdas kopienas izveidoja politiskas biedrības, kas centās uzrunāt mītnes zemju ārlietu resorus (arī citu līmeņu valsts pārvaldi), atgādinot par Latvijas nelikumīgo bojāeju un aicinot rīkoties, lai neatkarīga valsts atjaunotos nevardarbīgā veidā.

Trimdas politiskās kampaņas nebūt nesevoja kalendāro gadu maiņai, bet ļoti būtiski saistījās ar ASV un PSRS attiecību evolūciju. Trimdas saimi negatīvi ietekmēja ASV atteikšanās jebkādā veidā atbalstīt tautas sacelšanos Ungārijā (1956) un it īpaši ASV prezidenta Džeralda Forda piekrišana parakstīt Helsinku Nobeiguma aktu (1975). Eiropas valstis izteikti kūtri reaģēja gan 1956. gadā, gan vēlāk 1968. gadā (Čehoslovākijas notikumi), pat 1980. gadā, kad ritēja masveidīgi strādnieku nemieri Polijā. Trimdinieku cerības uz Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu daudz maz emocionāli bija saistītas ar dalītās Vācijas jautājuma atrisināšanu. Kad beidzot šis jautājums tika atrisināts, trimdiniekus „pārsteidza” VFR vadības izrīcība³³.

Latviešu trimda visai agri centās izveidot pārvalstiskas jumta organizācijas (sk. 1. tabulu). Līdz vēlīnajiem 60. gadiem šo organizāciju starptautiskā darbošanās nebija visai efektīva un ārpus trimdas preses slejām bija maz pamanīta. Triju šādu organizāciju darbība ir īpašas uzmanības cienīga, proti, BATUN (baltiešu interešu lobēšanas grupa, kas uzrunāja ANO), Pasaules Brīvo latviešu apvienības (PBLA) un JBANC (grupa, kas neatlaidīgi lobēja, resp., informēja ASV ārpolitikas augstākās

³² Angliski šo sarīkojumu sauca *Baltic Evening on the Hill*, un tas, sākot ar 1973. gadu, noritēja Otavā, Kanādas galvaspilsētā, februāra beigās. Tā organizēšana un izpildīšana nepamatoti tiek piedēvēta kādai atsevišķai baltiešu kopienai, piem.: Janauskas 2006. Arhīva materiāli par latviešu ļoti nozīmīgo pienesumu šim sarīkojumam zuduši, to turētājam nomirstot. Saglabājies Otavā dzīvojošā lietuviešu izcelsmes inženiera arhīvs, kas pārvests uz Lietuvu, uz Emigrācijas arhīvu Kauņā: Lithuanian Emigration Institute Archive, J. V. Danys Collection. Šīs kolekcijas saturā minimāli izgaismoti trimdas pārstāvju vēstījumi – saglabājies tikai vienas uzrunas teksts –, toties kolekcijā atrodams, kā notikums atreferēts Kanādas un lietuviešu emigrācijas presē.

³³ Gan PBLA, gan latviešu grupējums VFR aktīvi iestājās pret federālā kanclera Helmūta Kola (*Helmut Kohl*) intereses trūkumu (privāti pat nievājošu attieksmi) par Baltijas tautu neatkarības cīņu. Iesniegumu materiāli bagāīgi saglabājušies Latviešu kopības (Vācijā) arhīvos (kas atrodami gan Minsteres Latviešu centrā, gan LVA).

noteicošās aprindas par notikumiem Baltijā) rīcība. Gan BATUN, gan JBANC izceļamas ar to, ka uzturēja algotus pilna laika darbiniekus. PBLA politiskajās aktivitātēs iezīmējas šādi notikumi³⁴:

- 1) pirmās akcijas 1970.–1976. gadā:
  - a) Eiropas Drošības un sadarbības apspriede;
  - b) Baltijas valstu inkorporāciju PSRS *de jure* atzīst Austrālija un Jaunzēlande;
- 2) iekļaušanās Helsinku procesā, baudot ASV prezidenta Ronalda Reigana labvēlību 1977.–1987. gadā;
- 3) pievēršanās Atmodas notikumiem Latvijā, 1988.–1991. gada 21. augusts.

Austrālijas un Jaunzēlandes 1974. gada lēmums atzīt *de jure* visu triju Baltijas valstu inkorporāciju PSRS izraisīja nopietnu protestu vilni Austrālijā un vainagojās ar veiksmi – 1975. gadā Austrālijas valdība atsauca savu lēmumu³⁵. Šajā procesā noteicoša bija baltiešu sadarbība Austrālijā. Austrālijas valdību nepatīkami pārsteidza baltiešu demonstrācijas, kas sagaidīja augstas Austrālijas amatpersonas, ieskaitot Ministru prezidentu, viņu ārzemju vizīšu laikā. Austrālijas valsts arhīvā saglabājušās iesūtītās protesta vēstules gan no Austrālijā, gan no citās valstīs dzīvojošiem baltiešiem³⁶.

Ļoti svarīga bija trimdas latviešu iesaistīšanās Atmodas notikumos, kā starpniekiem veicinot Latvijas Tautas frontes pārstāvju piekļuvi mītnes zemju valsts pārvaldes aprindām; pēc 1990. gada 4. maija, kad pasaulē devās jaunās Latvijas valdības augstie pārstāvji,

resp., valdības priekšsēdētājs, ārlietu ministrs un citi, trimdas organizācijas lika lietā savus kontaktus. Atsevišķo demaršu gadījumā, piemēram, mēģinājumā iegūt Baltijas valstīm novērotāju statusu Eiropas Drošības un sadarbības apspriedē (1990–1991), trimdas organizāciju un indivīdu iesaistīšanās kopīgās aktivitātēs bija nozīmīgas, bet sastapa nelokāmi noraidošu PSRS pret darbību. Rietumu valstu kūrā reaģēšana uz Lietuvas pārliecinoši demokrātisko soli, atjaunojot savu neatkarību 1990. gada martā, varbūt bija pārsteigums, toties Latvijas Tautas fronte neļāva šādai atturībai ietekmēt 4. maija deklarācijas pieņemšanu. Ārzemēs latviešu organizācijas (un indivīdi, rakstot vēstules ārlietu resoriem), kā arī igauņi un lietuvieši kā indivīdi organizēti cītīgi lobēja ASV Kongresa locekļus un ASV Valsts departamentu (rakstot vēstules, arī pieprasot tikšanās), aicinot savas mītnes zemes atbildīgās valsts pārvaldes struktūras atzīt Lietuvas neatkarības atjaunošanu³⁷. Pirmā tikšanās starp atjaunotās Latvijas pārstāvjiem un Vācijas Ārlietu ministrijas augstu darbinieku notika 1990. gada 29. jūnijā. Latviešu kopiena Vācijā izmantoja tikšanās iespēju, lai Bonnas iedzīvotājus uzrunātu, skaidrojot baltiešu neatkarības centienus un pievēršot uzmanību VFR valdības šķietamai vēlmei uzlabot attiecības ar PSRS uz baltiešu tiesību rēķina³⁸.

Liecības par trimdas politisko darbību dažādos arhīvos

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas Latvijas Valsts arhīvs (LVA) saņēmis ļoti plašu trimdas arhīvu klāstu: tajos ietilpst organizāciju un indivīdu personīgie arhīvi. Lai izprastu aicinājumu iepazīties ar trimdas organizācijas arhīvu liecībām, jāieskatās ziņās par to atrašanās vietu un sakārtotības līmeni (sk. 3. tabulu).

³⁴ PBLA un JBANC darbojās saskaņoti, tāpēc to centieni cits ar citu nekonkurēja. PBLA centās pievērst plašākas publikas uzmanību baltiešu jautājumam, kamēr JBANC darbības ietekme uz ASV ārpolitikas lēmumu pieņemšanu ir bijusi būtiskāka nekā PBLA rīkotie notikumi. JBANC trimdas laika dokumenti atdoti Minesotas IHRC arhīvam. Šajā gadījumā, kā daudzus līdzīgos, dokumenti tika nodoti nesakārtoti, jo nebija līdzekļu, lai tos profesionāli sakārtotu.

³⁵ Jaunzēlandē noritēja protesti, bet tās valdība neatsauca savu lēmumu, sk. Beķere 2011; izvērsts notikumu apraksts atrodams: Dunsdorfs 1975.

³⁶ Šajā rakstā aplūkotā Baltijas Stratēģisko pētījumu centra projekta rezultātā tika iegūti materiāli no Austrālijas un arī no Jaunzēlandes valsts arhīviem.

³⁷ LNPL priekšsēdētāja A. Abakuka 1990. gada 2. aprīļa vēstule tālruni Lielbritānijas ārlietu ministram Duglasam Hērdam (*Hurd*) ar aicinājumu Lielbritānijai atzīt Lietuvas neatkarības atjaunošanu, sk. LNPL arhīvā Straumēnos, *Cathorpe Manor*.

³⁸ Sk. 1990. gada 17. jūnija atklāto vēstuli/uzsaukumu Bonnas iedzīvotājiem, kopija atrodama Latviešu centra Minsterē (LCM) arhīvā.

3. tabula. Galveno trimdas organizāciju arhīvu stāvoklis 2011. gadā

Organizācija	Arhīva atrašanās vieta (-s)	Arhīva statuss
<i>Daugavas Vanagi</i>	LVA un DV īpašumā Vācijā (Freiburgā)	Abi fondi daļēji sakārtoti
Vācijas Latviešu centrālā padome	LVA un Minsteres Latviešu centrā	Abi fondi daļēji sakārtoti
Zviedrijas Latviešu centrālā padome (ZLCP)	Zviedrijas Valsts bibliotēkā	Sakārtoti fondi
Latviešu nacionālais fonds (LNF)	LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkā	Daļēji sakārtots, politisko aktivitāšu atskaites necīgas
Latviešu nacionālā apvienība Kanādā (LNAK)	Kanādā, Ontario provinces arhīvā	Daļēji sakārtots
Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā (LNPL)	DV īpašumā Lielbritānijā (Straumēnos, <i>Catthorpe Manor</i>)	Daļēji sakārtots, daži politisko aktivitāšu dokumentu krājumi glabājas pie privātpersonām
Latvijas Atbrīvošanas komiteja – Eiropas Centrs (LAK EC)	DV īpašumā Lielbritānijā (Straumēnos, <i>Catthorpe Manor</i>)	Daļēji sakārtots
Amerikas Latviešu apvienība (ALA)	Daļa nodota Minesotas Universitātes arhīvam, daļa atrodas ALA mītnē ASV (<i>Rockville, Merilenda</i>)	Minesotas materiāli daļēji sakārtoti. Dokumenti, kas atrodas ALA mītnē, ir daļēji sakārtoti
Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē (LAAJ)	Materiāli nodoti LVA	Nav sakārtots – aprakstīšanas darbi uzsākti
Pasaules Brīvo latviešu apvienība (PBLA)	Materiāli atrodas LVA un daļa ALA mītnē ASV (<i>Rockville, Merilenda</i>)	LVA materiāli formāli sakārtoti. Dokumenti, kas atrodas ASV, daļēji sakārtoti
DALKA	Atrodas pie DALKA priekšsēdētājas	Nav sakārtots
Kanādas Baltiešu federācija (<i>Baltic Federation in Canada</i>)	Arhīva fragments nodots Lietuvas Emigrācijas institūtam*	Latviešu politiskais arhīva fragments zudis
Apvienotā baltiešu amerikāņu nacionālā komiteja (JBANC)	Materiāli nodoti Minesotas Universitātes arhīvam	Nav sakārtots
Baltiešu aicinājums Apvienotajām Nācijām (BATUN)	Atrodas pie BATUN pārstāvjiem	Notiek sakārtošanas darbi
Austrālijas Baltiešu padome (<i>Baltic Council of Australia</i>)	Materiāli nodoti LVA	Nav sakārtots
Pasaules Baltiešu apvienība (BWC)	Materiāli nodoti Minesotas Universitātes arhīvam	Nav sakārtots
Baltiešu amerikāņu brīvības līga (BAFL)	Pie BAFL amatpersonām	Nav zināms

* *Latviešu vadošo darbinieku arhīvi zuduši.*

Latviešu politisko aktivitāšu arhīvu liktenis

Vispirms jāatzīmē liela mēroga traģiskie notikumi, kas piemeklējuši trimdas politiskās darbības primāros vēsturiskos materiālus. Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas bijušie trimdinieki maldīgi uzskata: ja reiz ilggadējais cīņas mērķis – neatkarības atjaunošana – ir sasniegts, tad vesels vēstures laika posms ir noslēdzies un tālaika dokumentiem vairs nav vērtības. Atsevišķos gadījumos ar dokumentiem bezatbildīgi rīkojušies dokumentu glabātāju mantinieki. Kanādas latviešu kopienas politiskās sarakstes krājums pazuda, nomirstot tās turētājam, ilglaicīgajam LNAK valdes loceklim L. Luksam. Savukārt latviešu kopiena Francijā, kaut arī skaitliski neliela, esot uzrunājusi Francijas valdības locekļus, deputātus, visas lielās politiskās partijas (saņemot atbildes) daudzus gadu desmitus, bet pēc neatkarības netika uzskatīts par svarīgu turpināt glabāt dokumentus.

Latviešu diasporas aprindas, kas glabā trimdas politiskos un citus arhīvus, nesen sākušas apspriest to tālāko likteni. Nedaudz satrauc PBLA ieteikumi par ārzemēs esošo materiālu glabāšanu: „*Lai saglabātu trimdas vēstures mantojumu, PBLA aicina visas trimdas un emigrācijas organizācijas un personas saglabāt grāmatas, dokumentus un muzejiem svarīgus materiālus. PBLA uzskata, ka vērtīgākajiem materiāliem principā ir jāpaliek savās mītņu zemēs, jo tie konstatē daļu no tās zemes vēstures un latviešu tautas lomas šīs zemes attīstībā. PBLA izpētīs iespējas noslēgt starpvaldību vienošanos ar mītņu zemēm, lai veicinātu arhīvu, bibliotēku un muzeju materiālu saglabāšanu un pieejamību. Adresāts: Latviešu organizācijas pasaulē.*”³⁹

Šajā sakarībā 2012. gada aprīlī ALA finansējusi semināru Imigrācijas un mantojuma pētniecības centrā (Immigration and Heritage Research Center, IHRC), kas ir Minesotas Universitātes struktūrvienība un pieņem

materiālus no visām ASV dzīvojošām etniskām kopienām, tostarp no latviešu kopienas ASV. Šā semināra⁴⁰ ievadā arhīva vadība lika saprast, ka mērķis ir izveidot kolekciju, kas atspoguļotu šo etnisko kopienu specifiku, bet ne visu darbību. Latviešu gadījumā jau esot savākts gandrīz vai adekvāts materiālu daudzums, bet to nevar teikt par lietuviešu un igauņu kopienām ASV.

Secinājumi

Ārzemju latviešu organizāciju acīs ļoti būtiskas šķita ziņas par savām politiskām aktivitātēm trimdas presē, arī ārzemju preses izdevumos. Nav uzskaitāms, cik daudz ārzemju latviešu organizāciju un indivīdu rakstīja protesta vēstules savu mītnes zemju preseī. Trimdas organizāciju arhīvos ļoti lielu vietu t. s. ārējās informācijas sadaļā aizņēma izgriezumi no attiecīgās valsts preses izdevumiem un arī pašu šo organizāciju preses kampaņu liecības. Salīdzinoši vienaldzīga bija attieksme pret pašu organizāciju iesniegumiem (vēstulēm), kas sūtītas visāda līmeņa valsts pārvaldei.

Nenoliedzot, ka trimdas organizāciju arhīvos ir atrodamas daudzas interesantas liecības, kas lieti noderēs šīs politiski angažētās emigrācijas (1945–1991) vēstures uzrakstīšanai, šajos arhīvos samērā maz saglabājušās iesniegumu oriģinālo versiju kopijas. Par laimi, dažos gadījumos organizācijas, kas uzrunātas (piemēram, parlamenta locekļi, ārlietu resors, valdības aprindas), vismaz daļu iesniegtā materiāla ir saglabājušas. Šie arhīvi ir maz pētīti, piemēram, ASV prezidentu arhīvi, atsevišķu aktīvu parlamenta locekļu arhīvi u. tml.

Trimdas politiskais mantojums ir būtisks: pateicoties trimdas aktīvistu neatlaidīgiem, personiskiem un reizēm skandaloziem publiskiem pasākumiem, bet vairāk – pateicoties talantam atrast noturīgus sabiedroto spēkus mītnes zemes politiskā vidē, tika paturēta spēkā doma, ka 1990.–1991. gadā Latvijas neatkarība tika atjaunota, nevis iegūta no jauna. Šis juridiskais apstāklis ļāvis iet secen daudzām nelaimēm, kas būtu apsēdušas Latviju kā jaunizveidotu neatkarīgu valsti.

³⁹ PBLA valdes sēdē 2011. gada 30. septembrī pieņemta rezolūcija, publicēta *Latvijas Vēstnesa* portālā. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/index.php?menu=doc&sub=pr&id=237334> (02.05.2012.).

⁴⁰ *Conference on Latvian diaspora archives and material culture, April 12–14, 2012.*

VĒRES

- Beķere, K. (2011) Latviešu trimdas loma Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politikā Austrālijā un Jaunzēlandē. *LZA Vēstis*, 1/2, 30–61.
- Dunsdorfs, E. (1975) *The Baltic Dilemma*. New York : Robert Speller & Sons.
- Estes, V. M. H. (2007) *The illusion of peace: the fate of the Baltic Displaced Persons, 1945–1952*. M. A. Thesis, Texas A&M University.
- Heikkala, P. (2010) Uniting the Divided Continent: The Estonian National Committee of the European Movement. *NORDEUROPAforum*, 20, 1–2, 136–161.
- Janauskas, G. (2006) Forms of Political Expression in the Lithuanian Community of Canada (1973–1990). *Lituanus*, 53, 3. Pieejams: http://www.lituanus.org/2006/06_3_03%20Janauskas.htm (10.05.2012.).
- Jēkabsons, Ē.; Ščerbinskis, V. (sast.) (2003) *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991: Biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga : Zinātne.
- Kangeris, K. (2000). *Trimdas sākumi un tālākā attīstība*. Referāts starptautiskajā konferencē *Trimdas arhīvi atgriežas*. Rīgā 2000. gada 15. septembrī. Pieejams: http://vip.latnet.lv/LPRA/kangeris_tr.htm (02.05.2012.).
- Lerhis, A. (1998) Latvijas diplomātiskā dienesta ieguldījums mūsu valsts *de iure* statusa saglabāšanā (1940.–1988. g.). *Diena* (13.02.1998.), 13.
- L'Hommedieu, J. H. (2006) *Broadcasting to the Baltic, 1950–1975: U.S.-Baltic émigré relations concerning the role of Radio Free Europe and Radio Liberty broadcasts and U. S. foreign policy*. Master's of Social Sciences Thesis, University of Turku. Pieejams: http://balticstudies.utu.fi/master/thesisarchive/thesis_lhommedieu2006.pdf (10.05.2012.).
- Stalažs, A. (1993) *Sen ziedējušas puķes*. Dobeles tipogrāfija.
- Veigners, I. (1993) *Latvieši ārzemēs*. Rīga : Latvijas Enciklopēdija.
- Veigners, I. (2009) *Latvieši Rietumzemēs un vēl dažās zemēs*. Rīga : Drukātava.
- Zunda, A. (2005) Baltijas valstu problēma un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939–1945). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 15, 71–91.

LEĢITĪMA SABIEDRĪBAS PĀRVALDE: RAIŅA PRIEKŠSTATI ANTĪKĀS UN MODERNĀS POLITISKĀS DOMAS DEBAŠU KONTEKSTĀ

Inese Grumolte, LU Politikas zinātnes nodaļas doktorante ar specializāciju politikas teorijā. LU ar izcilību ieguvusi maģistra (2011) un bakalaura (2008) grādu politikas zinātnē. Stažējusies J. V. Gētes Universitātē Frankfurtē pie Mainas (Vācija, 2012). Profesora asistente LU, docējot studiju kursu *Politikas filozofija*. Papildinājusi zināšanas, veikusi pētniecības darbu un uzstājusies starptautiskās zinātniskās konferencēs Latvijā, ASV, Čehijā, Igaunijā un Šveicē. Vairākkārtēja starptautiska un vietēja mēroga jauno pētnieku stipendiju konkursa laureāte, vairāku akadēmisku publikāciju autore, Latvijas Jauno zinātnieku apvienības biedre. Pētnieciskās intereses – 20. gs. sociālā teorija, intelektuāļu politiskās lomas un atbildības problemātika, demokrātijas attīstības specifika Centrāleiropā un Austrumeiropā.

Raksturvārdi: demokrātija, indivīds, intelektuāļa politiskā loma un atbildība, leģitīma sabiedrības pārvalde, Rainis.

Raiņa paustās idejas kā pētniecības objekts sevi aizvien nav izsmēlušas, jo īpaši – raugoties no politikas zinātnes perspektīvas. Šī raksta mērķis ir, balstoties gan uz Raiņa literārajiem darbiem, gan uz atziņām, kas paustas polemikā un korespondencē, analizēt viņa uzskatus jautājumā, kas politikas filozofijas debatēs saglabājas kā viens no galvenajiem, proti, tiks pievērsta uzmanība domātāja nostājamai politiskās leģitimitātes¹ jautājumā.

¹ Politiskās leģitimitātes jēdziens šajā rakstā tiek lietots normatīvā nozīmē. Leģitimitātes problemātika tiek saistīta ar jautājumu, kādos apstākļos noteiktiem institucionalizētās politiskās varas subjektiem (valsts, atsevišķas valsts pārvaldes struktūras, demokrātisks kolektīvs u. c.) ir morālas tiesības īstenot šo varu, savukārt tās objektiem – ir pienākums pakļauties tai. Ja izvirzītie leģitimitātes kritēriji netiek izpildīti, institucionalizētās politiskās varas rīcībā esošo varas līdzekļu lietojums var tikt uzskatīts par morāli nepamatotu un neattaisnojamu. Līdz ar to tiek atcelts arī varas objektu pienākums

Pirmkārt, raksta uzdevums ir izgaismot, kā Rainis raugās uz politikas un morāles savienojamību; ar kādām īpašībām, viņaprāt, vajadzētu būt apveltītam politiķim un kādas rīcības prakses tam vajadzētu piekopt. Otrkārt, vispārīgās līnijās tiks atspoguļots, kā Rainis traktē demokrātiju. Treškārt, īpaša uzmanība rakstā tiks veltīta viņa nostājamai attiecībā uz publiskās sfēras aģentiem (gan plašu publiku pārstāvošiem indivīdiem, gan jo īpaši intelektuāļiem). Lai arī Rainis ne vienmēr operē ar jēdzieniem, kas attiecīgo ideju apzīmēšanai politikas zinātnē tiek lietoti pašlaik (kas arī ir likumsakarīgi, ņemot vērā to, ka daži no tiem tiek attīstīti vēlāk, 20. gs.), raksta autore ne vairās izmantot mūsdienu terminoloģiju. Tas tiks darīts gadījumos, ja, runājot par jēdziena saturu, mūsdienās nepastāv plašas teorētiskas domstarpības un ja šī interpretācija nav pret-runā ar Raiņa nostādnēm.

pakļauties šādi īstenotai varai. (Šādu leģitimitātes traktējumu attīstījis, piemēram, viens no ietekmīgākajiem aizvadītā gadsimta amerikāņu politikas teorētiķiem Džons Roulzs grāmatā *Politiskais liberālisms*. Sk. Rawls 1993.)

Raiņa praktiskajā politiskajā darbībā spēcīgi dominējušas sociāldemokrātiskās tendences. Viņa ieinteresētībai marksistiskās domas strāvījumos ticis veltīts ievērojams publikāciju klāsts. Raiņa paustie politiski nozīmīgie vēstījumi ārpus praktiskās politikas jomas² līdzsvaro marksistisko elementu viņa priekšstatus, līdz ar to ir problemātiski definēt Raiņa priekšstatus kā konsekventi radniecīgus noteiktai politiskai doktrīnai vai domas tradīcijai. Šajā rakstā tie tiks atainoti uz vispārīgu politikas filozofijas debašu fona, skatot tos kontekstā gan ar antīkās politiskās domas elementiem, kuriem Rainis simpatizēja, gan ar modernās politiskās domas piedāvātajām transformācijām un piesumu.³

Politika un morāle: savienojamas vai antagonistiskas jomas?

Jautājums par to, vai politika ir praktizējama un vērtējama, balstoties uz morāles kritērijiem, vai gluži pretēji – tās ir absolūti nošķiramas jomas, kur katru vada atšķirīga

loģika un kur vienas principi neder par mērķu otrai, ir pastāvīgi bijis klātesošs politikas filozofijas debatēs.

Politikas un morāles savienojamības koncepcijas tikušas aktualizētas kā Senajā Grieķijā, kuras domātāju darbus Rainis tika atzinis par dižāko, kas pasaules filozofijas vēsturē ir ticis radīts⁴, tā arī jaunlaikos, kad par ievērojamāko šīs tradīcijas turpinātāju uzskatāms apgaismības domātājs Imanuels Kants (*Immanuel Kant*). Viņš īpaši uzsvēra, ka moralitātes primaritāte nodrošina visu cilvēku vienādu vērtību; ka priekšstats par republikānisku pārvaldi var izkristalizēties vienīgi politiķim, kurš sev par saistošu atzīst zināmu morāles kodeksu⁵; ka valstij, pēc analogijas ar individu, jādarbojas saskaņā ar kategorisko imperatīvu⁶. Šādiem pieņēmumiem piekrīst arī Rainis. Atzīstot cilvēka cieņas absolūto un nediskutējamo vērtību, saskaņā ar viņa priekšstatiem, politikas un morāles antagonisms nav iedomājams.

Aizsāktās lugas piezīmēs (luga veltīta ievērojamam romiešu reformatoram un Romas republikas tautas tribūnam Gajam Grakham (*Gaius Gracchus*)) to, ko filozofijas laukā radījuši senie grieķi, Rainis raksturo kā „*labāko, kas ir pasaulē*”⁷, līdzās šim apgalvojumam minot Platona dialogu *Valsts*. Ievērojamas vēsturiskas personības, ieskaitot politiķus, ir arī citu Raiņa aizsāktu lugu galvenie tēli – Cēzars, Spartaks, Dantons, Robespjērs u. c. Lielās franču revolūcijas norišu līderi; arī bibliiskais Jāzeps (kurš, cita starpā, kļūst arī par Ēģiptes valdnieku). Norādes uz šo personību piekoptajām praksēm un izvēlētajām darbības metodēm uzskatāmi liecina par autora simpātijām pret antīki teleoloģisko pasaules redzējumu un spēcīgu normatīvā elementa klātbūtni politikā – pret to, no kā norobežoties un ar ko saraut saites (galvenokārt traktātā *Valdnieks*) centās Nikolo Makjavelli (*Niccolò Machiavelli*), ko uzskata par modernās politikas zinātnes dibinātāju. Lai gan Rainis pavisam noteikti nebūtu

² Kopš apgaismības laikmeta Rietumu politiskajā un sociālajā domā nostiprinājies pieņēmums par intelektuāļiem kā īpašiem politiskā procesa aģentiem, kuru politiski nozīmīgās aktivitātes tiek īstenotas, nevis darbojoties praktiskās politikas laukā, bet gan drīzāk kā sociālā kritika un starpniecība starp valsti un pilsonisko sabiedrību. Par intelektuāļiem tiek uzskatīti indivīdi, kuri ārpus praktiskās politikas jomas, lietojot rakstīto vai runāto vārdu, spēj veidot kompetentu un argumentētu viedokli par sabiedriski politiskajiem jautājumiem un procesiem. Viņi pūlas panākt tā publisku redzamību un pretendē tikt uzskatīti. Tādējādi intelektuāļu spēkos ir būtiski ietekmēt sabiedriski politisko diskursu.

³ Rietumu civilizācijas (Rietumeiropas un anglo-amerikāniskās pasaules) politiskās domas vēsture nosacīti tiek iedalīta klasiskajā (pamatā attiecinot to uz Seno Grieķiju un Romu), viduslaiku (kristietības), modernajā un mūsdienu periodā. Ar modernitātes jēdzienu pieņemts apzīmēt filozofisku kustību Rietumu domā. Šī kustība aptvēra periodu no renesanses 16. gs. līdz industriālajai revolūcijai 19. gs. Katrā periodā aktualizētas idejas gan izaicina, gan papildina iepriekšējo laiku atziņas, tādējādi raisot pārļācīgas debates. Tajās lietotie argumenti savu aktualitāti nezaudē un daudzējādā ziņā nosaka arī mūsdienu politiskās domas diskusiju darba kārtību.

⁴ Rainis 1981b, 418, 23102/23132.

⁵ Hassner 1987, 584.

⁶ Kategoriskais imperatīvs ir galvenais I. Kanta morāles filozofijas pieņēmums: „*Rīkojies tā, lai tavas gribas maksima varētu vienlaikus kalpot par vispārējās likumdošanas principu.*”

⁷ Rainis 1981b, 418, 23102/32.

uzskatāms par Platona *filozofu-valdnieku*⁸ koncepcijas atbalstītāju, tomēr pret politisko eliti viņš ir izteikti prasīgs.

Politikai kā sabiedriskās dzīves jomai un politiķim kā indivīdam tajā saistoši ir vairāki darbības principi. Pirmkārt, politiku nevajadzētu uzlūkot vienīgi kā tiekšanos pēc varas, izprotot to kā spēju panākt citu sabiedrības locekļu pakļaušanos, kā arī varas resursu izmantošanu pēc saviem ieskatiem individuālu, iespējams, savtīgu mērķu pietuvināšanai. Politika ir joma ideālu īstenošanai visas sabiedrības labā. Vara nedrīkst būt pašmērķis: „... *izšķirošs katrā lietā ir ne panākums, bet pieņēmums*,”⁹ Rainis skaidro savu versiju par to, kā Latviešu komitejas Šveicē (LKS) biedriem būtu vajadzējis sakārtot sabiedriski politisko centienu prioritātes. Savukārt, komentējot Cēzara kā politiķa klupšanas akmeņus tāda paša nosaukuma lugas piezīmēs, viņš atzīmē: „*Viņa personiska kļūda, kura viņu ved postā, ir viņa labsirdība, ticība cilvēka dabai, augstsirdība pret ienaidnieku – pret Brutu. Pārlicība, ka humanitāte stāv augstāk par ideju*.”¹⁰ Kā noprotams, Rainis lolo cerību, ka politika varētu tikt praktizēta arī šādā veidā, ja vien pārējie politiskās spēles dalībnieki būtu gatavi ievērot attiecīgus noteikumus.

Šie antīkās domas iedvesmotie uzskati ir kas diametrāli pretējs tādām priekšstatam par politiķiem, kādu līdz pat mūsdienām aizstāvētie, kuri politikā vietu morālei labprātāk tomēr neatvēl. N. Makjavelli, kuru uzskata par politiskā realisma tradīcijas iedibinātāju, vērs uzmanību uz to, ka sabiedrības pārvaldītājam būtu jātiecas ne tikai pēc varas, bet arī pēc kā vairāk – pēc cieņas, savu pavalstnieku un kolēģu apbrīnas jeb *diženuma*. Kā tas iegūstams? Saskaņā ar N. Makjavelli šeit var tikt likta lietā

rafinēta viltība, lai panāktu to, ka, no malas raugoties, attiecīgā rīcība šķistu slavējama, kamēr realitātē ikviens valstsvīra solis ietver slēptu darba kārtību un izskaitļotu taktiku.¹¹ Raiņa padomi vedina domāt citā virzienā. Tas atklājas virspriestera izteiktajā aicinājumā naida un atribes kāres mocītajam Jāzepam lugā *Jāzeps un viņa brāļi*:

Ļauj sevim pāri darīt, jo tu liels!

Un sevi neaizstāvi, jo tu stipris!

Un citu nesamin, jo tu to spēj!

*Bet pacel citu un tu celsies pats.*¹²

Par līdzīgu nostāju liecina arī Grakha portretējums. Viņš „*nicina Septimuleju. Tas metas tur, kur jūt varu*”, un kā galvenais motīvs Grakha raksturā lugas *radāmajās domās* atzīmēts „*lepnums, kas nicina zemus ieročus aiz sava spēka apziņas*”.¹³ Divkosība, atkāpšanās no principiem, kam iepriekš tikusi zvērēta lojalitāte – Rainis pats tam ir bijis aculiecinieks. *Radāmajās domās* aizsāktajai lugai *Nodevējs* viņš apsūdz šādas rīcības metodes. Lugas centrā esošā „modernā Kangara” portretējumā saskatāmi Raiņa jaunības dienu politiskā līdzbiedra Jaņa Jansona-Brauna vaibsti.¹⁴ Tāpat asu nosodījumu izpelnās arī Pēteris Stučka – par jaunībā kopīgi lolotā nākotnes sabiedrības ideāla nodošanu.¹⁵ No lugas *radāmajām domām*, rainoloģes Gundegas Grīnumas vārdiem runājot, „*skaidri nolasāma kategoriska prasība pēc atklātības un demokrātisma principa ievērošanas partijas darbībā, plašākā nozīmē – pēc kulturālas un morāli tīras politikas vispār*!”¹⁶ Savukārt nosodījums izskan „autoritārām rīcības metodēm, karjerismam, neiecietībai pret citādi domājošajiem, slepenībai, intrigantismam, vulgārai izdabāšanai augstākstāvošajiem utt.”¹⁷

Valstsvīra diženums ir sasniedzams, izkopjot raksturā noteiktas īpašības un darbībās tiecoties pēc zināmiem ideāliem; tas nav

⁸ Saskaņā ar sengrieķu domātāja priekšstatiem ideāli pārvaldītas sabiedrības priekšgalā būtu jāatrodas sabiedrības locekļiem, kuri ir apveltīti ar racionālas spriešanas spēju, paškontroli un gatavību darboties visas sabiedrības labā, proti, filozofiem. Modernajai Rietumu politiskās domas tradīcijai gan visumā raksturīgi centieni no šāda skatījuma norobežoties, politiku uzlūkojot kā nodalītu darbības jomu ar savu īpašu loģiku, mērķiem un nepieciešamām prasmēm.

⁹ Rainis 1969, 24.

¹⁰ Rainis 1982, 65, 22788/15–16.

¹¹ Sk. Makjavelli 2007.

¹² Rainis 1981a, 158, 2264–2267.

¹³ Rainis 1981b, 417, 23102/104.

¹⁴ Grīnuma 2001, 105.

¹⁵ Turpat, 106.

¹⁶ Turpat, 107.

¹⁷ Turpat.

iegūstams, lietojot mērķtiecīgu kalkulāciju un apšaubāmus līdzekļus. Tieši tāda ir visu N. Makjavelli cildināto politiķu (Mozus, Persijas Sairs, Romuls un Tēsejs) vienojoša iezīme – *diženumu* tie ieguvuši aukstasinīgas un nodevīgas varas spēles rezultātā. Mērenāku, taču aizvien reālistisku skatījumu šajā sakarā piedāvā viens no ievērojamākajiem aizvadītā gadsimta pirmās puses politiskajiem domātājiem Jozefs Šumpēters (*Joseph Schumpeter*). Savā grāmatā *Kapitālisms, sociālisms un demokrātija* viņš aizstāv viedokli, ka skatījums uz politiķi, kas paredz, ka tam nebūtu jārūpējas pirmām kārtām par savu personīgo labumu, bet gan vienīgi jādarbojas kopējās interesēs, ir cinisks un aplams. Demokrātiskās konkurences apstākļos politika, kā viņš apgalvo, neizbēgami kļūst par karjeru. Politiķiem ir raksturīgas savas specifiskās, profesionālās intereses (vēlētāju atbalsta vairošana, sponsoru vēlmes u. c.), kuras viņi cenšas īstenot, un likumsakarīgi, ka viņi izvēlas tam piemērotākos līdzekļus; morāles piesaukšana šeit būtu nevietā.¹⁸

Rainis cer pierādīt pretējo. Viņš uzskata, ka cilvēka dabā ir rīkoties saskaņā ar zināmām morāles normām un ētikas kodeksu, līdz ar to mēģinot apgāzt daudz neglaimojošākus pieņēmumus par cilvēka dabu. Tas arī nostiprina pārliecību par politikas savienojamību ar morāli un vēlreiz apstiprina I. Kanta nostāju: sabiedrības priekšgalā būtu jāatrodas morāliem politiķiem, nevis *politiskiem morālistiem* (jeb tādiem, kuri „*darina sev morāli tā, kā uzskata par noderīgu valstsvīra labumam*”¹⁹). Un tas ir iespējams. Politiķis nestāv un nevar stāvēt pāri likumam; tas darbojas likuma varas pakļautībā un tās garantētā leģitīmā ietvarā. Gajs Grakhs Raiņa lugā saņem šādu padomu:

„– *Nem pats varu, kad tev vajadzīga. [..]*
– *Nem nelikumīgi.*

Grakhs atbild: Negribu, jo nebūs pamata tādai varai, izsauks citu nelikumību un asinis, abas aizies postā.”²⁰

Rainis ir uzticīgs tikuma klasiskajai izpratnei. Nekādi jauni veidi (piemēram, *virtù* – to

piedāvājot, Makjavelli centās apliecināt savas filozofiskās ambīcijas, proti, radīt jaunu izpratni par tikumu, līdzšinējo – antīko – atzīstot par defektīvu) viņam nebūtu pieņemami. „*Tai kārtībai vai tiesības pastāvēt, kur katrs labs darbs ir aizdomīgs, kur sabiedrība ir liekulība, kur tikums ir apšaubāms? Bet kas nekā aizdomīga neatrod netikumā? Kur ļaundarim būt ir parasts? Tāda kārtība ir pati aizdomīga un ļauna, un ir iznīcināma. [..] Ir tikumi tie paši un mūžīgi, tos grieķu filozofi meklē,*”²¹ viņš uzsver lugas *Kajs Grakhs* piezīmēs. Tas ir antīkajā Grieķijā iedibinātais teleoloģiskais domāšanas modelis, kuram Rainis tik ļoti simpatizē, saglabājot priekšstatu, ka pastāvīga pilnveide un tiekšanās uz labo ir iespējama. N. Makjavelli piedāvā politikā nošķirt *tikumu* no *netikuma*, izvērtējot, kas noteiktā brīdī labāk der attiecīgo interešu īstenošanai, savukārt Rainis nav gatavs atteikties no universālu kritēriju lietošanas un nosaka, kas tikumu padara par tikumu un ļauj atšķirt to no netikuma.

Raiņa aizsāktās lugas spilgti apliecina, ka to autors vēlas redzēt sabiedrības priekšgalā politiķi, kurš būtu spējīgs uzņemties atbildību par saviem vārdiem un darbiem, nevairītos paust savu viedokli, nepieciešamības gadījumā būtu gatavs būt opozicionārs. Politiķim jāreķinās ar savas nostājas un darbības sekām, pat ja viņš riskē tapt kādam netīkams: „*No sava principa taisnība nevar atkāpties arī tad, kad pašam par ļaunu.*”²²

Tāpat Rainis aicina savus lasītājus ar piesardzību uzlūkot sabiedrības priekšstāvju (un arī plašāku sabiedrības slāņu) nespēju domāt un raudzīties uz lietām un procesiem perspektīvā. Šo sabiedriski negatīvo iezīmi ir jāpūlas izskaust: „*Kad jau darbība, tad liela, ar vistālākiem mērķiem, ļaudis tos pūlas nedzirdēt. Kajs tos vienmēr paplašina, ļaudis grib, lai paplašina tuvākos mērķus.*”²³ Vēsture ir sniegusi drūmas mācībstundas par to, kādus sabiedriskās dzīves nepilnības un katastrofas provocējusi iedzīvotāju tiekšanās pēc tūlītējiem izmērāmiem labumiem. Tā rada vislabvēlīgāko

¹⁸ Sk. Schumpeter 1976.

¹⁹ Kants 1996, 124.

²⁰ Rainis 1981b, 427, 23102/150.

²¹ Rainis 1981b, 23102/132.

²² Turpat, 425, 23102/94.

²³ Turpat, 23102/144.

augšni tādu režīmu institucionalizēšanai, kas paralizē indivīda brīvības izpausmes iespējas.

Rezumējot – Rainis vēlas politiķi redzēt morālu, tādu, kurš spēj pozitīvi darboties savas sabiedrības labā un raugās uz lietām perspektīvā. Tomēr nekas nespēj aizvietot unikālo potenciālu, kas piemīt visai pašdarbīgajai pilsoniskajai sabiedrībai. Vienīgi, pateicoties tai raksturīgajam demokrātiski iekļaujošajam politiskajam procesam, politiķu atrašanās sabiedrības priekšgalā var tikt atzīta par patiesi leģitīmu.

Demokrātija: *tautvaldība* iepriē elitismam

Laikā, kad Rainis iestrādā savas idejas literārajos darbos un pauž tās polemikā, Rietumu pasaulē lielu popularitāti gūst t. s. *demokrātiskais elitisms* – pieņemumu kopums, kas laikmeta norišu un intelektuālās gaisotnes ietekmē nostiprina pārliecību, ka klasiskās demokrātijas koncepcijas neatbilst laikmeta strauji mainīgajām realitātēm. Savulaik jau ietekmīgais sociālais teorētiķis Makss Vēbers (*Max Weber*) ar visai skeptisku skatu uzlūkoja masu līdzdalības politisko potenciālu, atzīstot tās par pasīvām un manipulējamām. Klasiskās jeb t. s. makjavelliskās elites teorijas postulē, ka elites kundzība pār masu ir neizbēgama. Aizvien uzstājīgāk tiek noraidīti Žana Žaka Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*) savulaik popularizētie pieņēmumi par vispārējo gribu, jo tiek uzskatīti par arhaiskiem, un J. Šumpēters nevirās atklāti postulēt grūti apstrīdāmo – visi sabiedrības locekļi nepiedalās politiskās gribas veidošanā. Viņš arī ir pārliecināts, ka demokrātija neparedz mērķus, bet gan ir vienīgi metode to indivīdu izvēlēšanai, kuriem tiek uzticēts lemt par sabiedriski nozīmīgiem jautājumiem, sabiedrībai atvēlot vien pasīvu novērotāja lomu.²⁴

Rainis, gluži pretēji šādām pozīcijām, daudzkārt apliecinājis savu demokrātisko pārliecību, ar demokrātiju pirmām kārtām saprotot atvērtu un iekļaujošu politisko procesu jeb plašas iespējas ikvienam indivīdam iesaistīties sabiedrības pārvaldīšanā. Demokrātija nekādā

gadījumā nav elitiska – tā ir mehānisms, kas piedāvā maksimāli lielumam iedzīvotāju skaitam iespējami tiešāk piedalīties politiskajā procesā, lai tādējādi redzētu, ka viņu individuālā griba un viedoklis atspoguļojas pieņemtajos sabiedriski saistošajos likumos un lēmumos. Līdz ar to tiek aizsargātas visu politiskās kopienas locekļu augstākās likumdošanas tiesības. *Demokrātija* Rainim ir arī *tautvaldība* tās klasiskajā izpratnē, un viņš kā domātājs kopumā ir cerīgi noskaņots par vidējā pilsoņa spēju lemt par politiskiem jautājumiem. Atzinīgās norādes, kas uz sengrieķu pasaules uzskatu attiecinātas darbā, kura centrā ir Romas republikas politiskās dzīves lapušu pārlūkojums (aizsāktajā lūgā *Kajs Grakhs*), liecina par Raiņa simpātijām pret diviem antīkās politiskās domas atzariem un liek paraudzīties uz abu mantojumā atstātajiem elementiem, iezīmēm, politiskās darbības manieri un praksēm. Šajā kontekstā uzmanību pelna, pirmkārt, sengrieķu demokrātijas koncepcija ar savu uzsvāru uz pilsoņu tiešu iesaisti un iespējami plašāku līdzdarbību sabiedriski politiskajos procesos; tautvaldības un politiskās vienlīdzības ideāls. Un, otrkārt, Romas republikānisma priekšstats par pašpārvaldi un tautas suverenitātes ideja. Saskaņā ar Raini, to elementiem savstarpēji papildinoties, tiek garantēta leģitīmas pārvaldes principa ievērošana.

Šīs iezīmes lielā mērā saglabātas Šveices politiskajā sistēmā. Tai Rainis simpatizējis tik ļoti, ka pēc atgriešanās no Kastaņolas, piedaloties jaunās Latvijas Satversmes izveidē, iestājās par tautas vēlētu prezidentu jau tāpēc vien, ka tas „*skan ļoti demokrātiski*”, un apjūsvoja Šveices konstitūciju, kas paredz tautai tiesības iniciēt parlamentā likuma pieņemšanu, ja atbalstu tam pāduši 50 tūkstoši pilsoņu.²⁵

Tāpat Rainis pastāv uz to, ka demokrātiska **rīcības maniere** ir latviešu tautai vienīgā piemērotā un pieņemamā. Tas uzskatāmi atklājas viņa aicinājumos Latviešu komitejas Šveicē biedriem. Rainis mudināja uzturēt organizācijā tādu mikroklimatu, kas garantētu pēc iespējas plašāku politisko viedokļu pārstāvību, cerēdams, ka otrajā plānā tiks atvirzītas, viņaprāt, maznozīmīgas ideoloģiskas nesaskaņas,

²⁴ Schumpeter 1976.

²⁵ Cit. Sprūde 2010.

kas raisījās organizācijas biedru rindās: „*LKŠ tika dibināta, izvirzot divus mērķus: aizstāvēt latviešu lietu un iepazīstināt ar latviešiem ārzemēs. [...] Šie abi mērķi prasīja demokrātisku darbības veidu: pirmkārt, vajadzēja pievilkt visus kolonijas locekļus, arī pils. demokrātus, lai protesti un prasības būtu plašāki; latviešu lieta var būt tikai demokrātiska lieta.*”²⁶ (Autores izcēlums.) Arī šeit tiek skarts leģitimitātes jautājums, lai arī Raiņa komentāru, nenoliedzami, provocējusi attiecīgā vēsturiskā situācija, vajadzības un iespējas. Jebkādiem visu sabiedrību (vai grupu) ietekmējošiem lēmumiem vai arī prasībām pēc sabiedriskās iekārtas maiņas jābūt balstītām uz pēc iespējas plašāka sabiedrības locekļu loka uzturēto prasību un līdzdarbību. *Radāmajās domās Kajakam Grakham* norādīts: „*Tautai vajga gribēt savas tiesības.*”²⁷ Ne velti Rainis savos darbos risina arī Lielās franču revolūcijas (LFR) tēmas. Viens no konservatīvās ideoloģijas pamatlicējiem Edmunds Bērks (*Edmund Burke*) savā ievērojamākajā sacerējumā *Pārspriedumi par revolūciju Francijā* strikti iestājās pret tās mēģinājumiem *ar varu* padarīt cilvēkus brīvus abstraktu, iedzīvotājiem nesaprotamu ideālu vārdā.²⁸ LFR noder par apliecinājumu, ka pat cēlāko nodomu vadītu ieceru īstenošana politikā, ja to pamatojamība ir pilnībā skaidra vienīgi pašiem pārmaiņu iesācējiem, var radīt destruktīvas sekas. LFR notikumu attīstības loģika to spilgti apliecina – cenzdamies rast pretsparu iedzīvotāju protestiem pret ierasto dzīves formu maiņām, jakobiņi izvērta teroru. Šie notikumi liek aizvien lielāku nozīmi sabiedriski politiskajā dzīvē piešķirt tam, lai paši indivīdi skaidri apzinātos sevi kā tiesību subjektus un spētu definēt, kādiem mērķiem jauniegūtās tiesības, brīvības vai iespējas tiks izmantotas un kam sabiedriskā iekārta kalpos. „*Dziļākā vaina tā, ka mums nau vēl īsti demokrātiskas valsts, un tur vaina, ka mums nau pilsoņu, kas par tādiem justos un kas aizstāvētu savas tiesības.*” Rainis raksta atmiņu kopojumā *Kastaņola*, kas tapis Šveices trimdas periodā.²⁹

²⁶ Rainis 1969, 24.

²⁷ Rainis 1981b, 424, 23102/92.

²⁸ Sk. Burke 1999.

²⁹ Sk. Rainis 1928.

Indivīda tiesību ievērošana ir ikvienas leģitīmas pārvaldes pamats, un pašu indivīdu uzdevums ir par tām iestāties. Atsauce uz visu dabisko tiesību ideju skaidri nolasāma leģendārajā dzejas krājumā *Tālas noskaņas zilā vakarā* (1903). Dzejolī *Ubagu dziesma* Rainis apelē pie indivīdam piemītošajām „*pirmdzimtajām tiesībām*”³⁰, kuras tam nedrīkst laupīt nedz citi indivīdi, nedz arī pastāvošā vara. Indivīda pienākums ir iestāties par savām tiesībām to apdraudējuma vai pārkāpuma gadījumā. Tiesību nesēju pasīvu bezdarbību šādā situācijā Rainis neuzņemas attaisnot un pasludina, ka „*glēvie*”³¹ arī nav pelnījuši citādu attieksmi ne no līdzcilvēkiem, ne no pārvaldes.

Dedzība, ar kādu Rainis vairākās epizodēs aizstāv demokrātijas piemērotību latviešu tautai, kas gadsimtu garumā atradusies reģionā dominējošu svešu varu pakļautībā, var šķist pārsteidzīga un grūti pamatojama. Patiesībā šāds pieņēmums ir maldīgs. Toreiz Latvijas teritorijā pakāpeniski veidojās labvēlīga augsne, lai šeit iesakņotos demokrātiskā tradīcija ar pilsoniskās sabiedrības iedīgļiem. Tas, ka latviešiem nebija bijis sava izglītotā slāņa, aristokrātijas un valstiskuma tradīcijas, šos procesus nekavēja. Latviešu strādniecībai piemita atsevišķas vidussķirai raksturīgas pazīmes, un tās noderēja par bāzi, uz kuras izvērst savu pašdarbīgo iniciatīvu.³² Pirms 1905. gada revolūcijas, kuras izskaņā Rainis nekavējoties atstāj dzimteni un kuras notikumu iespaidā turpina sacerēt daiļdarbus, Rīgā kūsāja aktīva latviešu kultūras dzīve. Tieši strādniecības rindās daudz bija tādu, kuri ievērojamu daļu sava laika veltīja sevis izglītošanai, aktīvai kultūras un mākslas baudīšanai; darbojās daudzskaitlīgos mākslinieciskās pašdarbības kolektīvos (tādējādi nenoliedzami vairojot savu sociālo kapitālu); radās pirmie latviešu preses izdevumi. 1901. gadā Rīgā tika izdoti 38 periodiskie preses izdevumi, tostarp 9 latviešu valodā.³³

³⁰ Rainis 1977b.

³¹ Turpat.

³² Apine 2005, 9.

³³ Bērziņš 2000, 237.

Aģenti publiskajā sfērā un indivīda iniciatīva

Uzturot prasību pēc kompetentas, spriest-spējīgas, atbildīgas elites (kā politiskās elites, kuras pārziņā ir formālās valsts varas īstenošana, tā arī elites jebkurā sabiedriskā veidojumā), Rainis vienlaikus iestājas par to, lai sabiedriski saistošie lēmumi netiktu atstāti tās ekskluzīvā pārziņā. Uzskats par indivīdu pašdarbīgo organizēšanos Rainim nostiprinās Kastaņolas periodā, vērojot Šveices sabiedrību. Zemi, kur Rainis aizvadījis savus trimdas gadus, pazīstamais vācu sociologs Ralfs Dārendorfs (*Ralf Dahrendorf*) savulaik nodēvējis „drīzāk nevis par valsti, bet ļoti augsti organizētu pilsonisko sabiedrību”³⁴.

Atkal komentējot savu saistību ar Latviešu komiteju Šveicē, Rainis atzīmē: „*Man lika priekšā, un man tiešām būtu bijis daudz vieglāk, uzstāties kopā ar mazu grupu interesentu, literātu, vai pat man vienam pašam, bet es, pēc dabas demokrāts, domāju, ka vienmēr labāk, kad masa pati darbojas; ka tam lielāks svars, ka nav nekad jāuzspiež viņai aizgādnība, arī ne garīga.*”³⁵ Indivīds, kas ir ieinteresēts risināt sociālos jautājumus, Rainim ir norma. Indivīdam savās pārdomās Rainis veltījis daudz uzmanības, uzlūkojot to kā visu sociālo pārmaiņu pamatu. Apelējot pie brīvā indivīda racionalitātes, tas tiek aicināts demonstrēt proaktīvu stāju attiecībā ar pasauli:

Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,

*Pats esi kungs, pats savai laimei durvis ver.*³⁶

Būtībā tieši paužot ieinteresētu attieksmi, vispilnīgāk var īstenoties indivīda brīvība. Raiņa indivīda brīvība izpaužas nevis kā stoiciska attieksmes brīvība pret *status quo*, bet kā spēja šos apstākļus mainīt. Tas ir nepārprotams reveranss indivīda iniciatīvai. Šāda nostāja ir bijusi arī visas modernās kultūras attīstības pamatā. To raksturoja atteikšanās pasīvi ļaunies uz kādu augstāku spēku (piemēram, noraidot viduslaiku pārliecību par Dieva gribas visvarenību) un uzticēšanās indivīda zināšanām un saprātam, un līdz ar to arī paša indivīda

spējai raisīt pārmaiņas. Iespēju ļaunies uz pārdabiska spēka aizgādnību, tā omnipotenci un **omniscienti** Rainis noraida jau kopš jaunības gadiem: „*Visas debesis neesmu izpētījis, bet es savā sirdī un dvēselē esmu meklējis un Dieva neatradis*”³⁷, tādējādi iezīmējot antropocentriskas pasaules ainas aprises. Taču arī nedz sabiedrības priekšstāvji, nedz arī sabiedrības mazākums, kas tiek uzskatīts par intelektuāli privileģētu, nedrīkstētu monopolizēt tiesības iezīmēt attiecīgās kopienas attīstības perspektīvu, pamatojoties uz priekšstatu, ka tiem varētu būt labāk zināmi vai skaidrāk saredzami piemērotākie risinājumi. Raiņa pašidentifikācija ir visai skaidri nolasāma no viņa darbiem un polemikas: būdams intelektuālis, viņš redz sev saistošu īpašu misiju un atbildību, nevis *uzspiežot aizgādnību* (uz ko būtu pretendējuši Voltēra **tīpa universālie intelektuāļi**³⁸, bet gan aktivizējot sabiedriski politisko diskursu – šādi demokrātiskajā procesā būtu jāpiedalās arī intelektuāļiem. Tas var tikt panākts, izmantojot dažādos līdzekļus, kas ir šīs sabiedrības grupas pārziņā. Kā Rainim, tā arī viņa dzīvesbiedrei Aspazijai tāds līdzeklis bija rakstūtais vārds, kas vēl jo plašāku auditoriju sasniedza, izsacīts uz teātru skatuvēm. Ievadrakstā laikrakstam *Dienas Lapa* jau 1891. gadā, pārņemot tā rediģēšanas pienākumus, Rainis rakstīja: „*Dienas Lapa pastāvīgi centīsies vest tautu uz attīstīšanos, kura nešaubās ne pa labi, nedz pa kreisi pusei, svabada no visiem liekiem iespaidiem un grib sasniegt gara gaismu un attīstību.*”³⁹ Arī Vita Matīsa atzīst: „*Tā ir deklarācija, kas drīzāk atsauc atmiņā 18. gs. Apgaismības principus nekā*

³⁷ Rainis 1896.

³⁸ Voltēra intelektuāļu politiskās lomas un atbildības skaidrojumā raksturo tās izteikti elitārā ievirze. Šajā skatījumā intelektuāļa uzdevumi tiek cieši saistīti un vienādoti ar kritiku. Intelektuāļu misija ir aiztāvēt noteiktas universālās vērtības un vispārības vārdā pakļaut *status quo* kritikai. Tomēr tieši šeit slēpjas bīstamība: vispārinot un novērtējot pašreizējo stāvokli vēlamā kontekstā, intelektuāļi nereti var atļauties būt ārpus sabiedrības, un viņu spriedumi iegūst normatīvas mērauklas statusu, pat ja citiem sabiedrības locekļiem tie nav akceptējami un to pamatošanai izmantotie argumenti – izprotami.

³⁹ Rainis 1925, 66.

³⁴ Cit. Bernaskoni 2006, 133.

³⁵ Rainis 1969, 24.

³⁶ Rainis 1977a.

19. un 20. gs. sociālistu doktrīnas.⁷⁴⁰ Tomēr, kā jau minēts, Rainim nebūtu bijusi pieņemama **elitiski ievirzītā** apgaismības mantojuma daļa. Par to liecina arī sajūsmā, ar kādu viņš uzņēma ziņu par savu domubiedru un sekotāju iecerī dibināt *Raiņa klubu*, un paustā atzinība tiem principiem, uz kuriem iecerēts balstīt tā darbību: „Tā nebija ne Gētes savienība, ne Dantes biedrības, arī ar lieliem kultureliem mērķiem, te bij kas gluži jauns radies latviešu tautā, vēl nebijis pasaulē. Tās ir dibinātas uz autoritāra un aristokrātiska principa, uz lielu patību un viņu darbu kultivēšanu – mēs teiktu: dievināšanu – tad, kad šīs personas jau mirušas un palicies tikai viņu darbs, kurš tikai pieņemams un izplatāms masai, kas nau viņu līdzī radījusi, kurai tas tikai paraugs un ideāls. – Jūsu ideja taisni pretēja: dibināta ne uz pagātni, bet uz nākotni, ne uz autoritāti, bet uz solidaritāti, uz līdzdarbību un pašdarbību, ne uz aristokrātismu, bet uz demokrātismu.”⁷⁴¹

Kā aicinājums rakstītā vārda pārvaldītājiem aktivizēt sabiedrību, izplatīt noteiktas vērtīborientācijas izskan arī dzejolis *Brīvais vārds*, kas tiek nolasīts 1926. gada 1. novembrī rakstnieku vakarā. Tā pamatdoma – mobilizēt plašus iedzīvotāju slāņus, lietojot vārdu tā, lai tas „aicina visus uz pašdarbu”.⁷⁴² Skatot to kontekstā ar Raiņa dzejā ietvertu ieteikumu indivīdam pašam domāt, spriest un svērt⁷⁴³ (tas savukārt paredz indoktrinētu pārliecību izskaušanu), ir pamats apšaubīt, ka Rainim būtu bijis pieņemams marksistiskais skatījums uz avangarda intelektuāļiem, kuru uzdevums ir izplatīt masās *pareizo* proletārisko apziņu.⁷⁴⁴ *Vārds*, kuru intelektuāļi izmanto, ir *brīvs*, jo tas pārvar ideoloģisko pārliecību robežas, kas šķēļ sabiedrību, un apšaubā *pareizo* atbilžu iespējamību sabiedriskajā dzīvē.

Modernajā sociāli politiskajā domā par pirmo filozofu, kurš aicināja novērtēt sava paša prāta publiska lietojuma potenciālu un akcentēja tā lomu sociālo konfliktu risinājumu meklējumos, uzskatāms I. Kants. Viņa darbos parādās tendence jautājumu kritiski izvērtēt

demokrātiskās publiskās diskusijās un cildināta drosme apšaubīt *status quo*. Intelektuāļi publiskajā sfērā ir ne tālab, lai pieņemtu lēmumus, ne arī lai iestātos par kādu ideoloģisku pārliecību vai uzskatu sistēmu vai arī pretēji – noliegtu to. Viņi uztur sfēru politiskās pārvaldes lēmumu un darbības metožu apstrīdēšanai un kontrolei, vienīgi tā nodrošinot šīs pārvaldes patiesu leģitimitāti. Intelektuāļi šeit tiek uzlūkoti kā sabiedrības locekļi, kuri ir spējīgi izteikt kompetentus un argumentētus viedokļus par sabiedriskajiem procesiem. Viņi pauž to publiski, pretendējot tikt uzklauti. Tieši šādā veidā intelektuāļi var aktualizēt noteiktus jautājumus, ietverot tos sabiedriskajā darba kārtībā, vai paust savu attieksmi pret tajā jau ietvertajiem jautājumiem.

Šāds publiskās sfēras ideāls ir arī viens no praktiskiem risinājumiem Raiņa aizstāvētā sabiedriski politisko dzīvi organizējošā principa – konsensa – institucionalizācijai. Vienlaikus tas ļauj uzturēt iekļaujošu politisko vidi, kurā viena no galvenajām vērtībām ir tolerance. Kā norāda V. Matīsa, Latviešu komitejai Šveicē, ko eksperte pamatoti uzlūko arī par pirmo latviešu parlamentārās demokrātijas mēģinājumu⁷⁴⁵, savā darbībā bija lemts piedzīvot fiasko⁷⁴⁶ liberāli demokrātiskā konsensa politikas tradīcijas trūkuma dēļ⁷⁴⁷. Rainis, būdams tās vadītājs, ieguldīja daudz pūļu, lai organizācijā radītu **attiecīgu** klimatu, tomēr nesekmīgi. Vilšanās atspoguļojas viņa pārdomās, kas pierakstītas 1917. gadā. Kā iemeslu LKŠ darbības pārtraukšanai viņš min „*nesaskaņas s[ociāl]d[emokrātisko] un pilsoņu starpā*”⁷⁴⁸. Savukārt citviet uzsver, ka „*Kritikas tiesību nevar atņemt nevienā demokrātiskā kopībā*”, kā arī ka „*maza personiska ienaida dēļ neiet kopā lielā politiskā visas tautas lietā – ir politiski attīstītu cilvēku necienīgi*”⁷⁴⁹. Kā noprotams, tieši konsensa jeb vienprātības kultūra ir tā, kas vistiešākajā veidā raksturo *politiski attīstītu cilvēku kopību*.

⁴⁰ Matīsa 2006a, 93.

⁴¹ Rainis 1920.

⁴² Rainis 1978.

⁴³ Rainis 1977a.

⁴⁴ Sk. Lenin 1987.

⁴⁵ Matīsa 2006b, 151.

⁴⁶ Organizācijai bija lemts īss darbības mūžs – viens gads (1915–1916).

⁴⁷ Matīsa 2006b, 152.

⁴⁸ Rainis 1969, 23.

⁴⁹ Rainis 1916.

Šajā sakarā nevar neminēt arī *Jauno strāvu*, ar ko bijusi saistīta Raiņa agrīnā aktīvā politiskā darbība. Miķelis Valters, komentējot šīs politiskās kustības ievirzi, rezumē: „*Par politiskiem formulējumiem nevarēja runāt, kur patiesībā pastāvēja, pareizāk: atūstījās strāva ar sabiedriskiem uzskatiem. (...) Neapšaubāmi, ka taisni šai nenoteiktībā, kur visādi elementi varēja uzpeldēt, cīnīties savā starpā, uznirt un bojā iet, jāsaka: šai nenoteiktībā bij Jaunās strāvas lielais morālais spēks.*”⁵⁰ Savukārt Aspazija tās raksturošanai lieto vārdu salikumu „*kultūra opozicionālā garā*”, no kuras „*sociālisms izaudzis tikai kā viena nozare*”.⁵¹ Šādi un līdzīgi komentāri vedina domāt, ka uzlūkot kustību vienīgi kā marksistiskās mācības apoloģētu bāzi ir samērā nekorekti. Tālaika notikumu dalībnieku un vērotāju acīm tā tika uzlūkota kā placdarms alternatīvu ideju paušanai un komunicēšanai; ēters viedokļu apmaiņai. Līdz ar to Raiņa aizrautīgo iesaisti tajā iespējams skaidrot no pavisam cita redzes leņķa, nekā bieži vien parasts. Domātāja korespondencē un daiļdarbos paustās idejas ļauj apgalvot, ka *Jaunā strāva* viņam šķitusi saistoša ne tik daudz tās *satura*, cik *satvara* dēļ, ko tā piedāvāja tādai politiskā procesa organizācijai, par kādu viņš iestājās.

Secinājumi

Rainis, dramaturgs un dzejnieks, līdz zināmai pakāpei var tikt uzlūkots arī kā sociālpolitiskais domātājs. Uz politikas teorētiku statusu gan viņš nepretendēja, un tādu Rainim piedēvēt arī būtu nekorekti – savas idejas vienotā priekšstatu sistēmā viņš nav sakopojis. Tomēr, pirmkārt, viņš pats aicinājis lasītājus savos darbos līdzās to literārajai vērtībai saskatīt arī politiski nozīmīgus vēstījumus⁵² (tādiem pārbagāta ir arī viņa korespondence un polemika). Otrkārt, Rietumu sociālpolitiskās domas tradīcija aicina uz intelektuāli, kurš operē ar rakstīto vārdu, jau *a priori* raudzīties kā uz ietekmīgu sabiedriski politiskā procesa aģentu, ne vien ierādot tam nozīmīgu politisko lomu, bet bez patosa atsaucoties arī uz īpašu

atbildību. Galvenokārt tālab, ka intelektuāļa rīcībā ir nozīmīgs resurss sabiedrībā valdošo vērtīborientāciju ietekmēšanai un vispārējās politiskās gaisotnes virzīšanai noteiktā gultnē.

Par Raiņa nostāju politiskās leģitimitātes jautājumā var spriest, iedziļinoties viņa pārspriedumos gan par vēlamo politiķa personīgo īpašību kopumu, gan sabiedriski politisko klimatu plašākā nozīmē. Viņš aizstāv demokrātijas izpratni, kas garantē plašas indivīda sociālpolitiskās līdzdarbības iespējas, kā arī uzsver aktivitātes un prakses, kas mūsdienu terminoloģijā varētu tikt raksturota kā sazarota publiskā sfēra ar indivīda iniciatīvu to pamatā.

Politikas filozofija piedāvā visdažādākās atbildes uz jautājumu, kādas īpašības jāiemiešo politiķim, lai tas būtu šī vārda cienīgs un veiksmīgs politikā kā sabiedriskās dzīves jomā. Platona *filozofu-valdnieku* koncepcija, N. Makjavelli politiskais realisms (ar ciniskiem akcentiem) un 20. gs. elites teorijas, kam arī nav daudz kopēja ar jebkādiem normatīviem noteikumiem, ir tikai daži no redzamākajiem pieturas punktiem. Rainim pilnībā akceptējams nešķiet neviens no šiem skatījumiem, un īpaši viņš noraida konsekvenciālistu pieeju un pamatošanos uz situacionālas ētikas kritērijiem. Viņaprāt, politikā, tāpat kā jebkur citur, saistoši ir zināmi universāli darbības likumi un strikta morāle ir savietojama ar politiku.

Par Raiņa izvirzītajiem kritērijiem vēlamam sabiedriski politiskajam klimatam iespējams spriest, pamatojoties uz viņa izpratni par indivīdu. Likumsakarīgi, ka zinošs un autonomš indivīds tiecas pēc tāda sabiedriskā iekārtojuma, kas garantētu izvēles brīvību. Tieši tāda ir Rietumu demokrātija – tā piedāvā neierobežotu cilvēka iedabas izpausmes iespēju. *Demokrātijas* jēdziens gan pats par sevi mūsdienās maz ko izsaka – tam var piemist visdažādākās nokrāsas, un atkarībā no analītiskās tradīcijas priekšplānā tiek izvirzīti dažādi elementi, kas atšķirīgās koncepcijās var atrasties pat klajā pretrunā cits ar citu. Kamēr ierobežotākie skatījumi uz demokrātiju un pilsoņu līdzdalību politiskajā procesā reducē to uz regulāru dalību vēlēšanās, citi izceļ lielo potenciālu, kas piemīt pilsoņu tiešai, aktīvai līdzdalībai ikviena lēmuma pieņemšanā (šādas tiešās demokrātijas iezīmes dažviet Rietumu

⁵⁰ Cit. Balodis 1971, 23.

⁵¹ Cit. Matīsa 2006a, 93.

⁵² Sk., piem.: Rainis 1983, 586.

pasaulē ir saglabājušās arī līdz mūsdienām, un kā nenoliedzami uzskatāmākais piemērs minama Šveice). Tiem simpatizē arī Rainis. Viņa demokrātijas izpratnes centrā atrodas tādas vērtības kā pašnoteikšanās un brīvība. Demokrācija, pašsaprotami, paredz ne tikai likuma varu, bet arī ievēlēto pārstāvju leģitimitāti, kas balstīta uz pārvaldāmo piekrišanu un indivīda tiesībām nebūt pakļautam absolūtai varai.

Kas attiecas uz antīkajā periodā attīstīto un renesansē no jauna aktualizēto republikānisma ideju, tajā par brīvības garantu tiek uzskatīta neatkarīga un sevi pārvaldoša tauta,

pilsoņu tiesības piedalīties pārvaldes procesā un konstitucionāls ietvars, kas atrunā dažādo sabiedrības grupu lomas. Rainis ir uzticīgs republikāniskās pārvaldes principam. Saskaņā ar to sabiedrības politiskās pārvaldes leģitimitāte izriet vienīgi no sabiedrības vairākuma piekrišanas, nevis no kādu pārdabisku spēku gribas, un šeit nevar būt runa par kādiem īpašā veidā privileģētiem indivīdiem vai to grupām.

Raksts sagatavots ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā *Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē*.

VĒRES

- Apine, I. (2005) *1905.–1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti*. Rīga : Zelta grauds.
- Balodis, A. (1971) Rainis un Jaunā strāva Miķeļa Valtera „Atmiņās”. *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1972. gadam*. Vāsterās : RAF, 21–26.
- Bernaskoni, M. (2006) Šveice, vienotība dažādībā. Albisetti, M.; Gili, A. (sast.) *Rainis un Aspazija: no Kastaņolas uz brīvību*. Lugano : Archivio storico, 127–146.
- Bērziņš, V. (red.) (2000) *20. gadsimta Latvijas vēsture*. I: *Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Burke, E. (1999) *Reflections on the Revolution in France*. Oxford : Oxford University Press.
- Grīnuma, G. (2001) „Es vairāk negribu – tik taisnību”: Raiņa aizsāktās lugas „Nodevējs” tapšanas un publicēšanas vēsture. *Rainis radošo meklējumu spoguļi*. Rīga : Zinātne, 102–151.
- Hassner, P. (1987) Immanuel Kant. Strauss, L.; Cropsey, J. (eds.) *History of Political Philosophy*. 3rd ed. Chicago, London : University of Chicago Press, 581–621.
- Kants, I. (1996) Mūžīgu mieru. Pielikums I: Par nesaskaņu starp morāli un politiku mūžīgā miera nolūkā. *Kas ir apgaismība?* Rīga : Zvaigzne ABC, 122–132.
- Lenin, V. I. (1987) What is to be done? *Essential Works of Lenin*. Dover : Dover Publications.
- Makjavelli, N. (2007) *Valdnieks*. Rīga : Tapals.
- Matīsa, V. (2006) Ceļā uz savu valsti: Rainis un Aspazija starp Latviju un Šveici. Albisetti, M.; Gili, A. (sast.) *Rainis un Aspazija: no Kastaņolas uz brīvību*. Lugano : Archivio storico, 81–123.
- Matīsa, V. (2006) Latviešu demokrātijas pirmais mēģinājums – Latviešu komiteja Šveicē 1915.–1916. gadā. Albisetti, M.; Gili, A. (sast.) *Rainis un Aspazija: no Kastaņolas uz brīvību*. Lugano : Archivio storico, 151–181.
- Rainis (1896) *1896. gada piezīmes*. „Egoisma filozofija”: *Pārdomas, lasot filozofisko literatūru*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Piezimes/1896piezimes/IV1.html> (26.11.2011.).
- Rainis (1916) *Vēstules. F. Cielēnam 1916. gada 18. martā*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1916.html> (16.09.2011.).
- Rainis (1920) *Vēstules. Raiņa klubam 1920. gada sākumā*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Rainis/Vestules/1920.html> (16.02.2012.).
- Rainis (1925) *Dzīve un darbi: Biogrāfija un kopoti raksti*, 1. Rīga : A. Gulbja apgāds.
- Rainis (1928) *Kastaņola*. Rīga : A. Gulbja apgāds.
- Rainis (1969) Par tautības un kosmopolītisma jautājumu: atskats uz kādu neizdekušos sabiedrisku mēģinājumu. *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1970. gadam*. Vāsterās : RAF, 22–25.
- Rainis (1977) Pats. *Kopoti raksti*, 1. Rīga : Zinātne, 28.
- Rainis (1977) Ubagu dziesma. *Kopoti raksti*, 1. Rīga : Zinātne, 39.

- Rainis (1978) Brīvais vārds. *Kopoti raksti*, 5. Rīga : Zinātne, 420.
- Rainis (1981) Jāzepe un viņa brāļi. *Kopoti raksti*, 11. Rīga : Zinātne, 5–268.
- Rainis (1981) Kajs Grakhs. *Kopoti raksti*, 14. Rīga : Zinātne, 329–434.
- Rainis (1982) Cēzars. *Kopoti raksti*, 15. Rīga : Zinātne, 65–69.
- Rainis (1983) Tie, kas neaizmirst. *Kopoti raksti*, 18. Rīga : Zinātne, 584–586.
- Rawls, J. (1993) *Political Liberalism*. New York : Columbia University Press.
- Schumpeter, J. A. (1976) *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York : Harper & Row.
- Sprūde, V. (2010) „Izstrādētā” Latvijas Satversme. *Latvijas Avīze* (16.12.2010.).

APSKATI

DZĪVĪBAS UN GAISMAS NOSLĒPUMS*

Ivars Pavasars, *Dr. chem., Akadēmiskās Dzīves Tēvzemes apgāda valdes priekšsēdētājs*

Jānos jeb vasaras saulgriežos, kā zināms, zemeslodes ziemeļu puslode piedzīvo garākās dienas un īsākās naktis, kad līdz mums nonāk visvairāk saules gaismas. Tā tas šajā laikā atkārtojas gadu no gada un šķiet tik parasti un dabiski – tāpat kā pēc vasaras seko rudens ar ražas novākšanu un lapkriti, tad ziema lielākoties ar sniega segu, pavasaris, kad daba atmodas un ar pieaugošu spēku parāda savu varenumu, liekot sakuplot koku lapotnēm un no zemes izaugt visdažādākajai zālei un labībai. Un šī dzīvības un gaismas spēku kulminācija notiek tieši saulgriežu laikā. To redzot un atzīstot, izsenis saulgriežos vīrieši rotājas ar ozollapu vainagu, bet sievietes ar pļavas puķu vainagu galvā. Jo šis ir dzīvības un gaismas spēka laiks!

Taču no kurienes nāk šis dzīvības un gaismas spēks? Dzīvība un gaisma ir arī nesaraucjami saistīti, un bez gaismas nav dzīvības. Un, iespējams, bez dzīvības nav arī gaismas.

„Viņā bija dzīvība, un dzīvība bija gaisma cilvēkiem. Gaisma spīd tumsā, un tumsa to nespēja satvert,” rakstīts Jāņa evaņģēlijā par Jēzu Kristu (Jņ. 1:4–5). Jānis Kristītājs bija šīs dzīvības un gaismas vēstnesis: „Viņš pats nebija gaisma, bet nāca, lai liecinātu par gaismu,” saka Jāņa evaņģēlijs (Jņ 1:8). Ne velti Baznīcas kalendārā tieši vasaras saulgriežos ir arī Jāņa Kristītāja diena.

Taču kādēļ Dievam bija vajadzīgs šāds gaismas un dzīvības vēstnesis? Tas, manuprāt,

nav viegli saprotams. Dieva gribu un Jēzus rīcību nesaprata pat viņa mācekļi līdz viņa augšāmcelšanās brīdim – vai tad Dieva dēls nav visvarens un kādēļ viņam jāpakļaujas citu cilvēku gribai un varmācībai līdz pat savas dzīvības atdošanai?! Cilvēciskā izpratnē par visvarenu Dievu tas tiešām ir nesaprotami. Arī Jānis Kristītājs ietilpst Dieva nolūkā, un viņš (Jņ. 1:6) „Nāca [...], Dieva sūtīts [...] liecības dēļ, lai liecinātu par gaismu, lai visi nāktu pie ticības caur viņu”.

Minētā gaisma un dzīvība evaņģēlija tekstā var šķist arī tikai kā simboli. Gaisma ir arī ārpus evaņģēlija un kristietības ļoti plaši izplatīts simbols – bieži attiecināta uz zināšanām vai gudrību. Vai varam kaut ko vairāk saprast par gaismu un dzīvības spēku, liekot lietā cilvēciskās zināšanas un gudrību, tātad zinātnes pieredzi? Zinātne, it īpaši pēdējos nedaudz vairāk nekā 100 gados, ir veikusi daudz atklājumu un radusi izskaidrojumu iepriekš nezināmām lietām. Kopš 20. gs. vidus dzīvības fenomenu zinātniski saista un skaidro ar DNS (dezoksiribonukleīnskābes) molekulas dubultspirāli, ko dažkārt dēvē arī par dzīvības kodu jeb gēnu kodu. Tāpat kā pierastā un dabiskā gadalaiku maiņa, dabiska un pašsaprotama šķiet arī dažādā dzīvība, kas spēj atdzimt un atkārtoties, radot sev pēcnācējus. Tomēr vienlaikus gan gadalaiku eksistence un dienas garuma cikliskā maiņa, gan dzīvības rašanās un pastāvēšana ir arī liels brīnums. Zinātne var dot atbildes

un palīdzēt izprast, kā tas notiek, – zinām, ka zemeslode griežas ap Sauli un savu ieslīpo asi, kuras slīpums ir iemesls gadalaiku maiņai. Zinām, kāda izskatās DNS molekula, un spējam to pat sadalīt un pētīt. Tomēr diez vai ar gudrības palīdzību ir iespējams saprast, kāpēc šāda kārtība vispār ir radusies un pastāv. Zinām, ka DNS jebkuru dzīvo organismu pilnībā nodrošina ar informāciju, kā tas izskatīsies un funkcionēs kopumā un katra tā daļa un šūna atsevišķi. Turklāt DNS „valoda” jeb gēnu kods ir universāls visai dzīvībai: baktērijas, koka, dzīvnieka vai cilvēka DNS atšķiras tikai ar tajā ierakstītās informācijas saturu, līdzīgi kā divas dažādas vienā valodā sarakstītas grāmatas – kriminālromāns un filozofisks traktāts ir pilnīgi atšķirīgas grāmatas, tomēr tām abām ir viens un tas pats alfabēts. Ar to gribu norādīt uz visas dzīvības vienotību, lai arī ārēji liktos, ka dzīvības formas ir tik atšķirīgas: visai dzīvībai ir vienots DNS gēnu kods. Cilvēki savā starpā var šķīst tik atšķirīgi, tomēr cilvēkiem ar dažādu ādas krāsu DNS atšķirības nav lielākas kā dažādiem cilvēkiem, kam ir viena ādas krāsa, bet cilvēka un šimpanzes DNS atšķiras tikai par dažiem procentiem.

Tātad daudz ir zināms par dzīvības molekulārajiem mehānismiem un turpinām uzzināt aizvien vairāk. Taču pats lielākais brīnums, šķiet, ir DNS sākotnējā ideja jeb projekts. Respektīvi, ideja, ka noteiktā fiziskā struktūrā (konkrēti, DNS molekulas dubultspirālē) šādā veidā (valodā, kodā) būs ietilpināms milzīgs apjoms dzīvībai tālāk izmantojamas informācijas. Tātad dzīvības projekts. Vēlreiz uzsvēršu, ka ikkatra mūsu organisma šūna satur identisku DNS, kurā ir visa nepieciešamā informācija par to, kā veidots un darbojas mūsu sarežģītais organisms. Bez koda vai idejas burti grāmatā ir tikai svītriņas un līkloči, attēloti uz plānas, plakanas virsmas. Tomēr, ja zinām to jēgu un nozīmi, tie veido saprotamus vārdus un teikumus – tātad informāciju. Tāpat neatkarīgi no fiziskās DNS kā tādas vai vispār dzīvības, vai tā ir vai nav, eksistē DNS koda jēga jeb valoda, kas ir dzīvības informācija. Šī īpašība tiek norādīta arī zinātniskos darbos (sal. Trevorsa, J. T.; Abel, D. L. (2004) Chance and necessity do not explain the origin of life. *Cell Biology International*, 28, 729–739). Bet Jura Rubeņa un Māra Subača vārdiem (Rubenis, J.;

Subačs, M. *Domas un līdzības*. Rīga : Zvaigzne ABC, 61), „Ideja ir Gara auglis, nevis matērijas sekas”. Respektīvi, vispirms kaut kur vajadzēja būt dzīvības projekta idejai, un tad varēja rasties pati materiālā dzīvība: DNS ideju nevar izskaidrot ar paša gēnu koda un dzīvības eksistences faktu. Arī Jāņa evaņģēlijs sākas ar tekstu „Iesākumā bija vārds” jeb oriģinālā – „logos”, kam ir plašāka nozīme nekā latviskajam „vārdam”, ietverot arī ideju.

Un dzīvība ir arī kārtība. Dabiski jeb pēc termodinamikas likumiem pasaulē lietas virzās uz lielāku haosu un nekārtību – dzelzs sarūs, mūri un akmeņi sadrūp, siltums izkliedējas utt. Lai uzturētu kārtību, ir jāpieliek piepūle. Tādējādi dzīvība un dzīvības kods kā kārtības izpausme kontrastē ar apkārtējās pasaules haosu. Dzīvība apkārtējā entropijas, molekulu un atomu nejaušību jūrā pastāv, virzoties pretējā kārtības virzienā – tādējādi dzīvība ir arī kārtība. Un līdzīgi arī Zeme griežas ap Sauli noteiktā kārtībā, un tās ass ir pavērsta noteiktā leņķī pret Sauli, ko mēs uztveram kā regulāru gadalaiku un dienu maiņu, kā kosmisku kārtību un ritmu.

Un tomēr – vai šis DNS idejas un kārtības brīnums ir pilnībā izprotams. Cilvēkus, protams, interesē jautājums, kā radusies dzīvība, un zinātne ir arī radījusi vairākas dzīvības izcelšanās teorijas. Bet šeit atkal gribu izmantot trāpīgu citātu no J. Rubeņa un M. Subača aforismu grāmatas (turpat, 18), kas norāda uz cilvēka spējām izzināt pasauli: „Reiz Ādams atkal kaut ko bija izstrādājis. Viņš bija raustījies aiz spārnēm eņģeļus. Visi bija sašutuši. – Es mēģinu jūs pētīt, Ādams paskaidroja. – Nekauņa, eņģeļi sabozās. – Mani aprunā, Ādams sūdzējās Dievam. – Neraudi, sacīja Dievs, – es uztaisīšu tev citu pasauli. Tur tu varēsi droši pētīt, kā viss uztaisīts.” Tātad zinātne var atrast cēloni iepriekšējam cēlonim un tā tālāk, bet vai tā ir spējīga tikt līdz jautājuma pirmcēlonim – līdz dzīvības idejai. Šķiet, ka pasaules izzināšanai ar gudrības palīdzību var tuvoties, tomēr diez vai sasniegt. Vispusīgākai pasaules izpratnei un, iespējams, dzīvības un gaismas noslēpuma atminēšanai var tuvoties arī pa garīgās izpētes un izpratnes ceļiem.

* Priekšlasījums 2012. gada 12. jūnijā.

APVIENOTĀ PASAULES LATVIEŠU ZINĀTNIIEKU 3. KONGRESA UN LETONIKAS 4. KONGRESA ZINĀTNE, SABIEDRĪBA UN NACIONĀLĀ IDENTITĀTE REZOLŪCIJA

Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress turpina divu iepriekšējo Pasaules latviešu zinātnieku kongresu (1991, 2001) un pirms 1991. gada regulāri rīkoto Pasaules latviešu tehnisko zinātņu kongresu, kā arī Letonikas kongresu tradīcijas. Salīdzinot ar iepriekšējiem kongresiem, ir būtiski mainījies latviešu zinātnieku (t. i., zinātnieku, kuri savu zinātnisko darbību veic Latvijā, kā arī ārzemēs strādājošo zinātnieku, kas vai nu paši dzimuši Latvijā, vai viņu senči ir dzimuši Latvijā) sastāvs gan ārzemēs, gan Latvijā, jo, pirmkārt, ir notikusi paaudžu maiņa, otrkārt, uz darbu ārzemēs ir devušies daudzi vidējās un jaunākās paaudzes zinātnieki. Kongresa dalībnieki ierosina izveidot pasaules latviešu zinātnieku elektronisku reģistru latviešu un angļu valodā.

Līdztekus reģistra izveidei aicinām LU Akadēmisko bibliotēku apkopot visu informāciju arī par ārzemēs strādājošajiem latviešu zinātniekiem, papildinot fondus ar viņu publikācijām un ziņām par citiem sasniegumiem. Sadarbojoties LU Akadēmiskai bibliotēkai ar Latvijas Nacionālo bibliotēku, izveidot starptautisku datubāzi *Letonika*, kurā tiktu iekļautas latviešu valodā rakstītās zinātniskās publikācijas. Latvijas akadēmiskai sabiedrībai jānostiprina kontakti ar tiem latviešu zinātniekiem, kas strādā ārzemēs, gan iesaistot viņus kopīgos projektos, gan izcilākos ievēlot par Latvijas Zinātņu akadēmijas locekļiem un Latvijas augstskolu ārzemju un goda locekļiem.

Jāizveido Latvijas Nacionālā jauno talantu atbalsta sistēma. Latvijas Zinātņu akadēmijas paspārnē jāizveido zināšanu pārneses struktūra, lai veicinātu izcilo zinātnieku pieredzes nodošanu jaunatnei.

Latvijā un ārpus tās robežām jāpopulārizē latviešu zinātnieku sasniegumi, paplašinot Latvijas Zinātņu akadēmijas gada izcilāko notikumu sarakstu un iekļaujot tajā arī ārzemēs

strādājošo zinātnieku sasniegumus. Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un Letonikas 4. kongress konstatē, ka joprojām, gan popularizējot zinātnieku sasniegumus, gan informējot par ikdienas pētījumiem, ir nepietiekama zinātnes un sabiedrības mijiedarbība. Jāveicina tādu populārzinātnisku žurnālu izdošana, kuros ietverta informācija būtu rakstījuši latviešu zinātnieki. Žurnālā *Akadēmiskā Dzīve* un citos nepieciešams ietvert diskusiju sadaļu par aktuāliem zinātnes jautājumiem. Veicināma zinātnieku sadarbība ar dažāda veida izglītības iestādēm gan populāru lekciju un semināru veidā, gan ar grāmatu dāvinājumiem. Atbalstāma zinātnieku sadarbība ar Latvijas uzņēmējiem, iesaistot viņus kopīgu projektu īstenošanā ar savu finansējuma daļu, radot uzņēmuma darbiniekos interesi par pētījumiem un akadēmiskajām studijām, tādējādi paaugstinot darbaspēka intelektuālo potenciālu un uzņēmumu konkurētspēju.

Rūpējoties par nacionālās identitātes saglabāšanu, valsts atbalsts būtu nepieciešams humanitārajām un sociālajām zinātnēm, kas ir katras valsts atbildība un goda pienākums.

Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un Letonikas 4. kongress atbalsta Latvijas Radošo savienību padomes iniciatīvu par laikraksta *Literatūra un Māksla* atjaunošanu, kas varētu būt arī kā zinātnisko diskusiju un jautājumu un atbilžu klubs.

Kongress aicina Latvijas Republikas valdību ievērot *Zinātniskās darbības likuma* 33. pantā ietvertās normas par ikgadēju valsts budžeta finansējuma palielināšanu zinātnei – ne mazāku par 0,15 procentiem no iekšzemes kopprodukta, līdz tas sasniedz vismaz vienu procentu no iekšzemes kopprodukta, veicinot Latvijas zinātnes konkurētspēju Eiropā un pasaulē. Savukārt zinātniekiem piešķirto finansējumu izmantot, ceļot Latvijas zinātnes prestižu

starptautiskajā zinātnes telpā, savus sasniegumus publiskojot Eiropas patentu, SCI publikāciju, starptautisku konferenču ziņojumu formā.

Aicinām Latvijas Republikas Saeimu noteikt Latvijas Zinātnes padomei juridisko statusu, kas atbilst pasaules demokrātisko valstu praksei. Sniegt atbalstu doktora studiju

programmām, kā arī darba vietu nodrošināšanai un plašas zinātniskas infrastruktūras izveidei.

Aicinām turpināt Pasaules latviešu zinātnieku kongresu tradīciju, tos sasaucot regulāri un nākamo kongresu sasaukt 2018. gada vasarā, atzīmējot Latvijas valsts simtgadi.

AKADĒMISKĀ VIENĪBA *AUSTRUMS* 125 GADOS

Pēteris Bolšaitis, Ph. D., frat. Lett.

Vēsturnieka Aināra Lerha sastādītā monumentālā darba (*Akadēmiskā vienība „Austrums” 125 gados (1883–2008)*. Rīga : N.I.M.S., 2011, 991 lpp.) ievadā Ainārs Dimants citē Raini: „Nepietiek zināt pagātņi un tagadni, lai paredzētu nākotni, – vajag viņu radīt no sevis kā pagātnes un tagadnes radījuma: vajag paredzēt sevi.”

Šis citāts šķiet īpaši piemērots grāmatai, kas apraksta akadēmiskās vienības *Austrums* – vienas no mūsu vecākajām akadēmiskajām „mūža” organizācijām – dzīves gaitu no Latvijas atmodas laikiem līdz mūsdienām. Un ne tikai apraksta, bet arī dokumentē, sniedzot sīku aprakstu par daudzu dažādu biedru darbību kā optimistiskajā Latvijas valsts tapšanas laikā, tā vēlāk traģisko okupāciju apstākļos, trimdā un atjaunotajā brīvajā Latvijā.

Kā jau norādīts dibināšanas datumā, *Austrums* ir vecāks par Latvijas Republiku, un interesantā kārtā Jānis Čakste, mūsu pirmais prezidents, bija arī būtiskais *Austruma* dibinātājs un veidotājs. *Austruma* vēstures pārskatu var pielīdzināt pašas Latvijas politiskajai vēsturei vismaz tās nacionāli pilsoniskajā ietvarā. Šādā ziņā grāmatas pirmās daļas, kurās iekļauta prof. Jāņa Stradiņa rakstītā nodaļa *No Maskavas latviešu lasāmiem vakariem līdz*

„Austrumam”, ir pārbagātas ar personībām un notikumiem, kas saistīti ar Latvijas valsts tapšanu.

Austruma dzimšanas vieta ir Maskava. Precīzāk – Maskavas Universitāte. Un tā pirmavots – Maskavas latviešu lasāmie vakari, kurus 1870. gadā ierosināja Krišjānis Valdemārs, Krišjānis Barons un Fricis Brīvzemnieks.

Maskavas Universitātei bija īpaša nozīme latviešu inteliģences attīstībā, īpaši juridiskā un politiskā jomā. Atmosfēra laikam sākoties, latviešu centīgākie jaunieši devās izglītoties uz Tērbatas Universitāti – īpaši medicīnā, teoloģijā, filoloģijā –, bet tie, kam vairāk interesēja eksaktās zinātnes un tehnoloģija, to varēja apgūt Rīgas Politehniskajā institūtā. Abām šīm iestādēm bija laba slava, bet mācības tajās notika vācu valodā un sabiedrisko dzīvi noteica samērā šaurās vācbaltiešu intereses. Kā Rīgā, tā Tērbatā un pat Pēterburgā cenzūra rūpīgi sekoja katrai latviešu nacionālai un neatkarības tieksmei. Turpretī Maskavā latviešiem bija dotas iespējas studēt jurisprudenci, kā arī iegūt augstākos akadēmiskos grādus. Tur valdīja arī daudz liberālāks un kosmopolītiskāks gars, kādā latviešu studenti varēja mācīties un dzīvot daudz maz brīvi no cenzūras žņaugiem dzimtenē.

Šādi radās Maskavas latviešu literārie vakari – mūsu pirmā politiķa Krišjāņa Valdemāra vadībā, un šajos vakaros kala pirmos Latvijas nākotnes politikas un saimniecības plānus. Latvieši, kas bija apguvuši jurisprudenci Maskavas Universitātē, bija spēcīgi pretinieki vācbaltiešu juristiem, kas dominēja Latvijas tiesās, reti par labu latviešu interesēm.

1883. gadā lasāmo vakaru studentu biedri lēma izveidot atsevišķu organizāciju – *Fraternitas Moscoviensis*, kas turpināja literāro vakaru tradīciju, bet to pakļaujot akadēmisko mūža organizāciju veidolam. Gadu gaitā arī šī organizācija sašķēlās. Daļa biedru vēlējās pārveidot *Fraternitas Moscoviensis* par studentu korporāciju, citi ar Jāni Čaksti priekšgalā – saglabāt ierastās tradīcijas un nepielāgoties tolaik populārājām studentu korporāciju paražām. Tā radās studentu korporācija *Fraternitas Lettica* un akadēmiskā vienība *Austrums*.

Aiz šī šķietami triviālā jautājuma slēpās būtiska politiska cīņa starp diviem varas centriem. Pirms Latvijas valsts proklamēšanas latviešu politiskās un saimnieciskās varas centrs bija Rīgas Latviešu biedrība (RLB), kuras vadītāji gadu desmitiem ilgi bija veicinājuši latviešu tautiskās apziņas attīstību un izcīnījuši sev spēcīgas pozīcijas toreizējās valdības struktūrās.

Starp RLB vadošajām personībām bija daudzi korporācijas idejas veicinātāji: K. Kalniņš, F. Veinbergs, A. Vēbers, M. Siliņš, Ā. Butuls, J. Kreicbergs, P. Šmits, A. Krastkalns u. c., kuri īpaši nejūsmoja par „jaunlatviešu” centieniem. Toties nākamajā *Austrumā* koncentrējās jauni ambiciozi juristi, kas Maskavas Universitātē valdošajā liberālā tiesībnieku skolā bija guvuši jaunu domāšanu.

Būtu vēl jāpiemin latviešu kreiso grupējumi Maskavas Universitātē ar slavenu marksistu Jāni Jansonu-Braunu priekšgalā. Arī tie veidojās tajā pašā vidē un bija skaitliskā vairākumā. Interesants ir fakts, ka savulaik J. Čakste, A. Krastkalns un J. Jansons-Brauns bija vienas un tās pašas latviešu studentu organizācijas biedri.

Šis ir īss ievads grāmatas tematikai. Tam seko ievērojami sīks apraksts par austrumiešu darbību Latvijas valsts tapšanā Latvijas Republikas pirmās neatkarības laikā, Padomju Savienības un nacistiskās Vācijas okupāciju laikā un trimdā. Protams, nav aizmirsts arī austrumiešu sniegums trimdas sabiedrībai un atjaunotai Latvijas Republikai, kā arī ieskats organizācijas statūtos, pamatnostādnēs un tradīcijās. Īpaši interesants ir *Fraternitas Moscoviensis/Austruma* akadēmisko priekšlasījumu saraksts no 1884. gada līdz mūsdienām – vērtīga liecība par organizācijas biedru intelektuālo rosti visu laikus un apstākļos.

Tikpat pilnīgas ir ziņas par katra austrumieša darbību un likteni, pirmās padomju okupācijas laikā ciestajām represijām. Grāmatā iekļautas 29 boļševiku upuru īsbiogrāfijas un visu to biedru saraksts, kas ziedoja apcietināto austrumiešu ģimeņu atbalstam.

Vēsturiski īpaši interesanta ir austrumiešu ļoti aktīvā dalība Latvijas Centrālās padomes veidošanā, kas bija vienīgā ievērojamā nacionāli demokrātiskā pretestības kustība nacistu okupācijas laikā. Šī pretestība ir aprakstīta visos sīkumos, bet diemžēl pārāk maz izcelta mūsu vēsturiskajā apziņā.

Šī ļoti labi dokumentētā organizācijas vēsture būs interesanta un vērtīga jebkuram lasītājam, bet īpaši tiem, kam ir kāda saite ar *Austrumu* vai kādu no simtiem tā biedru, kuri pieminēti plašajos organizācijas darbības aprakstos.

Apsveicams ir grāmatas sastādītāja un daudzu nodaļu rakstītāja Aināra Lerha sniegums. Lai gan tekstā aprakstīti jautājumi un notikumi, kas dažkārt bijuši pamatā politiskiem strīdiem un nesaprašanām, A. Lerhis ar profesionāla vēsturnieka pieeju ir pratis izveidot vispusīgu un objektīvu stāstījumu, pieminot organizācijas un atsevišķu tās biedru nopelnus un arī neveiksmes.

Diemžēl grāmata ir gandrīz 1000 lappušu gara un attiecīgi dārga un smaga, bet kā citādi pasniegt 125 gadu senas organizācijas un simtiem tās biedru pilnvērtīgu pārskatu?

PIRMAIS APKOPOJOŠAIS DARBS PAR MIĶELI VALTERU

Ainārs Lerhis, *Dr. hist.*, LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks, Austrumeiropas politikas pētījumu centra valdes priekšsēdētājs

2012. gada vidū klajā nāca *Dr. habil. hist. Riharda Treija* (1931–2013) grāmata *Miķelis Valters. Politikā, diplomātā un literātā* (Rīga : Jumava, 271 lpp.), profesoram un akadēmiskās vienības *Austrums* vecbiedram turpinot pētījumus ievērojamu Latvijas valsts darbinieku dzīves un sabiedriski politiskās darbības izziņāšanā. Pēdējos gados viņš pievērsās vairāku ievērojamāko Latvijas diplomātu biogrāfiju izpētei, 2005. gadā publicējot monogrāfiju *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)*. 2007. gadā iznākusi viņa grāmata bija veltīta Latvijas diplomātijas pamatlicējam ārlietu ministram Z. Meierovicam, 2010. gadā izdotā – vienam no ievērojamākajiem, bet arī pretrunīgāk vērtētajiem Latvijas pirmā neatkarības laikmeta ārlietu ministriem – V. Munteram.

Prof. R. Treija jaunās grāmatas priekšvārdā *Ar liepājnieka spītu un aizrautību* Liepājas domes priekšsēdētājs Uldis Sesks atzīst, ka ievērojamais liepājnieks „Miķelis Valters vēstures ruļļos diemžēl ilgāku laiku ir bijis nepamatoti aizmirsts” (6. lpp.). Lielā mērā tam var piekrist.

Autora priekšvārdu R. Treijs iesāk ar atziņu, ka M. Valters ir „fenomens Latvijas valsts, politikas, diplomātijas, kultūras un diplomātijas vēsturē”, un visā tālākajā pētījumā centies šo atziņu pamatot. Pēc recenzenta domām, M. Valters daudz tālāka politiku vidū izceļas tieši ar savu interešu daudzpusīgumu un atstāto plašo publicistisko mantojumu. Savukārt profesors ievada lasītāju galvenajos vēstures un literatūras avotos par M. Valtera dzīvi un darbību.

Pētījuma autors atzīst, ka viņam nav bijusi iespēja strādāt ārvalstu arhīvos, kur varētu būt saglabāties ievērojams M. Valtera atstāto dokumentālo liecību klāsts, jo sava garā mūža lielāko daļu M. Valters pavadījis ārzemēs, darbojies daudzās Eiropas valstīs. R. Treijs ir plaši raksturojis, izmantojis un citējis Latvijas

Valsts vēstures arhīvā glabātos Latvijas Ārlietu ministrijas dokumentus (daļa no tiem bijuši paša M. Valtera kā Latvijas sūtņa dažādās valstīs sagatavoti, citi – saistīti ar viņa dienesta gaitu ārlietu resorā), kā arī Latvijas Republikas oficiālo dokumentu krājumus (galvenokārt par M. Valtera darbību Pagaidu valdības iekšlietu ministra amatā) un Latvijas Republikas periodiskās preses izdevumus.

Grāmatas 1. nodaļā *Liepājas jaunais proletāriets* R. Treijs ataino M. Valtera dzīvi, mācību un darba gaitas un aktīvas sabiedriskās darbības (Jaunajā strāvā) sākumu Liepājā. Tā turpinājās arī, strādājot par žurnālistu *Dienas Lapas* redakcijā, tāpēc viens no lielākajiem pārdzīvojumiem viņa mūžā bijuši „trīs vīri: Rainis, Stučka un Jansons” (22. lpp.). Grāmatas autors 1. nodaļā iztīrī M. Valtera pirmos plašākos rakstus presē (ne tikai par juridiskajiem un saimnieciskajiem, bet arī kultūras un filozofijas jautājumiem), uzturēšanos un studijas Vācijā, darbošanos revolucionārajā kustībā (t. sk. Latviešu sociāldemokrātu savienībā) un sekojošu Jaunās strāvas sagrafi un paša apcietinājumu.

Grāmatas 2. nodaļā *Pirmā emigrācija. Par Latvijas valstiskumu domājot* tiek aprakstīta M. Valtera emigrācija Šveicē, Francijā un Somijā, kā arī vairāku citu Rietumeiropas zemju apmeklējums. R. Treija atstāstījumā tiek uzskatāmi parādītas M. Valtera sabiedriskās darbības daudzpusīgās intereses, iedziļināšanās daudzos jautājumos, plaši izvērstā publicistiskā darbība, vairāku valodu zināšanas. Grāmatas varoņa daudzpusību raksturo profesora grāmatā citētais rakstnieks Jānis Akuraters (31. lpp.): „Valters nododas valodu, mākslas un literatūras studijām. Te viņš ir Šveicē, Parīzē, Briselē, Ķelnē, Frankfurtē, Romā, Florencē. Te viņš uzmeklē Zviedriju, Vāciju, Somiju, lai studētu šo tautu vēsturi un literatūru. Tas ir īsta moderna eiropieša

ceļojums, kurā Valters kļūst nopietns atziņu vīrs, intīms dzejnieks un valsts zinību bagāts vērotājs.”

Gan šajā nodaļā, gan turpmāk grāmatā R. Treijs ataino un uzsver to, ka M. Valters rakstījis par nacionālā jautājuma Krievijā radikālu risinājumu un pirmais izteicies par to, ka ir nepieciešams atdalīties no Krievijas un izveidot atsevišķu Latvijas valsti. Blakus sabiedriski politiskiem tematiem M. Valters darbojies arī kā literatūras un mākslas kritiķis, pats sacerējis vairākus dzejoļu krājumus un lugas. Nacionālajā jautājumā M. Valtera uzskati atšķīrās no sociāldemokrātu vairākuma uzskatiem (viņi arī šajā jautājumā priekšplānā izvirzīja šķirisko principu). Grāmatas autors plaši citē M. Valtera darbus, uzsverot viņa svarīgākās atziņas un nostādnēs. Tikpat plaši atainota M. Valtera atgriešanās Latvijā un sabiedriski politiskā darbība 1917.–1918. gadā, iesaistīšanās jaundibinātajā Latviešu zemnieku savienībā un kļūšana par vienu no tās vadošajiem darbiniekiem.

Tāpat kā grāmatas 2. nodaļas beigās, arī 3. nodaļā *Pirmais iekšlietu ministrs* R. Treijs izklāsta M. Valtera aktivitātes neatkarīgas Latvijas valsts pamatprincipu (arī Tautas padomes politiskās platformas) izstrādē, tās proklamēšanā un vēlāk – īstenošanā. Lasītājs tiek iepazīstināts ar Pagaidu valdības Iekšlietu ministrijas pirmajiem pieņemtajiem svarīgākajiem normatīvajiem tiesību aktiem, kas izstrādāti M. Valtera vadībā.

4. nodaļā *Sākumsoli diplomātijā* autors ataino M. Valtera izvēlētos diplomāta karjeras sākumu, ievērojamu uzmanību veltot viņa dalībai Latvijas diplomātu centienos panākt Latvijas valsts atzīšanu *de iure* un Latvijas uzņemšanu Tautu Savienībā, kā arī Romas un Ženēvas periodos veiktajām dažām konkrētām diplomātiskajām akcijām un sarakstītajām grāmatām. Atainojot diplomāta gaitas, R. Treijs plaši izmantojis informāciju, kas lasāma Ārlietu ministrijas M. Valtera personāllietā, un atstāstījis viņa publikācijas (Latvijas presē) par politikas, ekonomikas, ārējās tirdzniecības un citiem jautājumiem. Starptautiskajā arēnā bija radušies jautājumi par nacionālām minoritātēm un agrārreformu un bija nepieciešams argumentēti aizstāvēt Latvijas valsts intereses,

tāpēc ir svarīgi uzsvērt, ka M. Valters ir piedalījies vairāku Latvijas valdības dokumentu izstrādē. Tāpat tiek aplūkoti M. Valtera darbības virzieni sūtņa amatā Francijā, kur viņam nācās vairāk pievērsties saimniecisko sakaru attīstīšanas problemātikai. Tāpat kā gadījumā ar sūtniecības Francijā finansiālo stāvokli, arī turpmāk autors nav izvairījies rakstīt par vairākiem atšķirīgi vērtētiem gadījumiem M. Valtera dzīvē.

Atsevišķa 5. nodaļa *Tikai konsuls* veltīta M. Valtera konsula darbībai Kēnigsbergā (Vācijā). Zināmā mērā tas bija pazeminājums amatā, salīdzinot ar agrāko sūtņa amatu. Prof. R. Treijs, turpinot norādīt uz M. Valtera darbības virzieniem, uzsver ne tikai konsula darbībā loģiskos saimniecisko kontaktu attīstīšanas centienus, bet atstāsta arī M. Valtera sniegtos 1929.–1933. gada ekonomiskās krīzes vērtējumus periodiskajos izdevumos un rakstus Latvijas periodikā par senprūšu vēsturi, kuršenieku apciemojumiem, ārvalstu un Latvijas mākslu un literatūru u. c. R. Treijs pievērš uzmanību tam, ka M. Valters nereti nav ievērojis diplomātiskajā praksē nepieciešamo atturēšanos publicēt rakstus par iekšpolitiskiem un ārpolitiskiem jautājumiem, un tas ir sagādājis gan nopietnas domstarpības ar Latvijas ārpolitisko vadību, gan nepatīkamu skaidrošanos starp Latvijas Ārlietu ministriju un citu valstu pārstāvjiem.

Grāmatā hronoloģiskā secībā izklāstīti galvenie notikumi, sūtņa sadarbība ar attiecīgajām rezidences valstīm un publicētie raksti un recenzijas M. Valtera gaitās Polijā un Ungārijā (6. nodaļa *Pārstāvēt Latviju Polijā un Ungārijā*), Beļģijā un Luksemburgā (7. nodaļa *Pēdējie divi gadi sūtņa amatā*). 7. nodaļā uzmanību piesaista grāmatas autora citētie sūtņa akreditācijas dokumentu teksti, kas pēc satura ir vienas valsts galvas vēstule otras valsts vadītājam. Arī R. Treijs raksta par vēstures literatūrā bieži iztirzāto M. Valtera saraksti ar K. Ulmani un V. Munteru 1939.–1940. gadā.

Šai sarakstē M. Valters kritizēja Latvijas – PSRS savstarpējās palīdzības paktu, aicināja Latvijas ārpolitisko vadību apliecināt orientāciju uz Rietumu demokrātiskajām

lielvalstīm un iekšpolitikā – pildīt solījumu par Satversmes darbības iedzīvināšanu.

Grāmatas 8. nodaļā *Otrā emigrācija*. *Atkal jaunības dienu valstī*, 9. nodaļā *Tautas diplomātijas frontē* un 10. nodaļā *Aizsaulē aizejot* stāstīts par M. Valtera trimdinieka gaitām. Viņš kā politiķis, pēc Otrā pasaules kara dzīvodams Šveicē, Beļģijā un Francijā, aktīvi nodarbojās ar publicistiku latviešu trimdas un attiecīgo mītnes valstu presē (paša izveidotā izdevumā *Latvju Domas* u. c.) un par *de iure* pastāvošās Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu iestājās ne vairs oficiālā diplomāta statusā, bet gan kā „tautas diplomāts” (no valststiesiskā viedokļa pozitīvi vērtējot nelegālās Latvijas Centrālās padomes dokumentus kara gados, neveiksmīgi mēģinot žurnālista statusā būt klāt Tautu Savienības pēdējā sēdē 1946. gada aprīlī, toties 1948. gada beigās klātesot topošās Eiropas ūnijas kongresā Briselē). Nākotnes neatkarīgo Latviju M. Valters redzēja tikai kā demokrātisku. Zīmīgi, ka M. Valters, izmantojot savas jurista zināšanas, abu totalitāro lielvaru īstenotās Otrā pasaules kara laika okupācijas Latvijā ir kvalificējies par divām agresijām, kas vērstas pret dzimteni (189. lpp.).

Dažas M. Valtera atziņas, kā to uzsver grāmatas autors, ir aktuālas arī mūsdienās, piemēram, runājot par „dižķibeli diplomāta skatījumā”. Nozīmīga uzmanība grāmatā ir pievērsta K. Ulmaņa autoritārā režīma kritikai (M. Valters regulāri kritizēja K. Ulmaņa režīmu pēc Latvijas valstiskās neatkarības zaudēšanas 1940. gadā), lai gan, piemēram, kādā savā rakstā 1935. gadā arī M. Valters bija rakstījis par „atdzimtas darbu”, kas no jauna uzsāks pēc 15. maija (157. lpp.). Prof. R. Treijs vairākos gadījumos uztvēris M. Valtera pateiktās neatbilstības patiesajai situācijai, dažādi traktējamus komentārus un „pāršaušanu pār strīpu” – mēra sajūtas zaudēšanu. Polemikas karstumā M. Valters nereti nav vairījies no asiem vārdiem un izteikumiem pret oponentiem.

Profesors R. Treijs ne tikai iztīrīja M. Valtera darbību, bet arī sniedz tai plašāku kontekstu – izklāsta attiecīgajos brīžos pastāvējušo Latvijas starptautisko situāciju un aktuālos ārpolitiskos jautājumus, ar kuriem M. Valters

nodarbojās. Minētas arī vairākas citu autoru – politiķa laikabiedru – recenzijas par M. Valtera rakstiem.

Arī R. Treijs, tāpat kā vairāki Latvijas ārpolitikas pētnieki, recenzentu ieskaitot, uzskata, ka M. Valtera izteiktajai kritikai pret K. Ulmaņa valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvaru jautājumu ir tikai daļēja taisnība. Pēc recenzenta domām, M. Valtera nostāja Latvijas Republikas (turpmāk – Latvijas) ārlietu dienesta jautājumā nebija konstruktīva: viņa darbība vispār pēckara gados, viņam to apzinoties vai neapzinoties, diemžēl bija vērsta uz vienīgās palikušās Latvijas valsts oficiālās iestādes – ārlietu dienesta – iznīcināšanu (ne tikai ārkārtas pilnvaru kritika, bet arī izteikumi par sūtņu pilnvarām kā „tramvaja biļeti”, aicinājumi slēgt pārstāvniecības, tiesāt „autoritārā režīma” sūtņus u. tml.).

Pamatoti kritizēdams K. Ulmaņa autoritāro režīmu, M. Valters tomēr ignorēja apstākli, ka diplomāti pirmām kārtām ir valsts, nevis režīma pārstāvji. Turklāt M. Valteram (starp citu, pašam arī agrāk „autoritārās valdības” sūtnim), šķiet, šajā jautājumā emocijas bija guvušas pārsvaru pār viņa nenoliedzamajām analītiķa spējām. Drīzāk fakts par M. Valtera saraksti ar A. Kirhenšteinu un viņa pāreja „bijušā diplomāta” statusā 1940. gada rudenī, neizsvērtā ārkārtas pilnvaru un Latvijas ārlietu dienesta Rietumvalstīs pārstāvju bezkompromisa publiska kritika bija daļa no vairākiem iemesliem, kādēļ pēc 1940. gada sadarbības starp Latvijas ārlietu dienesta vadību un M. Valteru neizveidojās. M. Valtera diplomāta statusa zaudēšana bija neizbēgama – sūtniecība Briselē tika slēgta un sūtņa amats zaudēts, un arī vēlāk, Otrā pasaules kara beigās, Rietumvalstīs neļāva atjaunot Baltijas valstu sūtniecību darbību tur, kur tās jau bija to izbeigušas 1940. gadā. Recenzentam nav izdevies Latvijas ārlietu dienesta dokumentos konstatēt īpašu M. Valtera „aizvirzīšanu no aktīvā diplomātiskā darba” (Ž. Unāma formulējums), tādēļ nevar arī piekrist R. Treija formulētajai iespējamībai (195. lpp.), ka K. Zariņš un A. Bīlmanis atturējušies iesaistīt M. Valteru savās aktivitātēs viņa antiulmaniskās pozīcijas dēļ. Vismaz Latvijas turpmākās nākotnes jautājumā nemaz nepastāvēja būtiskas domstarpības starp M. Valteru un amatā palikušajiem

Latvijas ārlietu dienesta pārstāvjiem Rietumvalstīs K. Zariņu un A. Bīlmani – visi viņi uzskatīja, ka nākotnes neatkarīgai Latvijai jābūt demokrātiskai, Latvija nevarēs atgriezties pie autoritārisma laikmeta ar visām tā kļūdām.

R. Treijs citē (219. lpp.) M. Valtera dzīves un darbības vērtējumu, ko 1968. gadā sniedz prof. E. Andersons tūlīt pēc M. Valtera nāves: „Aizgājusi liela, latviešu tautas vairuma piemirsta personība. Aizgājis liels latviešu tautas nacionālās un sociālās taisnības cīnītājs un pirmais neatkarīgās Latvijas valsts pieprasītājs un vēlākais līdzveidotājs tās grūtākajos brīžos, vēlāk nepelnīti nostumts malā. Katram cilvēkam ir savas vājības. Lieliem gariem tās ir lielākas. Valters bija jau agrā bērnībā nākotnes saucējs un atklājējs. Tikai nākotnē varbūt viņa lomu pratīsim pilnīgi novērtēt.”

Turpinot sekot savu agrāku grāmatu tradīcijai, R. Treijs izdevuma pēdējā, 11. nodaļā *Par M. Valteru vēl ir rakstīts* sniedzis plašu vēstures avotu un literatūras (starpkaru laikmeta Latvijā, trimdā, padomju periodā un atjaunotajā Latvijas valstī veikto pētījumu) apskatu ieinteresēta lasītāja motivēšanai turpināt izziņas procesu, tostarp atainojot vēstures literatūrā un diplomāta laikabiedru atmiņās pastāvošos pretrunīgos viedokļus par M. Valteru.

Grāmatas pēcvārdu R. Treijs noslēdz ar novēlējumu citiem pētniekiem izpētīt M. Valtera dokumentus ārzemju arhīvos un presē, izdot viņa darbu izlasi (231. lpp.), jo „Aizkalniem vairs nav mūsu valsts simtgade. [...] Republikas izcīnītāji un pirmie vadītāji līdzīgi Kokneses ansamblim ir pelnījuši panteonu Rīgā”.

Autors raksta, ka savu darbu neuzskata par akadēmisku izdevumu (237. lpp.). Grāmatā uzrakstīta raitā, labi uztveramā, populārzinātniskā stilā. Iespējams, tas zināmā mērā izskaidro dažas nepilnības vai atkāpes no strikti akadēmisku vēstures pētījumu normām.

R. Treijs grāmatā polemizē ar vēstures avotiem, nereti – īsu vērtējumu, repliku vai lasītājiem uzdotu jautājumu veidā iekavās. Atzinīgi vērtējams tas, ka daudzām grāmatā minētajām personām (turklāt dažām, kuras vēstures literatūrā nav minētas pārāk bieži) norādīta papildu uzziņa – viņu dzīves gadi.

M. Valtera darbība iztirzāta uz plašāka starptautisko notikumu atreferējuma fona.

Grāmatas pamattektu papildina kopsavilkums angļu valodā un bibliogrāfiskais saraksts (publikācijas sagrupētas vairākās apakšgrupās, no kurām viena veltīta biogrāfiskām un vispārīgām publikācijām par M. Valteru, cita – viņa grāmatām, brošūrām, runām, rakstiem, apskatiem un recenzijām).

Grāmata ir ilustrēta ar daudzām fotogrāfijām, no kurām lasītājs var uzzināt par M. Valtera dzīves un darba vietām, tuvāko cilvēku loku, kā arī to, ka atjaunotās neatkarības gados M. Valteram Liepājā ir atklāta piemiņas plāksne un viņa vārdā ir nosaukta bibliotēka viņa dzimtajā pilsētā.

Kā grāmatas trūkumus un nepilnības varētu minēt vairākas pārrakstīšanās (drukas) kļūdas, arī atsauču (norāžu) trūkumu visai daudzās vietās, piemēram, vairāku Latvijas arhīvos glabātu dokumentu un publikāciju pārstāstu vai citējumu gadījumos. Atstāstītajā attiecīgajā M. Valtera rakstā Somijas teritorija domāta drīzāk 321 000, nevis 321 km² liela (51. lpp.). 1918. gada 14. novembra raksta (kas minēts bibliogrāfiskajā sarakstā 261. lpp.) nosaukuma precīzāks tulkojums būtu „Latvijas valststauta” (70. lpp.). Pamattekstā ir pieminēta M. Valtera vēstule Ā. Šildem, rakstīta 1963. gadā, bet atsauce ir uz 1920. gada izdevumu *Latvijas Tautas Padome* (81. lpp.). Itālijas karaļa dzīves gadi minēti divkārt (83. un 88. lpp.). J. Lazdiņš nebija Ministru kabineta šefs (93. lpp.), bet gan ārlietu ministra kabineta šefs. Vēsturnieks un diplomāts A. Spekke ir miris 1972., nevis 1978. gadā (129. lpp.). 1937. gadā bija K. Ulmaņa 60 gadu, nevis 50 gadu jubileja (158. lpp.). Attiecīgās Spānijas pilsētas nosaukums ir Sansebastjana (184. lpp.).

Dažkārt ieviesušies neveiksmīgi un pārprotami formulējumi, piemēram: „izdevās iecelt vairākās valstīs vairs nepastāvošās (? – rec. piez.) Latvijas diplomātiskos pārstāvjus” (201. lpp.); „Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītājam trimdā” (206. lpp.); šāds izteikums var radīt nepareizu priekšstatu, ka Latvijas ārlietu dienests Rietumvalstīs būtu bijis trimdas organizācija vai sastāvdaļa). Nav konsekvences personvārdu

norādēs zemsvītras atsaucēs: dažviet aiz vārda seko uzvārds, citviet – otrādi. Lai gan daudzu pieminēto rakstu nosaukumi doti pamattekstā un bibliogrāfiskajā rādītājā, būtu bijis vēlams tos dot arī zemsvītras atsaucēs. Nav izprotamas norādes uz Luksemburgas Lielhercogistes Valsts arhīva zīmogiem ar numuriem – no kurienes un kādus dokumentus autors šajā sakarā izmantojis?

Kopumā prof. R. Treija monogrāfijā apkopotas līdz šim vēstures literatūrā (sevišķi – preses izdevumos) paustās svarīgākās atziņas un vērtējumi par M. Valtera politisko un diplomātisko darbību, kurus autors papildina ar saviem vērtējumiem par vienu no ievērojamākajiem, daudzpusīgākajiem, talantīgākajiem, bet arī dažkārt pretrunīgi vērtētajiem sabiedriski politiskajiem darbiniekiem Latvijas pirmajā

valstiskās neatkarības laikmetā. M. Valtera trimdas publicistika pēc 1940. gada varētu būt plašāka pētījuma objekts nākotnē. Šādu apkopojošu grāmatu nepieciešamības aktualitāte pieaug.

Tuvojoties Latvijas valsts simtgadei, aktīvāk jāpievēršas personu lomai Latvijas valsts vēsturē un jāapraksta Latvijas valsts dibinātāju dzīve un darbība. Atzinīgi vērtējama autora uzmanības pievēršana interesantām niansēm un detaļām, kas dažkārt citiem autoriem, domājams, nav bijušas nezināmas, tomēr nav šķitušas pietiekamas uzmanības vērtas. Prof. R. Treija monogrāfija, šķiet, ir pirmais apkopojošais darbs, kurā ir tik plaši iztirzāta M. Valtera apjomīgā un daudzveidīgā sabiedriski politiskā, diplomātiskā, kultūras un publicistiskā darbība.

JĀŅA POĻA PIEMIŅAI

Santa Dzene

Ir pagājuši vairāk nekā divi gadi, kopš mūsu vidū nav ievērojamā zinātnieka un neatkarīgamā cilvēka, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktora (1999), valsts emeritētā zinātnieka (2000), adamantāna ķīmijas celmlauža Latvijā *Dr. chem.* Jāņa Poļa (1938–2011), kurš atstājis ievērojamu darbu zinātnē, radītos ārstniecības preparātus un neaizmirstamas atmiņas. Viņš sintezējis *adapromīnu*, *gludantānu*, *adamīdu*, *adapironu*, *midantānu* (*amantadīnu*), bet vislielāko ievērību ieguvis ar slaveno pretgripas līdzekli *remantadīnu*. Viņa sintezētajiem medikamentiem konstatēta labdabīga iedarbība arī uz centrālo nervu sistēmu un sirds darbību.

J. Polis publicējis vairāk nekā 90 zinātnisku rakstu, ieguvis 36 PSRS autorapliecības un 15 ārzemju patentus, saņēmis LPSR ZA Prezidija prēmijas (1970, 1973), LPSR Valsts prēmiju (1989), D. H. Grindeļa medaļu (1997) un Pasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas (*World Intellectual Property Organization*, WIPO) zelta medaļu un diplomu par sasniegumiem medicīniskajā ķīmijā (2008).

Jānis Polis

LZA Senāta priekšsēdētājs Jānis Stradiņš ir teicis, ka tie, kas J. Poli pazinuši dzīvē, neaizmirsīs viņu nekad. Tādu personu ir daudz, jo viņš prata atrast valodu ar visdažādākajiem cilvēkiem.

Kad J. Polis 2011. gada 12. aprīlī negaidīti aizgāja mūžībā, ļoti daudzi palika ar pārliecību, ka šo ievērojamo zinātnieku nepieciešams godināt arī pēc viņa nāves un iemūžināt viņa neparasto dzīvesgājumu un vārdu zinātnē. Drīz vien Latvijas Ķīmijas vēstures muzejā 2012. gada 21. septembrī, ilggadējā tā vadītāja Ilgara Grosvalda rosināta, bija sanākusi kopā vesela domubiedru grupa, kas izstrādāja darba plānu, un no šī brīža nepagāja neviena diena, kad tās dalībnieki nebūtu strādājuši pie materiāliem par J. Poli.

LU Sociālo zinātņu fakultātes students Uldis Kohvs izveidoja J. Polim veltītu mājaslapu, nolēma sarīkot viņam veltītu piemiņas vakaru un izdot grāmatu. Darba gaitā Latvijas Ķīmijas vēstures muzejam pievienojās LU Akadēmiskā bibliotēka un Latvijas Organiskās sintēzes institūts (OSI). Iesaistīti tika zinātnieki, muzeja darbinieki, žurnālisti, studenti, aktieri.

2012. gada 18. aprīlī LU Akadēmiskajā bibliotēkā notika J. Polim veltīts piemiņas sarīkojums. Tajā tika demonstrēta zinātniekam veltīta izstāde, kuru ierīkoja P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs un Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, izstādot nozīmīgākos eksponātus no abu muzeju krājumiem.

Piemiņas vakars, pateicoties režisoram Jānim Ozoliņam, LU Studentu teātra aktieriem un citiem radošiem cilvēkiem, bija izdevies ļoti neparasts un netradicionāls. Jau sākotnēji režisors bija iecerējis veidot skices par zinātnieku, izceļot J. Poļa nozīmīgākos dzīves posmus. Īpašu gaisotni zālē un uz skatuves uzbūra skaņu un gaismu režisors Zigmārs Bergmanis.

Uz skatuves norisinājās darbība, kas hronoloģiski, sākot ar piedzimšanu, attēloja J. Poļa dzīvi. Viņu ļoti veiksmīgi atveidoja LU Studentu teātra aktieris, LU Ķīmijas fakultātes students Ilmārs Rikmanis. No OSI videomateriālu arhīviem LU Sociālo zinātņu fakultātes studente Arita Barakauska atlasīja un samontēja fragmentus, kur J. Polis, būdams jauns zinātnieks, stāstīja par saviem izgudrojumiem. LU Studentu teātra aktrises Agnese Litauniece,

Dita Kuģeniece un Lāsma Vekmane atveidoja viņa laborantes, asistēja baltos halātos; Rīgas Doma kora skolas klavierspēles pedagoge Irina Balabkina spēlēja Friderika Šopēna (*Fryderyk Chopin*) skaņdarbus. Skanēja Elzas Ņezberes *Lūgšana*, kas J. Polim bijusi īpaši nozīmīga. Uz skatuves tika aicināti tie, kas vēlējās dalīties savās atmiņās par viņu. J. Poļa draugs un studiju biedrs akadēmiķis Raimonds Valters stāstīja par studiju gadiem un viņu abu draudzību, izteica pateicību organizētājiem un atbalstītājiem par viņa drauga piemiņas veicināšanu. J. Stradiņš, J. Poļa draugs un ilggadējs kolēģis, zinātnieku godināja par kosmisku un neparastu cilvēku, atzīmējot arī, ka piemiņas vakars ir izdevies neparasts. LZA korespondētājloceklis Pēteris Trapencieris īpaši silti un sirsnīgi stāstīja J. Poļa Minhauzena stāstus. Šajā vakarā zālē valdīja īpaša noskaņa – silta, jauka un svinīga. Zinātnieka jaunākais dēls Jānis Polis uz klavesīna spēlēja pašsacerētu skaņdarbu, kas apbūra visus vakara viesus.

Vakara noslēgumā LU Akadēmiskās bibliotēkas vadītāja Venta Kocere svinīgi atvēra grāmatu *Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors Dr. chem. Jānis Polis. Biobibliogrāfija*. To izdevusi LU Akadēmiskā bibliotēka un Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs. Biobibliogrāfiju sastādījusi Dagnija Ivbule, savu artavu devusi arī Patentu bibliotēka, apzinot patentus un autorapliecības.

Biobibliogrāfiju ievada Santas Dzenes, I. Grosvalda un Ivana Griņēviča sastādīta J. Poļa biogrāfija – zinātniskās darbības pārskats latviešu un krievu valodā, J. Stradiņa un R. Valtera apkopotās pārdomas par zinātnieku. To papildina fotoattēli par viņa darbības nozīmīgākajiem posmiem, devumu un sasniegumiem zinātnē. Bibliogrāfija veidota pēc J. Poļa kolēģu un draugu sniegtās informācijas, izmantojot Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja, P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja un OSI arhīva materiālus. Izdevumu atbalstīja OSI un akciju sabiedrība *Grindeks*.

Atcerēties J. Poli bija atnākuši daudzi kolēģi, draugi, radnieki. LU Akadēmiskās bibliotēkas zāle bija pilna. Piemiņas vakara viesi bija zāļu ražošanas uzņēmuma *Grindeks* pārstāvji – padomes priekšsēdētājs Kirovs Lipmans un valdes priekšsēdētājs Juris Bundulis.

Akadēmiķis Jānis Stradiņš kopā ar LU Studentu teātra aktieriem *Dr. chem. Jāņa Poļa* piemiņas vakarā LU Akadēmiskajā bibliotēkā. Foto: Andris Melbārdis

K. Lipmans uzrunā pauda pārliecību, ka Latvija nedrīkst aizmirst izcilus cilvēkus un izteica gandarījumu par iespēju atbalstīt izdevuma tapšanu un godināt izcilu zinātnieku. J. Bundulis stāstīja par ticības spēku un par to, ka jāprot sapņot, jo sapņi nereti spēj materializēties, arī uzņēmumā *Grindeks* strādā daudzi sapņotāji.

Katram vakara viesim tika dāvināts biobibliogrāfijas izdevums. Tas ir pieejams arī elektroniskajā versijā mājaslapā www.janispolis.comule.com. Latvijas Ķīmijas vēstures muzejā ir iekārtots arhīva fonds, kur tiks glabāti visi nodotie materiāli. P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja galvenais speciālists Mārtiņš Vesperis informēja, ka Farmācijas muzejā tiks iekārtota J. Polim veltīta pastāvīga ekspozīcija un ka domubiedru grupa turpina strādāt, lai saglabātu piemiņu par J. Poli dzīvi un darbu kā kultūras mantojumu, sekojot viņa iecienītajiem vārdiem: „Nerunā gari, bet dari!”

R. Valters: „J. Polis bija savādāks nekā citi viņa paaudzes zinātnieki – atvērtāks, sirsnīgāks, reizēm arī neapbrīnināms un savos lēmumos ļoti emocionāls. Sirsnīgs paldies S. Dzenei un visai viņas komandai par lielo ieguldīto darbu un to, ka viņu organizētais piemiņas sarīkojums LU Akadēmiskajā bibliotēkā arī bija netradicionāls – daudz sirsnīgāks un emocionālāks, nekā parasti šādi piemiņas pasākumi mēdz būt. Jauneklis, kas tēloja etīdē uz skatuves, ārēji bija līdzīgs Jānim, kādu mēs

Biobibliogrāfijas *Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors Dr. chem. Jānis Polis* svinīga atvēršana LU Akadēmiskajā bibliotēkā 2012. gada 18. aprīlī. Foto: Andris Melbārdis

viņu atceramies jaunībā. Paldies V. Kocerei, viņas darbiniecēm un rakstu autoriem par ļoti pārdomāti izveidoto zinātnieka biobibliogrāfiju. Pateicība organizētājiem arī no viņa kursabiedriem, kas bija patiesi aizkustināti.”

AINA VĀVERE – RAKSTNIECE, SKOLOTĀJA, UNIVERSITĀTES MĀCĪBSPĒKS, MĪĻŠ DRAUGS

Dace Dārziņa, Austrālijas Ordeņa medaļas (*Order of Australia Medal*, OAM) kavalieri, akadēmiskās studentu vienības *Atāls* vecākā

Akadēmiskās studentu vienības *Atāls* loceklei *B. Ag. Sc., M. A., Dip. Ed.* Aina Vāverei (01.12.1924.–31.10.2011.) aizejot aizsaules dārzos, ar viņu aizgāja daļa Austrālijas

latvietības. A. Vāvere (dzim. Vērmāne) bija pārliecināta latvieti un savu pārliecību parādīja daudzos un dažādos labos darbos: literatūrā un latviešu valodas kopšanā, izglītības laukā,

jaunatnes audzināšanā, būdama gudra, čakla un sekmīga savos pasākumos. Viņai nekad nebija par daudz uzdevumu, lai neziedotu latviešiem savu darbu un izmaņu – kā gaidām, Adelaides Latviešu vidusskolai, Latvijas Universitātei, akadēmiskajām studentu vienībām *Atāls* un *Auseklis*.

Aina izstudēja zinātni, bet viņas sirdslieta bija literatūra un valoda. Bez skolotājas pilna laika darba viņa sarakstīja vairākas grāmatas ar stāstiem, lugām un novelēm kā latviski, tā angļiski: *Gadsimta gobelēns*, *Jauna, neprecējusies un baltu izcelsmes*, *Svešatnes albums*, un viena no stāstu grāmatām par imigrantu piedzīvojumiem ir angļu valodā – *The Blue Mountains of Mujani*, ko izdeva *Penguin Press* jau 1990. gadā.

Liela pateicība A. Vāverei pienākas par viņas darbu Adelaides Latviešu vidusskolā, ko nodibināja 1976. gadā. Drīz pēc tam viņa uzņēmās mācīt Latvijas vēsturi un arī latviešu valodu. Tas notika katru otrdienas vakaru – ziemā un vasarā 40 nedēļas gadā.

Latviešu skolā viņa strādāja ne tikai par skolotāju, bet arī palīdzēja Dienvidaustrālijas

valsts pārbaudījumu iestādei sastādīt darba prasības 11. un 12. klašu mācībām un ilgu gadu ar savu aso prātu un lielo pieredzi latviešu literatūrā līdzdarbojās Dienvidaustrālijas Publisko eksāmenu pārvaldē. Kopā ar citiem skolotājiem Aina sastādīja eksāmenus 12. klasei, pārbaudīja skolēnu mutvārdu latviskās zināšanas un laboja rakstveida pārbaudījumus. Tas bija liels un svarīgs darbs, ko vajadzēja veikt precīzi un ierobežotā laika sprīdī, jo valdības iestāde negaidīja.

Atāla mīļā piemiņā A. Vāvere paliks kā aktīva akadēmiskās saimes locekle. Viņa iedvesmoja ar mūsdienīgajām domām un skaisto, bagāto latviešu valodu, tostarp vadot daudzas sirmās stundas, kā arī sakot vairākas svētku runas *Atāla* gadasvētkos. Viņa mācēja atrast interesantus un mazliet strīdīgus tematus diskusijām, kas patika vienības locekļiem un nāca par labu. Turklāt viņa bija ļoti laipna mājasmāte, kura vairākkārt uzņēma atāliešus savās un dzīvesdrauga Gunta mājās un skaistajā dārzā Adelaides kalnos. Viņa cienāja mūs ar pašceptu rupjmaizi, kas visiem lieliski garšoja.

HRONIKA

AKADĒMISKĀ VIENĪBA AUSEKLIS MELBURNĀ

2009. gada 30. augusta sagaitā Ināra Šūberte referēja par mūsdienu mākslas problēmām un par to, kā tās skar ne tikai pašus māksliniekus, bet arī skatītājus, kritiķus un kuratorus. Klausītāji dalījās ar saviem mākslas pasaules piedzīvojumiem.

27. septembrī Ivars un Māra Medenieki ausekļiešiem stāstīja par saviem nesenajiem iespaidiem Kanādas latviešu Dziesmu svētkos, ka arī par svētku notikumu vietu – Hamiltonu. Sekoja pārrunas un dziesmas.

27. oktobrī Gunārs un Nanija Priedes atklāja ausekļiešu vēsturi bildēs, sākot no pašām pirmām dienām Vācijā, Pinnebergā (*Pinneberg*), līdz septiņdesmitajiem gadiem Austrālijā, kad sarīkojumi un neformālas sanāksšanas jau bija redzamas kustīgā video attēlojumā.

29. novembrī Latviešu ciemā notika ausekļiešu gadasvētki. Omulīgā gaisotnē pie dekorētiem mielasta galdiem sēdēja savieši un viesi un klausījās Edmunda Smalkā svētku runu par Kārli Skalbi. Pēcpusdiena tika pavadīta, baudot gardus ēdienus un dzērienus un iesaistoties dziedāšanā un sarunās.

2010. gada 20. februārī pilnsapulce pie Nates Neiburgas. Ievēlēja nākamā gada valdi un pārrunāja nākotnes plānus.

28. martā pie Gunas Saizes Nate Neiburga nolasīja izvilkumu no laikraksta, kurā bija izaicinoša intervija ar profesoru Leonu Taivānu, ietverot viņa izteikumu, ka latvju dainas ir „prom metamas”. Klātesošie dedzīgi pārrunāja šo tēmu.

25. aprīlī pie Ināras Šēbertes un Ainas Balodes viesņa Marita Batņa sniedza priekšlasījumu, kurā viņa salīdzināja kultūras

pārvaldību Latvijā un Austrālijā. Sekoja interesantas pārrunas.

30. maijā parastās ausekļiešu sanāksmes vietā biedri tika aicināti apmeklēt Dr. Andra Saltupa referātu *Sirdstrieka*, ko viņš nolasīja Melburnas Latviešu namā. Tie, kas varēja, pēc referāta satikās kafejnīcā uz pārrunām.

22. augustā pie Ainas un Māra Kučeriem referēja laikraksta *Latvietis* izdevēji Ilze un Gunārs Nāgeli. Viņi stāstīja par saviem galvenajiem mērķiem (izglītot, informēt, izklaidēt), kā arī par izdevuma finansiālajām problēmām. Laikrakstu var skatīties tīmeklī bez maksas, tā ka ienākumi tiek gūti tikai no abonentiem.

23. septembrī pie Gunāra un Nanijas Priedēm viesis Edmunds Smalkais apgaismoja klausītājus par nākamajiem Latvijas parlamenta vēlēšanu kandidātiem, pastāstot par viņu pagātnes ceļiem un nākotnes cerībām. Papildinājumā sekoja lietderīgi jautājumi un pārrunas. Novembra sanāksmes vietā valde ierosināja ausekļiešiem apmeklēt Viļa Vītola referātu Latviešu namā.

5. decembrī pie Ērikas un Kārļa Ābelēm notika gadasvētku svinības. Sanāksme tika atklāta, pieminot nelaiķa Artūra Neboisa dzīves gaitas un sasniegumus. Sekoja Nates Neiburgas stāstījums par pieredzēto Japānā un Ķīnā. Svinības turpinājās, klātesošiem baudot bagātīgu mielastu.

2011. gada 27. martā pie Nates Neiburgas noritēja ikgadējā pilnsapulce. Pēc darbības pārskata tika pārrunātas iespējamās maiņas ausekļiešu nākotnes darbībā. Biedri iecēla valdes locekļus nākamajam gadam, izņemot vienības vecāko.

3. jūlijā pie Nanijas un Gunāra Priedēm notika saviesīga pēcpusdiena ar Nanijas sako-
poto DVD par interesantām vietām Latvijas
laukos un pilsētās. Skatiem bija pievienota
skaista mūzika, kas lika klātesošiem sist takti
un dziedāt līdzi.

31. jūlijā ausekļieši sapulcējās pie In-
tas un Pētera Miligeniem. Olga Siliņa īsumā
pastāstīja par nelaiķa Jāņa Kļaviņa dzīvi un
nolasīja viņa vēstuli par latviešu mūžīgo ka-
ravīru. Sekoja Gunāra Priedes informācija par
ausekļiešu vienības statūtiem, it sevišķi, kā
slēgt vienību atbilstoši statūtiem. Viņš uzsvēra,
ka svarīgi jau tagad sākt savilkt galus kopā un
izlemt, ko darīt ar vienības sakrātajiem ma-
teriāliem. Misiņa bibliotēka Rīgā pirms kāda
laika esot piedāvājusi uzkrāt šos dokumentus.

23. decembrī gadasvētki tika svinēti pie
Nanijas un Gunāra Priedēm. Gunārs noturēja

piemiņas brīdi, atceroties vecbiedri nelaiķi
Ainu Vāveri (bij. Neboiss). Viņš izcēla Ainas
izcilos sniegumus vienībā, sevišķi slavējot vi-
ņas vērtīgo audzinātājas darbu. Svētku uzrunā
Nate Neiburga aicināja klausītājus priecāties
un lepoties, ka latviešiem ir tik liels skaits izci-
lu pasaules mēroga mūziķu. Viņa iepazīstināja
klausītājus ar daudziem sekmīgiem mūziķiem
un īsumā aprakstīja viņu galvenos sasniegu-
mus. Svinības turpinājās, viesiem un biedriem
baudot gardos ēdienus un dzērienus omulīgā
gaisotnē.

Līdz 2012. gada jūnijam vienība bijusi
neaktīva, joprojām esam bez vienības vecākā,
jauni biedri nenāk klāt un vecie kļūst lēnāki
un nevarīgāki. Citi no mums brauc ārzemju
ceļojumos, kamēr veselība vēl ļauj.

Ināra Šuberte

AKADĒMISKĀ VIENĪBA AUSTRUMS

2011. gada 3. septembrī akadēmiskā
gada atklāšana *Aučos*, Jāņa Čakstes dzimtas
mājās, pirms tam noliekot ziedus pie viņa
pieminekļa Jelgavā.

13. septembrī politiķu paneļdiskusija
starp Arvilu Ašeradenu (*Vienotība*) un Ed-
mundu Sprūdžu (Zatlera Reformu partija)
pirms 11. Saeimas vēlēšanām. Moderators vb.
Ainārs Dimants. Tēma: ekonomika un partiju
piedāvātie ekonomikas attīstības modeļi.

20. septembrī viesu vakarā Janīnas Kur-
sītes priekšlasījums *Pa Dzintara ceļu*.

27. septembrī jn. Mikus Žagatas jaunieša
priekšlasījums *Spilves kauja*.

3. oktobrī austrumiešu ciemošanās pie
studēšu korporācijas *Varavīksne*.

11. oktobrī filmu vakarā video par *Aus-
trumu* 90. gadu sākumā Latvijā.

18. oktobrī viesu vakarā Ārlietu ministrijas
valsts sekretāra Andra Teikmaņa priekšla-
sījums *Eiropas Savienības attiecības ar Krie-
vijas Federāciju*.

19. oktobrī *Austruma* sabiedriskā dis-
kusija *Vai Latvijā mediju ziņas ir brīvas un
objektīvas?* Paula Stradiņa Medicīnas vēstures

muzejā (tuvāk sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves*
numurā).

25. oktobrī jn. Artūra Barkāna jaunieša
priekšlasījums *Kardioķirurģija – tās vēsture
un varoņi*.

28. oktobrī grāmatas *Akadēmiskā vienība
„Austrums” 125 gados (1883–2008)* atvērša-
nas svētki LU Akadēmiskajā bibliotēkā.

29. oktobrī *Austruma* 128. gadasvētki
LU Mazajā aulā un *Austruma* mājā Ģertrūdes
ielā 123.

8. novembrī Jāņa Ducena fonda vakarā
Latvijas Valsts vēstures arhīva vadošā pētnieka
Kārļa Zvirgzdiņa priekšlasījums *Austrumietis
Jānis Ducens: meklējumi Latvijas Valsts vēs-
tures arhīvā*.

11.–12. novembrī austrumiešu vizīte
Maskavā: 11. novembrī *Austruma* vēstures
grāmatas dāvinājums Latvijas vēstniecībai
Krievijā, 12. novembrī *Austruma* dibināšanas
vietas – nama *Kuzņeckij most 7* – un Mas-
kavas Valsts universitātes Žurnālistikas fakul-
tātes (bij. Maskavas Universitātes Juridiskās
fakultātes ēka, kur studēja J. Čakste u. c.)
apmeklējums.

Igaunijas Republikas prezidents Tomass Hendriks Ilvess akadēmiskajā vienībā *Austrums* Ģertrūdes ielā 123 2012. gada 6. jūnijā. Foto: Republikas prezidenta kanceleja

15. novembrī vb. Viestura Paula Karnupa priekšlasījums par *Austruma* un Igauniju studentu biedrības (*EŪS*) sadarbību.

18. novembrī akadēmisko mūža organizāciju gājiens uz Rīgas Brāļu kapiem un svinības *Austruma* mājā pēc gājiena.

22. novembrī viesību vakarā ar studenšu korporāciju *Staburadze* vb. Artūra Tomsona priekšlasījums *Zobens cauri gadsimtiem*.

29. novembrī vb. Ojāra Upatnieka 80 gadu jubilejas svinības.

6. decembrī jn. Ulda Čodara priekšlasījums *Par kreļļiem*.

13. decembrī gada sapulcē tika ievēlēta jauna valde ar vecāko sav. Matīsu Lūciņu, vecākā vietnieku sav. Miku Žagatu, kasieri sav. Jāni Egliņu, ekonomu sav. Artūru Barkānu, sekretāru sav. Rihardu Urtānu un padomnieku sav. Daini Špeļu.

26. decembrī Vecbiedru komitejas rīkotās *Austruma* Ziemassvētku svinības.

2012. gada 17. janvārī sav. Mikus Žagatas priekšlasījums *Salaspils viduslaiku pils: vēsture un rekonstrukcija*.

24. janvārī Ārlietu ministrijas Valsts protokola 2. sekretāres, Biznesa augstskolas *Turība* juridiskās zinātnes doktorantes Sintijas Stīpres priekšlasījums *Pieņemšana saskaņā ar diplomātiskā protokola tradīcijām*.

31. janvārī vb. Aināra Lerha priekšlasījums *Satversmes izstrādes vēsture* Tatjanas dienas svinībās ar viesiem no studenšu korporācijas *Sororitas Tatiana* un studentu korporācijām *Fraternitas Arctica*, *Fraternitas Lettica* un *Fraternitas Livonica*.

14. februārī viesu vakarā vb. Pētera Stračiņa Valentīndienas priekšlasījums *Sirds dzīve*.

18.–19. februārī vb. Aināra Dimanta rīkotā zemledus makšķerēšana pie Dzērbenes stacijas.

21. februārī par godu Igaunijas neatkarības dienai viesojas *EŪS* pārstāvji.

28. februārī jn. Armanda Leimaņa priekšlasījums *Ideju vēsturnieks un filozofs Jesaja Berlins*.

13. martā viesu vakarā LU vēstures doktorante Ilzes Jermecānes priekšlasījums *Latvieši Sarkanajā armijā Otrā pasaules kara laikā*.

20. martā viesu vakarā ar konkordiju *Valdemārija* Latvijas Okupācijas muzeja vēsturnieka Ulda Neiburga priekšlasījums *16. marts Latviešu leģiona vēsturē un sabiedrības sociālajā atmiņā*.

27. martā Dziesmu vakars sav. Ronalda Muižnieka vadībā.

3. aprīlī jn. Jānis Labuča priekšlasījums *Miega apnoja*.

13. aprīlī *Austruma* pārstāvji piedalījās LU Juridiskās fakultātes Sēžu zāles un Dekānu galerijas atklāšanā, kas izveidotas, lietojot *Austruma* vb. Sigurda Lindiņa (1918–2000) testamentāro novēlējumu.

17. aprīlī vb. Andra Rozes priekšlasījums *Rīgas jauno laiku metamorfoze un nākotne*.

21.–22. aprīlī vb. Ginta Šīmaņa rīkotais studiju brauciens *Pa Krišjāņa Valdemāra pēdām* uz Kurzemi.

29. aprīlī *Austruma* talka.

1. maijā *Austruma* biljarda turnīrs.

8. maijā viesību vakars ar studentu biedrību *Šalkone*.

12.–13. maijā Darba svētki pie *Austruma* goda biedres Baibas Zīmes Ādažu pagasta *Suitiņos*, *Austruma* piemiņas plāksnes svinīga atklāšana 12. maijā.

15. maijā vb. Jāņa Grabja un vb. Andrieva Eiches priekšlasījums *Gadījuma skaitļu un statistikas pamatjēdzieni ikdienā jeb statistika nemelo*.

22. maijā jn. Kristapa Kretaiņa priekšlasījums *Šahs: mīti un patiesība*.

29. maijā akadēmiskā gada noslēguma vakars.

6. jūnijā *Austrumā* valsts vizītes ietvaros viesojas *Austruma* goda biedrs, EŪS filistrs, Igaunijas prezidents Tomass Hendriks Ilvess.

9. jūnijā vecākā vietnieks sav. Mikus Žagata un Vecbiedru komitejas priekšsēdētājs vb. Mārtiņš Tarlaps sveic goda biedri Baibu Zīrni 80 gadu jubilejā.

18. jūlijā *Austruma* pārstāvji piedalās arhitektam vb. Andrejam Holcmanim (1920–2009) veltītās grāmatas *Dižkoki krīt, atvases zaļo* atvēršanas sarīkojumā Arhitektu namā.

sav. Mikus Žagata

AKADĒMISKĀ VIENĪBA LATVIETE

2011. gada 30. jūlijā, turpinot tradīciju pēc akadēmiskā gada noslēguma apeļot dzimto zemi un ciemoties pie kādas no mūsu draudzenēm, ekskursija pa Kurzemi, iepērkoties Sabiles gadatirgū un apmeklējot Vīna svētkus, kā arī viesojoties pie Anitas Švedes un Ramonas Švedes Pāvilstā, iepazīstoties ar ģimenes uzņēmumu un apmeklējot smilšu skulptūru izstādi jūras krastā. Dienas beigās izrāde *Grēka kalna dēkaiņi* Durbes estrādē Tukumā.

2. augustā piedalīšanās akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotajos Dārza svētkos.

8. septembrī darba sagaita laikraksta *Diena* telpās – iepazīšanās ar laikraksta *Diena* redakcijas darbu.

15. septembrī piedalīšanās žurnālista Ata Klimoviča grāmatas *Personiskā Latvija. Divdesmitā gadsimta stāsti* atvēršanas svētkos laikraksta *Diena* telpās.

22. septembrī Sirmajā stundā jauniešu kandidātes Inese Grumoltes referāts *Liberālā nacionālisma iezīmes Raiņa sociālpolitiskajos priekšstatos*.

20. oktobrī piedalīšanās žurnāla *Akadēmiskā Dzīve* 48. numura atvēršanas svētkos LU vēstures muzejā.

28. oktobrī piedalīšanās *Austruma* vēstures grāmatas atvēršanas svētkos.

29. oktobrī sveicam *Austrumu* 128. gadsvētkos.

5. novembrī sveicam S!K! *Daugaviete* 90 gadu jubilejā LU.

18. novembrī piedalīšanās akadēmisko mūža organizāciju gājienā uz Brāļu kapiem, ziedu nolikšana pie Mātes Latvijas tēla, Lāčplēša kara ordeņa kavalieres Elzas Žiglēvicas un Jāņa Čakstes pieminekļiem. Vakarā viesošanās *Austrumā*.

15. decembrī Pētera Čaikovska operas *Jevgeņijs Onegins* apmeklējums Nacionālajā operā kopā ar citām akadēmiskajām mūža organizācijām.

26. decembrī Ziemassvētku svinēšana kopā ar *Austrumu*.

2012. gada 15. februārī iepazīšanās vakars pie S!K! *Staburadze*.

18. februārī piedalīšanās konkordijas *Valdemārija* 75 gadu jubilejas ballē Mazajā ģildē.

3. martā *Latvietes* 87. gadassvētki. Jauniešu kandidātes Ineses Grumoltes akadēmiskā runa *Intelektuāļu politiskā loma un atbildība: normatīvie modeļi, iespējas un ierobežojumi*. Bērnu un jauniešu popgrupas *Podziņas* koncerts.

15. martā literārais vakars *Aromterapija – prieks dvēselei un ķermenim* pie S!K! *Selga*.

19. martā sadraudzības vakars pie S!K! *Daugaviete*, iepazīšanās ar korporācijas vēsturi un tradīcijām.

9. aprīlī svinīgā sagaita – Lieldienu svinēšana pie vb. Renātes Mednes.

21. aprīlī kopā ar *Austrumu* ekskursija pa K. Valdemāra bērnības zemi Ziemeļkurzemē.

29. aprīlī Lielā talka *Austruma* mājā.

3. jūnijā brauciens uz Valmieru. Izrāde *Orfejs pazemē* Valmieras Drāmas teātrī, brauciens ar kuģīti pa Gauju.

1. jūlijā svinīgā sagaita – akadēmiskā gada noslēguma Zemeņu balle pie vb. Gundegas Dambes Ādažos.

Akadēmiskā gada laikā notikušas arī parastas darba sagaitas, audzināšanas stundas u. c. Priecājāmie kopā ar Lindu Romanovsku par viņas dēliņa nākšanu pasaulē, kā arī par to, ka sav. Guna Jākobsone-Šnepste uzsāka studijas maģistrantūrā un vb. Gundega Dambē – doktorantūrā.

sav. Dagnija Ivanovska

LATVIEŠU KATOĻU STUDENTU UN AKADĒMIĶU APVIENĪBA *DZINTARS*

2011. gada 2. aprīlī dzintarietes fil! Ineses Runces vadībā tika rīkotas LKSAA *Dzintars* Studiju dienas ar moto *Marta un Marija ir vienotas – svētā Avilas Terēze*, un konferences tēma bija *Sieviete Baznīcā, vēsturē un tradīcijā*. Konferences ievadvārdus teica LKSAA *Dzintars* prezidents Valdis Labinskis. Studiju dienās ar zinātniskiem referātiem uzstājās vairāki dzintarieši. Sarīkojumā piedalījās arī V. E. arhibīskaps Zbignevs Stankēvičs. Konferences noslēgumā viņš sacīja, ka dzirdētais atgādinājis zināmas patiesības, bet līcis uz tām pavērties no jauna redzes viedokļa. Arhibīskaps uzsvēra, ka svētās Avilas Terēzes iekšējā lūgšana ir ceļš Latvijas garīgai atjaunošanai, un aicināja lajus apvienoties un iesaistīties atjaunotnes darbā.

6. un 7. maijā notika 3. Katoļu studentu dienas, kuras rīko Rīgas garīgais seminārs, Rīgas Augstākais reliģijas zinātņu institūts (RARZI) un LKSAA *Dzintars*. Pasākuma organizatoriskajā darba grupā no LKSAA *Dzintars* darbojās fil! Ieva Putniņa un fil! Kārlis Lītaunieks. Konferences pirmajā dienā notika Latvijas katoļu studentu iepazīšanās vakars ar kopīgu vakarēšanu, garīgās mūzikas koncertu un tautas bumbas spēli. Spēlē uzvarēja LKSAA *Dzintars* apvienotā komanda. Konferences otrajā dienā ar zinātnisku referātu *Reģionālās identitātes veidošanās pieredze un mūsdienu tendences* uzstājās dzintariete fil! Inese Runce, *Dr. hist.*, LU vadošā pētniece un lektore. Savukārt zinātnisku referātu *Baznīcas modeļi kardināla A. Dallasa un Latvijas*

draudžu kristiešu skatījumā sniedza dzintariete fil! Marika Zelča-Čerāne, *Mg. rel.*, Kristīgās dzīves institūts.

14. augustā Aglonas Maizes muzejā notika LKSAA *Dzintars* Draudzības konvents, kurā pulcējās ap pussimts dzintariešu, mūsu draugu un bērnu. Konventa īpašais viesis bija V. E. bīskaps Antons Justs, kurš teica arī ievadvārdus. Konventa sākumā Maizes muzeja vadītāja Vija Ancāne īstā latgaliskā sirsnībā rūpējās par klātiem galdiem un zināja interesanti pastāstīt kā par dienišķo maizi, tā arī par īpašiem gardumiem. Konventa dalībnieki, sākot ar bērniem, katrs īsumā iepazīstināja ar sevi, un daži prata pateikt arī ko vairāk, kā fil! Genovefa Dortāne-Lakše, kura lasīja savu dzeju. Patīkamo kopības sajūtu stiprināja fil. fil! Jura Valaiņa un Kārļa Krišāna vadītās dziesmas. Pēc konventa visi tā dalībnieki devās uz svēto Misi.

22. septembrī saulainā rudens dienā Dievs ļāva nākt pasaulē smaidošam zēnam Emīlam mūsu labā gariņa dzintarietes fil! Ivetas Putniņas ģimenē. Emīls cītīgi aug, apveltīdams mūs ar smaidiem un mīlestību.

18. novembrī dzintarieši ar citām studentu korporācijām devās gājienā uz Brāļu kapiem, lai ar atceres brīdi godinātu tos, kuri ir ziedojuši savas dzīvības Latvijai. Šajos valsts svētkos Atzinības krusta V šķiras apbalvojums tika piešķirts Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bērnu literatūras centra vadītājai dzintarietei fil! Silvijai Tretjakovai.

10. decembrī LKSAA *Dzintars* godināja savus jubilārus. Svētā Jēkaba katedrālē svēto Misi celebrēja V. E. bīskaps Antons Justs kopā ar LKSAA *Dzintars* kapelānu prāvestu Juri Jalinski. Misi ar mūziku un dziedājumiem kuplināja fil.fil! Irēna Kalniņa un Kristīne Kalniņa. Pēc dievkalpojuma sekoja svētku Agape Liepas zālē un tika godināti abi dzintarieši – 80 gadu jubilāri – V. E. bīskaps Antons Justs un rakstniece un dzejniece fil! Paulīne Zarāne, kura gan nevarēja ierasties, jo atradās sanatorijā. Tomēr simboliski ziedi tika arī viņai.

2012. gada 11. un 12. maijā ikgadējās jau 4. Katoļu studentu dienas. Pasākuma organizatoriskajā darba grupā no LKSAA *Dzintars* darbojās fil! Jānis Valtervitenheims un fil! Kārlis Litaunieks. Pirmās dienas sarīkojumam

Rīgas Katoļu ģimnāzijā mērķis bija vienot, audzināt un izglītot izklaidējot. Sarīkojuma devīze – būt, zināt, gribēt Kunga gaismā. Ar pārdomām par tēmu „gribēt Kunga gaismā” uzstājās dzintarietis fil! Jānis Valtervitenheims. Savukārt otrajā dienā zinātnisku referātu sniedza dzintariete fil! Daina Strelēvica.

Jūlija sākumā vizītē pie dzintariešiem ASV un Kanādā viesojās LKSAA *Dzintars* kapelāns prāvests Juris Jalinskis. Viņš piedalījās Čikāgas un Grandrapidu (*Grand Rapid*) vienību konventos, un šajā laikā Grandrapidu vienība nodeva prezidējošās vienības pilnvaras Čikāgas vienībai. Vizītes laikā prāvests piedalījās arī Katoļu dienās Garezerā un XIII Vispārējos latviešu dziesmu svētkos Milvokos.

21. un 22. jūlijā Bauskas novada Dāviņu pagasta kultūras un garīgajā centrā *Brukņas muiža* dzintariešus uzņēma viesmīlīgais namatēvs un reizē arī dzintarietis prāvests Andrejs Mediņš, šeit notika kārtējais LKSAA *Dzintars* kongress. Kongress tika atklāts ar fil! Silvijas Tretjakovas akadēmisko runu *Lasīšanas veicināšana un labvēlīgā bibliotēku vide*. Pēc tam sekoja svētā Mise, kuru celebrēja V. E. bīskaps Antons Justs kopā ar dzintarieti prāvestu Andreju Mediņu. Tālākajā kongresa gaitā sekoja biedru kopsapulce, kuru vadīja fil! Uldis Vērdiņš. Iepriekšējais prezidijs atskaitījās par divu gadu veikumu un saņēma kopumā pozitīvas atsauksmes. Pēc tam notika prezidenta, jaunā prezidija un citu amatpersonu vēlēšanas. Par LKSAA *Dzintars* prezidentu atkārtoti tika ievēlēts seniors Valdis Labinskis, līdzās viņam prezidijā darbosies arī fil.fil! Diāna Raģele, Diāna Golubecka, Lelda Balode, Kārlis Litaunieks un Uldis Vērdiņš. Prezidents un prezidijs ir ievēlēti uz diviem gadiem. Vakārā sekoja *Mediju forums*, kuru vadīja katoļu Baznīcas Rīgas arhibīskapa sekretāre Irēna Pujate, referātu *Jaunais medijs – iespējas un riski* nolasīja Nacionālās elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes (NEPLP) loceklis Dainis Mjartāns, diskutējās piedalījās *Radio Vatikāns* korespondents Aigars Brigmanis un students Edgars Skutels. Sarunu centrā – kas darāms, lai katoļu Baznīca ar masu mediju palīdzību sabiedrības apziņā varētu nostiprināt ticības pamatus. Apvienības biedra Daiņa Mjartāna ievēlēšanu NEPLP atbalstīja arī LKSAA *Dzintars*. Viņš ir atbildīgais par komercradio

jautājumu risināšanu Latvijā, lai it īpaši FM diapazonā raidošajās radiostacijās būtiski pieaugtu latviešu valodas īpatsvars, kā arī par Latvijas Radio. Svētdien, kongresa otrajā dienā apvienības eksprezidentes fil! Ineses Runces vadībā aizritēja referātu cikls *Laji Baznīcā*, kurā piedalījās referenti no Rīgas, Zemgales un Latgales: fil! Jānis Valtervitenheims,

Terezija Lasmane, Edgars Skutels, Digna Tarvida, fil! Maija Upeniece un seniors Valdis Labinskis. Sākot no personīgās pieredzes līdz filozofiskām pārdomām, atklājās visai plašais laju darba diapazons. Kongress tika noslēgts ar lūgšanu un himnu *Dievs, svētī Latviju!*.

fil! Kārlis Litaunieks

STUDENTU BIEDRĪBA *FRATERNITAS RUSTICANA*

2011. gada 9. jūnijā ikgadējais brauciens uz Demeni Daugavpils novadā godināt Latvijas Brīvības cīņās kritušā Fr!R! biedra Paula Pētersona un citu viņa cīņu biedru piemiņu.

12. oktobrī jaunajā biedrības vadībā ievēlēti seniors Adrians Pavārs, viceseniors Andris Sprukuls, oldermanis Jānis Vidriķis, iecelti *magister cantandi* Francis Usāns, *magister literarum* Aivars Berķis, kasieris un ekonoms Aivars Ošs, sekretārs Pāvels Romislovs.

Turpinājumā F! A. Berķa sveikšana 75 gadu jubilejā. Dāvinām Aivara lielizmēra portretu ar visu klātesošo rakstiskiem vēlējumiem.

11. novembrī mūsu organizācijas biedri Lāčplēša dienas lāpu gājienā iekļaujas konkordijas *Valdemārija* rindās. Vēlāk dalība arī valdemāriešu svinībās.

16. novembris *Fraternitas Rusticana* dibināšanas 90. gadadienas svinības. Svinīgo runu *Gājiens uz Latvijas valsti: Ādolfs Klīve, viņa dzīve no dzimšanas līdz Latvijas proklamēšanai* teic F! Elmārs Pelkaus. Pēc tam cieņīgu apsveikumi, saviesīgā daļa.

18. novembrī studentu organizāciju svētku gājiens no LU uz Brāļu kapiem. Pēc kopīgā gājiena un ceremonijas noliekam ziedus Fr!R! goda filistriem un filistriem Meža kapos.

29. novembrī pavadām pēdējā gaitā vecbiedru Kārli Peizi. Kārlis bija pēdējais rustikānis, kas uzņemts jau Latvijas pirmās neatkarības laikā.

14. decembrī F! E. Pelkua referāta turpinājums par Fr!R! goda biedra Ādolfa Klīves

dzīves gājumu un sabiedrisko darbību Latvijas valsts veidošanā, kā arī turpmāk trimdā ASV.

2012. gada 11. janvārī F! E. Pelkua informācija par Fr!R! bibliotēkas un arhīva stāvokli Latvijas Valsts arhīva krātuvē.

8. februārī sekretārs iepazīstina ar jaunākajām vēstulēm, kas saņemtas no ASV dzīvojošiem rustikāņiem. Būtiskākā – mūsu brālības ASV grupas 2012. gadā plānotie pasākumi. F! Jāņa Javas priekšlasījums par aizgājušās vasaras ceļojumu uz ASV pie mūsu biedra Ivara Bļodnieka un viņa ģimenes. Stāstījums izraisīja klātesošo jautājumus, diskusijas par sadzīves īpatnībām Amerikā.

14. martā F! A. Berķa priekšlasījums *Vai iespējama lauku atdzimšana Latvijā?*. F! E. Pelkaus piemin laikrakstā *Latvietis* ievietoto Jāņa Liepiņa rakstu par Fr!R!. Tiek nolasīts pilns raksta teksts un notiek pārrunas par rakstu.

11. aprīlī F! E. Pelkua priekšlasījums *Cik latvieši ir latvieši jeb par pirmās nakts tiesībām vēsturē un caur Latvijas teritoriju caurgājušo karotāju atstāto pēcnācēju latvietību*.

26. un 27. maijā pavasara komeršs ar ģimenes locekļiem Raunas virzienā ap 110 kilometru no Rīgas mūsu biedra Aivara Priedīša lauku mājās, apskatot saimniecību un tuvākās apkārtnes interesantākās vietas. Aivars ir dzērveņu audzētājs ar vairāk nekā desmit gadu pieredzi. Degustējam Aivara audzēto dzērveņu sulas kasti.

F! Pāvels Romislovs

AKADĒMISKĀ DZĪVE IN THIS ISSUE

Baiba Bela

Discussion of national identity in contemporary Latvia: polyphony and contradiction

Focus of this paper is on the development of national identity in contemporary Latvia. Even 20 years after regaining of independence it is still not clear, who constitutes Latvia, Latvians alone or Latvians and other ethnic groups nor is it clear how inhabitants of Latvia interpret their national identity. A theoretical perspective for such a study is given by studies of Anderson, Castells, and Wodak et al. The study described here is based on 21 interviews of opinion leaders – teachers, scientists, artists, and NGO activists. This brief outline on theoretical interpretation of national identity provides the context for further discussions. Different elements and dimensions of national identity are analysed in these interviews paying particular attention to similarities and differences in the various views. Those of the “we” group and the “them” group from the perspective of Latvians and non-Latvians is analysed in the context of discourse on national identity and the place of ethnicity within it.

Jānis Broks

The national identity: in general models and in the specific case of Latvia

Elements which are included in the definitions of a nation in contemporary intellectual debates have existed and have been present for centuries in different configurations long before nations appeared. Nations are products

of human history that appeared toward the end of Modern Era. Although in contemporary history nations still play a significant role, looking at them from a very close perspective, suggests that they are a transient phenomenon. Yet, these elements are still used firstly, as legitimate arguments for the existence of sovereign countries, because in the process of globalization any other effective and sufficient transnational or non-governmental institutions have not yet been established. While such a situation exists, nation as a horizontal category of social differentiation is needed. Secondly, individuals face certain problems from globalization that affect their individual identities. Those identities are getting more shapeless, situational and based on multiple interactions. However to keep up this diversity, it is necessary to have trans-individual resources, that support them. The still existing, but impoverished, collective identities, such as nations, can play this role. At present other pretenders for this role are difficult to imagine.

In the specific case of Latvia the situation is quite complex due to our historical background and various forms of integration of its transnational identities. Therefore society, as a whole, and political, cultural and economic elite must act in concert to strengthen national identity which is still in process of formation. Because of weak national identity globalization in Latvia is taking place in a way that is not sustainable. Depending on how successfully these actions will be implemented, will determine the forms of social organization that will develop in the future for people living in north east of Europe.

**Ieva Garda-Rozenberga,
Maija Krūmiņa**

Values and sense of national identity of young adults in Latvia after 1990ties

The aim of this article is to analyse national identity and belonging, what is required for its formation and the framework of self-awareness and values of young adults, i.e., those born after 1975, who were 20-35 years old at the time of the study. This question is relevant because young adults' sense of national identity can become crucial for understanding Latvian national identity in the near future. The analysis includes three main goals: 1) to explore how awareness of national identity has evolved and on what values it is based in young adults who were about 10 years old at the time of national Awakening (1986–1991); 2) to clarify the role of awareness of national identity in the daily life of this generation, 3) to examine what, in the opinion of the young adults, are the tools required for national identity-building.

After the analysis of 15 qualitative (semi-structured) interviews of young adults, it was concluded that in everyday life most of those interviewed do not have an active sense of national identity. Namely, their sense of national identity manifests itself only in particular moments and situations, such as changing of the home country. This suggests that for young adults being abroad is important determinant of national identity. This also proves that national identity in change with time and space.

In order to understand why the sense of national identity of young adults in contemporary Latvia is neutral or even indifferent, it is important to examine how this sense of identity has evolved and to determine the values on which it is based. Analysis of interviews showed that the most significant factors in the formation of national identity have cultural, territorial and psychological dimensions. At the same time analysis of the historical dimension showed that, although respondents rate it as a significant factor in building national identity it is only rarely related to their

own sense of belonging. The study did not confirm the assumption that the Awakening period with its patriotic mood and prominence of national symbols in homes, schools and cities is one of the main contributors to building of national identity for this particular generation.

However, despite the rather neutral or even indifferent attitude toward national identity, it was apparent, that almost all respondents believe that it should be cultivated and maintained both at the state and at the personal level. The importance of comprehensive school and civic engagements, such as participation in various non-governmental organizations should be particularly emphasized.

Inese Runce

The processes in the development of regional identity in Latvia after 1991

The article outlines the significance and experience in the development of regional identity in Europe and Latvia from theoretical and historical perspectives.

Firstly, theoretical aspects of the concept of "regional identity", its application in sociology and to the interaction of collective and individual identities in the modern world are analysed. Secondly, the article outlines the history of the development of regionalism in Latgale (in the 17th century, during the rule of the Russian Empire, during the interwar period in the first independent state of Latvia, during the Soviet occupation and in the post-soviet period).

After the collapse of the Soviet system fears of loss of territorial integrity and problems of diversity dominated political and intellectual discussions on regional identity in Latvia particularly that of Latgale, due to loss of its vitality, accompanied by increase in emigration.

This article also examines certain problematic issues revealed during expert interviewing. According to the findings, the main problem with the formation of regional identity in Latvia is the lack of recognition of regional identity in political, social, economic

and cultural policies. In the last few years, more recognition of regional identity in Latvia promises some hope for changes. For this to happen however increased dialogue between “centre and periphery”, and among NGOs, politicians, scholars and state institutions must be maintained.

Vladislavs Volkovs

Individual and collective values in the construction of national identity

It is very important to demonstrate to what extent national and civil values exist in the consciousness of representatives of various ethnic groups in Latvia with respect to their collective and individual identities. This research identifies the level of political, civil and linguistic integration of the Latvian society, and, consequently, the level of inter-ethnic distances. In order to study the established hierarchy of national-state and linguistic identities in Daugavpils residents the author has carried out sociological research “Interaction of collective and personal identities of ethnic groups as a factor for development of a civil society”. The period of the research is spring-autumn of 2010. 578 residents from Daugavpils included in the survey is representative and stratified according to the city regions, respondents’ age, sex and ethnic origin.

The results show that the collective linguistic identity strongly influences the hierarchy of national-civil and ethnic-group values in the consciousness of Daugavpils residents. In modern society the ethnic identity of various groups (representatives of the main ethnic group or ethnic minorities) is always related to universal civil values. The practice of European states with their multi-ethnic populations provide that in many the ethnic values coexist in harmony with universal civil values and human rights.

The results also demonstrated that ethnic groups’ values, civil values and human rights aren’t opposed in principle in constructing the identity hierarchy in the respondents’ consciousness. The data put in question the validity of the established stereotypes created

by the apriorism of liberalism and multiculturalism. The respondents find a combination of various models of identity hierarchy relatively acceptable where the leading role is attributed to individual as well as to ethnic-group and national-civil values. In fact, in the modern multi-ethnic society civil values, ethnic groups’ values and human rights should not oppose each other. The residents of Daugavpils look at these values as significant resources for constructing their own identity in a multi-ethnic environment.

Edmunds Šūpulis

The process of maintenance and transformation of national identity: the use of language and collective memory

This article is based on empirical data obtained and research done in the project “The formation of national identity consciousness in Latvia after the regaining of independence”. The main questions in studying national identity are how identity in human communication forms and how it forms during the mobilization of particular representations of national history. This article explores how identity is developed and manifested using resources of language and social memory. Collected interviews to measure understanding of the idea of identity among various opinion leaders are analyzed. Referring to the concept of “discursive construction of national identity” (R. Wodak) it is shown that two main discursive strategies – constructive and transformative “macro-strategies” can be distinguished. One, trying to maintain and reproduce established national identity, the other, discursively attempting to change its meaning from an ethnic to a civic one. A challenge to national identity also appears in the field of historical representation dividing the nation in conflicting communities of memory. Author argues that the “master narrative” on Latvia’s history is facing contra-memories which are excluded from the official memory politics. Interactions between narratives and memories construct a particular national identity in such a way that it becomes subject to change.

**Inga Sergeiceva,
Jelena Avanesova**

Factors influencing national identity awareness in Latvia: opinions of Latvian- and Russian-speakers

Identity is a widely popularized concept nowadays. Overall, this term characterizes the affiliation with a particular social or cultural group, which allows each person to define his or her place in life. There are different kinds of identities. The one to be observed in this research is national identity.

National identity is one of the most important and topical issues in modern Latvian society and political arena. Thus, for instance, the guidelines on national identity, civil society and integration policy were set in 2011. In this document national identity concept was defined in a way closely connected to ethnical identity notion. However, several ethnicities representatives have lived on the territories of Latvia for decades. Therefore, the main questions of this research is if understanding of national identity and aspects affecting national identity awareness are same for Latvians and Russian-speakers of Latvia.

To answer the stated question, the interviews with various field experts done by the University of Latvia Philosophy and Sociology Institute were analysed in this paper and especially the questions asking about the positive or negative influence of regional and religious identity on national identity awareness of Latvian inhabitants. Moreover, experts commented how various stakeholders (the State, businesses, non-governmental organizations (NGO), foreign and international organizations) influence the formation of national identity in Latvia.

It could be concluded that in general both Russian-speakers and Latvians have similar opinions on the influence of various stakeholders on national identity awareness. All respondents view businesses to be neutral, but NGO – potentially important, but not using their potential. The most significant influence was considered to be from the State authorities (both positive and negative), while impact of foreign and international organizations

were questionable. Latvians find that regional identities significantly influence the national identity awareness, while Russian-speakers find this influence to be insubstantial. Same time, Russian-speakers had more opinion on religious identity influence. However, both groups of respondent see the role of religious identity to be unsubstantial.

Aleksejs Šņitņikovs

Characteristics of the development of individual national identity in Latvia in the 21st century

In the literature on nationalism the subjective importance of nationalism to the individual has been a discussed. For example, Ernst Gellner considered that in the modern age the national units are the favourite, preferred objects of identification and willed adherence (Gellner 1996: 53). On the other hand, Eric Hobsbawm questioned whether the identification of an individual with the nation is subjectively important and superior to other social identities (Hobsbawm 1992: 11). This theoretical discussion is relevant for the study of formation of national identity in Latvia in the 21st century.

This article looks at the issue with the help of some conceptual tools developed by German sociologist Norbert Elias. According to N. Elias, in modern age there has been a shift in the balance between individual and collective identity towards greater individualization because of decreasing dependence of the individual on the nation-state. As a consequence, the individuals have become more independent in determining their identities. Nevertheless, the nation-state still fulfils a significant role as a survival unit which maintains the viability of the national identity at present.

The in-depth interviews about the issues of formation of national identity in Latvia indicate liberal attitudes towards the state. These attitudes are characterized by an awareness of the rules for membership, the rights and obligations, and an understanding of how the state functions. The processes of migration highlight the potential changeability

of the membership in the political community for the respondents.

At the same time, these interviews indicated the presence of emotional bonds with the nation-state of Latvia. These processes at the level of the institutional integration – citizens' contacts with the state institutions and involvement in their activity, provided the basis for their awareness of the territorial and cultural connections with their co-nationals. Another factor strengthening the individuals' subjectivity of belonging to a nation is the 'constitutive attachment' at the level of ethnic and national community.

Nadežda Pazuhina

National and cultural identities at cross-roads: reflections on the personal experience of the Russian minority in Latvia (1991–2011)

This article examines the cultural identity of Latvian Russians in the light of political and socio-cultural changes in Latvian society after reestablishment of independence of the Republic of Latvia in 1991. The interviews with various "opinion leaders", made in 2010–2011 within the framework of the research project "Formation of consciousness of nation after the reestablishment of independence in Latvia: tendencies and factors", are examined in order to show the personal experience of the Russian minority during the past 20 years.

In the first half of the 1990s, representatives of the Russian *intelligentsia* in Latvia started paying special attention to the historical experience of the Russian community in Latvia. In this respect, the inter-war period seemed especially important. Life of the Russian diaspora during the first years of Latvian independence attracted special attention as parallels could be drawn between it and their life in modern period. The feelings of Russians who in the 1920s and 1930s had to establish their minority status, could be compared to the feelings of Russians (or, indeed, to those of any Russian-speaking inhabitants) in the newly restored Republic of Latvia. It seems to have been a way to create a common historic memory for all the Russians in Latvia, helping

them to distinguish between the Russian culture in Latvia (the Baltics) and the Soviet one or the culture in Russia. This analogy however has been more emotional than factual. It is suggested that the situation with its questions of ethnic and cultural self-identity, returned to in the 1990s, is actually comparable to the situation in the 1920s.

Māra Zirņīte

Consciousness of national identity in the life stories of Latvian residents born after World War II

In the past 20 years, since Latvia has been an independent nation, the notion of national identity has been regarded differently than it was during the previous 50 years, when the country was a part of the Soviet Union. In a relatively short time the Latvian people have experienced not only a change in the social order, but also a change in their consciousness in relation to the nation. In fact, the older generation has gone through this process several times throughout their lifetimes, in the same geographic place.

This publication is dedicated to a study of the awareness of national identity after the renewal of national independence. The study has made use of two kinds of interviews: thematic and biographical interviews.

Thematic interviews express opinions as the result of finished thought process. The biographical approach to research can simultaneously reveal causes and effects – these require a longer time to be studied, but they may be very helpful when the goal is to promote change. Molly Andrews' 20-year study of an era of political change ("Shaping History, Narratives of Political Changes"), on the other hand, helps to provide a context for the biographical interviews. The collection of biographical interviews and life stories at the Institute of Philosophy and Sociology at the University of Latvia was created over the past 20 years, a time that was likewise characterised by great social change. Thanks to the memory of social history, the symbols of belonging to the nation (ex., national flag and anthem) have been renewed. The heritage of

historical memory ought to be viewed from a generational perspective.

Regarding the awareness of national identity, the study shows that Latvian society does not consist of only two polar opposite positions – namely, that of citizen and non-citizen, or Latvian and Russian – but rather many smaller subgroups of positions. Historical memory influences these positions, but so does the social position and role that each individual has assumed in society both before and after the renewal of independence as well as individual ambitions, levels of education, and cultural experience.

In order for a larger part of society to become aware of its national identity and for national stability to increase, these differing experiences of history must be brought into closer contact with each other. The study of life stories and the circulation of these stories within the greater society play an important role in bringing together the historical memories of these various groups.

Dagmāra Beitnere

National self-confidence and its relationship to history in Latvia

In western democracies national self-confidence is considered the obvious way to express ones membership in a nation. Research findings and experts both indicate that in Latvia this area deserves special examination. This paper explores the common factors in the relationship between national self-confidence and Latvian history as expressed in interviews by I. Druviete, E. Levits, and P. Viņķelis. The paper is based on Ernst Gellner's work *Nations and Nationalism*, a study that has gained increased interest, in part due to the comments by John Breuilly expressed in its foreword. After WW2 up to 1980 the question of nationality was stigmatized. After 1980 a series of research studies provided new approaches and explanations not only for 19th century nationalism when many nations developed, but also for nationalism and national self-confidence at the end of the 20th century.

After the collapse of the USSR in many East European countries theories of

nationalism were applied ignoring the need to examine questions of national self-confidence individually in each country, in relation to their own historical experience and development of national self-confidence. E. Gellner viewed nationalism as a product of industrialization and drew intellectual projections which may show up in the new nation's self-confidence, since they appear individually in each nation's development.

The relatively short existence of Latvia as an independent state is a hindrance to the development of national self-confidence which is directly related to its security and its belief in the Latvian state and its future. The theories of E. Gellner suggest that nations are formed not only as a result of the process of industrialization, but also as a result of their history and the specific national products that they show proudly to the world.

**Māra Lēruma,
Līga Bērziņa-Cimdiņa**

Chemical Engineering in Riga Polytechnical School and in Riga Polytechnical Institute

This is a historical overview of the establishment and development of chemical engineering as a subject of higher education between 1863 and 1918 in Riga Polytechnical School (RP) and Riga Polytechnical Institute (RPI).

A connection between chemical engineering and manufacturing was ensured by the simultaneous development and interaction of science and technology. This served as a source of new progressive ideas and strongly influenced the development of manufacturing.

Establishment of chemical engineering as a subject of higher education, and its inclusion in the curricula occurred already in 1863 at the time when RP as the first Russian Polytechnic School was founded and its Department of Chemistry established. Along with the reorganization of RP into RPI (in 1896), programs in studies of chemical engineering were improved with the addition of subjects which enabled the future engineers to obtain deeper knowledge of the various divisions of

chemical engineering, to understand the technological processes and function of equipment required, and how to optimize the conditions for the various technological processes. These subjects laid the foundation for studies in general chemical engineering, which, in its turn, led to the establishment of the Department of General Chemical Engineering in the Faculty of Chemistry. The most versatile and influential professors and scientists of chemical engineering at this time were M. Glasenapp and K. Blacher.

Evaluation of the study programs today shows that they are currently important and noteworthy. They include energy resources and types, timber processing, drug manufacturing, sugar processing and environment protection. These are important directions at the present time in which innovative technologies are being developed. It is the inclusion of topics of chemical technology in the high school curricula of RP in 1863 that eventually led to the creation of the Department of General Chemical Engineering in RPI.

**Agrita Kiopa,
Kaspars Bērziņš,
Jūlija Melkere**

Integration of Baltic research systems into the global science community

This paper addresses the development of the Baltic scientific research systems since 1991 and their integration into the global science community. Using publication and citation data drawn from Thomas Reuters Web of Science and SCOPUS, we address changes over time in inputs and investment to the research system, and outputs in terms of publication patterns, research productivity and quality, disciplinary content, and collaboration strategies of Baltic scientists. Findings show country-level distinctions that may possibly be attributed to different science and funding policies. Moreover, the diverse research outcomes could be affected by the varied collaboration patterns of scientists across the Baltic countries. Finally, we find that establishing local journals is an efficient strategy that improves output while seemingly sustains research

quality. Results also suggest that relying on the most productive scientists does not necessarily have significant productivity impacts.

Anda Rožukalne

Menu for Latvian Mass Media: Who and How Can It Influence the Quality

The main aim of this article is to give a broad picture of the media environment in Latvia and to explain the most important contemporary trends in the development of media culture during the economic recession (2008–2012). In order to fulfil this particular aim the author has collected data on media ownership and has made semi-structured qualitative interviews with the editors and owners of different mass media firms.

The article consists of five sections. First section explains the most important systemic changes in mass media field in Latvia in relation to the political and economic processes. The author indicates that political parallelism and extensive commercialization are the most important problems of media in Latvia that damage quality of news. In addition the lack of media responsibility and the problems with professional self-esteem are discussed. The second section gives a broad picture of changes in the media ownership in Latvia and analyses the business models of the national and international media firms that operated in Latvia. There are many media units that are connected with very influential politicians who are either media owners or beneficiaries. The third section provides an analysis of the quality of journalism in relation to the media job market. The fourth section is devoted to the trends in the quality of news. The fifth and last section discusses the healthier aspects of journalism in Latvia – the innovative investigative projects in journalism. The spite of the many problems with media content and the whole media system in Latvia the author predicts that after a deep crisis journalists are ready to prove that the public needs professional journalism. As a result there will be serious positive changes in the media culture and in journalism quality in the next few years.

Eduards Bruno Deksnis

Archived documents of political activities of Latvian émigré organisations, 1945–1991

Most of the refugees who left Latvia during the Second World War refused repatriation and during the immediate post-war period became exiles. Organised political activities were forbidden for exiles living in occupied West Germany. Starting from 1946 documentary evidence survives describing popular protests, in Sweden and also in Germany, against the refusal of the victors of the Second World War to restore the independence of Latvia. This particular theme was an integral part of organised political activity of the émigré NGOs. The fact that written submissions to the foreign relations establishments of their countries of residence were made were widely reported in the émigré Latvian press. The texts themselves however were not widely circulated. This paper outlines the results of the search for documentary evidence, memoranda, letters, and records of direct communication with the foreign relations departments of Western countries. A number of archives in various countries including those in USA, Australia, Canada, France, Germany New Zealand and the UK, were examined as well as documents in individual collections. A number of submissions were found in the archives of national Foreign Ministries. Apparently most émigré organisations kept replies, but not their original submissions.

Inese Grumolte

Legitimate governance of society: concepts of Rainis in the context of debates on ancient and modern political thought

Rainis, the playwright and poet, can also be seen to a certain extent as a socio-political thinker. He himself never laid claim to such status and it would be incorrect to think of him as one since he had never created a unified theoretical system. Nevertheless, first,

Rainis has repeatedly claimed that his literary works his correspondence and his polemics bear certain political messages. Second, the Western tradition of socio-political thought invites us to look at the intellectual's, written word as an important agent of the socio-political process *a priori*. This is mainly because they possess substantial resources to influence value-orientations in wide segments of society, and are able to channel the general political ambiance in a certain direction.

The aim of this article is, to analyse Rainis' views regarding one of the central problems still persisting in the debates of political philosophy; namely, the problem of political legitimacy. This is done by examining the ideas expressed in his writings.

The conclusions sum up three aspects of the vision of Rainis. The first objective of this article is to examine how he treats the compatibility of morals with politics, namely what characteristics, according to him, a politician, should have and how they should act. Second, the ideas of Rainis about democracy are explored along general lines. Third, the article focuses on the agents in the public sphere (each member of society, in general, and the intellectual, in particular). Rainis discusses these problems, sometimes but not always employing contemporary terminology of political science. Notwithstanding this fact, the essence of his ideas can be more easily grasped by using concepts developed later i.e. during the XX century, and if they do not contradict Rainis' position they are used instead.

Rainis was fascinated by various, even directly opposite political ideas, starting with those inherited from the ancient world to aspects of Marxist thought, topical at his time. In concepts discussed he found both – praiseworthy and unacceptable nuances. Thus, it is impossible to define his views as belonging to a certain political doctrine or tradition. That is why the views of Rainis are explored instead in general debates on political philosophy. His ideas are expressed in the context of both – the elements of ancient political thought that fascinated him, and the modifications to it introduced by various modern thinkers.

